

Міністерство внутрішніх справ України
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

М.В. Корнієнко

Монографія

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ
ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ
ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ

Міністерство внутрішніх справ України
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

М.В. Корнієнко

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ
НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ**

Монографія

Одеса
2019

ББК 67.52; 67.410
УДК 343.9+343.3/.7

К 95

*Ухвалено до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 26 червня 2019 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Ярмакі Х.П.** (*Одеський державний університет внутрішніх справ*); доктор юридичних наук, доцент **Кириченко О.В.** (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*); доктор юридичних наук, доцент **Легка О.В.** (*Дніпровський гуманітарний університет*)

Корнієнко М.В.

К 95 Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монограф. / М.В. Корнієнко. – Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2019. – 318 с.

ISBN 978-617-7633-05-0

У монографії висвітлюються основні положення щодо протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Проводиться дескрипція стану наукової розробки тематики протидії злочинам щодо дітей та нормативно-правового регулювання діяльності з протидії цим злочинам. Автор долучається до дискусії з приводу розуміння поняття та сутності насилля в правничій науці.

Особлива увага зосереджена на висвітленні організації виявлення, розслідування та запобігання насильницьких злочинів щодо дітей та загальним положенням тактики проведення слідчих (розшукових) дій за досліджуваною категорією справ. Аналізується міжнародний досвід протидії насильницькій злочинності щодо дитини, аналізуються основні форми міжнародного співробітництва при розслідуванні цього виду злочинів.

У роботі викладено результати аналізу значної кількості рішень національних судів та Європейського суду з прав людини у контексті забезпечення прав дитини та протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Наводяться пропозиції з удосконалення чинного вітчизняного законодавства у сфері протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

ББК 67.52; 67.410 ISBN 978-617-7633-05-0 © Корнієнко М.В., 2019
© ОДУВС, 2019

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
ВСТУП	6
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ	
1.1. Стан наукової розробки протидії насильницьким злочинам щодо дітей	11
1.2. Поняття та сутність насильства стосовно дітей	26
1.3. Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей	46
Висновки до розділу 1	68
Розділ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ	
2.1. Характеристика особистості злочинців та потерпілих	72
2.2. Способи та обстановка вчинення насильницьких злочинів щодо дітей	91
2.3. Слідова картина вчинення насильницьких злочинів щодо дітей	109
Висновки до розділу 2	126
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ	
3.1. Організація виявлення насильницьких злочинів щодо дітей	130
3.2. Типові слідчі ситуації, версії та напрями розслідування насильницьких злочинів щодо дітей	149
3.3. Інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей	164
Висновки до розділу 3	176
Розділ 4. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ	
4.1. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей: загальні положення	180
4.2. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей	198
4.3. Тактичні особливості використання можливостей громадських організацій та ЗМІ у протидії насильницьким злочинам щодо дітей	209
Висновки до розділу 4	226

Розділ 5. ВЗАЄМОДІЯ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ
ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

5.1. Форми та напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей в Україні	230
5.2. Використання міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей	250
5.3. Напрями удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей	265
Висновки до розділу 5	273
ВИСНОВКИ	277
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	288

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ЗМІ –	засоби масової інформації
КК –	Кримінальний кодекс
КПК –	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС –	Міністерство внутрішніх справ
ООН –	Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальна політика будь-якої правової держави повинна бути зосереджена на створенні гідних умов життя та високого рівня добробуту не лише нинішнього, а й прийдешніх поколінь. Демографічна криза, яка на сьогоднішній день існує в Україні, не є позитивним явищем для українського народу, саме тому органи публічної влади повинні сприяти як вихованню нового здорового покоління, так і збереженню існуючого генофонду.

Проголосивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), держава зобов'язалася всіма доступними засобами захищати особу, особливо дитину. Статтями 51–52 Конституції України передбачено державний захист дитинства, рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, та зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. У Законі України «Про охорону дитинства» відзначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Вагомим кроком на шляху впровадження міжнародних стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України стало ухвалення Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, затвердженого Законом України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», метою якого є забезпечення функціонування системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини. Але незважаючи на розгалужену систему державного та міжнародного правового захисту, останнім часом значно зросла кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно дітей.

Питання кримінально-правової характеристики та кримінологічних аспектів запобігання втягненню малолітніх чи неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність розглядалися в працях багатьох учених.

Комплексний аналіз проблем запобігання саме насильницьким злочинам щодо малолітніх в нашій країні не проводився. У різні часові періоди теоретичним дослідженням насильницьких злочинів проти особи займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: С.М. Абельцев,

Ю.М. Антонян, Р.О. Базаров, А.І. Бойцов, В.О. Василевич, А.В. Варданян, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, В.В. Голіна, І.Н. Даньшин, С. Золотухін, О.М. Костенко, Н.К. Котова, В.М. Кудрявцев, Р.О. Левертова, В.В. Лунєєв, М.О.Ткаченко, О.Є. Михайлов, М.І. Панов, Е.П. Побігайло, Н.Х. Сафіуллін, Л.В. Сердюк, В.І. Сімонов, Н.В. Яницька та інші автори.

Дослідженню питань правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх присвячені роботи Г.А. Алієва, І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джужи, О.І. Карпенко, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т. Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсєєвої, В.Ф. Мороза, В. М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рибальської, К.К. Сперанського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебікіної, Н.С. Юзікової, А.О. Ярового, С.С. Яценка та інших авторів.

Вивчення законодавства, літературних джерел, матеріалів слідчої та судової практики показує, що при значній увазі вдосконаленню нормативного регулювання діючої системи захисту прав дітей та питанням юридичної відповідальності за відповідні правопорушення, у теорії кримінального права та кримінології проблема визначення поняття, ознак насильницьких злочинів щодо дітей, чинників, які зумовлюють їх вчинення, проблеми попередження зазначених посягань недостатньо досліджені, що спричиняє недоліки і суттєві складнощі в розслідуванні та судовому вирішенні цих справ. Актуальність дослідження окресленої проблеми має соціально-правову значущість у посиленні боротьби як з насильницькими злочинами щодо дітей, так і з іншими посяганнями на права та законні інтереси малолітніх й зумовлюється, перш за все, потребами вдосконалення заходів правового захисту дітей від насильства.

Також системного кримінального процесуального аналізу обставин предмета доказування та елементів доказування при розслідуванні насильницьких злочинів, вчинених щодо дітей, у науці не було, як наслідок – відсутня науково обґрунтована криміналістична характеристика цього кримінального правопорушення. Такий стан наукової розробки зазначеної проблеми негативно відбивається на практиці. Через суперечливості і прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві правозастосовна практика нерідко стикається із суттєвими труднощами при вирішенні питань доказування обставин вчинення насильницького злочину щодо дитини, в окремих же випадках приймаються недостатньо обґрунтовані рішення щодо

проведення низки слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Це свідчить про необхідність проведення поглиблених наукових досліджень. Зазначені обставини зумовили актуальність обраної теми та визначили необхідність її детального дослідження.

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* – на основі аналізу вітчизняної юридичної практики, а також узагальнення позитивного зарубіжного досвіду сформулювати теоретичну систему знань про протидію насильницьким злочинам щодо дітей.

Відповідно до поставленої мети, для вирішення висуваються такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки розслідування насильницьких злочинів щодо дітей;
- визначити зміст поняття та сутність насильства стосовно дітей;
- провести дескрипцію нормативно-правового регулювання протидії насильству стосовно дітей;
- охарактеризувати особистості злочинців та потерпілих насильницьких злочинів щодо дітей;
- описати способи та обстановку вчинення насильницьких злочинів щодо дітей;
- охарактеризувати слідову картину вчинення насильницьких злочинів щодо дітей;
- висвітлити процес організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей;
- визначити типові слідчі ситуації, версії та напрями розслідування насильницьких злочинів щодо дітей;
- охарактеризувати інформаційно-технічне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей;
- розкрити тактику проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей;
- висвітлити тактику проведення негласних слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей;
- розкрити тактичні особливості використання можливостей громадських організацій та ЗМІ у протидії насильницьким злочинам щодо дітей;
- з'ясувати форми та напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей в Україні;

- провести дескрипцію міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей та визначити можливості його імплементації у національну юридичну практику;

- висвітлити напрями удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Об'єкт дослідження складають суспільні відносини у сфері діяльності органів публічної влади щодо соціально-правового захисту дітей від насильницьких злочинів.

Предмет дослідження – концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Методи дослідження. Методи дослідження було обрано з урахуванням поставленої мети, завдань, визначених об'єкта та предмета дослідження. Основу методології дослідження складає система філософських, загальнонаукових та спеціальних методів, які було використано при дослідженні протидії насильницьких злочинів щодо дітей.

У основу пізнання предмета дослідження покладено *діалектичний метод*, який дозволяє з'ясувати стан і динаміку вчинення насильницьких злочинів щодо дітей, залежність такої злочинності від різних соціальних факторів; *логічні методи аналізу та синтезу* використано для визначення стану наукової розробки розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, проведення класифікацій, а також для виокремлення ознак понять, що складають предмет дослідження, формулювання дефініцій, висновків; *діяльнісний підхід* застосовано для пізнання організації виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей. *Порівняльно-правовий метод* застосовано для вивчення міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей; *метод правового моделювання* застосовано для характеристики особистості злочинців та потерпілих. Також використано такі наукові методи як: *історико-правовий метод* застосовано для з'ясування історичних витоків, передумов та детермінант розвитку насильства щодо дітей, а також правових засобів протидії йому; *метод порівняльного аналізу* – для аналізу сучасного стану тактики проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей та зарубіжного досвіду в цьому; для аналізу форм та напрямів міжнародного співробітництва при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей; для аналізу напрямів удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей; *юридико-технічний (формально-догматичний) метод* – для

визначення юридичної природи обставин, які складають особливості предмета доказування при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей. Для розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства застосовано *методи прогнозування та моделювання*.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю теми дослідження і новизною розглянутих у роботі питань протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Основні положення, висновки та рекомендації роботи можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки проблеми протидії насильницьким злочинам щодо дітей;
- у навчальному процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін як «Криміналістика», «Кримінологія», «Кримінальне право», «Оперативно-розшукова діяльність»;
- у просвітницькій роботі – для пропаганди правових знань з метою профілактики протидії насильницьким злочинам щодо дітей;
- у правозастосовній діяльності правоохоронних органів, які протидіють насильницьким злочинам щодо дітей.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ

ЩОДО ДІТЕЙ

1.1. Стан наукової розробки протидії насильницьким злочинам щодо дітей

У сучасній юриспруденції важливе місце займають такі категорії як, зокрема, справедливість, людська гідність та людські права й гуманізм, загалом. Їх імплементація в національне законодавство і практичну правничу діяльність вимагають рівного та гідного ставлення до усіх осіб, незалежно від будь-яких ознак, у тому числі й від віку. Дитина така ж людина як і повнолітня особа. Усім їм іманентні однакові права. Водночас, відносно дитини існує декілька застережень.

По-перше, в силу вікових особливостей дитина, у порівнянні з повнолітньою особою, потребує особливого захисту, адже вона не може повною мірою реалізувати свої права самостійно, потребуючи для цього законних представників, якими виступають батьки (опікуни, піклувальники, патронатні вихователі та ін.). У цьому контексті не можна не відмітити те, що на планеті навряд чи знайдеться народ, соціальні норми якого не оберігають дитину, не створюють сприятливий для забезпечення прав дитини режим.

По-друге, через неможливість самостійно реалізувати повною мірою свої права та чітко усвідомлювати наслідки своїх дій, виникає питання про адекватність сприйняття законними представниками прав та законних інтересів дитини. Так, наприклад, у ст. 35 Конституції України закріплено право кожної людини на свободу світогляду та віросповідання, однак, наскільки дитина може реалізувати це право самостійно, відповісти важко. Особливо зважаючи на те, що значна частина українців здійснює обряд хрещення дитини у перші місяці її життя. Питання про те, чи відповідає це інтересам дитини і не порушує її права самостійно обирати віросповідання або не сповідувати узагалі ніякої релігії, залишається більшою мірою риторичним. Однак, зважаючи на комплексність порушеного питання, що потребує окремого дослідження, ми не розкриваємо його у цій роботі, лише акцентуємо

увагу на необхідності посиленого захисту прав дитини, у тому числі й від протиправних дій осіб, які діють «в інтересах дитини», тим більше, що на необхідність цього вказують і статистичні дані щодо насильства у сім'ї, яке навіть коли дитина не є безпосереднім об'єктом такого насильства, не може не впливати на нормальний розвиток дитини.

Окреслене вище актуалізує проблематику захисту прав дитини, зокрема, від протиправних дій, у тому числі й від насильницьких злочинів.

Слід зауважити, що проблематика протидії насильницьким злочинам щодо дітей є такою, що перманентно перебуває у центрі уваги правничої науки. Однак, це не є підставою стверджувати, що вона є розв'язаною, на це вказує, зокрема, аналіз наукових джерел з окресленої тематики.

Загалом, огляд наукової правничої літератури науковців, об'єктом ґносеології яких була зазначена проблематика, дозволяє виокремити декілька груп.

Першу групу складають праці, предметом дослідження яких є загальні питання забезпечення прав дитини. Ми виокремлюємо ці роботи зважаючи на те, що у них висвітлюються питання позитивних і негативних зобов'язань держави щодо забезпечення прав дитини (одними з позитивних зобов'язань держави є, наприклад, прийняття законодавства щодо протидії насильницькій злочинності щодо дитини, створення системи інституцій, які будуть протидіяти насильницькій злочинності щодо дитини тощо), розуміння прав дитини, самого поняття «дитина», розробляються питання імплементації міжнародних стандартів у національну систему права, ювенальну юстицію та ін.

Окреслена проблематика є предметом дослідження таких науковців як: І. Басиста, В. Брижик, Д. Гудима, І. Дроздова, Д. Заброда, Ю. Завгородня, А. Запорожцев, С. Коталейчук, А. Лабунь, Т. Леоненко, С. Мінченко, О. Мусієнко, Р. Опацький, Н. Ортинська, П. Рабінович, К. Чаплинський, С. Чернявський та ін.

Не можна не відмітити, що Н. Ортинською проведено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження» [1].

Важливими, у контексті нашого предмета, є наступні положення і висновки Н. Ортинської. По-перше, це проведене компаративне дослідження відмінностей законодавчого визначення віку повноліття. Так, це не завжди вісімнадцятирічний вік. Ним може бути і 20 років (у Буркіна-Фасо, Ліхтенштейні, Парагваї, Португалії), і 21 рік (у Болівії,

Сенегалі, Того). При цьому, як відмічає вітчизняний правник, визначення у національному законодавстві віку повноліття не є довільним, а здійснюється з урахуванням того, коли «людина досягає необхідної фізичної і психічної зрілості, стає здатною адекватно оцінювати навколишню дійсність і керувати своєю поведінкою, реалізуючи свій вибір і, відповідно до закону, права та обов'язки» [1, с. 55]. При цьому автор дійшла висновку про відсутність як у внутрішньодержавному, так і міжнародному, правовому регулюванні єдиного підходу до розмежування використовуваних термінопонять «діти», «малолітні», «молодь», «неповнолітні», «особи юного віку», «підлітки». При цьому терміни «дитина» і «неповнолітній» переважно використовуються у текстах міжнародних договорів як такі, що мають однакове значення. Водночас, дитиною є людина з моменту народження [1, с. 89].

Зауважимо, що у національному законодавстві, зокрема у Конституції України, використовується термін «повнолітні діти». Так, відповідно до ч. 2 ст. 51 Основного Закону «Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків» [2]. А згідно з ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України «Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини» [3]. До цього слід додати, що згідно з приписами сімейного законодавства «неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України» [4] (ч. 2, 3 ст. 179 Сімейного кодексу). Використання у тексті нормативно-правового акта терміну «неповнолітня дитина» зумовлює виникнення питання про наявність повнолітніх дітей. Крім цього, у ст. 199 Сімейного кодексу України передбачений обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, якщо вони продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. Зауважимо, що у цій юридичній нормі використано інші терміни «повнолітня дочка», «повнолітній син», а не «повнолітні діти».

По-друге, серед гарантій правового статусу неповнолітніх виокремлено: створення ювенальної юстиції, зважаючи на потребу зміни репресивного вектору державної політики у цій сфері на виховний; реформування системи органів опіки та піклування (у контексті реалізації прав неповнолітніх); затвердження програми і упровадження системи відновного правосуддя, що буде альтернативою

кримінального процесу з переважно каральним характером, а також пріоритет застосування медіації у справах про правопорушення неповнолітніх [1, с. 385-386].

Однак, зазначимо, що означена робота ґрунтується переважно на положеннях і цінностях, іманентних радянській системі права. Доволі чітко на це указує Ю. Завгородня, акцентуючи увагу на тому, що «Н.В. Ортинською не взято до уваги загальноприйнятого європейською правовою культурою положення про іманентність правам людини (як і правам дитини, відповідно) фундаментальності, природного характеру, вертикальності, непов'язаності з обов'язками» [5, с. 22].

Слід додати, що Ю. Завгородньою підготовлено низку наукових статей, присвячених загальнотеоретичним питанням захисту прав дитини, основні положення і висновки, наведені в означених роботах, взято нами за основу при висвітленні предмета нашого дослідження. Важливим у контексті нашої праці є аналіз Ю. Завгородньою національного і міжнародного нормативно-правового регулювання діяльності органів публічної влади щодо забезпечення прав дитини, а також практики національних судів та Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із реалізацією прав дитини, врахування європейського розуміння сутності і змісту людських прав. Так, проаналізовані Ю. Завгородньою рішення Європейського суду з прав людини дозволяють визначити важливу роль національних органів публічної влади у проведенні ефективного розслідування порушення прав дитини. Окремі з цих актів будуть проаналізовані нами у наступних розділах роботи.

Другу групу складають джерела, предметом дослідження яких є кримінально-правові відносини, що складаються за умови вчинення злочинів щодо дітей, а також профілактика таких злочинів. Проблематику кримінально-правової та кримінологічної протидії злочинам щодо дітей розглядали у своїх працях значна частина вітчизняних науковців, серед яких слід згадати таких як Т. Барило, Ю. Баулін, І. Богатирьов, І. Даньшин, О. Джу́жа, В. Дзундза, Л. Кривоченко, І. Лановенко, Т. Леоненко, О. Литвинов, П. Матишевський, Г. Мауленов, Г. Міньковський, А. Музика, В. Навроцький, В. Негоденко, А. Пермінова, Є. Письменський, А. Примаченок, Ю. Пудовочкін, Г. Ткаченко, А. Тузов, Є. Фесенко, С. Школа, Н. Юзікова, С. Яценко та багатьох інших.

Важливість і значимість робіт зазначених вчених у контексті нашого дослідження визначається тим, що вони:

1) складають підґрунтя для визначення заходів протидії насильницьким злочинам щодо дітей, адже основним завданням напрацювання і застосування методики розслідування злочинів має бути, в першу чергу, не «розкриття злочину», а утвердження і забезпечення людських прав, саме тому відповідно до ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України, яка визначає завдання кримінального провадження, такими завданнями є «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [6];

2) дають чітке розуміння складу злочину, а, відповідно, і основних завдань органів досудового розслідування при встановленні у діянні підозрюваного елементів складу злочину, допомагають визначити та провести дескрипцію типових моделей насильницьких злочинів щодо дітей тощо. Адже лише розуміння механізму діяльності може призвести до ефективних результатів такої діяльності;

3) можливі проблемні аспекти застосування відповідної статті Кримінального кодексу України, що, безумовно, впливає на визначення напрямів діяльності органів досудового розслідування та, відповідно, конкретних їх дій щодо виявлення і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили відповідні злочини.

Серед праць, що складають цю групу, особливо слід виокремити наступні роботи: «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» [7]; «Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України» [8]; «Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади)» [9]; «Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України» [10]; «Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх» [11]; «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» [12]; «Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх» [13].

Аналіз джерел цієї групи дозволяє виокремити також проблемні та малодосліджені аспекти тематики, що розглядається. Серед головних недоліків вітчизняних наукових розробок, які складають цю групу, є

фактичне нерозмежування неповнолітніх потерпілих від злочинів та малолітніх потерпілих від злочинів. При цьому можна навести аргументи «за» такого нерозмежування, особливо зважаючи на невелику вікову різницю між указаними категоріями осіб: малолітньою є особа, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, а неповнолітньою – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. При цьому це законодавчо закріплена дефініція, відповідно до пп. 11, 12 ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу України «малолітня особа - дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [6]. У ст. 31 Цивільного кодексу України (часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років) і у ст. 32 Цивільного кодексу України (неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) теж викладено таке розуміння розглядуваних понять [3]. Відповідно і загальнотеоретична юридична наука розмежовує неповну і часткову дієздатності як елементи правового статусу особи (точніше, правосуб'єктності особи). Більш того, окремі статті Особливої частини Кримінального кодексу України передбачають різними кваліфікуючі обставини вчинення злочину щодо неповнолітнього і вчинення злочину проти малолітнього.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 302 Кримінального кодексу України створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти, вчинені із залученням неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від двох до семи років. А згідно ч. 4 ст. 302 Кримінального кодексу України ці ж дії, вчинені із залученням малолітньої особи – позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [14].

Зважаючи на зазначене, а також враховуючи значну різницю у психосоматичних характеристиках малолітніх і неповнолітніх, зосередження уваги вітчизняних науковців на характеристиці і профілактиці злочинів проти неповнолітніх та обходження увагою злочини щодо малолітніх видається нам прогалиною вітчизняної правничої науки.

Більш того, слід відмітити той факт, що характеристика сучасної злочинності дещо змінилася у порівнянні з попередніми роками у контексті учинення злочинів щодо малолітніх. Так, якщо суб'єктами вчинення таких злочинів були переважно повнолітні люди, як правило, батьки, родичі, знайомі потерпілої дитини, то на сьогодні такі види злочинів, як злочини проти власності, злочини проти здоров'я малолітньої дитини, вчиняються і неповнолітніми особами.

Так, у висновку до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав

та вдосконалення роботи з неповнолітніми правопорушниками» вказується з посиланням на офіційні сайти Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації наступна статистична інформація:

Статистичні дані за 2014 – 2015 роки свідчать про певне зменшення кількості зареєстрованих та переданих до суду кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми. Однак у 2016 році ситуація змінюється на протилежну [15].

	провадження, направлені до суду	засуджені		звільнені		кількість осіб, які до вчинення злочину	
		до позбавл. волі	до ін. покар.	від покарання з випробуванням	від відповідальності/покарання із застосуванням вихов. заходів	не судились, перебували на обліку в кримін. міліції	не судились, направлялись до спец. навч.-вих. установ
2013	8781	1153	874	3637	987	255	80
2014	7467	725	792	2684	625	202	81
2015	7171	585	834	2812	487	194	76
2016 I півріччя	13352	487	582	1899	x дані відсутні	132	54

Таблиця 1.1

Статистичні дані щодо зареєстрованих та переданих до суду кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми

При цьому, «у структурі злочинності неповнолітніх майже 40 % складають насильницькі (умисні вбивства, тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження), корисливі (крадіжки) та корисливо-насильницькі (грабіж та розбій) злочини; повторність вчинення злочину серед осіб, до яких раніше не застосовувалися ані покарання, ані примусові заходи виховного характеру (зокрема, й направлення до спеціальних навчально-виховних установ для дітей), приблизно в 2,5 – 3 рази вища за тих, хто раніше направлявся до шкіл/професійних училищ соціальної реабілітації» [15].

Статистичні дані 2016 і 2017 років не набагато відрізняються. Так, за даними судової статистики, наданими Державною судовою адміністрацією України (ДСА), протягом 2016 року на розгляді суддів суду першої інстанції перебувало 6 041 кримінальне провадження щодо 7 438 неповнолітніх. З цієї кількості справ судами першої інстанції у 2016 році завершено судовий розгляд 4 240 кримінальних проваджень, у тому числі: 1) із постановленням вироку — 3 099 проваджень (із них на

підставі угоди про примирення — 255, про визнання винуватості — 59); 2) із закриттям провадження у справі — 535 стосовно 574 неповнолітніх; 3) повернуто прокурору 140 обвинувальних актів стосовно 190 неповнолітніх; 4) із застосуванням примусових заходів медичного характеру — 12 кримінальних проваджень щодо 13 неповнолітніх. Кількість нерозглянутих кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх на кінець звітного періоду становила 1 801.

У 2017 році кількість кримінальних проваджень щодо неповнолітніх збільшилася. Зокрема, протягом року у судах першої інстанції перебувало на розгляді 6 408 кримінальних проваджень щодо 7 976 неповнолітніх осіб. Із них розглянуто 3 872, у тому числі: 1) із постановленням обвинувального вироку — 2 854 провадження стосовно 3 462 осіб (із них на підставі угоди про примирення — 237 проваджень, а про визнання винуватості — 89); 2) із закриттям провадження у справі — стосовно 545 осіб; 3) із застосуванням примусових заходів медичного характеру — 15 проваджень щодо 16 осіб; 4) повернуто прокурору — 90 обвинувальних актів щодо 128 осіб. При цьому виправдано 19 неповнолітніх, що на 7 осіб більше у порівнянні з показниками 2016 року. На кінець звітного періоду в судах першої інстанції перебувало 2 536 нерозглянутих кримінальних проваджень [16].

Упродовж 2018 року дітьми вчинено менше на 16,4 % (з 6780 до 5665) кримінальних правопорушень, у тому числі на 22,7 % (з 3201 до 2473) тяжких та особливо тяжких.

Разом із цим зросла кількість кримінальних правопорушень, що вчинені дітьми або за їх участю, на території міста Києва на 26,2 % (з 275 до 347), Донецької області - на 12,4 % (з 370 до 416) та Сумської області - на 2,0 % (з 255 до 260). Найбільш позитивна динаміка до зменшення кількості злочинів, учинених дітьми, у Чернівецькій на 44,8 % (з 125 до 69), Рівненській на 37,0 % (з 216 до 136) та Луганській на 36,6 % (з 227 до 144) областях.

Продовжується позитивна динаміка зменшення на 15 % (з 4717 до 4009) кількості дітей, причетних до учинення правопорушень.

Водночас збільшилася кількість дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, на території міста Києва на 29,5 % (з 220 до 285), Івано-Франківської на 13,6 % (з 103 до 117) та Полтавської на 4,4 % (з 160 до 167) областях. Найбільш позитивна динаміка до зменшення кількості дітей, які вчинили злочини, у Волинській на 44,0 % (з 109 до 61), Чернівецькій на 37,4 % (з 115 до 72) та Черкаській на 36,6 % (з 123 до 78) областях.

На профілактичному обліку перебуває 3769 дітей, з яких 692 – звільнених від покарання (415 – із застосуванням примусових заходів виховного характеру та 27 – на підставі актів амністії або помилування), 65 – які вчиняють насильство в сім'ї, 4 – звільнених з місць позбавлення волі та 2 – звільнених умовно-достроково із спеціальних виховних установ.

Упродовж 2018 року на 5,6 % (з 4639 до 4380) зменшилась кількість кримінальних правопорушень, учинених стосовно дітей.

Водночас на 7,1 % (з 5087 до 4727) зменшилась кількість дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень, у тому числі на 13,9 % (з 1712 до 1474) – від тяжких та особливо тяжких злочинів.

Зокрема потерпіло дітей від таких видів злочинів:

- 92 – умисне вбивство (ст. 115-118 КК України);
- 10 – торгівля, учинена відносно дітей (ст. 149 КК України);
- 178 – розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України);
- 60 – зґвалтування (ст. 152 КК України);
- 131 – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України);
- 64 – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України).

Найбільше зросла кількість дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень у Кіровоградській на 45,2 % (з 104 до 151), Донецькій на 45 % (з 260 до 377) та Хмельницькій на 14,4 % (з 181 до 207) областях. Найменше дітей потерпіло від злочинів у Рівненській на 46,0 % (з 163 до 88), Волинській на 43,4 % (166 до 94) та Вінницькій на 26,8 % (209 до 153) областях.

Третю групу складають джерела, предметом дослідження яких є методика розслідування окремих злочинів (їх видів) безвідносно до категорії потерпілих (не здійснено розмежування малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх). Проблематику методів протидії, типових слідчих ситуацій, способів вчинення, особливостей виявлення і розслідування окремих злочинів та видів злочинів розглядала у своїх працях значна частина вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких слід згадати О.В. Антонюка, М.І. Бажанова, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Р.С. Белкіна, М.С. Бушкевича, О.М. Васильєва, О.І. Возгріна, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, Г.І. Грамовича, Л.Я. Драпкіна, М.М. Єфімова, В.А. Журавля, В.І. Захаревського, Г.Г. Зуйкова, А.В. Ішенка, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.В. Лисенка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, С.І. Мінченка, С.П. Мітричева, Д.Й. Никифорчука, О.І. Овчаренка, В.Л. Ортинського,

М.А. Очеретяного, М.І. Порубова, В.Д. Пчолкіна, В.В. Пяковського, О.Р. Ратінова, М.В. Салтевського, С.М. Стахівського, Р.Л. Степанюка, В.Г. Танасевича, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура, О.О. Юхна та ін.

З позитивної сторони слід відзначити те, що основні положення і висновки таких робіт дозволяють бачити типову «картину» механізму протидії конкретним злочинам чи їх видам. Водночас, питання специфіки їх розслідування щодо дітей залишається невисвітленим.

Основним недоліком (у контексті нашого дослідження) робіт, що складають цю групу, є те, що у них не конкретизується категорія дітей як потерпілих, не дається їх характеристика. Так, у цьому контексті не можна не згадати дисертаційне дослідження В.В. Пяковського «Методика розслідування торгівлі людьми», у якому автором наведена дефініція поняття «торгівля людьми», висвітлено сутність цього явища, а також визначено та розкрито зміст ознак поняття торгівлі людьми. Основною метою дослідження науковцем була визначена розробка спеціальної методики розслідування цього злочину з висвітленням проблемних аспектів виявлення торгівлі людьми, особливостей порушення кримінальної справи, тих обставин, що підлягають встановленню, виокремленню типових слідчих ситуацій та версій на початковій стадії розслідування, організаційних і тактичних особливостей провадження окремих слідчих дій. Автором визначена та наведена детальна характеристика означеного злочину з акцентуванням уваги на способах учинення цього суспільно небезпечного діяння, «виявлені і систематизовані криміналістично значущі відомості про особу потерпілого і злочинця, «слідову картину». [17, с.17]. При цьому не можемо черговий раз не згадати статистику. Так, відповідно до даних Управління Організації Об'єднаних Націй з питань наркотиків та злочинності, майже третина потерпілих від торгівлі людьми у світі є неповнолітніми [18]. За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, протягом першого півріччя 2018 року поліція виявила майже 190 злочинів у сфері торгівлі людьми. Було викрито та затримано членів 14 організованих злочинних груп, оголошено 121 підозру. Поліцейські встановили 63 учасників організованих злочинних груп. За результатами досудового розслідування встановили 156 людей, яким надано статус потерпілих у кримінальних провадженнях. Серед них — 91 жінка, 49 чоловіків, 9 неповнолітніх і 7 малолітніх дітей. Серед виявлених поліцейськими правопорушень також п'ять фактів торгівлі дітьми, у тому числі спроба «оренди» малолітнього хлопчика. Так, на Хмельниччині опера-

тивники виявили жінку, яка намагалася віддати свого чотирирічного сина в довгострокову оренду для жебракування. Виявлено також 365 кримінальних правопорушень, пов'язаних із сутенерством. Це на 75 % більше, ніж кількість подібних правопорушень, виявлених у 2017 році [19]. При цьому слід відмітити доволі високий рівень в Україні організованої злочинності. Так, за даними рейтингу, складеного фахівцями Всесвітнього економічного форуму 2017 року, наша держава увійшла у список держав з найбільш високим рівнем організованої злочинності, зокрема, Україна займає 113-є місце в переліку зі 137 держав поруч із державами Південної, Латинської Америки і Африки [20]. Дані за 2018 рік мало чим відрізняються від наведеного.

На окрему увагу заслуговує монографічне дослідження Назаренко К.Ю. «Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництва» [21], у якій автором висвітлено криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництва, здійснена криміналістична характеристика цих злочинів, проведено дескрипцію слідової картини, способів і обстановки учинення досліджуваних злочинів та особи злочинця. «Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового та подальшого етапів розслідування. Удосконалено організаційно-тактичне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду і допиту підозрюваного, потерпілого та свідка. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів вказаної категорії» [21, с. 2]. І хоча автор зазначає про розбудову України як правової держави, необхідність інтегрування до Європейського союзу і забезпечення людських прав, однак, забуває про визнання людини основною цінністю, права на вільний розвиток особистості, права на приватність та принципу толерантності, що іманентне західній правовій культурі, яка розглядає сексуальні відносини двох повнолітніх дієздатних осіб, що відбуваються за взаємною згодою, як елемент приватного життя та не передбачає кримінальної чи адміністративної відповідальності за такі дії. Наявність означеної відповідальності у національному законодавстві є атавізмом, який може використовуватися органами публічної влади як засіб втручання у людські права. Так, наприклад, у квітні 2019 року працівники Національної поліції в м. Дніпро заявили про «викриття місця розпусти», а представники ЛГБТ-спільноти – про «поліцейське свавілля» щодо їхніх представників. При цьому «відвідувачам наказали лягти обличчям донизу, ...відібравши телефони та інші засоби зв'язку, на підлозі відвідувачів протримали близько двох годин. У цей час їм нічого не поясню-

вали, чулась нецензурна лайка» [22]. Коментуючи цю подію, експерт правозахисного центру «Наш світ» Олександр Зінченко зазначив: «Це такий самий анахронізм, як і стаття за «порнографію». Стріп-клуби для гетеросексуалів є в усіх містах. Взагалі незрозуміло, чому поліція прийшла цього вечора саме до гей-клубу, там не було ніяких секс-паті, нічого такого. Звичайна клубна вечірка» [22]. Як слідує із заяви самої правозахисної організації, «цей кричущий випадок лише підкреслює нагальну потребу у проведенні ефективних реформ кримінального законодавства, правоохоронної системи та послідовній боротьбі з проявами гомофобії в Україні» [23].

Для цивілізованого суспільства кримінальна відповідальність за утримання місць розпусти і звідництва може існувати, якщо такі дії учиняються щодо дитини. Саме на цьому аспекті і мала зосередити увагу Назаренко К.Ю. Але у її дослідженні лише одне речення стосується дитини: «якщо злочин вчинено за участю неповнолітньої чи малолітньої особи, то, крім зазначених відомостей, необхідно зібрати інформацію про батьків (або законних представників) і сферу їх діяльності» [21, с. 67-68].

Четверту групу складають джерела, предметом дослідження яких є методика розслідування окремих злочинів (їх видів), вчинених щодо дітей. Проблематику методів протидії, типових слідчих ситуацій, способів вчинення, особливостей виявлення і розслідування окремих злочинів та видів злочинів щодо дітей розглядала у своїх працях значна частина вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких слід згадати таких як: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.Д. Басай, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Н. Васильєв, І.А. Возгрін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, А.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, Є.С. Хижняк, С.Н. Чурилов, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та інші.

Особливу увагу (у контексті нашого дослідження) слід звернути на дисертаційне дослідження Паляничко Д.Г. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією», у якій автором проведена класифікація злочинів, що пов'язані з досліджуванним об'єктом, висвітлена їх криміналістична характеристика, з'ясовано обставини, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування таких злочинів; висвітлено специфіку початкового та подальшого етапів розслідування з акцентуванням уваги на особливостях тактики проведення окремих

слідчих дій. Окрім цього науковцем надано рекомендації з підвищення ефективності досудового розслідування на різних його стадіях, що має сприяти досягненню завдань кримінального процесу [24].

Серед робіт, які входять до цієї групи, слід також виокремити дисертаційне дослідження Є.С. Хижняка «Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх». У даній роботі автором проведена типологія статевих злочинів, при цьому визначені й конкретизовані сутність і значення криміналістичної характеристики статевих злочинів щодо малолітніх. «Визначаючи структуру криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів, дисертант на основі результатів вивчення думок у спеціальній літературі, з урахуванням особливостей злочинів зазначеної категорії, пропонує структуру криміналістичної характеристики і розглядає основні її елементи, такі як механізм, обстановка і деякі особливості вчинення статевих злочинів щодо малолітніх, характеристика особи злочинців та потерпілих (малолітніх)» [25, с. 17].

У цьому аспекті не можна не відмітити і дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Нікітіної-Дудікової Г.Ю. «Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи» [26], а також монографічне дослідження Карпенка М.О. «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх» [27].

У окрему, *п'яту, групу* слід виокремити дослідження зарубіжних авторів, у першу чергу, європейських та американських (зважаючи на стан реалізації людських прав у цих державах), виходячи зі специфіки їх національного законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, різними інституціями забезпечення протидії злочинності тощо.

Серед американських учених, які займалися проблематикою протидії злочинності щодо дітей, варто згадати наступних: Л.Є. Веллс [28], Р. Ормрод [29], Дж. Х. Ранкін [30], П. Хашіма [31], Д. Фінкельхор [31].

Зауважимо, що системно до тематики віктимології злочинності щодо дітей займаються професор соціології, директор Центру вивчення злочинів щодо дітей університету Нью-Гемпшира Девід Фінкельхор і науковий співробітник Центру вивчення злочинів щодо дітей університету Нью-Гемпшира Річард Ормрод. Акцентуємо увагу на двох їх роботах, присвячених повідомленням про злочини щодо дітей і характеристиці таких злочинів. Слід зауважити, що у своїх роботах указані учені спираються на статистичні дані. Так, за отриманими даними у дітей, що потерпіли від злочинів, значно менші шанси у порівнянні з дорослими потерпілими відносно того, що насильницькі злочини проти них стануть відомі поліції або іншим органам влади. Винятком є насильницькі сек-

суальні злочини щодо дітей, про які повідомляють так само, як і про сексуальні злочини щодо повнолітніх осіб, хоча, навіть більша ймовірність про повідомлення повнолітніми особами щодо сексуального насильства відносно їх дітей, ніж про сексуальне насильство щодо самих дорослих (віктимність є майже однаковою). Так, тільки про 28 % насильницьких злочинів щодо дітей стає відомо поліції. Лише 10 % крадіжок, у яких потерпілими є неповнолітні, стають відомими поліції, але додатково про 29 % таких крадіжок отримують інформацію інші органи, зокрема адміністрації шкіл [32, с. 2].

На думку цих науковців, доволі часто факторами, що сприяють віктимності насильницьких злочинів щодо неповнолітніх, є наступні обставини:

- занепокоєння підлітків щодо особистої автономії та побоювання бути звинуваченими або не сприйнятими серйозно;
- побоювання батьків щодо негативного впливу системи правосуддя на дітей та загальне сприйняття того, що не сексуальні напади проти молоді – це щось інше, ніж справжні злочини.

Тому ювенальна система може запобігти цим факторам, підкресливши свою зацікавленість у наданні допомоги неповнолітнім жертвам, підвищуючи доступність для дитини самої системи та персоналу, а також протидіючи деяким ідеологіям, що стримують необхідність інформування [32, с. 1].

У роботі «Характеристика злочинів проти неповнолітніх» Д. Фінкельхор і Р. Ормрод зазначають, що більше 70 відсотків повідомлень про сексуальні злочини стосуються неповнолітніх жертв. При цьому розслідування таких злочинів має ураховувати низку проблемних аспектів, деякі з них стосуються молодого віку жертв – приблизно одна четверта неповнолітніх жертв є молодшою 12 років. Деякі з них стосуються приватного характеру злочинців, 20 % з яких – сім'я, а 61 % – знайомі.

Серед сексуальних злочинів щодо дітей і викрадень жертвами переважно виступають дівчата, в усіх інших випадках жертвами переважно є хлопці.

Непропорційними є дані по співвідношенню потерпілих дітей і потерпілих повнолітніх осіб по наступним категоріям злочинів:

- переважно діти є потерпілими сексуальних злочинів і викрадень;
- неповнолітні складають меншу частку жертв наступних категорій злочинів: збройний напад (19 %), простий напад (19 %), пограбування (14 %), вбивство (12 %), крадіжка (8 %), вандалізм (4 %) і викрадення автомобілів (2 %). При цьому низький відсоток для викрадення автомо-

білів, очевидно, пов'язаний з тим, що невелика кількість неповнолітніх володіють автомобілями. Загалом, неповнолітні складають 22 % жертв насильницьких злочинів і 6 % жертв майнових злочинів [33].

Серед європейських вчених, які займались дослідженням насилля проти дітей, слід згадати таких як Х. Барбаре, М. Бейзерт, Дж. Бейн, Ф. Берлін, А. Біч, С. Брасен, Д. Браус, К. Волмерт, Т. Вайс, Т. Вард, Р. Дікі, Х. Дресінг, Р. Зіпурскі, Н. Кабані, Дж. Кантор, М. Коен, І. Колеман, Б. Крістенсен, А. Крістенсон, З. Лью-Старович, М. Лью-Старович, Дж. Мані, М. Мінер, Ф. Орлекінг, Д. Палашек, М. Пачольський, К. Райен, К. Раймонд, Х. Снайдер, Х. Тост, П. Фаган, Я. Хайтцман, С. Хакер, М. Холл, Р. Холл, К. Шмідт, А. Шмітт та ін.

Окрему увагу слід зосередити на науковій статті колективу авторів «Сексуальне насильство над дітьми в Польщі – аналіз справ 257 осіб, які вчинили сексуальні злочини», метою якої було підготувати багатовимірний аналіз профілю статевих злочинців щодо неповнолітніх. Авторами було здійснено детальний аналіз документації від судової сексології, психіатричних і психологічних досліджень та інформації про провадження щодо 257 злочинців. Аналізована інформація включала демографічні дані, психосоціальний фон, психосексуальний розвиток, сексуальну активність, питання фізичного і психічного здоров'я, а також інформацію про злочин, пов'язаний із сексуальними звинуваченнями [34]. Як зазначають вчені, незважаючи на те, що явище сексуального насилля над дітьми є серйозною проблемою в усьому світі, даних про профіль винних в сексуальних злочинах щодо дітей немало, але вони суперечать популярним ідеям. Так, Раймонд та інші стверджували, що серед винуватців цього типу (середній вік 37 років) 71 % мають середню або вищу освіту, і лише 7 % були безробітними. Фаган і колеги відзначили, що клініцисти не повинні забувати, що людина, яка вчинила сексуальний напад на дитину, не тільки вчиняє злочин, але також страждає від психічних розладів. За даними Раймонда та ін., лише 7 % злочинців не виявили жодних супутніх психічних розладів на основі критеріїв SCID-P. 56 % відповідали критеріям для п'яти або більше розладів (крім педофільії). У 67 % хворих діагностовано порушення настрою в минулому, найчастіше депресію. 64 % пацієнтів мали тривожний розлад (зазвичай соціальну фобію) і посттравматичний стресовий розлад, 60 % зловживали психоактивними речовинами, найчастіше алкоголем (51 %), каннабіноїдами (38 %) та кокаїном (18 %) [34, с. 106].

За даними учених, у більшості випадків винуватці походили з робітничих сімей (61,5 %) або селянських (21,2 %). Вищу освіту мали 15,4 % винних, 83,7 % респондентів були виховані обома батьками,

11,5 % - матір'ю, 2,4 % – батьком і 2,8 % – іншою особою. 65,5 % оцінили відносини своїх батьків позитивно, 30,6 % – негативно і 3,9 % – нейтрально. Батьки розлучилися в 16,5 % випадків. Хороші відносини з батьками мали 74,4 % респондентів. Більше половини (51,3 %) зазнали значних труднощів в освіті, і 13,2 % мали проблеми у відносинах з вчителями. Обидва явища частіше зустрічаються у людей із сексуальними відхиленнями ($p = 0,049$ і відповідно $p = 0,017$). Хороші відносини з однокласниками мають 73 % респондентів, у тенденції до ізоляції зізналися 18,6 % опитаних, а 8,4 % оцінили всі свої контакти в ранньому житті негативно [34, с. 110].

Таким чином, аналіз наукових розробок розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, а також врахування статистичних даних дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного дослідження протидії вчинення насильницьких злочинів щодо дітей.

1.2. Поняття та сутність насильства стосовно дітей

Як відомо, наукове дослідження має відзначатися об'єктивністю, усебічністю та повнотою. Тому у цьому підрозділі нашого дослідження ми визначимо термінологічні засади нашої роботи, з'ясувавши зміст і обсяг поняття «насильство стосовно дітей», а також з'ясуємо співвідношення цього поняття із відносно новим поняттям кримінологічної науки - «агресивно-насильницька злочинність», адже чітке розуміння предмета дослідження буде досягнуто лише за умови однозначного сприйняття змісту зазначених понять.

Саме явище насилля постійно супроводжує розвиток соціуму. Так, якщо сягнути часів Київської Русі, то про існування насилля можна зробити висновок із трактату візантійського імператора Костянтина Багрянородного «Про народи», який датується серединою X століття. За його оповіддю, на початку листопада, коли замерзали ріки, князь із дружиною виїжджав з Києва та прямував у землі деревлян, дреговичів, кривичів та інших слов'ян, що сплачували йому данину. Поїздка на полюддя продовжувалася до весни. Процес збору данини часто супроводжувався насильницькими діями з боку дружинників [35, с. 33].

У Руській Правді (розширена редакція) насилля згадується у декількох статях:

«22. Так само і у всіх справах про крадіжку і (в справах) за підозрою (в крадіжці); якщо немає полічного, а позов не менше півгривні золотом, то піддавати насильно його (обвинуваченого) випробуванню залізом; коли ж (позов) менше, то, якщо до двох гривень, випробувувати

водою, а якщо ще менше, то для отримання своїх грошей позивачеві (досить) присягнути.

...

54. Якщо який-небудь купець зазнає корабельної аварії. Якщо який-небудь купець, відправившись із чужими грошима, де-небудь зазнає корабельної аварії або піддаватиметься нападу ворога, або (його) наздожене пожежа, то не творити над ним насильства, не продавати (його і його майно), але нехай, як почне (виплачувати борг) погодно, так і платити, бо це нещастя від бога, а він (купець) не винен» [36, с. 17, 21].

Історико-правовий екскурс дозволяє зробити висновок, що насилля розглядалось не лише як складовий елемент окремих злочинів (засіб учинення злочину), але і як окремий злочин. Так, відповідно до ст. 142 Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями (1984 рік) «За самоуправство, а так само за застосування насильства, однак, без нанесення побоїв, ран чи каліцтва (ст. 28), винна особа піддається арешту не більше трьох місяців» [37, с. 58].

У першу чергу слід відзначити, що розуміння змісту терміну «насилльство» у історичній ретроспективі дозволяє отримати аналіз тлумачення цього поняття у різних словниках (різних часів).

Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона, виданий наприкінці XIX ст., інтерпретує термін «насилля» як незаконне застосування сили проти особистості потерпілого, примус його що-небудь зробити або не робити, зазнати чого-небудь. Насилля може бути фізичним або психічним; останнє частіше за все виражається у формі погроз. Насилля може бути засобом для вчинення іншого злочину (розбою, грабежу, зґвалтування, посягання на особисту свободу); тоді воно входить до складу останнього і ним поглинається. Як самостійний злочин, насилля полягає в протизаконному використанні сили проти особистості, що не переходить в інший злочин» [38]. При цьому автори енциклопедичного словника наводять юридичну характеристику насилля та окремих його форм, зазначаючи, що за об'єктивною тяжкістю насилля відрізняється від тілесних ушкоджень, таких як тяжкі побої, рани або каліцтва, у напрямку наміру - від образ. Взагалі насилля є поняття додаткове, створене на випадок непридатності інших кримінально-юридичних понять. Ст. 142 Статуту про покарання замінила собою цілий ряд статей Уложення про покарання 1857 р., в тому числі і статтю, що передбачала вторгнення в чуже житло, яке може і не супроводжуватися ні фізичним насильством по відношенню до господаря оселі, ні погрозами на його адресу, представляючи собою форму морального насилля. Судова практика досить широко конструє поняття морального насилля, підводячи

під нього всяке розпорядження в чужій правовій сфері всупереч ясно висловленій волі особи, по відношенню до якої чиниться насильство» [38].

У тлумачному словнику Ожегова насилля розуміється як «1. Застосування фізичної сили до кого-небудь. Акт насилля. Сліди насильства на тілі. 2. Примусовий вплив на кого-небудь, порушення особистої недоторканності. Насилля над особистістю. 3. Пригнічення, беззаконня (книжн.). Свалілля та ін.» [39].

Академічний тлумачний словник термін насилля інтерпретує наступним чином: «Насилля. Те саме, що насильство» [40, с. 183]. При цьому під насильством розуміється «1. Застосування фізичної сили до кого-небудь. 2. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [40, с. 184].

Зважаючи на важливість розуміння змісту поняття «насильство», це питання було предметом розгляду Верховного Суду України. Так, згідно з п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого при грабежі, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Такі насильницькі дії, вчинені під час грабежу, повністю охоплюються частиною другою статті 186 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребують [41].

Дещо іншим є тлумачення поняття, що розглядається у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статевої недоторканості особи». Так, відповідно до п. 3 цієї постанови фізичним насильством, передбаченим диспозиціями статей 152, 153 КК, слід вважати умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан. Такий вплив може виражатись у нанесенні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо» [42].

Слід зауважити, що питанням насильства, його характеристик, форм прояву, у контексті вчинення кримінальних злочинів, займається кримінологія. Так, як указують українські кримінологи, типовими видами прояву насильства є наступні:

1) позбавлення життя, заподіяння тілесних ушкоджень, зазіхання на статеву недоторканність, захоплення заручників, здирство й інші способи вилучення майна, катування і застосування незаконних методів впливу стосовно затриманих і підслідних;

2) перевищення влади, позбавлення різноманітних прав і свобод, жорстоке поводження з дітьми тощо [43, с. 84].

Зазвичай указані види у юридичній науковій та навчальній літературі йменують насильницькими злочинами. Водночас, не можемо не відзначити, що питання про чітке визначення діянь, які складають насильницькі злочини, залишається нерозв'язаним вітчизняною кримінально-правовою та кримінологічною науками. Так, наприклад, відзначимо, що радянські юристи до насильницьких злочинів відносили лише наступні діяння: умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, хуліганство [44, с. 174]. Хоча такий підхід навряд чи є навіть логічно обґрунтованим, адже незрозумілою залишається відповідь на питання: а чому автори не включили до цього переліку середньої тяжкості чи легкі тілесні ушкодження? До того ж, не названа група злочинів проти статевої недоторканості, вчинення яких переважно і супроводжується насильством. Частина науковців до розглядуваної категорії злочинів відносять наступні: убивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганство.

Не можна не звернути увагу на те, що юридична наукова та навчальна література, як і наведені вище акти вищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції (на момент прийняття постанови; на сьогодні Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України), так і Кримінального кодексу України, використовують обмежене тлумачення терміну «насилля», розуміючи під ним лише застосування фізичної сили та, відповідно, розмежовуючи фізичне насилля та погрозу застосування фізичного насильства. Така інтерпретація цього терміну не відповідає усталеному його використанню у розмовній мові, а також законодавчій дефініції «домашнє насильство», що використовується у законі «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Адже цілком зрозуміло, що у сучасних умовах розвитку соціуму насильство не може обмежуватися лише застосуванням фізичної сили. Так, наприклад, таке відносно поширене в Україні явище як булінг, будучи суспільно небезпечним, спричиняючи значну шкоду для становлення і розвитку

повноцінної особистості, може не супроводжуватися застосуванням фізичної сили, однак, не назвати це явище насильницьким не можна. Зазвичай булінг і визначається терміном «насилля».

Прізвище автора	Дефініція поняття «булінг»
Роланд (1988)	нападки будь-якого характеру
Таттум (1989)	тривале фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації
Ольвеус Д. (1991)	особливий вид насильства, коли людина фізично нападає або загрожує іншій людині, яка слабка і безсила, щоб людина відчувала себе наляканою, ізольованою, позбавленою свободи дій тривалий час
Хед (1994)	тривале насильство, фізичне або психічне, здійснюване однією людиною або групою і спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації, з усвідомленим бажанням заподіяти біль, налякати або піддати людину тривалому напруженню
Хальцер (1996)	деструктивна взаємодія, в якій домінуючий суб'єкт неодноразово демонструє таку поведінку, яка викликає занепокоєння менш домінуючого суб'єкта
Кривцова С.В. (2011)	агресія одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви, агресія має тенденцію повторюватися. Нерівність сил, повторюваність - дві суттєві ознаки булінгу

Таблиця 1.2
Основні визначення булінгу сучасними вченими

Зазначимо, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року було доповнено, зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення ст. 172-4, яка передбачає відповідальність за булінг (цькування) учасника освітнього процесу, а також ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» пунктом 3-1, у якому викладена законодавча

дефініція поняття «булінг (цькування)». Так, законодавець під указаним поняттям розуміє «діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [45]. Наголосимо, що таке визначення цілком узгоджується з тлумаченням домашнього насильства, закріпленим у п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»: «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [46].

Слід зазначити, що уже 05 лютого 2019 року Бориспільський міськрайонний суд Київської області, розглянувши адміністративний матеріал, що надійшов від Бориспільського ВП ГУНП в Київській області, про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнав винною у вчиненні булінгу та наклав стягнення у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За обставинами справи неповнолітня особа – дитина, визнана у цькуванні особи, перебуваючи у приміщенні Бориспільської загальноосвітньої школи № 7 «вчинила булінг, тобто дії психологічного та сексуального насильства із застосуванням засобів електронних комунікацій, щодо неповнолітньої особи, що проявилось у висвітленні непристойних фото у мережі «Інстаграм», в результаті чого могла бути завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої» [47].

Розуміння насильства як такого діяння, що не пов'язане з фізичним впливом на особу, дає і рішення Нетішинського міського суду Хмельницької області від 28 лютого 2019 у справі № 679/287/19 (і хоча потерпілою була повнолітня особа, ми розглядаємо це судове рішення у межах нашого предмета дослідження, виходячи з того, що воно дає нам розширене тлумачення поняття «насильство», яке може однаковою мірою стосуватися як дитини, так і дорослої особи, хоча при цьому ми не

заперечуємо той факт, що відносно дитини певні діяння, що мають характер насильства, мають більш «відчутний» характер, зважаючи на не сформованість психіки, індивідуальні особливості дитини тощо). За обставинами справи учень 8–В класу освітнього закладу у період з 01 вересня 2018 року до 12 лютого 2019 року «вчиняв діяння, які полягали у психологічному насильстві (лайці, образах, погрозах)» щодо вчителя фізики, завдавши таким чином шкоду психічному здоров'ю потерпілої особи. При цьому, цей учень «постійно зривав навчальний процес, а саме: під час уроків на її адресу висловлюється словами нецензурної лайки, під час уроку вмикає голосно музику, чіплявся до інших дітей, чим заважав їм навчатись» [48].

У постанові Шполянського районного суду Черкаської області у справі № 710/465/19 від 22 квітня 2019 року йдеться про визнання особи винної у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст.173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що полягало у свідомому та систематичному вчиненні фізичного насильства: штовхання, зачіпання, економічного насильства: пошкодження одягу, психологічного насильства: виражався нецензурною лексикою, тобто булінг відносно своєї однокласниці [49].

Наведені судові рішення, як і положення чинного законодавства, на які посилялися судді, дозволяють зробити висновок про застосування як законодавцем, так і судовою практикою широкого підходу до інтерпретації розглядуваного терміну, який передбачає не лише фізичну його форму, але й інші, зокрема психологічну, економічну тощо.

Не можна не визнати насильством і методи, використовувані так званими «колекторськими організаціями», які не пов'язані безпосередньо із застосуванням фізичної сили, а ґрунтуються переважно саме на залякуванні особи, психологічному тиску тощо: дзвінки серед ночі, погрози затриманням, притягненням до кримінальної відповідальності, залякуванням юридичною відповідальністю родичів і близьких, листи на роботу та за місцем проживання, розкриття особистої інформації та ін. За даними голови координаційної ради Асоціації антиколекторів і правозахисників України «Ваша надія» Федора Олексюка колекторський бізнес довів до самогубства 169 осіб [50]. Зрозуміло, що обґрунтованість таких даних може викликати певні сумніви, водночас, вплив колекторських організацій на життя і здоров'я людини у цілому не викликає особливих заперечень.

Слід відмітити, що в сучасному суспільстві подібне діяння отримало назву «сталкінг», що указує на його поширеність та визнання його існування. Сталкінг дозволяє зрозуміти, що інтерпретація насилля з фі-

зичним впливом на особу, іншими формами явної агресії не відповідає сучасному стану розвитку соціуму, за якого змінились і форми насилля. Небажане нав'язливе переслідування теж є формою насилля.

Зауважимо, що сталкінг став предметом дослідження зарубіжних учених. Так, у цьому контексті варто відзначити наукову статтю Джошуа Д. Дантлі й Девіда М. Бусса «Еволюція сталкінгу» (The Evolution of Stalking), у якій авторами висвітлено розуміння сталкінгу, його форми та характеристики, ураховуючи, у тому числі, і гендерний аспект. Зважаючи саме на гендерні відмінності, теорія Джошуа Д. Дантлі й Девіда М. Бусса передбачає різні форми захисту від сталкінгу, зокрема, стратегії дій жінок щодо чоловіків, які їх переслідують з метою сексуального насильства. Саме чоловіки, як правило, використовують «важкі» форми сталкінгу, у порівнянні з жінками [51, с. 324].

Водночас, на початку 2000-х років питання сталкінгу було майже недосліджене у Сполучених Штатах Америки. При цьому сталкінг розглядається переважно як систематичне переслідування або нав'язлива поведінка, якій піддається потерпіла особа, наприклад, слідкування за людиною, систематична поява у місцях її перебування чи проживання, нав'язливі телефонні дзвінки, письмові повідомлення, вандалізм відносно власності особи. При цьому такі дії можуть супроводжуватися, а можуть і не супроводжуватися, погрозою заподіяння більш серйозної шкоди; можуть бути, а можуть і не бути, попередники нападу або вбивства.

Як наголошують Патрісія Тейден і Ненсі Теннес, юридичні визначення сталкінгу відрізняються у різних державах. Незважаючи на те, що більшість держав визначають сталкінг як умисне, шкідливе і неодноразове переслідування іншої особи, деякі держави включають у нормативну дефініцію цього поняття такі види діяльності як брехня, спостереження, неприпустимі комунікації, телефонні домагання і вандалізм [52, с. 1].

За окремими даними, у світі близько 6 млн. інтернет-користувачів піддається психологічному насиллю. Якщо брати нашу державу, то біля 90 % користувачів мережі Інтернет у віці від 15 до 24 років зазнають різного роду насилля, що негативно позначається на їх психіці.

За інформацією О. Покальчук, директорки Amnesty International Україна, внутрішньодержавне законодавство значної кількості країн передбачає юридичну відповідальність за сталкінг. Наприклад, у Австралії, Австрії, Великій Британії, Канаді, Сполучених Штатах Америки, Японії за таке діяння передбачені покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі строком до шести років (практикується також видача за-

хисного ордеру). Хоча, при цьому малоефективними є дії правоохоронних органів щодо застосування нормативно-правових приписів. Так, навіть у Великій Британії досить низький показник притягнення осіб, яких звинувачують у вчиненні переслідування, до юридичної відповідальності: 2 з 10 (з поданих у 2018 році, більше ніж 10 тисяч заяв про переслідування, тільки 1822 особам було висунуто офіційне звинувачення) [53].

Зауважимо, що в Україні відсутня окрема юридична норма, яка б передбачала відповідальність за сталкінг. Відповідно, відсутні механізми протидії такому діянню зі сторони правоохоронних органів; не ведеться статистика щодо постраждалих від цього негативного явища. Більше того, значна частина громадян не розглядає сталкінг як злочин, вважаючи його допустимим, а можливим засобом протидії - намагання не реагувати. «Мені часто казали, що я сама винна, нагнітаю, я чула: «просто заблокуй». ...Я зверталась до поліції, говорила зі слідчим. Мені сказали, що це не злочин, і сенсу в заяві немає, ніхто розслідувати це не буде. Порадили блокувати його всюди і не звертати уваги», – зазначає потерпіла від сталкінгу колишнього чоловіка» [53].

Не можна не відзначити той факт, що усе ж таки на міжнародному рівні вживаються різні заходи щодо протидії сталкінгу. У цьому контексті не можна не відзначити того, що ст. 34 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами містить інтерпретацію цього явища та зобов'язує учасників міжнародного договору ужити законодавчих або інших заходів щодо криміналізації сталкінгу: «Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізоване» [54]. Однак, Україна, підписавши означений міжнародний договір (відомий як Стамбульська Конвенція), і до сьогодні його не ратифікувала, зокрема, через несприйняття значною частиною українців гендерної ідеології. «Народ України не підтримує ратифікацію Стамбульської Конвенції через нав'язування гендерної ідеології, яка не здатна захистити жінок від насильства, проте суттєво шкодить моральним засадам і сімейним цінностям українського суспільства» [55] – зазначається у зверненні Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Парламенту про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції. Слід зауважити, що така позиція ради церков явно суперечить принципу толерантності та рівності. За

не толерантного відношення не може бути і мови про рівність. При цьому мало хто буде заперечувати той факт, що принцип рівності є основою цивілізованого суспільства, а тим більше демократичної і правової держави, якою проголошена Україна у ст. 1 Конституції України. Відтак, нерозуміння релігійними організаціями того, що традиційне для українського суспільства нерівне становище чоловіка і жінки є перепорою для реалізації принципу рівності та заважає подальшому суспільному поступу, «відкидає Україну у часи Середньовіччя».

У цьому аспекті не можна не згадати результати загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини й громадської організації «Центр інформації про права людини», відповідно до яких лише 25 % респондентів визначили толерантність як цінність (це найменший результат у порівнянні з іншими цінностями; для порівняння: 38 % – патріотизм, 43,9 % – порядок, 44,7 % – матеріальна забезпеченість, 47,5 % – законослухняність). При цьому, 59,5 % опитаних визнали наявність проблеми дискримінації в українському суспільстві (14,8 % громадян не визначилися з оцінкою серйозності проблеми дискримінації, 25,7 % – взагалі не визнають її наявності) [56, с. 66-68].

40% респондентів указали, що особисто зіткнулися з дискримінацією (при цьому серед цієї категорії осіб найбільш часто як види дискримінації зазначались: дискримінація за віком – 57,4 %, дискримінація за станом здоров'я (інвалідністю) – 48,8 %, дискримінація за майновою ознакою – 34 %, дискримінація за статтю – 32,3 %. Особи, які указали, що зазнавали дискримінації, зазвичай називали декілька ознак. Тільки близько 18 % серед них указали на одну ознаку. Близько 21 % з цієї категорії указали на дві ознаки водночас, 22% – на три ознаки, близько 39 % – чотири та більше ознак). Більш того, 88,9 % респондентів погодились, що не повинно бути обмеження у правах за ознаками статі чи віку, 90,3 % – не повинно бути обмеження у правах за ознаками раси чи національності, 84,8 % – не повинно бути обмеження у правах за ознаками політичних та інших поглядів, але відзначили, що можна обмежувати права наркозалежних (66 % респондентів), колишніх засуджених (53,2 % респондентів), ромів (47,5 % респондентів), ЛГБТ (46,2 % респондентів) [56, с. 70-72].

Примітно також те, що 30,3 % українців відзначили готовність поступитися державі частиною своїх прав і громадянських свобод заради власного добробуту, 25,4 % респондентів зазначили, що готові терпіти

матеріальні труднощі заради реалізації особистої свободи та гарантій забезпечення усіх громадянських прав (це є доволі важливим показником ставлення українців до людських прав, зважаючи на те, що 34,3 % опитаних не визначилося з відповіддю) [56, с. 28,66,30].

Наведені дані результатів загальноукраїнського опитування, а також урахування радянського минулого, що безумовно позначилося на менталітеті українців, дозволяють зрозуміти, чому значна частина українців не розглядає сталкінг як не те що злочин, а і правопорушення. Невизнання цінності окремої людини, іманентності людині прав, гідності, розгляд окремої особи лише через призму колективу, визнання можливості «пожертвувати» життям людини чи людей задля досягнення щастя колективом чи збереження життя більшої кількості осіб (арифметичний підхід до розгляду життя людини) – саме такі фактори, а також постійні жорсткі фізичні репресії проти населення (які тримали фактично усе населення у психологічному стані перманентної невизначеності за свою майбутню долю, адже кожну особу можна було затримати, не особливо зважаючи на підстави, якими зазвичай були повідомлення) дозволяють частково пояснити невизнання переслідування насиллям. Відомий лозунг комуністів «Залізною рукою заженемо людство у щастя» тільки підтверджує насильницький характер публічної влади у Радянському Союзі, можливість, навіть бажаність, застосування насилля задля досягнення щастя суспільства (не зважаючи на можливу наявність інших цінностей – точніше різне розуміння щастя – як у особи, так і суспільства загалом).

Зважаючи на означене вище, ураховуючи еволюцію форм насилля, на нашу думку, і застосування фізичної сили, і погрози застосування фізичної сили цілком охоплюється поняттям «насилля» і являє собою різні види саме цього соціального явища.

Водночас, слід зауважити, що сфера кримінально-правових відносин має певні особливості. Так, саме вчинення кримінального злочину передбачає притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, покарання у межах якої є найтяжчими по відношенню до інших видів юридичної відповідальності. Ступінь небезпечності для особи фізичного примусу та погрози його застосування у конкретний момент часу є різними і до того ж передбачають (зокрема у останньому випадку) можливість звернення за захистом до уповноважених державою органів чи вжити інші заходи недопущення реалізації висловлених погроз. Хоча усвідомлення потерпілою особою реальної можливості виконання погрози у момент після її висловлювання змушує її виконати вимоги злочинця. Відмова ж потерпілого підкоритися найчастіше завершується за-

подіянням шкоди здоров'ю або навіть позбавленням життя. У більшості випадків насильницькі дії поєднуються із погрозами заподіяння ще більшої шкоди здоров'ю. Водночас, погроза застосування насильства не охоплюється поняттям насильства з кримінально-правової точки зору, оскільки вона безпосередньо не тягне за собою заподіяння фізичної шкоди іншій людині. Погрожуючи позбавленням життя або заподіянням шкоди здоров'ю, злочинець не завжди має намір на реальне заподіяння фізичної шкоди. Тому кримінальне право і кримінологія розглядають фізичне насильство і погрозу його застосування як два самостійних способи вчинення злочину [43, с. 86].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що значну частину насильницьких злочинів становлять умисні вбивства, умисне заподіяння шкоди здоров'ю, згвалтування, розбої, грабежі хуліганство (поєднане з насильством).

Розглядаючи насильницькі злочини, не можна не відзначити, що, на нашу думку, підґрунтям об'єднання злочинів у групу насильницьких є наступні ознаки (характеристики, риси):

По-перше, виходячи з розуміння злочину як суспільно небезпечного діяння, критерієм виокремлення насильницьких злочинів має бути об'єкт посягання, яким виступають суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, та які забезпечують, у першу чергу, фізичну недоторканість особи. Адже, як відомо, у цивілізованому суспільстві *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (нема злочину й покарання без наперед установлених законом). І якщо кодифікувати усі адміністративні правопорушення у єдиний нормативно-правовий акт, дотримуючись правил юридичної техніки, доволі проблематично, то відносно кримінально-правової відповідальності існує вимога щодо доцільності саме єдиного законодавчого акту, який визначає діяння, що є кримінальними злочинами чи кримінальними правопорушеннями. Правовий принцип «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» фактично є юридичною гарантією забезпечення свободи та особистої недоторканості людини. Цей принцип захищає особу від зловживання з боку органів публічної влади, зокрема, щодо незаконного та необмеженого (надмірного) втручання, забезпечує справедливість та прозорість притягнення особи до юридичної відповідальності. *Nullum crimen, nulla poena sine lege*, як зазначає Ю. Крисан, часто пов'язується зі спробами держав, органами публічної влади, судових та законодавчих органів стримувати від прийняття законів, які б мали зворотну силу, або положень *ex post facto*, а також забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності за ту злочинну поведінку, визначену до початку будь-якого криміна-

льного переслідування. Витоки цього принципу відносяться до Другої Світової війни, коли було прийнято низку кримінальних статутів, а розробники Нюрнберзького статуту підтвердили поняття індивідуальної кримінальної відповідальності з тривимірної точки зору: правової, моральної та кримінальної [57]. «Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину» [58], – зазначається у ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини.

По-друге, зважаючи на сам характер насилля, критерієм виокремлення насильницьких злочинів має бути і суб'єктивна сторона складу злочину, зокрема, форма вини: насильницькі злочини учиняються з прямим умислом. Суб'єкт злочину усвідомлює, що застосовує насилля чи погрозу його застосування до потерпілої особи та не може не усвідомлювати протиправність своїх дій, оскільки втручається у сферу приватного життя особи, порушує людські права та свободи. О. Гуртовенко, присвятивши своє дисертаційне дослідження психологічному насильству в кримінальному праві, інтерпретує кримінальний насильницький психічний вплив як «протиправний або вчинюваний особою, що не має ознак суб'єкта правопорушення, вплив на явища психіки фізичної особи – суб'єкта кримінальних правовідносин, який вчиняється проти бажання цього суб'єкта або позасвідомо для нього з метою завдання йому психічної шкоди» [59, с. 12]. Хоча слід відмітити, що ми не поділяємо тези О. Гуртовенка про те, що відсутність законодавчої дефініції психічного насильства порушує конституційний припис про право осіб знати свої права та обов'язки, закріплене у ч. 1 ст. 57 Конституції України, оскільки будь-яка повнолітня особа розуміє, що погрожуючи іншій особі застосуванням фізичного примусу чи вчиненням інших дій, вона втручається у сферу життя особи, впливає на її психіку, змушує діяти певним чином, що не може розглядатися як правомірна поведінка, якій іманентною є соціальна користь (не може соціально шкідлива поведінка бути правомірною, вона є або правопорушенням, або зловживанням правом, або об'єктивно протиправною). Більш того, навряд чи можна законодавчо сформулювати дефініцію насильства у межах кримінального кодексу. На нашу думку, критерії віднесення насильства до психологічного насильства, яке передбачає кримінальну відповідальність, мають бути сформовані юридичною практикою (що, до того ж, має відбуватися зважаючи на такий принцип юридичного тлумачення як *mutatis mutandis*, адже форми насилля у Середньовіччі, Новому часі і сьогодні,

безсумнівно, є різними, що є додатковим аргументом на користь необхідності криміналізації окремих форм сталкінгу і булінгу та потреби переосмислення сутності та змісту психологічного насилля).

Фізичний прояв насильницьких дій або вербальність погроз щодо застосування фізичних дій безумовно указують на їх вольовий характер (звісно, що ми не розглядаємо можливість використання насилля неосудною особою, яка не розуміє свої дії та/або не може ними керувати; за цих умов така особа не є суб'єктом злочину). «Будь-яка вольова, свідомо дія характеризується передбаченням майбутнього результату – її мети. Мета як елемент злочинної дії виконує двояку функцію: по-перше – усвідомлення правопорушником об'єкта, предмета чи особи, на яку спрямовується його дія; по-друге – бажання досягнути певного результату» [60], – зазначає В. Бедь.

Як відмічають фахівці у сфері юридичної психології, складний вольовий акт у своєму розвитку проходить декілька етапів. По-перше, це спонукання, що зазвичай пов'язується з необхідністю задоволення певних потреб, які можуть бути як матеріального, так і нематеріального характеру. По-друге, «візуалізація» мети. По-третє, розуміння засобів, які необхідні для досягнення мети; при цьому нечіткість такого розуміння призведе до того, що вольовий акт буде нереалізованим або неналежним чином (з погляду суб'єкта злочину) реалізованим. По-четверте, це намір вчинити відповідну дію. По-п'яте, саме рішення вчинити відповідну дію. По-шосте, вольові зусилля, спрямовані на вирішення конфлікту мотивів, що пов'язане із протиставленням життєвих позицій людини. По-сьоме, це безпосередньо прийняття рішення про відповідну поведінку та, по-восьме, виконання цього рішення [61, с. 34]. На практиці, як указує І.І. Гуня, насильство зазвичай набуває форми погрози. У свою чергу, погрози можуть мати різні форми прояву: вербальна, жести, демонстрування зброї або інших предметів, застосування яких стало б небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого [62, с. 102].

У контексті цієї ознаки не можемо не згадати також наступне: насильницькій злочинності іманентним є те, що зазвичай такі злочини вчиняються «у сфері міжособистісного спілкування та особами зі стійкою антисуспільною спрямованістю», при цьому відбувається «поширення насильницької поведінки на усі інші сфери соціальної активності особи, отже, насильницька модель поведінки стає частиною способу життя такої особи [63, с. 248].

По-третє, критерієм виокремлення насильницьких злочинів має бути і спосіб учинення злочину, маємо на увазі використання самого насильства або погроз його застосування (за реального сприйняття потер-

пілим таких погроз). У цьому контексті пізнавальним є дослідження співвідношення насильства і погрози як способів учинення злочину, проведене Н. Довгань-Бочковою. Поставивши питання про кваліфікацію діяння винної особи, яка погрозою заподіє потерпілому шкоду психічному здоров'ю, що не пов'язана з психічною хворобою, вітчизняний правник указує на те, що серед вітчизняних науковців відсутній диференційований підхід до визначення ступеня тяжкості психічної шкоди здоров'ю (що певною мірою узгоджується з наведеними нами вище положеннями про фактори несприйняття більшістю українців сталкінгу як злочину), зважаючи на те, що тільки у ч. 1 ст. 121 КК України закріплено кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило, зокрема, психічну хворобу. Проаналізувавши п. 2.1.5 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, Н. Довгань-Бочкова зазначає, що «тяжким тілесним ушкодженням, а отже, і насильством, має визнаватись погроза, через яку у потерпілої відбулося переривання вагітності. Таким чином, способом вчинення злочину можна називати погрозу лише у разі, якщо вона не заподіяла шкоду життю чи здоров'ю (зокрема психічному) потерпілого. Інакше доцільно говорити про насильство» [64, с. 73-74].

Вітчизняний правник І.І. Гуня інтерпретує фізичне насильство наступним чином: «Це умисне, протиправне застосування або використання фізичної сили, спрямоване на спричинення шкоди іншій людині проти її волі. Іншими словами, це - протиправне умисне застосування чи використання фізичної сили з метою заподіяння шкоди потерпілому» [62, с. 101].

Щодо психічного насилля, то цікавим у питанні співвідношення погрози, фізичного насилля, психічного насилля є юридична конструкція ст. 129 КК України, а також практика притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею КК України.

Вироком Срібнянського районного суду Чернігівської області від 24 жовтня 2018 року особа визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 129 КК України. За обставинами справи винний у вечірній час, перебуваючи в кімнаті будинку, погрожував вбивством своїй співмешканці, що сприймалися останньою як реальні та конкретні, оскільки винний тримав при цьому в руках пневматичний пістолет, ствол якого направляв у бік потерпілої, а також зробив декілька пострілів по вікнах та посуду, який стояв на столі кімнати, що давало достатньо підстав побоюватися реального виконання погрози вбивством [65].

Зважаючи на означене, у цілому логічним видається висновок Н. Довгань-Бочкової: «У тих випадках, коли неможливо розмежувати

насильство і погрозу за характером впливу, варто брати до уваги наслідки такого впливу. Так, наслідком застосування погрози може бути лише відчуття страху. Якщо ж вплив на психіку спричинив інші додаткові наслідки (шкоду здоров'ю, зокрема і психічному, або життю потерпілого), вважаємо, що такі дії мають кваліфікуватись як насильство» [64, с. 76].

По-четверте, важливим критерієм віднесення злочину до насильницького має бути відсутність волі потерпілої особи щодо застосування до неї такого насильства чи погрози його застосування. Хоча у цьому випадку необхідно також розуміти потребу усвідомлення потерпілою особою факту насилля. Примітною у цьому аспекті є історія життя Віолетти Марчукової, яку мати з метою захисту своєї дитини від «жорстокого світу» тримала постійно у приміщенні та не випускала на вулицю, тримаючи двері постійно замкненими. Віолетту звільнили правоохоронці, яким сусіди повідомили про можливу смерть жінки. Коли Віолетту доставили у пансіонат, «то вона була зовсім немічною і важила всього лише 23 кілограми. При цьому у неї була значна гіпертрофія м'язів. За словами лікаря, вона не могла навіть підняти ложку» [66]. Або інший приклад: за повідомленнями правоохоронних органів, 01 березня 2019 року неподалік від вулиці Старобориспільській у м. Києві було виявлено у пакеті тіло новонародженої дитини, що залишила мати [67].

Ураховуючи наведені критерії, можна погодитися з визначенням насильницьких злочинів, запропонованим колективом науковців під керівництвом О.М. Джужі: під насильницькими злочинами слід розуміти навмисні кримінально-карані діяння, що посягають на фізичні блага (життя і здоров'я) особи і чиняться проти її волі шляхом фізичного або психічного насильства. Виходячи з цього визначення, до насильницьких злочинів треба віднести: навмисні убивства; навмисні тілесні ушкодження; поєднане з насильством хуліганство; згвалтування; побої і катування; доведення до самогубства; погрозу вчинити убивство [43, с. 87].

Розгляд питання поняття насильства стосовно дітей буде неповним, якщо не відзначити той факт, що у кримінології протягом останніх років у науковий обіг введено нове поняття «агресивно-насильницька злочинність», яке хоча і не набуло ще широкого використання, у той же час, значно краще відображає сучасні тенденції розвитку соціуму. Тому можна погодитися з авторами навчального посібника «Кримінологія: питання та відповіді» відносно того, що поняття «агресія» є ширшим за обсягом, оскільки насилля є лише одним із способів учинення агресивних злочинів. Так, на думку вітчизняних науковців, термін «агресія» ви-

користовується для «визначення кола актів поведінки, які вмотивовані ворожістю та ненавистю до об'єкта агресії. Тому і коло агресивних злочинів є набагато ширшим. До них відносяться окрім фізичного та психічного насильства й інші навмисні дії, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини, наносять їй матеріальну шкоду, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам та призводять до знищення. Застосування терміну «агресивно-насильницька злочинність» дозволяє розглянути не тільки насильницькі злочини, але й інші, які мають схожу з ними мотивацію та інші ознаки. До них відносяться, наприклад, хуліганство та вандалізм» [68, с. 54].

На думку А.Ф. Зелінського, поняття насильницької злочинності необхідно замінити категорією «агресивна злочинність». Вітчизняний науковець виокремлює п'ять основних груп агресивних злочинів:

- 1) навмисні посягання на життя, здоров'я, честь та гідність;
- 2) злочини проти держави, громадської безпеки, громадського порядку та порядку управління;
- 3) незаконні дії службових осіб при виконанні ними своїх службових обов'язків;
- 4) насильницькі статеві злочини;
- 5) вандалізм – загальне поняття, яке охоплює всі форми знищення або пошкодження матеріальних та культурних цінностей, а також об'єктів природи [69, с. 172].

Проаналізувавши підходи вітчизняних та зарубіжних авторів до виокремлення видів насильницьких злочинів, О.М. Храмцов, ураховуючи особливості об'єкта злочину, способу вчинення злочину, мотивації, особливості особистості злочинця та потерпілого, запропонував наступну класифікацію насильницьких злочинів (з якою ми цілком погоджуємось, і яка буде покладена у основу нашого розуміння насильницької злочинності):

1. Злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності (навмисні вбивства: просте, при обтяжуючих, при пом'якшуючих обставинах; доведення до самогубства; умисне нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня важкості, у тому числі й при пом'якшуючих обставинах, погроза вбивством, погроза знищення майна загальнонебезпечним способом, побої і мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричний заклад).

2. Корисливо-насильницькі злочини (насильницький грабіж; розбій; вимагання; бандитизм).

3. Насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління (тероризм; диверсія; напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для населення; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали; злісне хуліганство).

4. Насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки (примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків; посягання на життя державного чи громадського діяча; опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві; погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок; погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; погроза або насильство щодо захисника чи представника особи; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; деякі військові злочини, які пов'язані із застосуванням фізичного або психічного насильства до військових службових осіб).

5. Насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб (перевищення влади або службових повноважень, що супроводжується насильством; катування, що вчинене працівниками правоохоронних органів; примушування давати показання; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень).

6. Насильницькі статеві злочини (зґвалтування; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; примушування до вступу в статевий зв'язок) [70, с. 91-92].

У той же час, слід відзначити, що на думку Б.М. Головкіна [71, с. 228] і Т.В. Продан [72, с. 159], розбій, насильницький грабіж, вимагання слід віднести усе таки до корисливо-насильницьких злочинів. На їх думку, такий вид злочину як хуліганство до насильницьких злочинів належить тільки частково, оскільки не завжди тягне за собою фізичне

насилля. Тому до насильницьких злочинів необхідно відносити умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження та згвалтування [72, с. 159].

На думку інших вітчизняних науковців, насильницька злочинність не може протиставлятися корисливо-насильницькій злочинності і виступати її альтернативою. Насильницька і корисливо-насильницька злочинність частково «перекривають» одна одну. Це стосується, наприклад, бандитизму, насильницького грабежу і розбою з метою заволодіння майном. Ці діяння належать до так званих «двооб'єктних» злочинів, але значимішою цінністю при цьому є безпека особи. Вони мають багато спільних рис і ознак із традиційними насильницькими злочинами. В усіх цих випадках механізм злочинної поведінки пов'язаний з агресивно-зневажливим ставленням до особи, її життя, здоров'я і недоторканості» [43, с. 87-88].

Актуальність питання чіткого розуміння поняття та змісту насильницької злочинності щодо дитини дозволяють зрозуміти і статистичні дані, які хоча і свідчать про певне зменшення кількості злочинів, однак указують на їх поширеність.

Упродовж 2018 року на 5,6 % (з 4639 до 4380) зменшилась кількість кримінальних правопорушень, учинених стосовно дітей. Водночас на 7,1 % (з 5087 до 4727) зменшилась кількість дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень, у тому числі на 13,9 % (з 1712 до 1474) – від тяжких та особливо тяжких злочинів.

Зокрема потерпіло дітей від таких видів злочинів:

- 92 – умисне вбивство (ст. 115-118 КК України);
- 10 – торгівля, учинена відносно дітей (ст. 149 КК України);
- 178 – розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України);
- 60 – згвалтування (ст. 152 КК України);
- 131 – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України);
- 64 – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України).

Найбільше зросла кількість дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень у Кіровоградській на 45,2 % (з 104 до 151), Донецькій на 45 % (з 260 до 377) та Хмельницькій на 14,4 % (з 181 до 207) областях. Найменше дітей потерпіло від злочинів у Рівненській на 46,0 % (з 163 до 88), Волинській на 43,4 % (166 до 94) та Вінницькій на 26,8 % (209 до 153) областях.

До територіальних органів поліції надійшло 115 473 заяв і повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, з них 1418 подано особисто дітьми.

Від кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, потерпіли 208 дітей, з них 145 – малолітніх (віком до 14 років) та 63 – неповнолітніх.

За результатами перевірки зазначених звернень розпочато 2628 досудових розслідувань та складено 101 881 адміністративних протоколів, передбачених ст. 173-2 КУпАП. На профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства у сім'ї, поставлено 66 224 особи, з них – 92 неповнолітніх.

Не можна не згадати і те, що представник Президента України у Верховній Раді України Ірина Луценко, указуючи на необхідність ратифікації Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами зазначила, що щорічно в Україні 3 млн. дітей стають свідками і жертвами домашнього насильства. Точна кількість жертв насильства важко підрахувати, оскільки далеко не всі звертаються за допомогою [73].

К. Плутицька, досліджуючи рівень, структуру, динаміку і географію насильницької злочинності в Україні, дійшла висновку про наявність позитивної тенденції у динаміці насильницької злочинності в Україні протягом 2013-2016 років (йдеться про насильницьку злочинність загалом, у тому числі і злочини, що учинені щодо дітей): «До позитивних тенденцій можна віднести скорочення у середньому щороку на 16,9 % кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї. Також, незважаючи на спалах у 2014 р. кримінальних правопорушень, вчинених із використанням вогнепальної зброї (2 523 кримінальних правопорушень), їх динаміка свідчить про зменшення кількості таких правопорушень у середньому щороку на 8,7 %. Крім того, зменшилась кількість кримінальних правопорушень, вчинених із використанням холодної зброї (у середньому з кожним роком на 35,8 %) та вибухових речовин (у середньому на 9,6 %)» [74, с. 179]. При цьому, як наголошує вітчизняний правник, «спостерігається збільшення кількості умисних вбивств, вчинених із використанням вогнепальної зброї (у середньому щороку на 10,7 %). Зменшилась кількість тяжких тілесних ушкоджень, грабежів, вчинених з використанням вогнепальної та холодної зброї, та умисних вбивств, вчинених із використанням холодної зброї. У середньому ж в період 2013-2016 рр. з використанням вогнепальної, холодної зброї та вибухових речовин вчинено 3,5 % вбивств,

4,2 % тяжких тілесних ушкоджень, 9,8 % грабежів від їх загальної кількості» [74, с. 179].

У пояснювальній записці до проекту закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначається, що масштаби домашнього насильства щороку збільшуються: за статистичними даними Мінсоцполітики, в Україні у 2015 році зафіксовано 103 101 звернення з приводу насильства в сім'ї, з них 89 551 – від жінок. Але й ці дані не можна вважати показовими, оскільки насильство є латентним явищем, факт якого в більшості випадків приховується [75].

Таким чином, враховуючи зазначене вище щодо розмежування понять «насильницькі злочини», «агресивні злочини», «насильницько-корисні злочини», щодо виокремлення застосування насильства та погрози застосування насильства, щодо характеристики насильницьких злочинів, а також враховуючи предмет нашого дослідження, необхідно виокремити такі ознаки насильницьких злочинів проти дітей:

1) об'єктом посягання є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом та які забезпечують фізичну та психологічну недоторканість дитини;

2) насильницькі злочини проти дітей учиняються з прямим умислом;

3) способом учинення злочину є насилля або погроза його застосування;

4) відсутність волі потерпілої особи щодо застосування до неї такого насильства чи погрози його застосування;

5) злочин спрямований проти дитини, що має усвідомлюватися особою, яка учиняє насильницький злочин.

Отже, насильство є явищем, яке сягає своїми коренями часу виникнення самого суспільства, яке знайшло своє відображення і у перших історико-правових джерелах. Із розвитком суспільства частково змінювалися і погляди на насильство, яке на сьогодні включає не лише фізичну, а й інші форми прояву. Кримінально-правове та кримінологічне розуміння насильницької злочинності відрізняється від тлумачення цього терміну у інших сферах соціального життя.

1.3. Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей

Однією з важливих засад функціонування цивілізованого суспільства у сучасних умовах є принцип верховенства права. На сьогодні цей принцип визнаний значною кількістю держав як підґрунтя забезпечення

людських прав, вектор розвитку соціуму. Відносно європейських держав, то необхідність визнання верховенства права є важливою умовою членства у Раді Європи. Слід відзначити, що більш доцільно верховенство права розглядати не як окремий принцип, а як доктрину, теорію, яка включає низку принципів, серед яких слід виокремити наступні:

- законність, що передбачає у тому числі й прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів;
- юридична визначеність;
- заборона свавілля;
- доступ до правосуддя;
- дотримання прав людини;
- недискримінація і рівність перед законом [76].

У контексті нашого дослідження (предмета цієї частини роботи) особливої актуальності набувають такі з названих елементів як законність, юридична визначеність і заборона свавілля. Пояснюється це тим, що органи державної влади мають межі своїх повноважень, які встановлюються виключно законом. Саме закон є засобом недопущення свавілля з боку публічної влади. Відповідно і сам закон повинен з достатньою мірою визначеності закріплювати повноваження органу державної влади з тим, щоб кожен громадянин міг передбачити ймовірну реакцію працівників цього органу на діяння самого громадянина або відносно нього загалом. Зважаючи на означене, більшість держав світу у своїх конституціях закріпили нормативний припис, який зобов'язує органи публічної влади діяти лише на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами (наголосимо, не підзаконними нормативно-правовими актами, а законами). Такий припис закріплено і у Основному Законі України – ч. 2 ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [2].

Виходячи з зазначеного, цілком зрозумілою є зацікавленість як суспільства, так і органів влади у державах з демократичним державно-правовим (політичним) режимом у наявності чіткої і ефективної нормативно-правової основи організації та функціонування публічної влади. Особливо важливим це є у випадках, коли державний апарат може застосовувати для забезпечення реалізації приписів законодавства примус. Існування таких законодавчих приписів, які обмежують свавілля державних органів, є запобіжним заходом того, щоб невинна людина не була притягнута свавільно до юридичної відповідальності. Навіть у тому випадку, коли правоохоронні органи керуються «благими намірами».

Показовим у цьому контексті є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany). За обставинами справи заявник був затриманий поліцією за підозрою у вчиненні викрадення дитини. З метою отримання від заявника інформації про місце перебування дитини задля її порятунку, зважаючи на необхідність надання дитині періодично медичної допомоги, поліцейський погрожував заявникові застосуванням до останнього фізичного насилля, що спричинить значну шкоду його здоров'ю (тобто наявне, як ми з'ясували вище, психологічне насилля), якщо той не повідомить місце знаходження дитини. Оцінюючи за таких обставин погрози як реальні, побоюючись за своє життя і здоров'я, можливість жорстокого поводження, заявник надав усю необхідну інформацію. І хоча дитину знайшли, але було запізно: вона померла. Розглянувши цю справу, Європейський суд з прав людини указав, що поведінка поліцейського суперечить ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (тобто розцінив її як катування), акцентувавши увагу на тому, що заборона такої поведінки є абсолютною (згідно з чч. 1 і 2 ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, які не відповідають її зобов'язанням за цією Конвенцією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням за міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, за винятком випадків смерті внаслідок законного застосування сили, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7» [77]), незалежно від обставин і незважаючи навіть на те, що її метою є отримання інформації, потрібної для урятування життя дитини [78].

Таким чином, проблематика нормативно-правового регулювання протидії насильству стосовно дітей набуває особливої актуальності та потребує детального розгляду.

Одразу зауважимо, що зважаючи на те, що проблематика протидії насиллю щодо дитини є актуальною для багатьох держав світового співтовариства і у окремих випадках набуває міжнародного характеру, то окреслену тематику доцільно розглядати як на внутрішньодержавному рівні, так і міжнародному.

Отже, нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей доцільно розглядати на наступних рівнях (при цьому слід зауважити, що у цьому підрозділі увага буде зосереджена переважно на матеріальних нормах, оскільки процесуальні будуть висвітлені у інших підрозділах, виходячи з їх предмета): оперативно-розшуковий, криміна-

льно-процесуальний тощо.

По-перше, на міжнародному рівні, який, у свою чергу поділяється на універсальний та регіональний рівні.

Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей на *універсальному рівні*.

У цьому контексті слід згадати, зокрема, ч. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, у якій зазначається, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 25 цього міжнародного акта материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу, усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом [58]. Наведений припис міжнародного акта став важливим фактором подальшого забезпечення принципу рівного ставлення до усіх дітей, що мало сприяти зменшенню психологічного насилля, якому піддавалась дитина в умовах нерівності. Зважаючи на важливість цього положення, воно знайшло подальший розвиток у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року. Так, ст. 24 цього міжнародного договору зазначає: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я. Кожна дитина має право на набуття громадянства» [79]. При цьому слід відмітити те, що наведений припис не тільки визначив фактори, за якими забороняється дискримінація дитини, але і закріпив обов'язок не тільки сім'ї, але й держави здійснювати захист прав дитини. У тому числі і ця норма міжнародного права зобов'язує публічну владу приймати нормативно-правові акти, предметом регулювання яких є створення і функціонування системи гарантій забезпечення прав дитини, створення інституцій, які ведуть боротьбу зі злочинами проти дитини. Наголосимо, що при цьому йдеться не лише про *de facto* існування таких органів, але й їх ефективну діяльність. Відповідно до ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [77], а згідно зі ст. 13 цього міжнародного договору «Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повнова-

ження» [77]. І хоча означена Конвенція є регіональним міжнародним договором, висвітлений принцип – ефективності – є цілком звичним для міжнародної спільноти. Для цивілізованих держав неприпустимою є ситуація визнання певних положень і добровільне покладання на себе договірних зобов'язань без наміру їх виконати. Таке розуміння засад міждержавної взаємодії отримало об'єктивізацію у принципі *pastra sunt servanda*. Як зазначає І. Лукашук, цей принцип є одним з аспектів фундаментального правила, що вимагає від усіх суб'єктів міжнародного права добросовісно реалізовувати свої права та обов'язки. У соціально-політичній сфері цей фундаментальний принцип можна розглядати як прояв необхідності прийнятої державами міжнародної системи права, яка може забезпечити міжнародний порядок і запобігти свавільній поведінці та хаосу. У правовій сфері цей принцип є підтвердженням характеру міжнародних зобов'язань як права. Суб'єкти міжнародного права юридично зобов'язані виконувати те, що передбачено договором [80, с. 513].

Наступним важливим міжнародним актом, який є правовою основою забезпечення прав дитини (у тому числі і боротьби з насильницькими злочинами щодо дітей), є Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. Не можемо не наголосити, що даний документ належить до *soft law*. Як стверджують А. Гуцман А. і Т. Мейер, тематика «м'якого права» завжди була «незручною» для міжнародних науковців. З одного боку, це зовсім не «право», строго кажучи. За традиційними підходами, як стверджує професор Вейль, ці зобов'язання «не є ні м'яким правом, ні жорстким правом: вони просто не є правом». З іншого боку, практично всі правознавці погодяться, що вони - це не просто політика. Положення до *soft law* впливають на держави через квазіправовий характер [81]. На дієвість положень *soft law* в Україні указує судова практика. Саме на припис, викладений у ст. 6 Декларації прав дитини, посилались суди, вирішуючи питання про долю дитини у справах про розірвання шлюбу: з ким із батьків дитина має проживати (хоча не аргументованість таких рішень часто порушувала вимогу, що міститься у цьому приписі, що призводило до негативних, зокрема, у психологічному аспекті, наслідків для дитини. Так, непоодинокими є випадки, коли дитина залишалась із матір'ю, яка систематично зловживала алкогольними напоями, не мала належних матеріальних умов). Однак суд обмежено тлумачив ст. 6 Декларації прав дитини: «Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня ди-

тина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [82], майже у 99 % справ залишаючи дитину з матір'ю.

За результатами аналізу практики національних судових органів, члени громадської організації «Батько має право» дійшли висновків про існування беззаперечного пріоритету матері на дитину при вирішенні судами спорів про визначення місця проживання дитини. «Суди фактично самоусувались від належного вирішення подібних спорів, вважаючи їх найскладнішими у судовій практиці ... і не довго думаючи завжди віддавали дітей матері. Ігноруючи положення Конституції України, цілої низки вимог національного законодавства, українські судді завжди керувались тільки одним принципом 6 Декларації прав дитини» [82]. При розгляді таких справ не бралася до уваги роль батька у житті дитини, бажання самої дитини. «Принцип 6 вбивав не тільки основоположний принцип змагальності сторін, а й вбивав долі десятків, якщо не сотень тисяч маленьких українців та україночок, які зобов'язані були жити з матерями через абсолютну неможливість батьків довести своє право на найкраще виховання дитини. У Єдиному державному реєстрі судових рішень тільки за останні 10 років міститься більше 50 000 рішень, де суди України беззаперечно застосовують Декларацію прав дитини і її зловісний принцип 6» [83]. Показовими у цьому контексті є наступні рішення національних судів, виявлені членами громадської організації «Батько має право»:

- Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначив місце проживання дитини з матір'ю, яка 7 разів стаціонарно лікувалась від алкогольної залежності, перебувала на обліку в наркологічному диспансері;

- у липні 2017 року Апеляційний суд Луганської області визначив місце проживання дівчинки на окупованій території [83].

Не можна не відзначити і той факт, що на неправильність розуміння принципу 6 Декларації прав дитини указував і Європейський суд з прав людини, що буде проаналізовано нами нижче.

Безпосереднє відношення до предмета нашого пізнання має принцип 9 Декларації прав дитини, відповідно до якого дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [82]. При цьому у преамбулі цієї Декларації наголошується на тому, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту до і після народження, необхідність такої спеціальної охорони зазначена в Женевській декларації прав дитини 1924 року та визнана в Загальній декларації прав

людини, а також у статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що опікуються питаннями благополуччя дітей [82].

Водночас, слід наголосити, що Декларація прав дитини належить до *soft law*, тобто не є обов'язковим та відображає, у першу чергу, наміри про поведінку. Підписуючи такий міжнародний договір, держави-учасники визначають своєрідний план дій на майбутнє, проголошуючи вектор розвитку свого національного законодавства. Тому на виконання цього «наміру про поведінку» 20 листопада 1989 року було підписано Конвенцію про права дитини, яка уже належить до *hard law*.

Зауважимо, що враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості дітей, вітчизняне законодавство, по-перше, забезпечує посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Ця позиція базується на міжнародно-правових актах, зокрема на Декларації прав дитини, у преамбулі якої зазначається, що неповнолітні (у зв'язку з фізичною і розумовою незрілістю) потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист [84, с. 120].

Особливо важливе значення для протидії насильницьким злочинам проти дітей має ст. 19 Конвенції про права дитини, відповідно до якої держави-учасниці повинні вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. При цьому ч. 2 ст. 19 цієї Конвенції конкретизує перелік таких заходів, до яких, зокрема, віднесено ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у разі необхідності, для порушення початку судової процедури [85].

Аналогічний захист прав дитини проголошено також в Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року. І хоча вони безпосередньо стосуються не дітей, потерпілих від злочинів, а дітей, які учиняють злочини, Пекінські правила дозволяють зрозуміти загальний концепт відношення до дити-

ни. Так, відповідно до п. 1.4. цих Правил, правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національної політики кожної держави у межах усебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, водночас сприяючи таким чином захисту молоді та підтримання мирного порядку в суспільстві. П. 1.5 Правил передбачає національні особливості їх реалізації: «Ці Правила будуть здійснюватися в контексті економічних, соціальних і культурних умов, що існують в кожній державі-члені» [86], а у п. 1.6. указується на необхідності перманентної координації діяльності органів правосуддя: «Слід систематично розвивати і координувати служби здійснення правосуддя щодо неповнолітніх в цілях підвищення і підтримки на належному рівні кваліфікації персоналу цих служб, включаючи їх методи, підходи і ставлення» [86].

30 вересня 1990 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, у якій чітко означена проблема: «Кожен день безліч дітей у всьому світі піддаються небезпекам, які перешкоджають їхньому росту і розвитку. Вони піддаються незліченним стражданням будучи жертвами війни і насильства; расової дискримінації, апартеїду, агресії, іноземної окупації та анексії; будучи біженцями і переміщеними дітьми, вимушеними залишити свої будинки і свої сімейні вогнища; будучи інвалідами; або жертвами халатності, жорстокості і експлуатації» [87]. А ст. 19 цієї декларації передбачає взяття на себе зобов'язання приділяти першорядну увагу правам дітей, їх виживанню, захисту і розвитку, що має забезпечити добробут усіх країн [87].

Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей на *регіональному рівні*.

У цій групі засобів нормативно-правового регулювання у першу чергу необхідно назвати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. І хоча цей міжнародний договір безпосередньо не стосується протидії насильству щодо дитини, він є важливим засобом боротьби з цим негативним явищем. Так, зазначимо, що відповідно до ст. 5 цієї Конвенції, державам не забороняється вживати тих заходів, які необхідні в інтересах дітей. Хоча при цьому не слід забувати, що людським правам іманентні такі якості як природний характер, невідчужуваність, фундаментальність. Відповідно, держави-учасниці визнають і зобов'язуються захищати права, закріплені у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, незалежно від різних факторів, у тому числі й від віку. Відповідно, йдеться і про захист прав неповнолітніх осіб.

Крім цього, варто наголосити на практиці Європейського суду з прав людини, яка є складовою частиною розуміння приписів самої Конвенції. Саме через практику розкривається зміст понять, що використані у тексті Конвенції (не слід забувати, у цьому контексті, про принцип автономного тлумачення, відповідно до якого Європейський суд з прав людини інтерпретує терміни Конвенції незалежно від їх розуміння національними судовими органами держав-учасників, так, наприклад, зміст понять майно, житло, кримінальне покарання в українській правовій системі і у розумінні Європейського суду з прав людини – різний). Водночас, на жаль, і до сьогодні окремі вітчизняні науковці і юристи-практики сприймають Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод як суто декларативний документ, який до того ж має відношення лише до сфери конституційного права. Такий підхід не є правильним, адже не відображає багатогранності сутності людських прав, яка пронизує відносини людини з державою [88, с. 24-25].

Наголосимо, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика цього Суду визнається в Україні джерелом права [89], відтак, її обов'язково мають ураховувати органи публічної влади при прийнятті нормативно-правових актів та актів застосування норм права. Більше того, не можна не відзначити, що унаслідок реформування законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, у статусні закони, які визначають повноваження правоохоронних органів, було включено припис, відповідно до якого принципом діяльності відповідного органу є верховенство права. При цьому, зазначається, що верховенство права слід розуміти через практику Європейського суду з прав людини. Відповідно до ст. 8 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) «Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [6]. Більше того, і принцип законності (ч. 5 ст. 9 КПК України) передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [6].

Визначальним для вітчизняної судової практики (у контексті предмета нашого дослідження) є рішення у справі «М.С. проти України». За обставинами справи дружина заявника, не поставивши його до відо-

ма, разом із малолітньою донькою переїхала до свого дядька. Заявник звернувся до міліції. Згодом він знайшов дитину у дитячому садку у селі за новим місцем проживання дружини і забрав до себе у квартиру. Судово-медичний огляд доньки підтвердив заподіяння їй легких тілесних ушкоджень. Батько неодноразово звертався до міліції з заявою про порушення кримінальної справи відносно дружини щодо викрадення дитини та заподіяння останній легких тілесних ушкоджень, однак у порушенні кримінальної справи було відмовлено. У березні 2012 року до міліції звернулась мати заявника відносно порушення кримінальної справи щодо учинення розпусних дій щодо її онуки матір'ю дитини та її дядьком. Перевірка заяви проводилась неналежно і кожного разу провадження закривалось через відсутність складу злочину. З набуттям чинності новим КПК України, батько знову звернувся до міліції, опитана донька указала, що мати і дядько, коли вони перебували у нього, ходили роздягнені й вчиняли сексуальні дії, дядько і її залучав до таких дій. Міліція тричі закривала провадження у справі. У червні 2012 року рішенням Зарічного районного суду м. Сум місце проживання дитини визначено з матір'ю. Звернення заявника в апеляційну та касаційну інстанції не принесли результату: рішення Зарічного районного суду м. Сум залишено в силі. Як резюмував Європейський суд з прав людини, у цій справі національні органи влади зіткнулися з наступною ситуацією: протягом двох місяців дитина у віці трьох років регулярно спостерігала за своєю матір'ю та іншим чоловіком, які були голими, обіймалися і цілувались, виконували рухи назад і вперед; були випадки, коли чоловік навчив дитину цілуватися з дорослим, показав їй свої геніталії і попросив доторкнутися до них. Європейський суд з прав людини наголосив, що пункт 1 (а) статті 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства вказує, що у випадках такого типу допит дитини має відбуватися без необґрунтованої затримки. Взявши до уваги суттєві недоліки та невідповідність способу розслідування справи органами влади, а також загальну тривалість провадження, Суд дійшов висновку, що влада не виконала свої позитивні зобов'язання провести ефективне кримінальне розслідування у справі забезпечення належного захисту особистого життя дитини заявника [90].

Додамо, що у окремій думці суддя Ранцоні указує, що Європейський суд з прав людини неодноразово повторював, що існує широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї, що у всіх рішеннях, що стосуються дітей, їх інтереси мають бути першорядними [90].

Таким чином, наведене рішення Європейського суду з прав люди-

ни містить наступні важливі нормативні положення:

- при розслідування насильницьких злочинів щодо дитини позитивним зобов'язанням держави є проведення ефективного розслідування;
- розслідування насильницьких злочинів щодо дитини має відбуватися у максимально короткі строки;
- при розгляді справ щодо дитини першочерговими є інтереси дитини.

Наступним важливим для протидії насильству щодо дитини міжнародним договором є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року. Цей міжнародний договір теж безпосередньо не стосується захисту від насилля щодо дітей, однак він має важливе значення у цьому контексті. Усвідомлюючи, що насилля у сім'ї не може оминати (за наслідками) дітей, розробники тексту цієї Конвенції передбачили ст. 26, яка зобов'язує держав-учасниць вживати усіх необхідних законодавчих або інших заходів (психосоціальні консультації дітей-свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування Конвенції) з метою «забезпечення того, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки жертв належно враховувалися права та потреби дітей-свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції» [91].

Варто відзначити, що у коментарі до цієї Конвенції наголошується на тому, що термін «діти-свідки» слід інтерпретувати розгалужено, включаючи до його змісту не лише тих дітей, які особисто бачили акт насилля, але і тих, які чули зойки та інший шум зі своєї схованки, або тих, хто став заручником довгострокових наслідків подібного насильства. При цьому, розробники виходять з того, що «фізичне, сексуальне або психологічне насильство й жорстокість у стосунках між батьками або іншими членами родини на очах у дітей має для дітей тяжкі наслідки. Воно вселяє страх, травмує і серйозно впливає на їхній розвиток» [91, с. 114-115].

Міжнародним договором, що безпосередньо визначає нормативні приписи відносно протидії насильству щодо дитини, є Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року. Важливими у контексті нашого дослідження є наступні положення Ланцаротської конвенції:

- виходячи з тексту преамбули, держави-учасниці констатують, що сексуальна експлуатація та сексуальне розбещення дітей набули великих розмірів як на національному, так і на міжнародному рівнях, зокрема, через збільшення використання як дітьми, так і злочинцями інфор-

маційно-комунікаційних технологій, а тому запобігання цим негативним явищам вимагає міжнародного співробітництва;

- у всіх випадках (розслідування, судовий розгляд, заходи запобігання та ін.), пов'язаних із сексуальною експлуатацією та сексуальним розбещенням дітей, основними цінностями визнаються добробут і найкращі інтереси дітей, які мають підтримуватися без будь-якого обмеження;

- ст. 4 Конвенції закріплює позитивне зобов'язання держав-учасниць ужити усіх необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання всім формам сексуальної експлуатації й сексуального розбещення дітей та для захисту дітей;

- ст. 5 Конвенції передбачає необхідність прийняття державою-учасницею законодавства чи вжиття інших заходів з метою сприяння обізнаності про захист і права дітей серед осіб, які постійно контактують з дітьми у судовій та правоохоронній сферах;

- ст. 10 Конвенції зобов'язує вживати заходів на національному чи місцевому рівнях для забезпечення координації між різними інституціями, відповідальними за захист від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення дітей, запобігання цим явищам та боротьбу з ними (у тому числі і між органами публічної влади, установами громадянського суспільства і приватним сектором);

- ст. 30 Конвенції передбачає необхідність прийняття державою-учасницею законодавства чи вжиття інших заходів з метою забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини, а також впровадження захисного підходу до жертв, забезпечуючи унеможливлення посилення розслідуванням та кримінальним провадженням травми, отриманої дитиною, та надання під час кримінального судочинства допомоги, якщо це доцільно. При цьому у таких справах установлюється пріоритетне розслідування та кримінальне провадження [92].

По-друге, на національному рівні, який, у свою чергу, можна поділити на декілька груп.

Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей на *загально-правовому рівні*.

Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. А згідно з ч. 2 ст. 52 будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [2]. Наведені конституційні приписи спрямовані на закріплення стабільності і передбачуваності сімейних відносин, є важливою умовою розвитку соціуму та передбачають певні зобов'язання держави у цій

сфері, як позитивні так і негативні, у тому числі проведення цілої низки економічних і соціальних реформ.

Не можна не згадати і спеціальний закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [46]. Відзначимо той факт, що відповідно до цього закону, зокрема п. 2 ч. 1 ст. 1, дитиною, яка постраждала від домашнього насильства (постраждалою дитиною), є не лише та особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі, а також і та особа (яка не досягла 18 років), що стала свідком (очевидцем) такого насильства [46].

Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей на *кримінально-правовому рівні*.

На реалізацію наведених міжнародно-правових, а також внутрішньодержавних правових приписів у чинному законодавстві передбачаються охоронні норми, зокрема кримінально-правові. Слід відзначити, що аналіз норм кримінального законодавства України дозволяє дійти висновку про те, що норми, у яких закріплено склади злочинів, у яких потерпілими є діти, не містять єдиного тлумачення таких понять як «неповнолітня особа», «діти», «дитина», «новонароджена дитина», «малолітня дитина», «малолітня особа», «потерпіла особа».

Зауважимо, що класифікація – це такий вид поділу, який ґрунтується на найбільш істотній ознаці і при якому кожен утворений член поділу займає щодо інших членів точно визначене і закріплене місце [93, с. 59; 94, с. 59-60]. Говорячи про загальну методологію поділу (класифікації) потерпілих (у нашому випадку дітей) від злочину, слід зазначити, що він (вона), як і будь-який інший поділ предметів (явищ, суб'єктів), є відносним. Розвиток суспільних відносин, науки кримінального права, соціології, поглиблення знань про потерпілих здатні привести до змін у поділі потерпілих від злочинів (появі нових членів поділу, виключення інших, звуження або розширення обсягу їх видів). Це є наслідком того, що всі ознаки потерпілого від злочину досить мінливі.

Норми, які спрямовані на забезпечення охорони нормального фізичного й психічного розвитку дітей, викладені у низці статей Загальної частини та Особливої частини Кримінального Кодексу України (далі – КК України).

Відповідно до цього нами надається *класифікація злочинів проти дітей у кримінальному законодавстві України* [95, с. 136-137]:

Загальна частина КК України також містить ряд норм щодо захисту дитини, а саме: ч. 2 статті 57 КК України «Виправні роботи» визначає, що виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за *дитиною*, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Стаття 60 ч. 3 КК України. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають *дітей* віком до семи років.

Стаття 61 ч. 3 КК України «Обмеження волі». Частина 3 зазначає, що обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають *дітей* віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Стаття 67 КК України. Обставини, які обтяжують покарання. Ч.1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються: п. 6) вчинення злочину щодо *малолітнього*, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані; п. 9) вчинення злочину з використанням *малолітнього* або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

Стаття 79 КК України. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають *дітей* віком до семи років. У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають *дітей* віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають *дітей віком до семи років*, суд може покласти на засуджену обов'язки, передбачені у статті 76 КК України. Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком. У разі, коли звільнена від відбування покарання з

випробуванням жінка відмовилася від *дитини*, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбuvання покарання згідно з вироком суду.

Стаття 83 КК України. Звільнення від відбuvання покарання вагітних жінок і жінок, які мають *дітей* віком до трьох років. Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили *дітей* під час відбuvання покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбuvання покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Звільнення від відбuvання покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання *дитини*. Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбuvання покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбuvання покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

Якщо засуджена, яка була звільнена від відбuvання покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбuvання покарання, призначеного за вироком [95, с. 136-137].

Особлива частина Кримінального кодексу України містить наступні норми щодо дитини як потерпілої [95, с. 137-140]:

1. Злочини проти неповнолітніх у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою визначена неповнолітня особа, це:

Ст. 120 ч. 3. Доведення до самогубства; ст. 130 ч. 3. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невеликою інфекційною хворобою; ст. 133 ч. 2. Зараження венеричною хворобою; ст. 137 ч.1,2. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; ст. 140 ч. 2. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або

фармацевтичним працівником; ст. 141. Порушення прав пацієнта; ст. 142 ч. 2. Незаконне проведення дослідів над людиною; ст. 144 ч. 2. Насильницьке донорство; ст. 147 ч. 2. Захоплення заручників; ст. 149 ч. 2. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини ; ст. 152 ч. 3. Згвалтування; ст. 153 ч. 2. Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; ст. 156 ч. 1. Розбещення неповнолітніх; ст. 164 ч. 1. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ст. 172 ч. 2. Грубе порушення законодавства про працю; ст. 181 ч. 2. Посягання на здоров'я людей під приводом проповідкування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів; ст. 300 чч. 2, 3. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; ст. 301 ч. 2. 4. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; ст. 302 ч. 3. Створення або утримання місць розпусти і звідництво; ст. 303 ч. 3. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією; ст. 304 ч.1. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; ст. 307 ч. 2. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ст. 309 ч. 3. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту; ст. 314 ч. 3. Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ст. 315 ч. 2. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ст. 317 ч. 2. Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ст. 323. Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу; ст. 324 Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів; ст. 365–2 ч. 2. Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги.

2. Злочини у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою визначена дитина, зокрема: ст. 136 ч. 2. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; ст. 137. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; ст. 148. Підміна дитини; ст. 150. Експлуатація дітей; ст. 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ст. 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; ст. 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ст. 172 ч. 2. Грубе порушення законодавства про працю; ст. 442 ч. 1. Генцид.

3. Злочини у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою визначена новонароджена дитина, зокрема: ст. 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; ст. 135 ч. 2. Залишення в небезпеці.

4. Злочини у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою визначена малолітня дитина, це: ст. 115 ч. 2 п. 2. Умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; ст. 150–1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

5. Злочини у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою визначена малолітня особа, зокрема: ст. 135 ч. 1. Залишення в небезпеці; ст. 136 ч. 2. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; ст. 146 ч. 2. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини; ст. 149 ч. 3. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини; ст. 152 ч. 4. Зґвалтування; ст. 153 ч. 3. Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; ст. 156 ч. 2. Розбещення неповнолітніх; ст. 299 ч. 2. Жорстоке поводження з тваринами; ст. 303 ч. 4. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією; ст. 304 ч. 2. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; ст. 307 ч. 3. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

6. Злочини у кримінальному законодавстві України, де потерпіла особа не визначена, це: ст. 155. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; ст. 167. Зловживання опікунськими правами [95, с. 138-139].

Аналіз законодавства про кримінальну відповідальність свідчить про те, що потерпілими від досліджуваного злочину є різні діти. З метою поглибленого вивчення злочинів проти дитини, їх доцільно об'єднати у певні групи.

Залежно від тяжкості вчиненого злочину можна виділити: потерпілих дітей від злочинів невеликої тяжкості (ст.ст. 164 ч. 12; 172 ч. 2; 300 ч. 2; 323 ч.1, 2); потерпілих дітей від злочинів середньої тяжкості (ст.ст. 137 ч.1, 2; 140 ч. 2; 141; 142 ч. 2; 144 ч. 2; 156 ч. 1; 181 ч. 2; 300 ч. 2; 323 ч. 3; 324; 355² ч. 2); потерпілих дітей від тяжких злочинів (ст.ст. 120 ч. 3; 130 ч. 3; 133 ч. 2; 153 ч. 2; 156 ч. 2; 300 ч. 3; 301 ч. 4; 302 ч. 3; 303 ч. 3; 304 ч.1, 2; 307 ч. 2; 309 ч. 3; 317 ч. 2; 323 ч. 3, 4; 365² ч. 3); потерпілі діти від особливо тяжких злочинів (ст.ст. 147 ч. 2; 149 ч. 2; 152 ч. 3; 314 ч. 3; 315 ч. 2).

Дослідження груп потерпілих, утворених при такому поділі, має

важливе значення для вирішення питань звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Поділ потерпілих від злочину за ознакою вчиненого щодо них злочину можна проводити за різними критеріями. *Залежно від родового об'єкта злочинів* можна виділити потерпілих дітей: від злочинів проти життя та здоров'я людини; потерпілих від злочинів проти волі, честі та гідності людини; потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості людини; від злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; потерпілих від злочинів проти суспільної моральності; потерпілих щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення щодо дитини та ін. [96, с. 84-85; 97, с. 85-86; 98, с. 362-367].

Важливе кримінально-правове значення має поділ потерпілих від злочинів за ознакою заподіяної їм шкоди. Цей поділ отримав певне законодавче відображення, адже саме він покладений в основу визначення потерпілого як суб'єкта порушення, яке закріплене у кримінальному виконавчому кодексі. Поділ потерпілих за ознакою заподіяної їм шкоди може залежати від видозміни цієї ознаки. Так, характеризуючи суспільно небезпечні наслідки, Н. Кузнецова підкреслює, що їх зміст визначається змістом об'єктів, шкідливі зміни в яких вони вчиняють [99, с. 18-20; 100, с. 230].

Кримінальний кодекс передбачає багато видів таких об'єктів. Стільки ж існує і видів суспільно небезпечних наслідків. Узагальнено їх можна класифікувати на фізичні, психічні, економічні та організаційні. Залежно від *виду заподіяної потерпілому шкоди* можна виділити: потерпілих, яким заподіяна фізична шкода; потерпілих, яким заподіяна психічна шкода; потерпілих, яким заподіяна економічна шкода; потерпілих, яким заподіяна організаційна шкода.

Потерпілі, статус яких обумовлюється відносинами у сфері охорони материнства та дитинства, зокрема, відносинами, які забезпечують нормальний фізичний, психічний, соціальний розвиток дитини: жінка, яка перебувала у стані вагітності (вагітна жінка) (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 172, ч. 3 ст. 314 КК); матір, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда (ч. 2 ст. 172 КК); неповнолітній (неповнолітня чи неповнолітній) (ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, частини 1, 2 ст. 137, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 172, ч. 3 ст. 300, частини 2, 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 317, статті 323, 324 КК); особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 156

КК); малолітня дитина (малолітній, малолітня особа) (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 299, ч. 3 ст. 307 КК); новонароджена дитина (ч. 2 ст. 135 КК); дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування (ст. 150 КК); особа, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК).

Всі наведені вище поділи відображають реально існуючі, відмітні властивості відповідних видів (класів) неповнолітніх потерпілих від злочину. Разом з тим, кожний окремий вид (клас) має ті ж ознаки, що і загальне поняття потерпілого від злочину. Це дозволяє більш детально розробляти поняття окремих видів (класів) потерпілих, що сприятиме більш глибокому вивченню потерпілих від злочинів як у науці кримінального права, так і у кримінології та інших науках кримінального циклу.

Потерпілий разом з іншими ознаками складу злочину може характеризувати різні рівні суспільної небезпечності злочину. У межах загального вчення про склад злочину потерпілий належить до групи додаткових, факультативних ознак складу злочину. У тих складах злочинів, в яких потерпілий характеризує типову суспільну небезпечність, він виступає конститутивною ознакою складу злочину (наприклад, ст. 304 КК «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»). Таку функцію потерпілий виконує майже у 83 складах злочинів. У тих складах злочинів, у яких потерпілий відображає підвищену суспільну небезпечність, він розглядається як ознака, що обтяжує відповідальність (наприклад, ч. 3 ст. 152 КК, ч. 3 ст. 303 КК). Таку роль потерпілий відіграє у 35 складах злочинів. Дослідження злочинів, передбачених у КК, показує, що потерпілий ніколи не характеризує знижену суспільну небезпечність, тобто потерпілий не може бути ознакою складу злочину, що пом'якшує відповідальність [95, с. 139-140].

Досліджуючи проблеми кримінально-правового захисту неповнолітніх, деякі науковці, зокрема Н. Юзикова, пропонує виділити всі склади злочинів проти неповнолітніх в окрему главу кримінального законодавства, аргументуючи це тим, що: 1) право неповнолітніх є особливим об'єктом захисту і відповідальність за злочини проти неповнолітніх повинна відрізнятись від відповідальності за злочини проти дорослих; 2) наявність окремої глави привертатиме увагу слідчих, прокурорів, суддів до особливостей об'єкта посягання і сприятиме правильному вирішенню питань призначення покарання; 3) це буде підставою розмежування злочинів [101, с. 57]. Однак, така позиція є навряд чи обґрунтованою з погляду теорії кримінального права. Так, статті у КК України згруповані, як це і має бути, за об'єктом правопорушення. Потерпілими можуть бути різні особи, але злочином визначається, чи може бути

спричинена шкода саме охоронюваним суспільним відносинам у різних сферах. Зрозуміло, що зважаючи на особливості психосоматичного розвитку дитини, покарання за злочин, учинений проти нього, має спричинити більш негативні наслідки для правопорушника у порівнянні з потерпілою повнолітньою особою. Саме тому санкції окремих статей КК України і передбачають більш тяжке покарання за учинення злочину проти малолітнього чи неповнолітнього.

Даценко Є.В. вважає, що хоча і існують права щодо захисту дитини, законодавець залишає невирішеними цілу низку питань, які насамперед стосуються кримінальної відповідальності за підміну дитини [102, с. 1]. Зокрема, на основі проведеного дослідження автор пропонує у абзаці першому ст. 148 КК України слова «вчинення з корисливих або інших особистих мотивів» виключити, а в абзаці другому слово «п'яти» замінити словом «трьох» [102, с. 16].

Брайловська А.І. у дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» отримала ряд пізнавальних для науки кримінального права результатів, а саме аналіз норм міжнародного та зарубіжного законодавства щодо захисту дітей та їх зіставлення з проведеною у 2001 р. криміналізацією діяння – невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, свідчать про той факт, що Україна виконала зобов'язання щодо внесення змін до законодавства шляхом введення до Кримінального кодексу правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за всі форми можливих необережних злочинів проти життя та здоров'я неповнолітніх» [103, с. 11]. Зокрема, автором пропонується: редакція ст. 137 КК України «Невиконання, неналежне виконання або порушення функцій щодо охорони життя та здоров'я дітей» [103, с. 14]. Неповнолітній не завжди отримує такий захист з боку держави і суспільства. У багатьох випадках діти і підлітки позбавлені права з боку закону, а нерідко це порушення допускається навмисно, коли дитина розглядається, в першу чергу, як правопорушник, злочинець, а не як людина, яка потребує допомоги і уваги від держави. Це стосується, перш за все, тих дітей, які потрапили під злочинний вплив дорослих осіб, що втягують їх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність, неповнолітні, які під впливом дорослих і разом з ними вчинили злочин, або коли дорослий вчинив злочин відносно здоров'я, морального та духовного розвитку дитини.

У межах цього підрозділу не можна не розкрити й інший аспект правового регулювання. Зокрема, йдеться про відповідальність неповнолітніх, адже особи, які вчинюють кримінальні правопорушення, мо-

жуть бути абсолютно різного віку, тому з урахуванням вікових та психологічних властивостей вищезазначених осіб, чинний КК України містить статтю 18, в якій міститься визначення щодо суб'єкта злочину. Ця стаття відсилає нас до розділу IV Кримінального кодексу України для роз'яснення віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Враховуючи те, що з кожним днем в Україні зростає рівень злочинності, не є винятком і вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Основним завданням правоохоронних органів є боротьба зі злочинністю в цілому та серед неповнолітніх зокрема. Значну долю у процесі викорінення злочинності в нашій державі займає кримінально-правова діяльність. Оскільки в конкретному випадку як приклад розглядаються саме злочини, вчинені дітьми, то головний зміст процесу складає виховна робота, запобігання правопорушень з боку дітей, усунення причин та умов, які сприяють злочинності неповнолітніх та малолітніх. Проте враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості дітей, суспільство не може ставити до останніх такі ж вимоги, як до повнолітніх злочинців. Тому така категорія населення як неповнолітні та малолітні має розглядатися як особливий суб'єкт кримінальної відповідальності.

У чинному Кримінальному кодексі України питання кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх вирішуються в окремому розділі Загальної частини «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Наявність спеціальної системи покарань для неповнолітніх обґрунтовується їхніми біологічними, психологічними та соціальними особливостями, тому органи державної влади повинні, з урахуванням усіх особливостей віку неповнолітніх осіб та їх психологічних і соціальних особливостей, вчинювати гуманне та демократичне правосуддя над особами даної соціальної групи.

Виділення особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у самостійний розділ означає, що по відношенню до цих осіб норми про кримінальну відповідальність застосовуються з урахуванням особливих положень, передбачених у цьому розділі. Неповнолітні віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, з одного боку, досягають вже достатньо високого рівня соціалізації, а саме: у них з'являється самостійність, наполегливість, вміння контролювати свою поведінку тощо, а з іншого – проходить подальша соціалізація особистості: продовжується або завершується навчання у школі або коледжі, накопичується досвід міжособистісних відношень та ін. Для такого віку характерним є зайва категоричність суджень, запальність, невраїноваженість, неспроможність оцінити ситуацію з урахуванням всіх обставин. Ці вікові особливості обумовили встановлення відносно відповідальності неповнолітніх

низки виключень і доповнень порівняно із загальними правилами кримінальної відповідальності [104, с. 20].

Оцінюючи зміст розділу КК України щодо кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх, необхідно враховувати, що даний розділ є складовим компонентом Загальної частини КК України, він знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими її положеннями. Цей зв'язок проявляється, перш за все, у тому, що всі вихідні положення щодо завдань і принципів кримінального закону про підстави кримінальної відповідальності, дію кримінального закону у часі, просторі та за колом осіб, про поняття та види злочинів, про вину та її види, про співучасть, про обставини, що виключають злочинність діяння, та деякі інші відносяться також і до неповнолітніх, які вчинили злочини. Загальна частина Кримінального кодексу містить в собі норми щодо особливостей відповідальності дітей за вчинення ними кримінальних правопорушень, при цьому не виключає поширення на останніх інших привілейованих норм Загальної частини кодексу [105, с. 140-141].

Органи державної влади усіх кран світу прикладають чимало зусиль для становлення своєї країни на міжнародній арені як держави самостійної, незалежної, демократичної та правової. Важливою характеристикою, що визначає авторитет будь-якої держави на міжнародній арені, певною мірою являється політика щодо захисту прав та свобод своїх громадян, в першу чергу - наймолодших. У той же час, сучасні соціальні умови, в яких народжуються, зростають та виховуються підлітки, далекі від належних. Соціально-економічні кризові явища в Україні, такі як безробіття, байдужість до виховання молоді, зубожіння населення, безпосередньо впливають на формування молодого покоління в державі. Важливим є те, що саме сучасні соціальні умови, в яких ростуть та виховуються неповнолітні, в окремих випадках обумовлюють відчуження неповнолітніх від офіційних інститутів соціалізації, таких як сім'я та школа. За даними Державної служби статистики України в державі утримується досить низький рівень народжуваності, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь. Проте, не зважаючи на низький рівень народжуваності, все актуальнішим серед молоді стає вживання алкоголю, масовим стало явище перших наркотичних спроб серед підлітків одинадцяти - дванадцяти років, поширюється токсикоманія, венеричні захворювання. Соціальна занедбаність неповнолітніх за умов плюралізму поглядів, відсутність чітких моральних орієнтирів сприяє виникненню та поширенню негативних явищ в середовищі неповнолітніх, що породжує злочинність [106, с. 307-308].

Не можна не згадати також той факт, що самого нормативно-

правового регулювання недостатньо для забезпечення ефективної протидії насиллю щодо дітей. Показовим у цьому контексті є нещодавній приклад.

Одна з родин на Житомирщині була у полі зору соціальних служб і правоохоронних органів ще з 2009 року. У Національній поліції прокоментували: «Через пристрасть до алкоголю і невиконання батьківських обов'язків мати була позбавлена прав на двох синів. Потім, у 2013-му, у жінки та її 50-річного співмешканця з'явилася донька. А вже за рік у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю дитину аж на півроку було госпіталізовано до лікарні» [107]. Протягом 2015 - квітня 2018 року дитина виховувалась у прийомній родині, у той час як продовжували відбуватися суди щодо повернення дівчинки до біологічних батьків, що і було зроблено за декілька місяців до її вбивства. Лише через вісім місяців працівниками Національної поліції була виявлена відсутність дитини – 27 травня 2019 року. Як з'ясувалося, під час сімейної сварки співмешканець жінки штовхнув дитину, яка впала, вдарилися головою. «Після невдалих спроб штучного дихання дитини співмешканець жінки, розпаливши вогонь у печі будинку, спалив тіло дитини, а кістки виніс на вулицю» [107]. Як прокоментувала представниця Уповноваженого з прав дитини А. Філіпішина, «ця жахлива подія дійсно відображає катастрофічну ситуацію із захистом прав дітей, яка склалася в нашій державі за останні роки. З одного боку, проблеми, пов'язані з подекуди непрофесійними, інколи корумпованими діями соціальних служб, а з другого боку, бездарною політикою на центральному рівні» [107].

Таким чином, у цілому чинне законодавство та міжнародно-правові акти врегульовують суспільні відносини щодо забезпечення захищеності дитини. Однак, існує низка прогалин та суперечностей, які потребують розв'язання.

Висновки до розділу 1

1. Зміни, що відбулися у соціумі у другій половині XX століття – початку XXI століття, не могли не відзначитися на відношенні суспільства до дитини, основою чого стали права дитини. Для реалізації останніх на органи публічної влади була покладена низка негативних та позитивних зобов'язань, серед яких слід виокремити необхідність протидії злочинам щодо дитини, що, у свою чергу, потребує певної специфіки, зважаючи на психо-фізіологічні особливості дитини.

Проблематика протидії злочинності відзначається перманентною актуальністю, що зумовлюється, у першу чергу, станом і динамікою

злочинності в Україні загалом, «неповнолітньої» злочинності, зокрема. При цьому систематично збільшується кількість злочинів, потерпілими від яких є діти (при цьому ці злочини є у переважній більшості насильницькими).

Загалом, наукову літературу за цією тематикою доцільно типологізувати на декілька груп:

1) наукові праці, предметом дослідження яких є загальні питання забезпечення прав дитини;

2) наукові праці, предметом дослідження яких є кримінально-правові відносини, що складаються за вчинення злочинів щодо дітей, а також профілактика таких злочинів;

3) наукові праці, предметом дослідження яких є методика розслідування окремих злочинів (їх видів) безвідносно до категорії потерпілих;

4) наукові праці, предметом дослідження яких є методика розслідування окремих злочинів (їх видів), вчинених щодо дітей;

5) наукові праці зарубіжних авторів, у першу чергу європейських та американських (зважаючи на стан реалізації людських прав у цих державах), виходячи зі специфіки їх національного законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, різними інституціями забезпечення протидії злочинності тощо.

Фактично недослідженими вітчизняною правничою наукою є процеси протидії насильницьким злочинам щодо малолітніх, суб'єктом вчинення яких є неповнолітні особи.

У цілому інтенція вітчизняних науковців спрямована на окреслену проблематику, однак увага вчених зосереджена на окремих її аспектах. В Україні відсутні комплексні дослідження протидії насильницьким злочинам щодо дітей, не вироблено концептуальних основ такої протидії.

2. Насильницька злочинність є неоднорідним соціальним явищем. Так, у кримінологічній та кримінально-правовій науковій літературі висловлюється думка про не повний збіг насильницької злочинності та корисливо-насильницької злочинності, насильницької злочинності та агресивної злочинності.

Розуміння змісту насильства змінювалося протягом історико-правового розвитку протидії цьому явищу. Зазвичай цим терміном охоплювався переважно фізичний вплив на потерпілу особу. Психологічний примус як засіб учинення злочину розглядався лише у окремих випадках. Так само змінювалося і розуміння насильницьких злочинів. На сьогодні можна виокремити такі ознаки, які характеризують цей різно-

вид злочинів, дозволяючи виокремити його у окрему групу: об'єктом посягання є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом та які забезпечують фізичну недоторканість дитини; насильницькі злочини проти дитини учиняються з прямим умислом; способом учинення злочину є насилля або погроза його застосування; відсутність волі потерпілої особи щодо застосування до неї такого насильства чи погрози його застосування; злочин спрямований проти малолітньої особи, що має усвідомлюватися особою, яка учиняє насильницький злочин.

Разом з трансформацією соціуму відбувається і зміна психологічного впливу і насилля одної людини на іншу. На сьогодні існує необхідність у переосмисленні сутності та змісту психологічного примусу, зокрема, таких його форм як булінг і сталкінг, що має стати предметом окремого комплексного міждисциплінарного дослідження (у межах юридичної психології, кримінології та кримінального права).

Виходячи з положень теорії правового регулювання, малоефективним буде закріплення законодавчої дефініції поняття «психологічне насилля» у КК України. Зміст цього терміну має розкриватися, передусім, в усталеній судовій практиці (при цьому важливою методологічною засадою такої інтерпретації має бути *mutatis mutandis*).

3. Нормативно-правове регулювання протидії насиллю щодо дитини доцільно розглядати на декількох рівнях: міжнародному (який включає універсальний та регіональний рівні) та національному (який включає загально-правовий і кримінально-правовий рівні).

У міжнародних актах (як *hard law*, так і *soft law*) закріплюються позитивні зобов'язання держав, відповідно до яких національні органи влади повинні нормативно урегулювати відносини щодо забезпечення прав дитини, створити відповідні державні органи, у тому числі і органи протидії насильницькій злочинності щодо дітей.

Таким чином слід визначити, що злочини проти дітей у кримінальному законодавстві України, де норма статті прямо використовує визначення «неповнолітній», складає 29 статей. Ці статті можна групувати за родовим об'єктом, де потерпіла особа визначена у диспозиції статті як неповнолітня особа. *Залежно від родового об'єкта злочинів* можна виділити: злочини проти життя та здоров'я неповнолітньої особи; злочини проти волі, честі та гідності неповнолітньої особи; злочини проти статевої недоторканості неповнолітньої особи; злочини проти трудових та інших особистих прав і свобод неповнолітньої особи; злочини проти суспільної моральності щодо неповнолітньої особи; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення щодо непов-

нолітньої особи; злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг щодо неповнолітньої особи.

Крім поняття «неповнолітній», кримінальне законодавство у дев'яти статтях використовує поняття «дитина»; у двох статтях «новонароджена дитина». Потерпілою особою визначена «малолітня дитина» у двох складах злочинів. У десяти складах злочинів потерпілою особою визначена «малолітня особа».

Потерпіла особа (як дитина, або малолітня чи неповнолітня) *не визначена*, але логічно впливає зі змісту норми, використовується у двох статтях.

Залежно від тяжкості вчиненого злочину нами виділено: потерпілих дітей від злочинів невеликої тяжкості; потерпілих дітей від злочинів середньої тяжкості; потерпілих дітей від тяжких злочинів; потерпілих дітей від особливо тяжких злочинів.

При аналізі норм кримінального законодавства дійшли висновків, що відсутнє єдине тлумачення поняття «дитина», «неповнолітня особа», що вимагає забезпечити єдине тлумачення поняття «дитина» у кримінальному законодавстві.

На підставі викладеного, з метою усунення розбіжностей пропонуємо привести норми кримінального законодавства України до узгодження, а саме:

- при використанні у диспозиції поняття потерпілої неповнолітньої особи віком до 18 років – застосовувати поняття «діти» (наприклад, *зміст* диспозицій ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» замінити поняття «неповнолітній» на поняття «дитина», «діти»);

- при використанні у диспозиції *різних* понять потерпілої неповнолітньої особи віком до 14 та до 18 років – застосовувати поняття «малолітній» та відповідно «неповнолітній» як у *змісті* ст. 152 «Згвалтування» відповідно у частинах третій та четвертій.

Чинний КК України значно ширше охороняє права та інтереси молодого покоління, ніж КК 1960 року, в якому перелік вищезазначених злочинів був дещо вужчим. В той же час, у новому КК України, як і у попередньому КК 1960 р., все ж залишилися невирішеними важливі питання захисту прав дітей. Факт невирішеності питань захисту прав дітей суперечить вимогам Конвенції про права дитини, яка у статтях 6, 11, 19, 35 та інших кожену державу зобов'язує всіляко захищати життя, здоров'я та особисту волю цієї категорії громадян. Ратифікувавши зазначену Конвенцію, держава повинна у повному обсязі виконувати її вимоги.

Розділ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

2.1. Характеристика особистості злочинців та потерпілих

Однією з важливих складових криміналістичної характеристики насильницьких злочинів щодо дітей є особистість злочинця. Чітка і повна характеристика злочинців, які вчиняють означені правопорушення, може стати основою ефективної профілактики та боротьби з цим негативним соціальним явищем. Водночас, указане має ураховувати і характеристику особи потерпілого, зважаючи на високий ступінь латентності досліджуваної нами категорії злочинів та наступні результати соціологічних опитувань. У межах міжнародного проєкту «Health behaviour school-aged children» (HBSC) – «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України», за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні було проведено соціологічне дослідження серед дітей. Серед результатів цього дослідження слід виокремити наступні положення:

- твердження «цілком погоджуюся» і «погоджуюся» на запитання, чи подобається учням з одного класу бути разом, відмітили 47,2 % респондентів (за даними 2017 року – 60,5 %), а на положення «У нашому класі/групі багато добрих і турботливих учнів/студентів» стверджувально відповіли 42,3 % дітей (за даними 2017 року – 55,7 %). При цьому, щоденний смуток або безнадійність, що заважали займатися звичними справами впродовж двох тижнів поспіль і більше протягом року, відчувала четверта частина всіх опитаних (кожна третя дівчина (31,1 %) та кожен п'ятий юнак (21 %). Кожен п'ятий опитаний (22,2 %) указав, що почував себе самотнім увесь час або іноді протягом останнього тижня (3–7 днів). Причому дівчата частіше ніж хлопці повідомляли про часте відчуття самотності (23,8 % та 20,5 % відповідно) [108, с. 109-111];

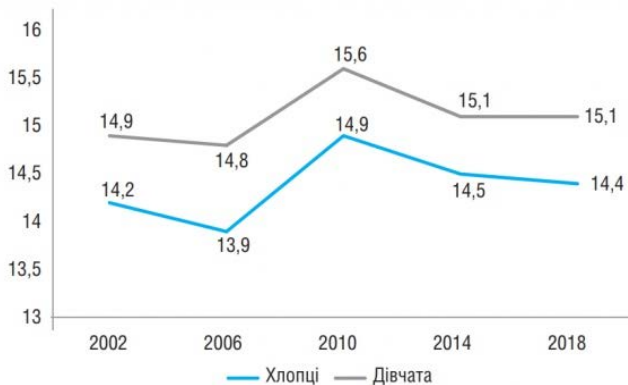
- протягом останніх двох місяців 40 % хлопців і 30 % дівчат загалом знущалися/принижували/ображали інших учнів/студентів. При цьому протягом останніх двох місяців 35 % підлітків брали участь у випадках ображення або приниження інших (з них 22,7 % – «один раз або двічі», 3,5 % – «кілька разів на тиждень»). Загалом жертвами об-

раз/принижень/знущань протягом останніх двох місяців визнали себе 37,9% серед усіх опитаних підлітків, і з більшістю такі випадки траплялися один-два рази. Важливим у контексті нашого дослідження є наступний результат: протягом останніх 12 місяців 39,4 % підлітків повідомили про наявність у них таких травм, що вони змушені були звертатися до медичних закладів, з них 20,5 % мали одну таку травму, 5,5 % – 4 і більше [108, с. 111];

- до досягнення віку 17 років набуття практичного досвіду статевого життя визнала переважна більшість тих, хто має досвід статевих стосунків, – 89,2 %. Практично кожен десятий (9,2 %) з тих, хто заявив, що має досвід статевих стосунків, визнав віком сексуального дебюту 12 років і молодше (12,1 % юнаків та 3,5 % дівчат). При цьому майже кожен сьомий (14,7 %) серед респондентів, які повідомили про досвід статевих стосунків, зізнався, що вік їхнього першого статевого партнера був 19 років або старше, 7,2 % молодих людей не знали вік свого першого партнера [108, с. 112];

- куріння тютюну та вживання марихуани більше поширені серед хлопців, ніж серед дівчат (упродовж останнього місяця палили 12,5 % хлопців та 7,1 % дівчат, уживали марихуану 3,8 % хлопців та 1,6 % дівчат). Уживання алкоголю поширене як серед хлопців, так і серед дівчат (упродовж останнього місяця вживали алкоголь 22,2 % хлопців та 23,4 % дівчат) [108, с. 113].

Показовим у цьому аспекті (у контексті сексуальних насильницьких злочинів щодо дитини) є наступний графік, що відображає віковий зріз статевого досвіду неповнолітніх.

Мал. 2.1. Перший статевий досвід.

Не можна також не згадати ті фактори, які можуть стати фактором підвищення кількості насильницьких злочинів щодо дитини. «Згідно з результатами опитування Інтернет Асоціації України, проведеного протягом лютого 2017 р., на початку року 64,7 % дорослого населення України користувалося Інтернетом. Частка Інтернет-користувачів серед людей віком 15–29 років в Україні сягнула 97 %. За даними дослідження, майже кожен четвертий підліток віком 10–17 років повідомив, що за останній рік регулярно розумів, що не міг думати ні про що, крім моменту, коли буде можливість знову користуватися соціальними мережами. Найбільше таких було серед 10-річних хлопчиків (35,2 %) і студентів ЗПТО (28,5 %). Про невдалі намагання скоротити час, витрачений на соціальні мережі, зазначили більше третини (36,3 %) респондентів, причому дівчата про це повідомляли частіше, ніж хлопці (42,1 % та 30,4 % відповідно)» [108, с. 82].

Зважаючи на означене, можна погодитися з О.В. Григор'євою відносно того, що «особа є цілісністю, єдністю внутрішнього (суб'єктивного) і зовнішнього (соціального), яка визначена певною соціальною системою, тому особу агресивного злочинця, на нашу думку, необхідно досліджувати саме через призму внутрішнього (суб'єктивного – індивідуально-особистісні характеристики, що детермінують десоціальну спрямованість агресії) і зовнішнього (соціального – негативні тенденції в соціально-економічній, духовній, правовій сферах) факторів» [109, с. 132].

Особа злочинця є предметом дослідження низки юридичних наук. Так, у першу чергу згадаємо кримінальне право, яке розглядає особу злочинця через призму одного з елементів складу злочину – суб'єкт злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [14].

Особа злочинця є предметом пізнання і кримінологічної науки. Як зазначає Д.Г. Маханьков, особистість злочинця необхідно розглядати як:

- а) особистість індивіду, котрий вчинив конкретний злочин;
- б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.);
- в) особистість злочинця взагалі.

При цьому сама категорія «особистість злочинця» є багатогранною категорією, яка відображає соціально-демографічні та психологічні властивості особи як біологічної істоти, що має свободу вибору, але сві-

домо обирає таку поведінку, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння [110, с. 360].

Не є винятком і криміналістика - наука, яка вивчає особу злочинця. «На наш погляд, – зазначає М.І. Свентікова, – у характеристиці особи злочинця, як елемента криміналістичної характеристики злочинів, відображається комплекс відомостей, у тому числі визначених у кримінально-правовій, кримінологічній, психологічній його характеристиках. Специфікою криміналістичної характеристики злочинів є відображення кореляційних зв'язків між окремими її елементами: «особа злочинця – спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину», «особа злочинця – предмет злочину», «особа злочинця – типові сліди злочину» та ін.» [111, с. 658].

Криміналістика розглядає особу злочинця через такі її характеристики, які дозволяють розуміти способи і прийоми учинення злочинів, виявляти «почерк» злочинця. Тому можна погодитися з вітчизняними науковцями, які зазначають, що у криміналістиці загальновизнаним є те, що криміналістичне дослідження особи злочинця слід розуміти як пошук криміналістично значущої інформації про невідомого злочинця та оцінку даних про осіб, котрі потрапили в поле зору кримінального судочинства. Перша група містить дані про особу невідомого злочинця на основі залишених ним слідів як на місці події, в пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напрямку і прийомів його розшуку і затримання. Така інформація дає уявлення про загальні ознаки певної групи осіб, серед яких може бути і злочинець. Друга група об'єднує інформацію, отриману за допомогою вивчення особи затриманого підозрюваного чи обвинуваченого з метою вичерпної криміналістичної оцінки особи - суб'єкта злочину [112].

Оскільки у цьому підрозділі нашого дослідження ми розглядаємо і особу потерпілого, то слід зауважити, що зазначене вище відноситься і до потерпілого та його віктимної поведінки.

Аналіз статистичної інформації, а також криміналістичної та кримінологічної наукової літератури дозволяють зробити висновок про те, що основною віковою групою, що вчиняє насильницькі злочини (у тому числі і щодо малолітніх), є особи молодого й середнього віку – до 40 років. При цьому, найбільш висока кримінальна активність притаманна представникам вікової групи від 25 до 29 років. Далі за ступенем кримінальної активності посідають місця вікові групи від 18 до 24 років, від 30 до 39, від 16 до 17 років.

«Порівняно з дорослими, підлітки та молодь, зазвичай, мають менш розвинуту волю, підвищену вразливість до негативних впливів,

імпульсивність, сугестивність, вони легше піддаються шкідливому впливові з боку антигромадських елементів, зокрема й у формі наслідування, підбурювання тощо» [113].

Слід також відмітити, що переважна більшість насильницьких злочинів здійснюється чоловіками. Хоча у останні роки реєструється зростання частки жінок при вчиненні таких злочинів як убивства, зростає кількість учинених жінками злочинів з особливою жорстокістю. Вироком Чернігівського районного суду Чернігівської області від 16 травня 2019 року у справі № 749/1516/18 чоловіка було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини) за наступних обставин: 12 лютого 2018 року близько 22 години винний, перебуваючи у будинку за місцем свого проживання, маючи прямий умисел на протиправне заподіяння смерті своєму малолітньому сину, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, поклавши обома руками постільну подушку на голову дитини, закрив останній дихальні шляхи, що призвело до її удушення. Труп малолітньої дитини переніс до приміщення господарчої будівлі, що розташована на земельній ділянці, та закопав. [114]

Вироком Жовтневого районного суду м. Харкова від 10 квітня 2018 року у справі № 639/2773/17 чоловіка було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини) за наступних обставин: винний проживав разом зі своїм батьком, рідним братом, співмешканкою, двома малолітніми дітьми співмешканки. Між ним і однією з малолітніх дітей склалися неприязні відносини (дитина мала вроджений порок серця, у зв'язку із незадовільною, як на думку винного, її поведінкою), виникали конфлікти, під час яких він за допомогою своєї моральної та фізичної переваги намагався подавити волю неповнолітньої, з метою вгамувати останню. 15 лютого 2017 року, перебуваючи за місцем проживання разом з малолітніми, винний у зв'язку із незадовільною, як на його думку, поведінкою потерпілої, яка глузувала над іншою дитиною, діючи зухвало по відношенню до дитини і використовуючи свою фізичну та морально-вольову перевагу, будучи роздратованим по відношенню до малолітньої, на підставі чого у нього виник умисел на її вбивство шляхом нанесення чисельних тілесних ушкоджень, усвідомлюючи свою фізичну та моральну перевагу і той факт, що потерпіла внаслідок свого віку та фізичних особливостей не зможе чинити йому опір, розуміючи, що при нанесенні ударів в область живота, тобто розташування життєво-важливих органів дитини, можуть бути спричинені тілесні ушкодження,

які є несумісними із життям та спричинять смерть потерпілої, і бажаючи настання саме таких наслідків, суб'єктивно усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, діючи умисно, зі значною силою наніс щонайменше 3-4 удари ногами в область живота малолітньої [115].

Вироком Центрального районного суду м. Миколаєва від 11 квітня 2019 року у справі № 490/4079/18 жінка визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини) за наступних обставин: 26.03.2018 близько 21.00 годин, маючи умисел на протиправне заподіяння смерті своєму сину, з мотивів виниклого неприязного відношення до останнього та з ціллю позбутися відносин із сином, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, прийшла до Інгульського мосту, який з'єднує вул. Пушкінську та Проспект Героїв України у м. Миколаєві та з метою вбивства принесла на міст із собою на руках свою дитину та скинула його з мосту у річку. На жінку звернули увагу випадкові перехожі, які викликали співробітників поліції та працівників швидкої медичної допомоги, завдяки яким дитину витягнули з води у непритомному стані та доправили до лікарні. Жінка у той день випила біля двох літрів пива і перебувала в стані алкогольного сп'яніння. Батько дитини відбуває покарання у місцях позбавлення волі [116].

Результати численних узагальнень судово-слідчої практики свідчать про те, що більша частина насильницьких злочинів вчиняється імпульсивно, тобто у зв'язку з раптово виниклим умислом. Це дає підстави для висновку про те, що суб'єкти таких злочинів не володіють достатніми волевовими якостями, що дозволяють їм контролювати власну поведінку і утримуватися від насильства [117]. До подібного висновку дійшла і О.В. Григор'єва, досліджуючи агресію та її прояв у злочинах насильницької спрямованості. На думку вітчизняного науковця, «агресивну мотивацію агресивного злочинця ми пов'язуємо з наявністю у особи таких індивідуально-психологічних рис як агресивність та її форми: жорстокість, ворожість, запальність, тривожність, злостивість, дратівливість тощо» [109, с. 136].

Для прикладу згадаємо вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 24 липня 2018 року у справі № 695/3688/17, яким чоловіка було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини) за наступних обставин: 03.10.2017 в період часу з 00 год. 00 хв. до 01 год. 30 хв. винний, перебуваючи в кухні домоволодіння, убив малолітню особу. Провівши свою співмешканку на таксі, на якому остання поїхала до своєї подружки, прийшовши до місця свого проживання, побачив, що

донька його співмешканки - малолітня, яка залишилася спати одна вдома, не спить, а вчинила на кухні безлад і сидить під столом, в результаті раптово виниклої агресії до малолітньої, що виникла на ґрунті вчиненого малолітньою безладу, маючи умисел на вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті дитині, діючи умисно, протиправно, усвідомлюючи власні дії та можливість настання тяжких наслідків, доставши дитину з-під столу, наніс їй численні удари рукою по голові та тулубу, розуміючи при цьому, що своїми діями, а саме такою кількістю ударів у життєво важливі органи дитини віком півтора роки, завдає потерпілій сильний фізичний біль і можливість настання смерті останньої. Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 05-8-02/213 від 03.10.2017 смерть дитини настала від поєднаної травми голови, органів черевної порожнини та грудної клітки з крововиливами під м'які мозкові оболонки; розривом та крововиливом кореня брижі кишківника, підшлункової залози, крововиливами в дванадцятипалу кишку, брижу поперечно-ободової кишки, лімфатичний вузол брижі, крововиливами в фіброзну капсулу правої нирки, правого наднирника, м'язу тазу справа, крововиливами під плевру обох легень, що супроводжувались внутрішньочеревною кровотечею [118].

Показовою у розглядуваному контексті є подія, що відбулася наприкінці травня 2019 року, згадана у попередньому розділі, коли з'ясувалось, що сім'я, яка перебувала під контролем органів опіки і піклування, убила свою малолітню дитину, однак з'ясувалось це лише через близько десяти місяців. Крім того, що описана ситуація характеризує особу насильницького злочинця, вона дозволяє зробити певні висновки і про ефективність діяльності служб і органів у справах дітей, і громадських активістів (останні проявили формальний підхід: вимагаючи повернення дитини біологічним батькам, не поспілкувались ні з дитиною, ні з біологічними батьками, навіть не перевірили умови проживання, а керувались лише листом органу опіки та піклування, у якому сім'я названа «благополучною»).

Більше того, у деяких з них (осіб, які вчиняють насильницькі злочини щодо дітей) формуються навички вирішення конфліктних життєвих ситуацій за допомогою злочинного насильства. Навичками, як відомо, є умисні дії в результаті неодноразового повторення, чинені автоматично, при згорнутому контролі свідомості. Такі навички формуються, зокрема, у сімейних насильників [117].

Не можна не погодитися з науковцями, які зазначають, що повнота і об'єктивність оцінки умов об'єктивної обстановки значною мірою обумовлюється ступенем розвитку інтелектуальних якостей суб'єкта наси-

льницького посягання. Серед них виділяються вроджені здібності логічного мислення, знання способів насильницьких злочинів, обставин, що впливають на їх продуктивність і ефективність. Деякі теоретики і практики перебільшують роль злочинного досвіду, наявного у значної частини суб'єктів насильницьких посягань. Більшість з таких осіб не дають скільки-небудь об'єктивних оцінок своєї протиправної поведінки і неодноразово вдаються до насильства, навіть незважаючи на наявну судимість. Не володіючи здібностями контролю за своєю поведінкою, а також правильною оцінки умов вчинення злочину, вони частіше за все не застосовують будь-яких дієвих заходів з приховування вчиненого [117].

Вироком Кропивницького апеляційного суду від 07 лютого 2019 року у провадженні № 11-кп/4809/74/19 вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 16 жовтня 2018 року стосовно ОСОБИ 4 скасовано у частині призначення покарання, ухвалено новий вирок, яким ОСОБА 4 визнана винуватим та призначено покарання за пп. 2, 4 ч. 2 ст. 115 КК України у виді 15 років позбавлення волі. Обставини справи наступні: 23.07.2015 близько 23 год. винний (раніше не судимий) разом зі своїм малолітнім сином приїхав до квартири, у якій він мешкав разом із жінкою та її малолітніми донькою і сином. Близько 00 год. прокинулась дитина жінки та почала плакати. Щоб заспокоїти дитину, винний взяв її на руки та поніс до спальної кімнати, але дитина не заспокоювалась. Обурений поведінкою малолітньої він повідомив жінці, що у дитину вселився біс, та поніс малолітню у ванну кімнату з метою заспокоїти останню. Знаходячись у ванній кімнаті, відчинив кран з холодною водою та підставив дитину під холодну воду обличчям до води. Однак, малолітня не заспокоїлася. Винний почав наносити дитині удари руками по обличчю, сідницях та по спині. Потім відніс її до кімнати, у якій він до цього відпочивав із жінкою та його сином, де поклавши малолітню на ліжко, діючи з особливою жорстокістю, долонями рук наніс велику кількість ударів по обличчю, голові, по передній та задній поверхні грудної клітини, тулубу, верхніх та нижніх кінцівках потерпілої, завдавши потерпілій особливих страждань [119].

Вироком Рівненського районного суду Рівненської області від 31 січня 2019 року у справі № 570/4076/18 чоловік визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (замах на умисне вбивство малолітньої особи). 11 травня 2018 року, приблизно о 20 год. 00 хв., винний, перебуваючи в приміщенні будинку, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, маючи на меті заподіяння смерті своєму малолітньому синові, 2016 року народження, застосовуючи значну фізичну силу умисно наніс останньому не менше дев'яти уда-

рів клинком ножа, в результаті чого завдав тілесні ушкодження у вигляді колото-різаної рани в проекції III-го міжребер'я, множинних колото-різаних ран лівої кисті, поверхневої різаної рани ділянки шиї, які відносяться до легких тілесних ушкоджень з короточасним розладом здоров'я, а також тілесні ушкодження у вигляді проникаючого колото-різаного поранення межистіння (колото-різаної рани тіла груднини з пораненням судини), ускладненого внутрішньо-плевральною кровотечею, лівобічним гемотораксом (наявності крові в плевральній порожнині), які відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень по критерію небезпеки для життя в момент заподіяння, виконавши таким чином всі дії, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, однак з причин, які не залежали від його волі, а саме: через присутність в будинку іншої особи, не закінчив злочин. При цьому, за словами винного, він не чув плачу чи крику дитини, чув лише крик батька, в кімнаті було трохи темно, але розгледіти все було можливо. Чому на тілі дитини було дев'ять ножових поранень, обвинувачений пояснити не може, оскільки він перебував у стані сильного алкогольного сп'яніння і після нанесення двох ударів батьку ножом в область спини і двох ударів, які не влучили у батька, у нього, за його словами, «вимкнувся розум», і він нічого взагалі не розумів, до тьми він прийшов лише на наступний день і нічого не пам'ятає [120].

Загалом, ураховуючи наведене вище, не можна не згадати висновки, зроблені О.В. Григор'євою за результатами дослідження таких умов, що сприяють агресії, яка знаходить свій прояв у злочинах насильницької спрямованості, як неблагополучні родини, групи девіантної спрямованості, негативний вплив засобів масової інформації. Науковцем установлено, що «існують змістовно та структурно неблагополучні родини. До змістовно неблагополучних належать такі:

- 1) родини, де батьки зловживають спиртними напоями, наркотичними речовинами, ведуть аморальний спосіб життя;
- 2) родини з низьким морально-культурним рівнем батьків;
- 3) родини зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками і дітьми;
- 4) родини, зовні благополучні, але які допускають серйозні помилки в сімейному вихованні. Структурно неблагополучними є неповні родини» [109, с. 201].

Зазвичай діти з таких родин більш легко піддаються на втягнення у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Зауважимо, що цей злочин посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для

них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх. Особливо небезпечними є дії, спрямовані на втягнення осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у злочинні групи, у вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також тих, які поєднані з незаконним обігом наркотичних засобів або зброї, із застосуванням насильства посягають на статеву свободу та статеву недоторканність особи [121, с. 26].

Свої особливості властиві й особі злочинця, який вчиняє насильницькі сексуальні злочини щодо малолітніх. «Сьогодні наша країна славиться у світі не лише як постачальник чоловіків, жінок і дітей для примусової праці та сексуальної експлуатації, а також як світовий центр дитячого порно. Нещодавно розкрито велику міжнародну порномережу, в якій із 23 задіяних дітей 21 дитина була з України. Організатор порномережі — 42-річний громадянин Італії Сержіо Марцола. Клієнти С. Марцоли проживали в 19 країнах світу — Великобританії, Франції, Іспанії, Швеції, Бельгії тощо. Заарештовано 92 педофіли з 8 країн» [122, с. 58].

У кримінологічній літературі відзначаються такі типові для названих осіб якості як примітивні погляди на інтимні стосунки як на фізіологічний акт, низька культура і рівень освіти. Серед суб'єктів сексуального насильства виділяються особи, які страждають різними психічними розладами. Відзначається також, що серед суб'єктів аналізованої групи переважають особи у віці до 25 років. Крім того, підкреслюється, що в переважній більшості випадків (близько 80%) сексуальні насильницькі злочини вчиняються знайомими з жертвами особами. Ступінь знайомства може бути різним, але трохи менше половини злочинів даної групи вчиняються малознайомими потерпілій суб'єктами. Сексуальні злочини рідше ніж вбивства і заподіяння шкоди здоров'ю є проявами сімейного насильства. У той же час потерпілими за такими злочинами є діти, які страждають від зазіхань батьків, вітчимів, дядьків та братів [122, с. 58]. Тому питання дітей і батьків на сьогоднішній день в українському законодавстві є досить актуальними, у зв'язку з дотриманням прав кожної людини і громадянина, а також виховання підростаючого покоління в повазі до закону та набуття ними правової свідомості [123, с. 22].

Вироком Косівського районного суду Івано-Франківської області від 01 березня 2018 року у справі № 347/1693/15 підсудний (раніше судимий 12.12.2008 Косівським районним судом за ч.1 ст. 187 КК України до покарання у вигляді 1 року позбавлення волі, 02.02.2010 Косівським районним судом за ч. 2 ст. 187 КК України до покарання у вигляді 5 ро-

ків позбавлення волі, звільненому 18.05.2012 умовно-достроково на невідбутий термін покарання 1 рік 6 місяців 10 днів, судимість не погашена) визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 15, ч. 4 ст. 152, пп. 2, 4, 10, ч. 2 ст. 115 КК України, за наступних обставин: 07 червня 2015 року близько 12 год. винний, перебуваючи неподалік ринку, очікував свою знайому з метою переконати її вступити із ним у статевий зв'язок. У цей час він побачив малолітню, яка поверталася із магазину по стежці до свого місця проживання. Винний вирішив її зґвалтувати. Він ззаду схопив її за шию захватом внутрішньої поверхні ліктьового суглобу лівої руки, здавлюючи шию потерпілої рукою та долонею правої руки закривши її рот, зтягнув у глибоку чагарнику, що на відстані близько 40 метрів від ґрунтової дороги. Погрожуючи застосуванням фізичного насильства, висловив намір вступити в статеві зносини та задовольнити свою статеву пристрасть природнім способом. Однак, малолітня категорично відмовилась виконувати вимоги винного, чим розсердила його. Продовжуючи свої дії, долаючи опір малолітньої, повалив потерпілу на землю та здавив руками її шию, до припинення дитиною будь-якого опору, у результаті чого остання перестала рухатись. У подальшому не довів до кінця свій злочинний умисел через фізіологічні причини, що не залежали від його волі. Крім цього, у нього виник намір убити потерпілу. Він здавив пальцями рук шию потерпілої, внаслідок чого наступила механічна асфіксія, що спричинило смерть дитини [124].

Вироком Сихівського районного суду м. Львова від 11 жовтня 2018 року у справі № 441/245/14-к, яким чоловіка було визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених пп. 2, 10 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 153 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством та сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи). Винний, 02 листопада 2013 року у період часу з 17 год. до 18 год., знаходячись у квартирі за місцем проживання жінки та її малолітньої доньки, скориставшись відсутністю жінки, усвідомлюючи, що перед ним малолітня, якій на той час виповнилось 1 рік 7 місяців, та незважаючи на її безпорадний стан внаслідок малолітства та тяжкої хвороби, вступив з нею у статеві зносини неприродним способом, шляхом аногенітального контакту. Після цього, незважаючи на те, що перед ним малолітня дитина, яка перебуває у безпорадному стані через малолітство та хворобливий стан, усвідомлюючи та припускаючи настання особливо тяжких наслідків своїх дій, а саме смерті малолітньої, умисно наніс руками численні удари по тілу малолітньої, спричинивши останній тупу травму живота, що призвела до її смерті, чим скоїв умис-

не вбивство малолітньої, поєднане із насильницьким задоволенням статевієї пристрасті неприродним способом, задовольнивши статеву пристрасть неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, щодо малолітньої, та використання її безпорадного стану, що спричинило особливо тяжкі наслідки. Винний був двічі судимий: 1) 24.12.2003 Шахтарським міським судом Донецької області за ч. 3 ст. 187, ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 186 до покарання у виді позбавлення волі на строк 7 років 6 місяців; 2) 11.06.2010 Жовківським районним судом Львівської області за ч. 3 ст. 185, ст. 71 КК України до покарання у виді позбавлення волі на строк 4 роки, ухвалою Снігурівського районного суду Миколаївської області від 27 лютого 2013 року умовно-достроково звільнений з місць позбавлення волі, невідбутий строк покарання 11 місяців 17 днів [125].

Сексуальне насильство над малолітніми може бути наслідком існування педофілії (від лат. *paedophilia* «потяг до малолітніх»). «Педофілія - це пристрасть дорослих до сексу з дітьми, поширений та складний розлад, притаманний різним типам людей, що призводить до злочинів різного роду» [126], – зазначає Святошинське районне управління юстиції у м. Києві. Тільки 10 % педофілів – не знайомі дитині особи.

Педофілію діагностують у людини, яка впродовж щонайменше 6-місячного терміну періодично відчуває сильний сексуальний потяг або сексуальні фантазії стосовно дітей. Педофілом вважають людину, яка досягла щонайменше 16-річного віку і принаймні на 5 років старша за свою жертву. Переважна більшість педофілів надають перевагу сексуальним стосункам із дівчатками, менше — з хлопчиками. Вважається, що від 3 до 5 % хлопчиків та від 12 до 15 % дівчаток стають жертвами педофільних актів. Американські психологи зазначають, що жертвами педофілів у 25 % випадків стають діти до шести років, у 30 % — від шести до десяти, у 40 % — від 11 до 13 років. Як правило, сексуальні контакти відбуваються з однією дитиною, хоча трапляються педофільні стосунки одночасно з декількома жертвами, особливо тоді, коли їхні послуги купуються за гроші [122, с. 63].

Психологічний портрет педофіла ще мало досліджений. Здебільшого, це чоловіки 25-30 років, бувають старші, навіть пенсійного віку, серед яких багато малокомунікабельних із психопатичним та імпульсивним характером, але освічених осіб. Майже всі педофіли, затримані за вчинення сексуального насильства над дітьми, пояснюють свою поведінку тим, що в них не складаються інтимні стосунки з особами протилежної статі [122, с. 63].

Водночас, як указують результати аналізу справ 257 осіб, які вчинили сексуальні злочини щодо дітей у Польщі, проведеного З. Лью-Старович, М. Лью-Старович, М. Пачольським, Я. Хайтцманом, більшість правопорушників мали нормальні сімейні відносини. Проте, суб'єкти з розладами сексуальних уподобань сприймали відносини їхніх батьків як гірші, повідомляли про труднощі в навчальному процесі, у відносинах із вчителями та однолітками. 5,4 % опитаних в дитинстві зазнали сексуального насильства і 23,3 % – фізичного насильства. Більшість із них повідомила про відсутність статевої дисфункції та мала регулярну, але нетривалу сексуальну активність. У 20,6 % діагностовано психічні розлади, а 36,8 % – зловживали алкоголем. Майже 30 % перебували під впливом алкоголю або іншої речовини під час злочину. Більшість із них не мали сексуальних розладів. Педофілія у 27 % та ознаки психосексуальної незрілості у 23,1 % випадків. Не існувало взаємозв'язку між сексуальними розладами і психічними станами, зловживання алкоголем або вживанням наркотичних речовин. Акти сексуального насильства включали торкання до статевих органів, вагінальний або оральний секс. Як правило, ці акти планувались виходячи з віку жертви і використання фізичного насильства [127, с. 105].

Як показали результати досліджень 257 злочинців у Польщі, які вчинили насилля щодо дітей, деякі з них зазнали сексуального насилля з боку членів сім'ї (1,7 %) або не родичів (3,7 %). Щодо початку сексуальної активності, то 7,3 % респондентів почали мастурбувати до 12 років, 20,9 % – у віці від 12 до 14 років, 49,5 % – у віці від 15 до 18 років і 9,4 % – у старшому віці. 13,1 % респондентів стверджували, що ніколи не мастурбували. Суб'єкти з діагностованими статевими розладами частіше мастурбують, ніж інші ($p = 0,00035$). Свій перший статевий акт до 12-річного віку мали 10,4 % респондентів, між 13 і 15 роками – 12,6 %, між 16 і 18 роками – 44,2 %, а після 18 років – 32 %. Для однієї людини злочин був першим досвідом і дві людини (0,9%) ніколи не відчували повного зв'язку. 71,4 % вважали, що це був їх перший успішний контакт, 16,3 % - навпаки. Перші романтичні стосунки у 33,5 % відбулись у віці від 15 до 17 років, у 31,7 % – між 18 і 20 роками, у 26,4 % – між 21 і 30 і 1,2 % – між 31 і 40 роками. 7,2 % респондентів стверджували, що вони ніколи не брали участь у таких відносинах. Цілих 23,3% винних у дитинстві зазнали фізичного насилля. У досліджуваній групі 91 % були гетеросексуальними, 2,4 % – гомосексуальними, 6,7 % – бісексуалами. На момент вчинення злочину 74,3 % респондентів мали активне сексуальне життя: 44,8 % мали статеві відносини з частотою раз на тиждень, а 29,5 % – кілька разів на тиждень. Порівняно мало осіб виявили сексуа-

льні дисфункції: 12,6 % респондентів повідомили про еректильну дисфункцію, 10,4 % - десатурацію, 7,1 % - проблеми еякуляції (5 % - передчасна еякуляція, 2,1 % - занадто пізно), 1,3 % не здатні досягти оргазму. Переважна більшість респондентів, до 75,5 %, вважали себе сексуально здоровими. [127, с. 110-111].

Крім цього, серед моральних якостей особи, яка вчиняє насильницькі злочини проти малолітніх, у першу чергу виокремлюють жорстокість, яка проявляється у тому, що особа задовольняє власні потреби не лише не дивлячись на страждання жертви, а й часто тільки через це.

Вироком апеляційного суду Чернігівської області від 20 червня 2018 року у справі № 749/1202/15-к апеляційну скаргу обвинуваченого залишено без задоволення. Його визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, до покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років (умисне убивство малолітньої особи) і ч. 2 ст. 15; п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (замах на умисне убивство малолітньої особи) до покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років. Як встановив суд, 23 жовтня 2015 року, близько 23.30 год., винний, знаходячись у дворі свого господарства, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, взяв малолітню дитину за ногу та кілька разів вдарив її головою об ганок будинку, в результаті чого згідно висновку судово-медичної експертизи № 124 від 03.12.2015 дитина отримала тілесні ушкодження у вигляді численних саден та крововиливів голови, тулубу та верхніх кінцівок, а також оперізуючого перелому кісток склепіння черепа з забоєм головного мозку, що мав прямий причинно-наслідковий зв'язок зі смертю. Внаслідок внутрішньочерепної травми з переломом кісток склепіння черепа з забоєм головного мозку, що спричинили набряк головного мозку, дитина померла на місці. Крім того, 23 жовтня 2015 року, близько 00.00 год., винний наніс іншій малолітній дитині численні удари руками по різних ділянках тіла, спричинивши останньому згідно висновку судово-медичної експертизи № 96 від 16.11.2015 тілесні ушкодження у вигляді саден та крововиливів обличчя, волосистої частини голови, тулуба та кінцівок, перелому лівої ключиці, закритої черепно-мозкової травми, забою головного мозку, підпапоневротичної гематоми, перелому кісток склепіння черепа лівої тім'яно-скроневої ділянки. Потім винний, розуміючи, що виконав усі дії, які вважав необхідними та достатніми для позбавлення життя малолітнього, який перебував у непритомному стані, у холодну пору доби залишив його лежати роздягненим на землі, а сам пішов спати до будинку, замкнувши двері зсередини [128].

Слід обмовитися, що далеко не для всіх серійних гвалтівників значення мають ознаки зовнішності жертви або умови місця скоєння злочину. Суб'єкти, що надають значення цим обставинам, не завжди однозначні в своїх пріоритетах. Певна варіативність може спостерігатися в діях, що утворюють способи скоєних ними злочинів. У той же час істотні ознаки сексуального насильства, як правило, повторюються, що дозволяє висувати версії про вчинення декількох злочинів однією і тією ж людиною. Повторюватися можуть прийоми встановлення контакту з жертвою, зміст операцій з примусу або припинення опору потерпілого, способи задоволення статевих потреб [122, с. 70].

Наголосимо, що доволі часто особа злочинця має вищу освіту, навіть відповідний соціальний статус. Так, випадки сексуальних домагань є достатньо поширеними у освітніх закладах (переважно інтернатного типу), у яких малолітні перебувають у закритому середовищі та залежні від вихователя, вчителя, директора, тренера або й старшокласника. Згадаємо справу ректора столичного вищого навчального закладу, який замовляв п'ятирічних дітей для розбещення. «Я був шокований розшифровкою однієї телефонної розмови ректора. Михайлов був у настрої і замовляв собі п'ятирічних діток, пропонуючи підпоїти їх пивом або заманити цукерками. Ректор був затриманий разом зі своєю співмешканкою в аеропорті після повернення з Єгипту. Потім провели низку обшуків - знайшли препаскудні відео і фото, особисто виготовлені Михайловим» [129], – зазначив Міністр внутрішніх справ.

Американські науковці, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, установили, що 76 % із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція). [130, с. 179].

У результатах дослідження, проведеного Центром «Ла Страда – Україна» у партнерстві з іншими членами Всеукраїнської мережі з протидії КСЕД в Україні, щодо проблеми сексуальної експлуатації та насильства стосовно дітей в Україні з особливим акцентом на проблемі сексуального туризму зазначається, що за даними опитування в Таїланді, 92 % дітей, що розмовляли в чаті, мали запрошення поговорити про секс. 20 % дітей віком від 7 до 11 років, які спілкувалися в чаті, відзначили травмуючий досвід, коли вони зіткнулися з нецензурною лексикою (34%) та коли їм запропонували переслати матеріали про насильство чи секс (66 %). У 58 % випадків зустріч з «другом» була неприємним сюрпризом, тому що діти зрозуміли, що їхній віртуальний «друг» брехав про себе [131, с. 26].

Зазначимо, що характеристика особи злочинця, що вчиняє насильницький злочин проти малолітніх, безпосередньо пов'язана з характеристикою особи потерпілого. Не можна не погодитися з Т. Говорун й О. Кікенежді відносно того, що сексуальне насильство над дітьми є латентним (тобто прихованим), але не рідкісним явищем. Його результат — десятки, сотні загиблих дітей, їх покалічені душі та життя. За даними американських дослідників, від 7 до 36 % жінок і від 3 до 29 % чоловіків у дитинстві піддавались цьому виду жорстокого поводження [132]. Зауважимо, що наведене певною мірою стосується й інших насильницьких злочинів проти малолітніх.

В останні роки в кримінологічній літературі все гостріше ставиться проблема вивчення жертв насильницьких злочинів, більш активного включення в процес профілактики насильницької злочинності, віктимологічної профілактики. «Розгляд проблеми взаємодії «злочинець-жертва», – як зазначає В. Туляков, – не тільки на індивідуальному рівні, але і на рівні малих груп та і суспільства в цілому, дозволяє побачити нові структурні зв'язки і закономірності між різними проявами девіантної поведінки, теоретично обґрунтувати напрямки лібералізації соціального контролю, що підвищують ефективність профілактики злочинності. І віктимність, і злочинна поведінка особистості породжуються антагонізмом між рівнями визнання (соціальний аспект), можливостей (психічний аспект) і домагань (моральний, духовний аспект), та на масовому рівні відображають різні прояви існування девіантності як соціальної форми» [133, с. 8].

Останнім часом українські дослідники також зробили спроби виявити масштаби сексуального насильства над дітьми. За результатами опитування, проведеного Київським центром планування сім'ї та сексології в різних регіонах України, кожна п'ята опитана дівчина та кожний сьомий юнак визнали себе об'єктами небажаних дотиків сексуального характеру, а кожна третя дівчинка шкільного віку пережила досвід сексуальних домагань. За оцінками експертів, сьогодні до різних дій сексуального характеру залучають навіть дітей семи-дев'яти років, підлітки від 12-13 років і старші частіше стають жертвами таких злочинів. [134].

За даними Державної судової адміністрації України, в кримінальних провадженнях, які були предметом розгляду суду першої інстанції за 2017 рік, кількість неповнолітніх потерпілих становить 1 754 дитини, у 2016 році – 1 739. Так, у 2017 році внаслідок вчинення злочинів проти життя, здоров'я, статевої недоторканності неповнолітнього потерпілими стали 438 неповнолітніх (у 2016 році – 516 неповнолітніх), з них: жертвами умисного вбивства стали 11 неповнолітніх (у 2016 році – 19 непо-

внолітніх), жертвами зґвалтування — 38 неповнолітніх (у 2016 році так само), кількість потерпілих неповнолітніх внаслідок вчинення злочинів проти власності щодо них склала 931 дитина (у 2016 році – 890 неповнолітніх). Від злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, винуватців злочинів яких було засуджено у 2017 році, постраждали 256 дітей, а у 2016 році – 233 неповнолітніх потерпілих.

Варто зазначити, що кількість оскаржень судових рішень суду першої інстанції, постановлених щодо неповнолітніх, є незначною. Її показник не перевищує 1 % від загальної кількості прийнятих судових рішень [135].

Акцентуємо увагу на те, що потерпілим від насильницьких злочинів проти малолітніх є малолітня особа – особа, яка не досягла 14-річного віку. Зважаючи на різноманітність насильницьких злочинів проти малолітніх, межі криміналістичного дослідження особи потерпілого у процесі побудови криміналістичної характеристики злочину можуть варіюватися. Тому візьмемо за основу криміналістичну характеристику потерпілих від злочинів проти дитини, запропоновану О. Козицькою, не зупиняючись на тих відомостях, які досить детально описані в науковій літературі, зосередимо увагу лише на тих даних, які, на нашу думку, є важливими у криміналістичному дослідженні саме малолітньої дитини як потерпілого від злочину [136, с. 205].

Залежно від умов життя та виховання малолітніх, які є потерпілими, можна виокремити тих, які проживають і виховуються у: повній сім'ї; неповній сім'ї (сім'я, що складається з матері або батька і дитини); багатодітній сім'ї; прийомній сім'ї; дитячому будинку сімейного типу; дитячому будинку-інтернаті. За місцем навчання потерпілі розподіляються на: 1) дітей, які не охоплені навчанням; 2) дітей, які відвідують дошкільні навчальні заклади; 3) дітей, які відвідують позашкільні навчальні заклади (станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії тощо); 4) учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Наявність потреби в особливому захисті держави зумовлює виділення таких категорій потерпілих від злочинів, учинених стосовно дітей: дитина-сирота; дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; діти, позбавлені батьківського піклування; дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах; дитина, розлучена із сім'єю; безпритульні діти; дитина-інвалід; дитина-біженець; дитина, яка потребує додаткового захисту; діти, які потребують тимчасового захисту [136, с. 205].

Як зазначає М.О. Ларченко, особи жіночої статі серед неповнолітніх потерпілих складають 98,4 %, а чоловічої – 1,6 %. За віком неповно-

літні жертви розподіляються наступним чином: до 7 років – 5 %; від 7 до 12 років – 26 %; від 12 до 14 років - 33,5 %; від 14 до 18 років - 35,5 %. Неповнолітні жертви статевих злочинів у переважній більшості проживали з обома батьками (64,5 %), з однією матір'ю чи батьком проживало 25%, сиротами були 10,5 %. У тих випадках, коли злочинець є членом родини потерпілого, спостерігається найбільша кількість повторних статевих злочинів [137, с. 109].

На обґрунтовану думку Н. Тарабріної, психологічні та інші наслідки як реакція на насилля відносно себе, мають свою специфіку залежно від вікових характеристик дитини. Так, це можуть бути: страх, порушення нормального режиму сну, харчування, втрата апетиту, неадекватність почуттєвих реакцій (у дітей до трьох років); неадекватність почуттєвих реакцій, страх, відстороненість, тривожність, відчуття провини, мастурбація (у дітей дошкільного віку); двоєке відношення до дорослих, страх, апатія, відстороненість, порушення нормального режиму сну, харчування, втрата апетиту, агресія, сексуальні ігри (у дітей молодшого шкільного віку); депресія, страх, апатія, відстороненість, ізоляваність, сексуальні ігри (у дітей 9-13 років) [138, с. 71–72].

Зауважимо, у вітчизняній науці висловлювалось положення про виокремлення певних типів віктимної активності. Так, на думку В. Тулякова, «розгляд віктимності як форми відхилення від норм і правил безпеки припускає можливість класифікації форм віктимної активності в залежності від інтенсивності такого відхилення. Уявляється, що за ступенем зв'язку зі злочинною поведінкою віктимність може виявлятися в двох основних формах: а) евентуальна (від латинського "eventus" - випадок) віктимність (віктимність у потенції), що означає можливість при нагоді, при відомих обставинах, при визначеній ситуації стати жертвою злочину, що містить в собі причинно обумовлені і причинно згідні девіації; б) децидивна (від латинського "decido" - рішення) віктимність (віктимність у дії), що охоплює стадії підготовки і прийняття віктимного рішення, та й саму віктимну активність, відповідно, містить у собі доцільні девіації, що служать каталізатором злочинів» [133, с. 14]. Однак, навряд чи означена класифікація є виправданою, зважаючи на неврахування віктимізації насильницьких злочинів щодо дітей, оскільки у цьому випадку додається низка факторів:

- по-перше, це суб'єктивний фактор: особливості сприйняття соціальної дійсності дитиною, яка може не усвідомлювати, що її поведінка носить віктимний характер;

- по-друге, це об'єктивний фактор: у рішеннях судів у справах про насильницькі статеві злочини щодо малолітньої особи у переважній бі-

льшості випадків йдеться про усвідомлення злочинцем віку жертви та своїх фізичних переваг, що і спонукало до подальшого учинення злочинного наміру.

Слід погодитись з В. Гірук відносно того, що відсутність позитивної динаміки щодо протидії насильницьким злочинам серед дітей ставить під загрозу саме існування українського суспільства. А також з тим, що «характерні ознаки малолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів, повинен знати кожен працівник органів досудового розслідування. Наведена інформація про дітей-жертв кримінального насильства здатна полегшити та підвищити ефективність протидії насильницькій злочинності» [139, с. 133-134].

Таким чином, стає все більш очевидним, що тільки комплексне і всебічне вивчення особистості злочинця та його жертви, їх взаємодії, об'єктивної ролі, яку кожен з них виконав у протиправному діянні, дозволить зробити точний і правильний висновок про відповідальність винного у вчиненні злочину, а також встановити обставини, що сприяли його скоєнню. З іншого боку, знання особистісних особливостей жертви, її ролі в генезі та розвитку злочину, аналіз і характеристика відносин між злочинцем і потерпілим з позицій іманентностей жертви і її поведінки значно розширюють можливості профілактики та боротьби зі злочинністю.

2.2. Способи та обстановка вчинення насильницьких злочинів щодо дітей

Як відомо, важливою частиною розслідування насильницьких злочинів проти дітей є правильні дії суб'єкта розслідування та ефективність вжитих заходів. Зауважимо, що розуміння цього дозволило у межах криміналістичної науки сформуватись окремому напрямку – криміналістичній методиці, важливою складовою якої є криміналістична характеристика, яка дозволяє розуміти механізм вчинення окремих злочинів чи їх видів, що дозволяє визначати і перевіряти слідчі версії під час розслідування конкретного злочину.

«У загальнотеоретичному плані можна говорити про криміналістичну характеристику злочинів як про систему, що містить сукупність криміналістично значущих ознак. Такий висновок базується на аналізі вже розроблених криміналістичних характеристик злочинів окремих видів, їх науковому узагальненні, що становить основу для розвитку загального вчення про криміналістичну характеристику злочинів» [140], – зазначають вітчизняні науковці.

Загальновизнаною в криміналістиці є така структура криміналістичної характеристики:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб учинення злочину (підготовки, вчинення та приховування);
- типові сліди злочину (або слідова картина);
- характеристики особи потерпілого (жертви);
- характеристики особи злочинця;
- обставини вчинення злочину (зброя, місце, час та обстановка вчинення злочину тощо) [112].

Одним із важливих напрямів розвитку криміналістичної науки є розвиток учення про моделі учинення злочинів. Хоча, слід зауважити, що найбільш усталеним в криміналістиці є використання терміну «механізм вчинення злочину». Водночас, слід погодитись з Дундич Л.В. відносно того, що у цей час ще остаточно не сформовано поняття механізму злочину. Крім того, застосовуються навіть різні підходи до визначення і структурування елементів механізму вчинення окремих видів злочинів.

М.В. Салтевський виокремлює такі взаємодіючі (взаємозалежні) компоненти механізму вчинення злочину (злочинної діяльності):

- суб'єкти злочинної діяльності;
- засоби злочинної діяльності;
- предмет злочинної діяльності;
- сліди злочинної діяльності [141, с.40-41].

Як зазначає Л.В. Дундич, механізм злочину представляє собою самостійну криміналістичну категорію. Вказаний механізм варто розуміти як складний, взаємообумовлений, етапний (стадійний) динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, в першу чергу факторів об'єктивної дійсності та злочинної діяльності групового суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів, які у сукупності спричиняють виникнення криміналістично значимої інформації [142, с. 128].

При цьому, не можна також не відзначити той факт, що за усталеним підходом як елемент криміналістичної характеристики злочину називається спосіб учинення злочину (підготовки, вчинення та приховування).

На думку В. Ю. Шепітько, спосіб учинення злочину слід розуміти як образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює собою такі елементи як: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [140, с. 328].

В.В. Пясковський зазначає, що спосіб учинення злочину – це не елементарна сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, учинення та приховування злочину [143, с. 37].

Загалом слід відмітити те, що спосіб учинення злочину є міждисциплінарним терміном, який використовується у кримінальному праві, кримінології, кримінальному процесі, криміналістиці. При цьому, у межах кожної з названих галузевих правничих наук розглядуваному поняттю надаються різні конотації. Так, «процесуалісти розуміють під способом вчинення злочину комплекс вчинених у певній послідовності дій, що обумовлюють настання злочинного результату. Криміналісти розширюють поняття способу на стадії підготовки та приховування злочину, включаючи в нього місце, час, засоби, особливості особистості тощо» [144, с. 102], – зазначає В. Висоцька.

Термін «спосіб» наступним чином інтерпретується у академічному тлумачному словнику української мови: «1. Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось. 2. Те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії. 3. Граматична категорія дієслів, що виражає відношення дії (або стану) до дійсності, встановлюване мовцем.» [145].

Однак, не можемо не відзначити той факт, що терміни у розмовній мові та терміни у правничій сфері мають не одне і те ж значення (що цілком відповідає вимогам юридичної техніки). У цьому контексті не можна не згадати автономне тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини і, зокрема, інтерпретація ним таких термінів як «житло», «майно», яка суттєво відрізняється від їх розуміння у вітчизняній правничій науці та практиці. Тому цілком обґрунтованою видається позиція С. Зав'ялова, який стверджує, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину не може цілком збігатися з його розумінням в інших науках [146, с. 7]. «У кримінальному процесі воно трактується ширше, ніж в кримінальному праві, а в криміналістиці - ширше, ніж у кримінальному процесі, - зазначає Л. Капітанчук. – Так, узагальнені дані по вивченим кримінальним справам свідчать, що у постанові про притягнення як обвинуваченого про спосіб вчинення злочину вказувалося у 97,3 % випадках. При постановленні вироку суд індивідуалізує покарання, враховуючи спосіб вчинення злочину, який характеризує саме діяння та суб'єкт злочину» [147, с. 210]. Фахівці у сфері криміналістики включають до змісту терміну «спосіб учинення злочину» і місце, і час, і властивості особи тощо, поширюючи при цьому указані явища і на етапи підготовки, і приховування злочину. Таке розуміння досліджуваного явища передбачає розширювальне тлумачення терміну «спосіб» і дозволяє з'ясувати механізм злочинної діяльності, адже «для криміналістики основне в способі не досягнутий результат, а процес досягнення мети, механізм її досягнення. Спосіб скоєння злочинів розглядається в криміналістиці як джерело інформації про закономірність виникнення доказів, яка необхідна для розробки засобів та методів розкриття та розслідування злочинів» [147, с. 210].

Не можемо не відзначити, що в основу криміналістичної характеристики і обстановки вчинення злочину покладена розширювальна інтерпретація цього терміну, яка не властива, зокрема, кримінально-правовій та кримінологічній науці, зважаючи на те, що воно є передумовою всіх інших елементів криміналістичної характеристики злочину. «Обстановка злочину - це система різного роду взаємодіючих між собою до, в момент учинення та після злочину об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, речовинні, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправного діяння, психологічні зв'язки між ними та інші фактори об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та обставини вчинення злочину» [112].

У цілому можна погодитися з висновком, зробленим В. Висоцькою відносно того, що спосіб вчинення злочину безпосередньо пов'язаний із засобами вчинення злочину, зважаючи на те, що він (спосіб) обумовлюється та залежить від засобів, обраних злочинцем. Саме такий зв'язок є фактором того, що окремі автори помилково ототожнюють знаряддя і способи вчинення злочину. «Вважаємо, що якщо спосіб здійснення злочину означає послідовність прийомів, що застосовуються особою, то під засобами вчинення злочинів розуміються ті речі, предмети, документи, механізми, приладдя, які використовуються для здійснення злочинного зазіхання» [144, с. 103].

Таким чином, виходячи з наведеного, як пропедевтичне візьмемо положення про те, що способами учинення насильницьких злочинів проти дітей є саме насилля, яке має форму об'єктивації – фізичне насилля, а також погроза застосування фізичного насилля, що було описано вище. Тому у цьому підрозділі ми акцентуємо увагу на прикладах із судової практики, які дозволять сформулювати загальне бачення способу учинення насильницьких злочинів щодо дитини, а також допоможуть з'ясувати значення обстановки учинення таких злочинів.

Варто також наголосити, що криміналістична характеристика насильницьких злочинів проти малолітніх є доволі проблемною виходячи з плюралізму сфер застосовуваного насильства. Так, це може бути побутове насильство, сімейне насильство, вчинене у зв'язку з розладами сексуального розвитку чи психологічними відхиленнями тощо. Хоча, слід відзначити, що більшість насильницьких злочинів найчастіше вчиняється у побуті і є результатом проведення злочинцем вільного часу. Нерідко учиненню такого злочину передуює спільне розпивання алкогольних напоїв суб'єктом (суб'єктами) посягання і потерпілим (потерпілими) або ж попереднє вживання алкогольних напоїв винним.

Так, вироком Київського районного суду м. Одеси від 29 лютого 2016 року у справі № 520/7978/15-к чоловік визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого п.2 ч.2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої особи): винний, приблизно о 20 годині 30 хвилин, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в підсобному приміщенні житлового будинку, розташованому на даху будинку, яке застосували під житло, де тимчасово спільно проживав зі співмешканкою та малолітнім сином, де на ґрунті раптово виникли особистих неприязних стосунків вчинив сварку з жінкою, під час якої остання вийшла з приміщення тимчасового проживання на вулицю. При цьому в приміщенні, де вони тимчасово проживали, залишила малолітнього сина, який спав і який за її відсутності почав плакати. Обвинувачений, знахо-

дячись разом з дитиною в одному приміщенні, з метою заспокоєння дитини почав її заколисувати, однак дитина продовжувала плакати, в результаті чого винний з метою заподіяння смерті дитині руками умисно стиснув дитині голову і умисно завдав дитині удари головою об стіну, тим самим своїми умисними діями заподіяв тілесні ушкодження малолітньому, внаслідок яких настала смерть дитини [148].

Ухвалою Сніжнянського міського суду Донецької області від 14 січня 2014 року у справі № 244/4675/13-к закрито кримінальне провадження № 12013050520001891 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 129 КК України (погроза вбивством), у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Обставини справи наступні: 25 серпня 2013 року, приблизно о 14 годині, підсудний, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходився за місцем свого тимчасового проживання, без реєстрації, коли вирішив піти за місцем проживання малолітнього, щоб забрати у останнього ключі від запірного пристрою будинку, де він тимчасово проживає, куди, на його думку, малолітній, спільно зі своїми друзями проникали у його відсутність, де грали в різні ігри, що йому не подобалося, при цьому, з метою залякування малолітнього, зокрема, шляхом погрози останньому вбивством, підсудний взяв з собою кухонний ніж [149].

Переважна частина насильницьких злочинів проти малолітніх вчиняється за місцем проживання потерпілого і / або суб'єкта посягання.

Показовою у цьому контексті є справа по звинуваченню чоловіка (раніше судимого за ч. 1 ст. 129 і ч. 1 ст. 125 КК України) винним у злочинах, передбачених ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 129 КК України. За обставинами справи винний 06 серпня 2009 року, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, після хрещення дитини, в ході чергової сварки зі своєю співмешканкою умисно заподіяв їй та трьом дітям тілесні ушкодження, при цьому погрожував їм вбивством. Також 27 серпня 2009 року під час чергового конфлікту зі своєю співмешканкою, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, погрожував потерпілій, заподіяв їй тілесні ушкодження та погрожував кухонним ножом [150].

Серед насильницьких злочинів значна частка пов'язана із сімейним насильством, що переважно вчиняються у місцях спільного проживання потерпілого і суб'єкта злочину. У зв'язку з цим слід відмітити високу латентність таких злочинів. Тому у окремих сім'ях до свого виявлення насилля здійснюється протягом тривалого часу. Частина злочинів може не реєструватися. Так, наприклад, колишній Міністр внутрішніх справ Анатолій Могильов вважає, що статистика МВС про кількість

злочинів у 2017 році не відповідає дійсності: «Щодо статистики, яку наводили на колегії за підсумками 2017 року, то ця статистика не підлягає навіть коментарям. Я поясню чому. Цифри, які показують зараз, пояснити якимись процесами неможливо», – сказав він, додавши, що це свідчить про те, що злочини просто не реєструвалися [151]. У цьому зв'язку С.С. Хижняк акцентує увагу на тому, що «на практиці виникає значна кількість питань при здійсненні кримінального провадження за фактом статевих злочинів щодо малолітніх. Вони пов'язані зі складнощами виявлення зазначених злочинів, забезпеченням компенсації вікової незрілості малолітніх, обов'язковою участю відповідних осіб, у т.ч. спеціалістів, та ін.» [25, с. 2].

Як указують Гумін О.М. і Зубач І.М. «відповідно до результатів нашого дослідження, насильницькі злочини у сільській місцевості найчастіше (44,3 %) вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Дійсно, значна частина насильницьких злочинів у сім'ї вчиняються під впливом алкоголю» [152, с. 136].

Традиційно у науковій і навчальній юридичній літературі відзначається той факт, що умови обстановки злочину можуть бути сприятливими або несприятливими для реалізації злочинного задуму [153, с. 593-598]. Суб'єкти вчинення насильницьких злочинів використовують передусім сприятливі умови, якими є умови місця і часу, за яких відсутні особи, що здатні зашкодити вчиненню ними свого злочинного наміру. Відповідно, насильницькі злочини проти дітей вчиняються зазвичай у таких місцях, у яких мала вірогідність появи сторонніх осіб, які можуть втрутитися в події. Водночас, не є винятком і ситуації, коли суб'єкт насильницького злочину реалізує свій намір у присутності інших осіб, розраховуючи на потурання, бездіяльність з їх сторони. Крім цього, не можна не зазначити і те, що як показує аналіз практики учинення насильницьких злочинів проти дітей, суб'єкт вчинення таких злочинів може використати і ефект раптовості нападу для оточуючих, які від несподіванки і швидкоплинності події не встигають вжити своєчасних заходів для запобігання заподіяння шкоди потерпілому.

Вироком Соснівського районного суду м. Черкаси від 03 листопада 2009 року у справі № 1 - 355 - 09 р особа визнана винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187 КК України. За обставинами справи винний 24 січня 2009 року близько 13.35 години, знаходячись біля магазину «Дім книги» по вул. Хрещатик, 200 в м. Черкаси, разом та за попередньою змовою з двома неповнолітніми, побачивши раніше незнайомих їм двох неповнолітніх, домовились про спільне заволодіння майном останніх і умисно, відкрито, з корисливих спонукань

заволоділи: мобільним телефоном «K 750 I» вартістю 450 грн. з сім-карткою оператора „Лайф” вартістю 10 грн., з флеш-карткою вартістю 70 грн., на загальну суму 530 грн., та мобільним телефоном «W 200 I» вартістю 507,02 грн. з сім-карткою оператора „Лайф” вартістю 10 грн., на загальну суму 517,02 грн., яке належало ОСОБІ_14, а всього заволоділи майном на загальну суму 1047,02 грн. та з викраденим з місця вчинення злочину зникли, чим завдали потерпілим матеріальної шкоди на вищевказані суми.

30 січня 2009 року, близько 12 год. 30 хв., маючи умисел на відкриті викрадення чужого майна, спільно та за попередньою змовою з іншою особою, знаходячись біля загальноосвітньої середньої школи №17, по вул. Хрещатик, 218 в м. Черкаси, підійшли до двох малолітніх, з метою пограбування завели їх у двір даної школи, де винний користуючись перевагою у віці, став погрожувати застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я у вигляді побиття одного з малолітніх, що потерпілий сприйняв як реальну погрозу, та умисно, відкрито, з корисливих мотивів заволоділи мобільними телефонами.

31 січня 2009 року, близько 11 год. 15 хв., спільно і за попередньою змовою з іншою особою вчинив розбійний напад на двох малолітніх з метою заволодіння їх майном, поєднаний з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я осіб, які зазнали нападу, користуючись перевагою у віці, тримаючи їх за одяг, завели потерпілих у двір будинку та стали вимагати передати їм майно, та отримавши відмову видати речі, погрожуючи застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, діставши з кишені куртки пневматичний пістолет, продемонстрував його потерпілим, викликавши у них впевненість, що даний пістолет є бойовою зброєю і може бути застосований для нанесення тілесних ушкоджень. Потім близько 12 год. вчинили розбійний напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я осіб, які зазнали нападу, який виразився у тому, що у вищевказаний час, знаходячись біля будинку № 53 по вул. Фрунзе в м. Черкаси, підійшли до трьох малолітніх і стали погрожувати застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, діставши з кишені куртки пневматичний пістолет, продемонстрував його потерпілим і здійснив один постріл з нього в бік останніх, у дерев'яний паркан, викликавши у них впевненість, що даний пістолет є бойовою зброєю і може бути застосований для нанесення тілесних ушкоджень. Після чого завели вказаних малолітніх осіб за гараж, що знаходиться напроти вищевказаного будинку, і заволоділи їх майном.

01 лютого 2009 року близько 12.00 години, винний, знаходячись біля будинку № 285 вул. Ільїна в м. Черкаси, за попередньою змовою та разом з трьома неповнолітніми, відкрито заволоділи майном, підійшовши до двох невідомих їм осіб, запропонували їм пройти з ними в двір вказаного будинку, висловили вимогу передачі майна, коли потерпілі, побоюючись застосування насильства, не чинили опору їх діям, заволоділи їх мобільними телефонами.

01 лютого 2009 року близько 13.30 години, знаходячись біля будинку № 2 по вул. Смілянській в м. Черкаси вони учотирьох, з метою викрадення чужого майна, підійшли до двох неповнолітніх і використовуючи свою перевагу в чисельності та віці, з погрозою застосування насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я, яке виразилося в залякуванні застосуванням фізичного насильства, яке потерпілі сприйняли як реальне та не чинили опору, висловили вимогу передати гроші та цінні речі, після чого умисно, відкрито, із корисливих спонукань заволоділи їх мобільними телефонами.

01 лютого 2009 року, близько 19.30 год., знаходячись на розі вулиць в м. Черкаси за попередньою змовою та разом з іншою особою вчинили розбійний напад на трьох осіб, поєднаний з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я, заволоділи майном останніх, що виразилося в тому, що вони підійшовши до раніше незнайомих, висловили вимогу передачі майна, яке вони мали при собі, та після відмови останніх виконати їх вимогу, винний дістав з кишені пістолет. Коли останні, зрозумівши реальну загрозу своєму життю та здоров'ю, почали тікати з місця події, винний зробив три постріли в їх бік і влучивши в них, спричинив їм фізичний біль, після чого наздогнавши потерпілих, заволоділи їх мобільними телефонами [154].

Ми навели доволі об'ємний витяг з рішення Соснівського районного суду м. Черкаси зважаючи на низку обставин. По-перше, у аналізованій справі чітко проявляється характеристика особи злочинця, зокрема така його риса як попередній досвід антисуспільної поведінки, схильність до агресивної поведінки, застосування як фізичного примусу, так і погрози його застосування, спроможність сформувати групу осіб для здійснення злочинного наміру та ін. По-друге, наведений приклад дозволяє зробити певні висновки і щодо особи потерпілого від насильницьких злочинів щодо дітей. Йдеться про особливості сприйняття події дитиною-жертвою насилля, унаслідок чого таке насилля не обов'язково відбувається у темну пору доби у темному приміщенні, у яке не може бути доступу сторонніх осіб тощо. По-третє, описана ситуація дозволяє виокремити і окремі положення щодо обстановки та способу учинення

насилля щодо дітей. Маємо на увазі те, що у цілому обстановка відіграє факультативну роль, оскільки навіть грабіж чи розбій відносно малолітніх чи неповнолітніх може вчинятися як у житловому приміщенні, де ті проживають, так і на вулиці, на перехресті доріг, на подвір'ї освітнього закладу. Способом учинення таких злочинів може бути погроза застосування насилля, адже через свої фізичні характеристики малолітній дуже рідко може проявити ефективний спротив, тому достатньо погрози застосування насильства, важливою у цьому контексті може бути демонстрація зброї. Хоча, користуючись своєю фізичною перевагою, суб'єкт злочину може застосовувати безпосередньо і фізичне насилля. Показовою у цьому контексті є наступна справа.

Вироком Тальнівського районного суду Черкаської області від 14 лютого 2018 року у справі № 704/1343/17 особа визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження) за наступних обставин: 05 серпня 2017 року, близько 13:00 години, в с. Соколівочка Тальнівського району Черкаської області на ставку, що розташований в центрі цього населеного пункту, незаконно, протиправно, умисно, з метою нанесення тілесних ушкоджень, з мотивів фізично покарати малолітнього, який незадовго до цього на цьому ж місці, кидаючи на берег скляну пляшку, яку знайшов на дні ставка під час купання у ньому, з необережності влучив нею у голову малолітнього внука підсудного, вчинив відносно малолітнього ряд насильницьких дій, що виразилось у стисканні рукою шиї, завданні йому удару рукою в область обличчя, примусового занурення рукою голови малолітнього під воду, зриванні з шиї металевого ланцюжка і запихання металевого ланцюжка в ротову порожнину малолітнього, внаслідок чого малолітньому потерпілому були нанесені тілесні ушкодження у вигляді синців голови, саден грудної клітки, які відповідно до висновку експерта судово-медичної експертизи № 05-7-01/740 від 19 вересня 2017 року відносяться до легких тілесних ушкоджень [155].

Вироком Дарницького районного суду м. Києва від 09 серпня 2012 року у справі № 2602/393/12 засуджено двох повнолітніх осіб (один з них має судимість за ч. 1 ст. 186, ч. 3 ст. 187 КК України) за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, за наступних обставин: 07 січня 2012 року, приблизно о 19 год., ОСОБА_4 в стані алкогольного сп'яніння, перебуваючи неподалік будинку АДРЕСА_2, з корисливих спонукань, з метою відкритого викрадення чужого майна, вступив у злочинну змову з ОСОБА_5, який також перебував у стані алкогольного сп'яніння. В подальшому ОСОБА_4, реалізуючи свою злочинну змо-

ву, направлену на повторне відкрите викрадення чужого майна разом з ОСОБА_5, діючи спільно та обопільно підійшли до потерпілих ОСОБА_8 та ОСОБА_9, які в той час знаходилися за вищевказаною адресою, після чого ОСОБА_4 спільно з ОСОБА_5, скориставшись віковою та фізичною перевагою, почали перевіряти вміст кишень одягу потерпілих та висловили вимогу негайної передачі їм майна, на що потерпілий ОСОБА_8 відмовився. З метою подолання опору останнього, ОСОБА_5 застосував фізичне насильство, яке не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, нанісши удар кулаком руки в обличчя ОСОБА_8, від якого він впав на землю. ОСОБА_4, користуючись тим, що воля потерпілих до опору повністю пригнічена застосованим фізичним насильством, а також фізичною та віковою перевагою, забрав у потерпілого ОСОБА_9 його мобільний телефон «Нокія 6300» в корпусі чорного кольору вартістю 600 грн., в якому була встановлена сім-картка оператора мобільного зв'язку «Діджус» вартістю 15 грн., коштів на рахунку якої не було, гроші в сумі 20 грн. Потім ОСОБА_4, в той час як ОСОБА_5 знаходився поруч з потерпілим і своєю присутністю психологічно тиснув на останніх, забрав у ОСОБА_8 його мобільний телефон «Нокія 6303» вартістю 1300 грн. із сім-карткою оператора мобільного зв'язку «Київстар» вартістю 5 грн., коштів на рахунку якої не було, а також гроші в сумі 5 грн. З викраденим майном ОСОБА_4 разом з ОСОБА_5 з місця скоєння злочину зникли та розпорядилися викраденим майном на власний розсуд, чим спричинили потерпілому ОСОБА_9 майнової шкоди на суму 635 грн. та потерпілому ОСОБА_8 на суму 1310 грн., а всього на загальну суму 1945 грн. [156].

Суб'єкт насильницького злочину, розцінюючи наявні умови обстановки як несприятливі для реалізації злочинного задуму, намагається змінити їх на більш зручні або підшукати такі на іншій території. Деякі особи, адаптуючись до умов навколишнього оточення, змінюють зміст раніше запланованих дій, що утворюють спосіб вчинення насильницького злочину [117].

Застосуванню насильства можуть передувати розпусні дії, схиляння потерпілого до добровільного статевого зв'язку, дезінформація про характер і суть пропонованих контактів і т.д. Як правило, такі підготовчі операції відбуваються досить тривалий час відносно малолітніх, які не усвідомлюють характеру вчинених сексуальних дій. Суб'єкти з числа членів сім'ї потерпілих також нерідко здійснюють насильницькі сексуальні злочини, без будь-якої підготовки нападаючи на жертву. При цьому вони прагнуть не заподіяти потерпілому явних слідів насильства. Значна частина злочинів, пов'язаних з інцестом, відбувається неодноразово,

іноді протягом досить тривалого часу. Постраждалі від таких посягань не звертаються до органів розслідування, відчуючи страх перед насильниками, почуття сорому перед іншими членами сім'ї, безвихідь і т.д. [117].

Вироком Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 13 лютого 2018 року у справі № 577/4436/16-к підсудний визнаний винним, зокрема, у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 156 і ч. 3 ст. 153 КК України (сексуальне насильство, вчинене щодо неповнолітньої особи; розбещення малолітньої особи) за наступних обставин: підсудний влітку 2016 року у денний час, з метою задоволення власної статевої пристрасті та розбещення малолітнього племінника, користуючись відсутністю батьків та інших дорослих осіб, які могли б перешкодити вчиненню злочину, привів останнього до покинутого господарства, де завів малолітнього за руку до туалету. Після чого, використовуючи безпорадний стан малолітнього, користуючись своїми віковими і фізичними перевагами, вчинив щодо нього розпусні дії сексуального характеру, оголив свій статевий орган та у присутності малолітнього демонстративно вчинив акт онанізму шляхом доторкання руками до свого статевого органу, задовольняючи свою статеву пристрасть, а також з метою викликати у малолітнього статеве збудження пропонував йому повторити непристойні дотики до свого статевого органу, чим навчав дитину статевим збоченням. Пізніше, влітку цього ж року, вчинив ті ж дії щодо того ж потерпілого, завівши останнього до приміщення сараю, яке закрив, щоб запобігти втечі останнього (сарай знаходився у домоволодінні батьків потерпілого).

У період з червня по серпень 2016 року, користуючись відсутністю батьків та інших дорослих осіб, які могли б перешкодити вчиненню злочину, привів іншого свого племінника у чагарники та використовуючи безпорадний стан потерпілого, який в силу свого віку не міг розуміти характер і значення вчинених з ним дій, а також чинити будь-який опір, користуючись своїми віковими і фізичними перевагами, вчинив щодо нього розпусні дії сексуального характеру, оголив свій статевий орган та у присутності малолітнього демонстративно вчинив акт онанізму шляхом доторкання руками до свого статевого органу, задовольняючи свою статеву пристрасть, а також, з метою викликати у малолітнього статеве збудження, пропонував потерпілому повторити непристойні дотики до свого статевого органу. У серпні того ж року з тим же потерпілим, перебуваючи у нежитлому будинку, після вчинення відносно дитини розпусних дій сексуального характеру вирішив задовольнити свою статеву пристрасть неприродним способом. З метою реалізації злочин-

ного наміру та подолання опору малолітнього, при цьому, користуючись безпорадним станом останнього, власними віковими і фізичними перевагами, а також, застосовуючи до малолітнього фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні ляпасів по обличчю та висловлюванні погроз застосування фізичного насильства, обвинувачений проти волі дитини вступив з нею у статеві зносини неприродним способом, ввівши свій статевий орган до рота потерпілого, а також примусив малолітнього до орогенітального контакту, самостійно повторивши аналогічні дії по відношенню до малолітнього [157].

Не можна не погодитись із твердженням науковців відносно того, що у процесі вчинення і приховування насильницьких злочинів суб'єктами посягання можуть використовуватися також уміння і навички виконання комунікативних та фізичних операцій. Перші дозволяють успішно виконувати дії з обману і заманювання жертви в місце, зручні для подальшого насильства, а також чинити успішний психічний вплив з примусу жертви до певних дій. Другі впливають на продуктивність дій з надання фізичного впливу на організм потерпілого. Це можуть бути навички спортивної та бойової підготовки, з єдиноборств без зброї, застосування окремих видів зброї, знарядь і засобів [117].

Показовою у цьому контексті є справа № 1-кп/468/22/18, розглянута Баштанським районним судом Миколаївської області (вирок від 15 серпня 2018 року). Пресвітер церкви християн віри Євангельської України в с. Старогорожене Баштанського району визнаний винним у вчиненні злочинів, передбачених ст. 156 ч.1, 156 ч.2 КК України (вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку і ті самі дії, вчинені щодо малолітньої), за наступних обставин: у денний час, в серпні 2015 року (точної дати та часу в ході досудового розслідування встановити не вдалось можливим), неповнолітня (на той час) разом з малолітньою (на той час) йшли пішки з села Добре Баштанського району до міста Баштанка. Під час їх руху до них на автомобілі під'їхав підсудний, який є пресвітером церкви християн віри Євангельської України в с. Старогорожене Баштанського району, якого вищевказані дівчата знали, оскільки ходять до вказаної церкви та неодноразово його бачили. Пресвітер запропонував підвезти дівчат до міста Баштанка. На вказану пропозицію дівчата згодні, оскільки довіряли останньому. У підсудного виник злочинний умисел, направлений на порушення нормального фізичного, психічного та соціального розвитку малолітньої та неповнолітньої, на вчинення відносно них розпусних дій сексуального характеру, спрямованих на фізичне та моральне розбещення дітей. Реалізуючи свій злочинний намір, пресвітер вчинив фізичні розпусні дії, а

саме почав здійснювати непристойні доторкання руками через одяг до статевих органів малолітньої потерпілої, яка знаходилась на передньому пасажирському сидінні, направлені на отримання власного сексуального задоволення. У свою чергу, малолітня відбивала руки пресвітера та просила припинити свої дії, оскільки їй це лякає. В подальшому підсудний разом із двома дівчатам приїхав до м. Баштанка та зупинився біля Баштанської ЗОШ № 2 I-III ступенів, де зачинивши дверцята з внутрішньої сторони, продовжив непристойні доторкання руками через одяг до статевих органів, а також грудей малолітньої. В цей час остання просила припинити протиправні дії. Після чого пресвітер, не зупиняючись на досягнутій меті та задоволення своїх сексуальних потреб почав вчиняти розпусні дії по відношенню до неповнолітньої, які виразились у непристойному доторканні через одяг до статевих органів і грудей потерпілої. В подальшому потерпілі почали просити про припинення розпусних дій, бо їм це було не приємно. Після чого відвіз їх додому та відпустив. Потім він їм телефонував і пропонував зустрітись. Через деякий час вони знову зустрілись, де він також торкався до них, до колін, грудей та статевих органів. Коли йому стало відомо про відеозапис, він приїхав до школи, де під час розмови вимагав його видалити, пропонував за це гроші. До поліції не зверталися тривалий час, оскільки боялися і вважали, що обвинувачений має зв'язки [158].

У наведеному прикладі також можна відзначити той факт, що обстановка і ситуація учинення розпусних дій щодо дітей має другорядне значення, не впливаючи у цілому на криміналістичну характеристику розглядуваної категорії злочинів. На перший план знову виходить особа злочинця та особа потерпілого, зокрема особливості сприйняття події малолітньою та неповнолітньою, їх неспроможність чинити ефективний спротив, особливо в умовах довіри до злочинця, особливо якщо це голова релігійної християнської громади.

Дескрипція проваджень, що слухалися у процесі судових засідань, дозволяє зробити висновок про те, що у переважній більшості випадків відсутня ретельна підготовка обстановки, створення умов вчинення насильницьких злочинів проти дітей.

Після вчинення злочину на потерпілого може чинитися незаконний вплив з метою схилити його до відмови від звернення до правоохоронних органів, повідомлення слідству неправдивих відомостей про обставини і суб'єктів вчинення злочину. А під час досудового провадження за фактами сексуального насильства робляться спроби схилити потерпілих до протидії розслідуванню, застосовуючи різноманітні заходи: починаючи від звернення до почуттів співчуття потерпілих із числа зна-

йомих, родичів суб'єкта злочину, пропозиції вступу в шлюб з підозрюваним (обвинуваченим), спроб підкупу, до шантажу, закінчуючи погрозами фізичної розправи стосовно жертв та їхніх близьких.

Висвітлення питання способів та обстановки вчинення насильницьких злочинів щодо малолітніх вимагає з'ясування тематики моделей учинення таких злочинів.

У цьому контексті заслуговує на увагу запропонована колективом авторів (Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С.) класифікація некорисливих насильницьких злочинів, яка цілком характеризує і насильницькі злочини щодо малолітніх. Указані автори пропонують виокремити три групи некорисливих насильницьких злочинів:

- побутові;
- дозвільні;
- статеві [159].

Зважаючи на зазначене, а також враховуючи те, що «вищенаведені дані підтверджують, що досить часто тяжке насильницьке діяння є результатом «спільних зусиль» злочинця і потерпілого. Хоча необхідно відзначити й той факт, що поведінка жертв злочину неоднакова, й тому ступінь її впливу на виникнення криміногенної ситуації у кожному випадку також різний» [160, с. 128], на нашу думку, слід виокремити наступні типові моделі насильницьких злочинів щодо малолітніх:

- насильницьке злочинне посягання на життя малолітнього;
- насильницьке злочинне посягання на тілесну недоторканність;
- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканність;
- як окремий різновид слід виокремити доведення до самогубства малолітнього.

Зважаючи на те, що перші дві моделі у цілому належним чином досліджені криміналістичною наукою (вони мало чим відрізняються від моделей злочинів, учинених щодо неповнолітніх чи повнолітніх, за винятком окремих способів і застосованих методів, зумовлених особливостями особи злочинця та особи потерпілого, що було висвітлено у попередньому підрозділі нашого дослідження), ми зосередимо увагу на двох останніх моделях.

Щодо останнього, на особливу увагу заслуговує нова смертоносна гра «Момо» [161]. Так, зовсім нещодавно двоє українських дітей вчинили самогубство через нову суїцидальну гру «Момо». Хлопець помер на місці, дівчинка - у стабільно важкому стані. По світу ж постраждалих десятки. Пізніше ще один українець наклав на себе руки. Хлопець з Кам'янського, що на Дніпропетровщині, стрибнув з даху багатоповерхівки і впав на дашок входу до під'їзду.

Алгоритм, за яким діє «Момо», завжди однаковий. Коли вона отримує від вас повідомлення, відповідає тією ж мовою не одразу: часом може відповісти японською. Якщо «Момо» дзвонить, і ви піднімаєте слухавку, вона може отримати дані про те, де ви знаходитесь. Завдяки цьому істота починає писати вам вашою мовою. Під час дзвінка людина чує страшні звуки. Програма ж встигає стягнути дані про власника телефону. Усі факти, що отримала програма, «Момо» надсилає у ствердній формі. Такі речі лякають дитину, адже вона не розуміє, звідки істота знає про неї усе. Далі ж «Момо» дає різні страшні завдання. Якщо користувач не виконує їх, істота починає погрожувати тим, що уб'є або ж обіцяє, що він помре [161].

Однак, не можемо не відмітити той факт, що станом на сьогодні фактично відсутні кримінологічні та криміналістичні дослідження цього явища. Важко охарактеризувати особу злочинця. Ця проблематика має стати предметом пізнання науки, у тому числі і юридичної.

Типові моделі насильницьких злочинних посягань на статеву недоторканість малолітніх доволі системно і об'єктивно висвітлені В.В. Пясковським (хоча автор акцентує увагу на такій категорії потерпілих як діти). Тому подальше висвітлення нами цих моделей засноване на результатах його дослідження. На думку вітчизняного правника, насильницькі злочинні посягання на статеву недоторканість малолітніх можна поділити на наступні групи:

1. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене батьком, братом, вітчимом або іншою особою, на яку покладено обов'язки з виховання неповнолітнього [162, с. 38]. Саме ця модель учинення насильницького посягання на статеву недоторканість малолітньої особи є найбільш поширеною. Зумовлюється це у першу чергу уразливістю потерпілого від цієї категорії злочинців (що зумовлює і високу латентність таких злочинів). При цьому слід відзначити, що доволі часто розглядуваний тип злочину вчиняється під впливом алкогольного або наркотичного сп'яніння, мають систематичний характер і зазвичай вчиняються за місцем проживання злочинця й потерпілого.

Так, вироком Хустського районного суду Закарпатської області від 08 лютого 2018 року у справі № 309/1708/17 підсудний визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 Кк України (розбещення малолітньої особи) за наступних обставин: винний, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, під приводом катати свою малолітню племінницю, посадивши її на свій велосипед, поїхав разом із малолітньою у безлюдне місце до будівель колгоспу «Дружба», що розташовані між селами Стеблівка та Крайниково Хуст-

ського району, поза межами населеного пункту с. Стеблівка в урочищі «Серед поля». Приїхавши до будівлі ангара, в якому зберігалася солома, продовжуючи свої дії винний, достовірно знаючи про малолітній вік, користуючись довірою останньої, якій він є рідним дядьком, обвинувачений забавляв малолітню у формі гри, що виражалось у стрибанні на сіні та обіцянці в майбутньому придбати морозиво, скориставшись довірою та безпорадним станом малолітньої, повалив її на сіно, зняв з себе штани та труси, дістав свій статевий орган, тоді зняв з лежачої на сіні потерпілої штани та почав торкатися її статевого органу, при цьому ліг біля неї та декілька разів торкнувся своїм статевим органом в область статевих органів потерпілої, чим хотів викликати у себе збудження до статевого інстинкту, однак потерпіла пручалася. Не припиняючи свої розпусні дії, почав демонструвати свій оголений статевий орган малолітній, але побачивши, що остання плаче, він одягнув штани та припинив вчиняти розпусні дії [163].

2. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене сторонньою для неї особою. Після потрапляння дитини до поля зору злочинця він, визначивши майбутню жертву, нерідко намагається налагодити з нею психологічний контакт (знайомиться, налагоджує довірчі стосунки, пропонує допомогу, послугу, наприклад, провести додому, показати цікаві предмети у себе вдома тощо). Іноді мати дитини власною поведінкою може спровокувати дії злочинця (наприклад, після спільного розпиття спиртних напоїв запросити майбутнього гвалтівника до себе додому або безпосередньо розпивати спиртні напої в себе вдома). Зрештою, діти нерідко самі провокують насильницькі статеві злочини щодо них [143, с. 40].

Вироком Тиврівського районного суду Вінницької області від 08 лютого 2017 року у справі № 145/1879/16-к особа визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України (розбещення малолітньої особи), за наступних обставин: 02 серпня 2016 року, близько 19.30 год., винний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходився у внутрішньому дворі музичної школи і у присутності малолітньої, усвідомлюючи свої дії та, передбачаючи їх наслідки, оголив свій статевий орган перед останньою, торкався його та вчинював у присутності останньої акт онанізму [164].

Вироком Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 28 грудня 2016 року у справі № 577/4363/16-к підсудний визнаний винним у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 301 ч. 2, 156 ч.1 КК України (виготовлення і розповсюдження відеопродукції порнографічного характеру і розбещення неповнолітньої) за наступних обставин: 02

серпня 2016 року у другій половині дня, перебуваючи на пляжі поблизу озера Кандибин, з метою створення та розповсюдження відеопродукції порнографічного характеру, під приводом створення відеоролику порнографічного характеру, запропонував неповнолітній вступити в статеві зносини з ОСОБА_4. В подальшому, діючи умисно, всупереч нормальному моральному та фізичному ставленню неповнолітньої, з метою інтелектуального розбещення під час статевого акту надавав неповнолітній поради, чим схилив її до статевих зносин у різних сексуальних позах, орогенітального контакту, інших непристойних дотиків, які викликають статеве збудження, та проводив відеозйомку неповнолітньої на власний мобільний телефон. Відзняв три відеоролики статевих зносин між неповнолітньою та ОСОБА_4. Після цього виготовлену відеопродукцію порнографічного характеру почав зберігати на власному мобільному телефоні з метою її подальшого розповсюдження, та цього ж дня зі свого мобільного телефону за допомогою додатку «SHAREit» надіслав вказані 3 відеофайли на мобільний телефон ОСОБА_4, тобто розповсюдив їх [165].

Вироком Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 05 жовтня 2016 року у справі № 159/2976/16-к підсудний визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України (розбещення малолітньої особи), за наступних обставин: винний перебував у будинку, де разом з господинею та ще одним чоловіком вживали спиртні напої. Потім він пішов в кімнату до дочки власниці будинку дивитися по комп'ютеру мультфільми та використовуючи безпорадний стан потерпілої, яка не могла правильно розуміти сутність та характер вчинюваних з нею розпусних сексуальних дій через свій вік, вчинив розпусні дії, які виразились в тому, що він, пообіцявши купити іграшки, ліг до неї на ліжко, оголив перед нею свої статеві органи та примусив останню до вчинення сексуальних дій, що виразились у непристойних доторканнях руками та губами малолітньою до свого статевого члена [166].

3. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене групою осіб, серед яких можуть бути як підлітки, так і дорослі.

Указана модель насильницького злочину щодо малолітнього реалізується злочинцями переважно без підготовчих дій.

Потерпілий у момент учинення насильства найчастіше не чинить фізичного опору, а навпаки, з огляду на раптовість нападу, не опирається [143, с. 42].

Зауважимо, що розглядувана типологія може бути поширена і на

інші насильницькі злочини проти дитини. Показовим у цьому контексті є наступне діяння. Вироком Вінницького міського суду Вінницької області від 14 лютого 2014 року у справі № 232/2937/12 трое підсудних визнані винними, зокрема, у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі або викрадення малолітньої особи) за наступних обставин: 26 липня 2012 року мати разом зі своєю старшою донькою відвели меншу доньку до дитячого садочку. Коли вони йшли по дорозі від дитячого садочку, біля них різко загальмував автомобіль, з якого вийшов підсудний. На ньому була маска. Він схопив дитину за обидві руки, проте вона пручалася, в результаті чого змогла зробити 1-2 кроки від нього, однак підсудний зловив її та кинув у автомобіль. В цей час вона відчула сильний біль у руці та побачила, що її матір теж вже затягнули в автомобіль. Її та матір кинули на підлогу багажного відділення автомобіля, після чого її матері одягли на руки наручники, а їй руки замотали скотчем, після чого їм на голови одягнули поліетиленові пакети. З того часу як до них під'їхав автомобіль і до того моменту як їх заштовхали у даний автомобіль пройшла приблизно одна хвилина. З того моменту як їх заштовхали у багажне відділення, автомобіль рухався 3-4 хвилини, а після він зупинився, та з нього хтось вийшов. Після цього автомобіль поїхав знову. Рухалося авто приблизно 5-7 хвилин. Після того, як вони приїхали у поле, підсудний вивів її з даного автомобіля та наказав сісти і мовчати, а якщо вона цього робити не буд, він буде її бити. На полі вони провели приблизно 20-40 хв. Через деякий час з її мамою підійшов один із викрадачів, після чого пакети з їх голови зняли, а руки розв'язали. Цей чоловік говорив їй, щоб вона написала якусь заяву, після чого він сказав, щоб вони йшли на дорогу та не оберталися назад. Авто, у якому їх перевозили викрадачі, було синього кольору. Спереду в автомобілі були сидіння, та, можливо, між пасажирським та багажним відділеннями була перегородка. Хто їй заклеював руки та одягав пакет вона точно не знає, оскільки там було темно. Водій лише вів автомобіль та ні з ким не спілкувався. На нападниках були маски [167].

4. Насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість малолітньої особи, учинене особою, яка уже вчиняла аналогічні правопорушення.

Вироком Ужгородського міськрайонного суду від 17 червня 2014 року у справі № 308/1948/13-к підсудний визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 120 і ч. 3 ст. 153 КК України (доведення неповнолітнього до самогубства, сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи), за наступних обставин: у червні

2012 року винний, діючи умисно, протиправно, маючи намір на насильницьке задоволення своєї статевої пристрасті неприроднім способом, використовуючи безпорадний стан свого малолітнього сина, зокрема відсутність у останнього можливості правильно розуміти сутність і характер вчинюваних ним сексуальних дій, а також фізичної можливості чинити опір, та застосовуючи психічний вплив на нього, вступив з ним у статеві зносини неприроднім способом (аногенітальний контакт). Цим діянням було принижено людську гідність сина, внаслідок чого відбулися зміни у його поведінці та емоційному стані, який сприймаючи себе особою, що не заслуговує на повагу та гідне ставлення, 06 липня 2012 року приблизно о 16 год. 30 хв., перебуваючи у депресивному стані, вчинив самогубство, стрибнувши із даху дев'ятиповерхового будинку та в результаті падіння з висоти на прилегле покриття отримав тяжкі тілесні ушкодження несумісні з життям, від яких помер [168].

Слід також відмітити, що коли мова йде про «серійного злочинця», то оскільки злочинні діяння суб'єкта мають серійний характер, він діє за аналогією з першим учиненням ним злочином. Злочинець, який учинив перший насильницький статевий злочин і залишився не викритим, відчуючи свою безкарність, прагне вчинити наступні злочини за тією самою схемою, удосконалюючи власні дії, набуваючи тим самим досвіду злочинної діяльності [143, с. 42].

Таким чином, зміст типових моделей насильницьких злочинів щодо малолітніх багато у чому зумовлюється особливостями особи потерпілого та особи злочинця, а також характером самого злочинного діяння.

2.3. Слідова картина вчинення насильницьких злочинів щодо дітей

Реалізація такого завдання кримінального провадження як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду справи про вчинення злочину чи кримінального проступку зумовлює необхідність ефективної організації діяльності спеціально уповноважених органів публічної влади, що має здійснюватися з дотриманням низки принципів, що закріплені у главі 2 КПК України, серед яких слід виокремити наступні:

- 1) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (п. 10 ч. 1 ст. 7 КПК України);
- 2) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх дока-

зів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 15 ч. 1 ст. 7 КПК України);

3) безпосередність дослідження показань, речей і документів (п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України).

Зазначені принципи мають безпосереднє відношення до предмета цього дослідження, оскільки і доведеність вини, і показання, і речі, і документи отримуються, зважаючи на слідову картину злочину, розуміння якої і дозволяє об'єктивно інтерпретувати подію злочину та забезпечити доведеність вини особи, яка вчинила злочин чи кримінальний проступок. Відтак, проблематика слідової картини має доволі важливе значення при розслідуванні будь-якого злочину чи кримінального проступку.

Відтак, слідова картина є однією з важливих складових криміналістичної характеристики злочину. Як зазначають окремі науковці, *слідова картина злочину* – це будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення злочину. При цьому, сліди злочину охоплюють:

- а) зміни в речовій обстановці;
- б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо);
- в) предмети – речові докази;
- г) документи – письмові докази;
- г) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини);
- д) запахові сліди і сліди-мікрочастинки [169].

На думку М. Салтевського, під слідовою картиною злочину слід розуміти єдність матеріальних й ідеальних слідів злочину, які становлять матеріальну та ідеальну слідову обстановку, що, у свою чергу, відображає, зберігає інформацію про подію злочину та особу, що його вчинила [170, с. 148–151].

Більш прикладне визначення поняття «слідова картина злочину» наводить В. Коновалова, інтерпретуючи його як новий елемент криміналістичної характеристики, що являє собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину, а також поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяючи висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [171, с. 25].

Слід погодитись з О. Ткач відносно того, що слідова картина як елемент криміналістичної характеристики має важливе значення, через те, що вивчення слідів надає можливість «визначити спосіб та механізм вчинення злочину, отримати відомості про особу злочинця, в тому числі викрити неправдиві показання, приховані злочинцем речові докази та зосередити увагу працівників слідчих органів на наявних доказах тощо» [172, с. 195].

Загалом, аналіз підходів до розуміння поняття, що розглядається, дає можливість сформулювати наступну дефініцію терміна «слідова картина насильницьких злочинів проти дітей»:

слідова картина насильницьких злочинів проти дітей – це система інформації про типові матеріальні та ідеальні сліди – ознаки, які є характерними для типових способів вчинення насильницьких злочинів проти дітей і знаходяться у взаємній залежності з особою злочинця та особою потерпілого.

Слідова картина насильницьких злочинів проти дітей, як указує аналіз вітчизняної наукової криміналістичної літератури, характеризується наявністю ідеальних та матеріальних слідів злочину. Цей висновок ґрунтується на розумінні того, що злочином є діяння (дія чи бездіяльність), що має відповідну форму прояву у матеріальному світі. Так, загальноприйнятий і не підлягає сумніву той факт, що не може бути кримінальної відповідальності за думки, розмірковування про вчинення у майбутньому злочину. У зв'язку з чим не можна не погодитися з В.М. Бурдіним відносно того, що «центральною елементом будь-якого складу злочину, який підкреслює його самостійність, є об'єктивна сторона. Адже саме з різними видами зовнішнього вираження злочинної поведінки пов'язані й особливості психічного ставлення до неї, а також особливості механізму заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Наявність самостійної об'єктивної сторони складу злочину однозначно свідчить про існування самостійного складу злочину» [173, с. 92].

Формальність прояву діяння зумовлює наявність або фізичного, або ідеального його відображення у навколишньому світі, у тому числі у пам'яті осіб, які могли спостерігати за ним.

Слідова картина насильницьких злочинів щодо дітей є результатом протиправної діяльності особи злочинця, на відміну від обстановки вчинення цього типу злочинів, яка існує на момент учинення злочину і, більше того, може спеціально створюватися злочинцем з метою сприяння реалізації злочинного наміру. При цьому, виходячи з «характеру» слідової картини злочину, під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, вона зазнає впливу і змінюється, що має бути враховано особами, що здійснюють кримінальне провадження.

У межах криміналістичної характеристики до структури слідової картини злочину відносять матеріальні та ідеальні сліди. Так, М. Костенко інтерпретує термін «слідова картина злочину» як «сукупність логічно взаємопов'язаних, матеріальних та ідеальних слідів, що відображають як механізм злочину, так і дії його учасників» [174, с. 11].

«У своїй сукупності, – наголошує Б. Слободянюк, – сліди, що містяться в обстановці злочину, складають слідову картину. Слідова картина, що міститься в обстановці злочину, має пізнавальну природу та містить у собі інформацію у вигляді системи взаємопов’язаних та взаємообумовлених слідів, які є носіями відомостей про розслідувану подію» [175, с. 258].

Виходячи з предмета цього дослідження, слід відмітити, що ключовим фактором, який впливає на слідову картину насильницьких злочинів щодо дітей, є спосіб учинення злочину – вид і форма насилля. І відповідно можна виокремити як матеріальні, так й ідеальні сліди досліджуваного виду злочинів.

На думку А. Воеводи, «під матеріальними слідами злочину слід розуміти усі об’єкти матеріального середовища, які стали об’єктом впливу злочинних дій, у тому числі засоби та предмети вчинення злочину» [176, с. 140]. Джерелом ідеальних слідів є відповідні категорії свідків, а також потерпілі, звинувачені (підозрювані). Матеріальні сліди насильницьких злочинів проти малолітніх можна класифікувати за трьома групами.

По-перше, до матеріальних слідів відносять передусім власне наслідки злочинної діяльності в матеріальному середовищі. Вони фактично настали в результаті дії, пов’язаної з насильством щодо дитини, зокрема ними може бути наявність трупів, тілесних ушкоджень у потерпілих тощо.

Так, вироком Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 10 жовтня 2012 року підсудний визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України (зґвалтування неповнолітньої особи). Цей вирок був винесений на підставі показів неповнолітньої особи про те, що 14 березня 2009 року в с. Роздольне Каховського району вона була на дискотеці, а біля 24.00 год. пішла додому. По дорозі її наздогнав винний і на території школи, погрожуючи розправою, вступив з нею в насильницький статевий акт, внаслідок чого у неї з’явилися синці на ногах і на інших частинах тіла [177]. У рішенні суду прямо указується на такі матеріальні сліди як «синці на ногах і на інших частинах тіла».

Показовим у контексті матеріальних слідів насильницьких статевих злочинів є справа, розглянута Радивилівським районним судом Рівненської області щодо обвинувачення неповнолітнього у вчиненні зґвалтування. Потерпіла поверталась додому після випускного і біля бару «Вікторія» почула, що хтось слідом іде, і пришвидшила свою ходу. Пізніше, за мостом підсудний на неї напав, потягнув в кювет і почав гвал-

тувати. При цьому бив її і закривав рот і ніс, щоб не було чути як вона кричала. У результаті злочину потерпіла понесла матеріальні затрати в розмірі 308 грн. 65 коп., перенесла фізичний біль та моральні страждання, які порушили її душевний спокій і вибили її з нормального ритму життя. Зазнала приниження і події, які сталися, гнітять її та не дають нормально жити [178].

Аналіз згаданого рішення Радивилівського районного суду Рівненської області дозволяє виокремити наступні матеріальні сліди вчиненого неповнолітнім згвалтування.

По-перше, зважаючи на те, що злочин було вчинено обабіч дороги у червні місяці, то залишились сліди на траві у місці вчинення статевого акту, що було зафіксовано у протоколі огляду місця події та фото таблиці, а також окремі речі, які належать потерпілій або злочинцю: «із протоколу огляду місця події та фототаблиць (а.с.15-22) встановлено ділянку автодороги по вул. Почаївська в м. Радивилів та прилеглу до неї територію у лівому кюветі на відстані 6 м від лівого узбіччя та на відстані 7 м від дорожнього знаку «Зміна напрямку руху» в напрямку Радивилів, де виявлено вм'ятість трави неправильної округлої форми та на відстані 4 м від дорожнього знаку на рівні ближнього до дороги сліду на траві виявлено мобільний телефон марки Нокія з корпусом червоного кольору із прямокутним екраном чорного кольору. На відстані 60 см від лівого узбіччя в сторону с. Опарипси в траві виявлено прикрасу до одягу - брошку із металу сріблястого кольору у формі розгорнутого хвоста павича - півкруга» [178].

По-друге, слідами є біологічні об'єкти (матеріали) потерпілої та злочинці: кров, сперма, клітини рогового шару епідермісу і епітелію: «при судово-медичному дослідженні піднігтьового вмісту рук потерпілої ОСОБА_3 (об.1, 2) виявлений білок людини та знайдені клітини рогового шару епідермісу і епітеліальної клітини багат шарового не зроговілого плоского епітелію особи жіночої статі, а в піднігтьовому вмісті лівої руки потерпілої (об.2) знайдені також голівки сперматозоїдів. При серологічному дослідженні даних об'єктів виявлений антиген А ізсерологічної системи АВО» [178], «Із висновку судово-цитологічної експертизи № 24/ц від 22 липня 2013 року (а.с.108-110) встановлено, що, враховуючи отримані результати та групу крові і категорію виділень осіб, що проходять по справі, можна прийти до висновку, що мікронакладення на статевому члені ОСОБИ_1 могли утворитися при змішуванні сперми чоловіка та клітин піхвового епітелію жінки, незалежно від їх категорії виділень, і в крові яких міститься антиген А ізсерологічної системи АВО, в тому числі сперми самого ОСОБИ_1 та клітин піхвового епі-

телію потерпілої ОСОБИ_3» [178], «на представленому для дослідження тампоні з піхви ОСОБИ_3 (об'єкт № 1) встановлена наявність сперми без домішка крові. При дослідженні групових ознак встановлений антиген А, який властивий особам групи А з ізогемаглютиніном анти-В, який є видільником властивих їй групових ознак. Таким чином досліджувана сперма можлива від підозрюваної ОСОБИ_1. Домішок виділень потерпілої ОСОБИ_3 у даному об'єкті не виключається» [178].

Зауважимо, що це можуть бути означені біологічні об'єкти і на речах потерпілої особи чи злочинця: «Із висновку судово-імонологічної експертизи № 69 від 22.08.2013 (а.с.137-139) стверджується, що на сукні в об'єкті № 2 виявлена сперма без домішок крові. При дослідженні групових ознак встановлено антиген А, який властивий особам групи А з ізогемаглютиніном анти-В, яка є видільником властивих групових ознак. Таким чином, походження сперми можливе від ОСОБИ_1. Домішок виділень потерпілої ОСОБИ_3 у вказаному об'єкті не виключається» [178].

По-третє, це можуть бути порушення тілесної цілісності особи, її шкіри тощо. «Згідно висновку судово-медичної експертизи від 22.07.2013 у № 159, від 10.08.2013 (а.с.146-147) у ОСОБИ_1 виявлено тілесні ушкодження - садно на чолі в середній третині, садно на обличчі по ходу нижньої гілки нижньої щелепи справа та садно в поперековій ділянці злів У висновку зазначається, що ушкодження на обличчі (садно на чолі в середній третині, садно на обличчі по ходу нижньої гілки нижньої щелепи справа) властиві для заподіяння нігтями пальців рук.» [178], «Із висновку судово-медичної експертизи від 22.07.2013 № 158 (а.с.153-154) встановлено, що у ОСОБИ_3 виявлено тілесні ушкодження: підслизовий крововилив на слизовій оболонці нижньої губи в середній третині, припухлість ясен на рівні основи 1-2 зубів справа на верхній щелепі, смугасте садно у лівій виличній ділянці, синець на передній поверхні правого стегна у верхній третині» [178].

Слід зауважити, що означені сліди можуть бути результатом дій особи, яка стверджує, що була жертвою злочину, тобто утворились шляхом власноручного нанесення. Це питання – можливість утворення тілесних ушкоджень шляхом власноручного нанесення – знаходиться у межах компетенції експерта.

У січні 2019 року батько дитини разом зі співмешканкою та дитиною їхали електропоїздом. Дитину везли приховано. Хлопчик був побитий. У Козятині дитину зняли з електрички і доправили до лікарні. У 6-річного хлопчика були гематоми на обличчі, які дитина не могла сама

собі нанести. Відкрито кримінальне провадження за ст. 127 КК України (катування), підозрюється батько. Матеріальні сліди злочину доволі чітко відображено на наступних фотографіях¹.

Мал. 2.1 Побитий шестирічний хлопчик (Вінниччина).

Мал. 2.2 Побитий шестирічний хлопчик (Вінниччина)

У вересні 2018 року до Первомайської центральної міської багато-

¹ Фото взято з веб-сайту Obozrevatel. URL.: <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/pid-vinnitseyu-pozviryachomu-pobili-6-richnu-ditinu-motoroshni-foto.htm>

профільної лікарні було підкинута новонароджену дитину. Дитина була з численними гематомами. За даними лікарів, у хлопчика черепно-мозкова травма. За даним фактом відкрите кримінальне провадження за ч. 2 ст. 135 КК України (залишення в небезпеці матір'ю новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані).

Мал. 2.3. Побитий новонароджений хлопчик (Первомайськ) [179]

По-друге, необхідно виокремити матеріальні сліди, тісно пов'язані з обстановкою вчинення злочину, зокрема такими обставинами як час, місце, характер насильства.

Ця група слідів може свідчити про певні обставини вчинення злочину, зокрема:

- а) характер події;
- б) причина події.

Показовою у цьому контексті є справа, розглянута Вознесенським міськрайонним судом Миколаївської області щодо обвинувачення підсудного у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК України (згвалтування неповнолітньої і сексуальне насильство щодо неповнолітньої). 18 травня 2013 року потерпіла з двома неповнолітніми о дев'ятій годині вечора пішли на дискотеку в с. Гур'ївка. Коли почався повільний танок, винний тягнув її танцювати, але вона не бажала. Тоді її знайомий сказав останньому, щоб той її не чіпав. О другій годині ночі потерпіла пішла із клубу додому, дорогою йшла та розмовляла по телефону. В цей час винний вчинив напад на неї ззаду, почав душити, вона

кликала на допомогу, він закривав рот руками, вона впала, чинила опір, втратила свідомість, коли прийшла до тями, то відчула, що винний гвалтує її природним способом. Після згвалтування винний вчинив з нею насильницький статевий акт неприродним способом. Підсудний зізнався у вчиненні згвалтування, зазначаючи, що не знав, що вона неповнолітня. За фактом насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом вину не визнав, пояснюючи, що цього факту не було, оскільки це не відповідає його чоловічим потребам. Однак, вироком суду він визнаний винним і за цією статтею КК України, зважаючи на низку доказів, що ми висвітлюємо у контексті нашого предмета пізнання.

У цій справі наступні сліди дозволили прояснити характер події. Так, на статевому органі винного були виявлені елементи калу, а у потерпілої виявлені пошкодження у вигляді саден в ділянці голови, обличчя та шиї, тулубу, верхніх кінцівок, крововиливів в ділянці шиї, грудній клітині, які виникли від дії тупих твердих предметів, пошкодження в вигляді садна слизової великої полові губи, надривів слизової заднього отвору, які виникли від дії тупого твердого предмета, яким міг бути напружений статевий член, можливо в строк та при обставинах, вказаних потерпілою [180]. І хоча в мазку та тампоні із вмістом прямої кишки потерпілої сперматозоїди та кров не виявлені, це не є перепорою для кваліфікації діяння винного як закінченого злочину.

Іншим прикладом, що вказує на важливість слідів злочину для з'ясування характеру події, є вирок Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 06 червня 2018 року у справі № 208/10261/14-к. Підсудний звинувачений у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст.146, ч. 2 ст.127 КК України (незаконне позбавлення волі неповнолітньої і катування, учинене групою осіб). «У протоколі огляду місця події від 28 жовтня 2014 року зазначається про огляд виписки № 5135 із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого ОСОБА_4 КЗ « ДМЛШМД» ДОР» м. Дніпродзержинська, з 5.10.2013 до 28.10.2013, відповідно до якої у ОСОБА_4 виявлено: запах алкоголю від волосся та рота, пасма волосся різної довжини від 50 см до 30 см жмутами по всій голові, відсутність волосся справа в міжлобовій області на площі 1,5х1,5 см. В трьох місцях лінійні чотири подряпини до 3-4 см вертикальні в центрі шиї справа, зліва і в області кадика, світло-червоні, сині крововиливи в області ушної раковини і правого серцевидного відростку, червоні дрібні крапкові крововиливи до 5х2 см на правій і лівій лопатках, між лопатками 5х3 см, від лівої лопатки 4х1,5 см. Червоний дрібно-крапковий крововилив 3х2 см над 12-м грудним подзвоном, світло-червона подряпина

3х0,3 см на внутрішній поверхні правої грудної залози, дві подряпини світло-червоні 2х0,2 см на потиличній лінії і червоний крововилив 1х1 см в області правої скули, червоний дрібно-крапковий крововилив 3х4 см, світло-червоні подряпини 2 см, синій крововилив на правій брові 1х1 см зі світло-червоним садном 0,5х0,2 см, біль в спинці носа. Синій горизонтальний крововилив 12х1 см по ходу правої сідниці. Біль при пальпації у верхній третині лівого стегна. Синій крововилив в основі четвертого пальця правої кисті 1х1 см, 7.10.2013 етиловий алкоголь негативно (а.с.45, 223)» [181].

Не можна не погодитися з Г. Щербаковою, відносно того, що сліди крові в системі слідів насильницької групи злочинів даної категорії мають особливе значення. Це мазки, бризки на ґрунті або підлозі, одязі, предметах обстановки. Важливо вміти їх знайти і правильно вилучити. Сліди крові можуть належати як жертві злочину, так і злочинцю (особливо в тих випадках, коли потерпіла особа чинила опір) [182, с. 71].

Більшість науковців, виходячи з досліджень, проведених у різних регіонах держави (до речі, як і у зарубіжних державах) указують на те, що положення потенційної жертви, її спосіб життя, особливості поведінки в сукупності з формами і ступенем взаємозв'язків з потенційним правопорушником можуть сприяти зародженню у свідомості останнього злочинного задуму, стимулювати його антигромадську установку, визначати спосіб і засоби вчинення злочину. Причому можлива жертва часто навіть і не підозрює про це, а у зв'язку з цим не здатна вжити превентивних захисних заходів.

По-третє, матеріальними слідами є певні відомості, відображені в різних технічних засобах. Носіями таких відомостей можуть бути:

1) мобільні телефони (наприклад, як повідомляє 47news, «у першій половині дня 17 квітня 2018 року в кабінеті математики у школі у Великій Іжорі однолітки побили учня 6 класу. Удари наносилися руками і ногами по голові. На відео можна розгледіти, як частина школярів показують навички операторської майстерності і знімають те, що відбувається на телефони з різних ракурсів. Як з'ясувалося, дитина систематично повертається додому побитою. Причиною називають його походження – хлопчик народився в Івано-Франківській області. Нібито його дражнять «хохлом» та «ізгоєм», хоча в школі він навчається з першого класу» [183]. Зауважимо, що переважна більшість такого насильства над малолітніми зі сторони неповнолітніх та інших малолітніх знімається на мобільний телефон);

2) персональні комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, планшети тощо.

Слід також узяти до уваги той факт, що «очевидним є те, що ви-

словлювання, сприйнятті присутніми, зберігаються в їхній пам'яті. Тому при розслідуванні правопорушень даної категорії важливо знати і враховувати особливості процесу відображення у свідомості людини тієї інформації, що була нею сприйнята за обставин кримінальної події» [182, с.71]. І хоча Г. Щербакова веде мову про злочини, вчинені на ґрунті расової чи національної нетерпимості, це положення цілком застосовується і до насильницьких злочинів проти малолітніх.

Виявлення і аналіз таких слідів дозволяє з'ясувати злочинний характер події, її причини та наслідки, наявність причинного зв'язку між ними, способи досягнення злочинної мети – застосування насильства чи погрози його застосування та конкретну особу потерпілого й злочинця, який застосовує насильство щодо малолітнього.

Слід відмітити той факт, що насильницькі злочини проти дітей (як і насильницькі злочини загалом) як за генезою, так і за змістом завжди мають форму конфлікту, причому досить гострого, маючи при цьому широкий діапазон і різноманітні форми прояву.

Розглядаючи слідову картину насильницьких злочинів щодо дитини, показовою є ситуація, що відбулася у вересні 2017 року у дитячому садку № 9 «Ластівка» у м. Ворзель (Київська область). Коли мати прийшла забирати дитину близько 18 год., то побачила на обличчі сина гематому та подряпину. Як стверджує дитина, його кинула об підлогу завідувачка дитячого садка. Батьки подали заяву до Національної поліції. У лікарні виписали довідку, відповідно до якої у дитини «забиття м'яких тканин», та порекомендували спостерігати за станом дитини протягом 3 днів через можливість прояву стусу мозку [184].

Мал. 2.4. Побитий хлопчик (Київська область)

Заслужують на увагу і наступні сліди-наслідки такого поводження з дитиною: «Він весь тремтить, сльози на очах. На слово «завідувачка» у нього просто істерика, паніка починається. Дитина вдома, категорично в садок відмовляється йти» [184].

До складу слідової картини насильницьких злочинів проти дітей, як було зазначено вище, входять ідеальні сліди, які є «джерелами вербальної інформації, мають перевагу при розслідуванні і доказуванні порівняно з матеріальними. Слід пам'яті в інформаційному значенні більш об'ємний, він може відображати об'єкт в статичному і динамічному стані, зберігати його форму і внутрішній зміст. Однак сліди пам'яті не є об'єктами дослідження слідознавства і трасології як складових розділів криміналістики» [185, с. 180], – зазначає С. Мендус. Водночас, слід зауважити, що ідеальні сліди відіграють важливу роль у слідчій тактиці. Для ефективного їх використання слідчому слід володіти знаннями з юридичної психології.

Зважаючи на означене, у цілому слід погодитися з С. Мендусом відносно того, що у межах криміналістики сліди мають бути розглянуті в трьох аспектах:

1) криміналістичний, відповідно до якого сліди розглядаються як джерела, які містять інформацію щодо ознак чи властивостей матеріальних об'єктів;

2) слідознавчий, відповідно до якого сліди розглядаються у вузькому розумінні: лише як матеріальні сліди. Відповідно предметом слідознавства є сліди-відображення, сліди-предмети і сліди-речовини;

3) трасологічний - відповідно до цього аспекту сліди розглядаються ще вужче, ніж за попереднього аспекту: слідами слід вважати лише ті матеріальні сліди, які відображають ознаки зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта, що і дозволяє проводити криміналістичну ідентифікацію [185, с. 180].

Таким чином, у широкому розумінні для криміналістики важливими є ідеальні сліди, які дозволяють «реконструювати» подію злочину, виявити мотиви, встановити причини і умови вчинення кримінальних правопорушень, адже їх носіями є сам злочинець, потерпіла особа, очевидці. Значну допомогу для з'ясування означених питань можуть надати і свідки, пам'ять яких теж може містити інформацію про важливі для слідчого явища і процеси.

На думку Л. Суворової, під ідеальними слідами злочину необхідно розуміти криміналістично значущу (релевантну) інформацію, що сприйнята й відображена людиною у вигляді уявних образів, яка може

бути ним відтворена у вербальній чи іншій формі, одержана з пам'яті людини засобами, припустимими для використання в кримінальному судочинстві [186, с. 36].

Додамо, що питання техніко-криміналістичних і тактичних прийомів актуалізації ідеальних слідів в криміналістиці стало предметом комплексного дослідження Д. Затенацького. У монографії «Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації)» автором розкрито психологічний, філософський та криміналістичний аспекти розуміння ідеальних слідів. Висвітлено психофізіологічний механізм формування ідеальних слідів, а також визначено їх місце і роль у криміналістиці, з'ясовано можливості й загальні умови застосування науково-технічних засобів. Автором акцентовано увагу на сутності та змісті техніко-криміналістичних прийомів актуалізації ідеальних слідів, і на цій основі визначено найбільш ефективні прийоми та виокремлено підстави їх класифікації [187, с. 2]. Не можна не погодитися з вітчизняним правником відносно того, що «складність змісту ідеального, різноманітність проявів його функцій у житті й діяльності людини – все це обумовило труднощі його пізнання, широку розмаїтість уявлень філософів відносно сутності категорії ідеального та його призначення» [187, с. 8]. Не можна не відзначити також і те, що Д. Затенацьким проведено соціологічне опитування, за результатами якого встановлено, що лише 13 % респондентів володіють інформацією про ідеальні сліди; 83 % – володіють інформацією не в повному обсязі, 2 % – взагалі не володіють інформацією, 2 % – не визначились [187, с. 13-14]. Зважаючи на те, що наведені дані були актуальними у 2010 році, станом на сьогодні ситуація дещо краща, однак, все ж таки потребує поліпшення.

Д. Затенацьким правильно відмічено, що «зміст ідеальних слідів обумовлений філософською категорією відображення, здійснюваним у формі свідомості, носієм якої є людина. Ідеальні сліди є об'єктом дослідження психології, яка визначає психологічний механізм формування слідів пам'яті, чинники, що впливають на нього, а також характерні ознаки. Ідеальні сліди ніколи не можуть бути повністю адекватним відбитком раніше сприйманої дійсності» [187, с. 20].

У цьому контексті варто зазначити, що у епоху постмодерну для членів соціуму властиве плюралістичне сприйняття навколишнього світу, на що указують результати феноменологічних досліджень. Показовою у цьому аспекті є праця відомого сучасного французького філософа Жана Бодріяра «Суспільство споживання» (*La société de consommation: ses mythes et ses structures*), у якому автором наведена характеристика

сучасного суспільства як суспільства споживання, висвітлено специфіку сприйняття навколишньої дійсності з акцентуванням на ілюзорності свободи вибору, адже вибір зумовлюється самим соціумом, його структурою, абстрактними цінностями. Людина створює симулякри, сукупність яких, у свою чергу є засобом формування гіперреальності. При цьому, симулякри замінюють особі певні речі, а гіперреальність – об'єктивну дійсність. Слід відмітити, що дуже влучно основні положення і висновки французького філософа використав вітчизняний вчений А. Кучук для аналізу правової сфери: «Так, взявши за основу вчення про базис (економіку) і надбудову (інші сфери) в «еру фабричних труб», можна було зробити висновок про необхідність державного регулювання відповідних суспільних процесів, патерналістський характер держави і, відповідно, пріоритет, а згодом і монополність державного правотворення. Поступово, прикриваючись забезпеченням прав людини, відбувалось обмеження прав людини, заперечувався їх природний, невідчужуваний характер і останні ставились в залежність від діяльності держави. Нарешті, юридичне нормотворення повністю замінило правотворення, суб'єктом якого стала лише держава, яка нібито при цьому є виразником інтересів більшості (трансформувалося в чистий симулякр і вчення про публічність влади)» [188, с. 33-34]. А. Кучук робить правильний висновок про те, що у результаті такого сприйняття дійсності і на сьогодні «право розуміється як система формально визначених правил поведінки, що встановлюються (санкціонуються) і охороняються державою, а права людини – як гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток. Симулякри «закон = право», «публічна влада = демократія» заклали основу правової гіперреальності, з якої українське суспільство не вийшло і до сьогодні» [188, с. 34]. Наведене відповідає нашим висновкам, зробленим у попередньому розділі, про необхідність перегляду підходу до розуміння прав дитини, які мають розглядатися у контексті людських прав з іманентними їм фундаментальністю, природним характером, невідчужуваністю і рівністю, а також вертикальністю.

Для підтвердження значимості цих ідей у контексті нашого дослідження наведемо приклад оцінки ситуації, що відбувалась у 2014 році на територіях Луганської та Донецької областей, двома особами: учасником антитерористичної операції і «зеленим чоловічком». Події, опис дій окремої особи будуть наведені цими двома людьми кардинально протилежно, з використанням різного понятійно-категоріального апарату: напад-захист, територіальна цілісність-сецесія, правоохоронець-

агресор і т.д.

Важливою характеристикою такого суспільства (суспільства споживання) є постійне не задоволення потреб, намагання отримати більше, що може призводити до негативних наслідків. «При видимому достатку виникає непрямий культ насильства як свого роду запобіжник, що перемикає людину з міркувань про свободу на роздуми про щастя. Достаток обволікає людину і з неминучістю ставить її перед новою мораллю, яка не є наслідком прогресу. При такому стані речей з'являється новий тип насильства, що є компенсацією достатку і свого роду доказом його нестійкості. Іншими доказами є постійна втома і депресія, що стали якраз наслідками достатку, спрощення, автоматизму сучасного життя» [189].

Зважаючи на означене, цілком зрозумілими є твердження, наведені у філософському виданні положення учення Е. Гуссерля, засновника філософського напрямку – феноменології:

- «філософія не має жодного відношення ні до оточуючого нас світу, ні до науки; її предмет – це виключно лише явища (феномени) свідомості, що розглядаються як єдино і безпосередньо дане;

- ці феномени розуміються не як психічні явища, а як якісь абсолютні сутності, що мають загальне значення, незалежні від індивідуальної свідомості, але в той же час знаходяться тільки в ній і не існують поза нею;

- зазначені сутності не пізнаються шляхом абстрагування діяльності розуму, а безпосередньо переживаються і потім описуються так, як вони відображаються в акті інтуїції» [190, с. 143].

Для розуміння особливостей ідеальних слідів злочину важливе значення має дещо адаптований до сучасних умов експеримент (на основі серії експериментів, проведених відомим американським психологом Ульріхом Найссером у 1979 році) на вибіркове спостереження, проведений Д. Саймонсом та К. Чабрісом у 1999 році. Сучасний експеримент відтворює наявність двох груп осіб у чорних і білих костюмах, які передають один одному м'яч. Перед учасником експерименту ставиться завдання порахувати кількість пасів, зроблених однією групою впродовж певного періоду часу. Посеред експерименту між гравцями проходить людина у костюмі мавпи. При цьому близько 50 % учасників не помічають мавпу, як вона з'являється у кадрі і як зупиняється і стукає себе у груди. При цьому важливими є результати наступного експерименту. «У повторному експерименті вчений зміг довести, що люди, які очікують екстраординарних подій в кадрі, ще більш неуважні і частіше пропускають зміни, що відбуваються паралельно, аніж ті, хто нічого не

очікує і просто виконує завдання. Тільки 17 % з тих, хто були знайомі з оригінальним відео «Горила», помітили одну чи дві непередбачувані події, які сталися одночасно з появою горили - вихід одного з гравців та зміна кольору завіси. У той час як 29 % з тих, хто не був знайомий з оригінальним відео, помітили одну з двох подій» [191].

Відносно, на нашу думку, до ідеальних слідів насильницьких злочинів щодо дітей слід віднести наступні.

По-перше, ними є інформація щодо події злочину безпосередніх учасників злочину: потерпілої особи, злочинця. Ця інформація фіксується у відповідних процесуальних документах: протокол пред'явлення особи для впізнання; протокол слідчого експерименту, протокол допиту та ін. Так, у рішенні Радивилівського районного суду Рівненської області від 12 лютого 2014 року у справі № 568/1274/13-к зазначається, що вина підсудного доводиться у тому числі наступними доказами: «Про впізнання ОСОБА_3 першого зліва чоловіка, що вчинив відносно неї злочин, який пізніше назвався ОСОБА_1, слідує із протоколу пред'явлення особи для впізнання (а.с. 33-36) та фототаблиці (а.с. 37). Потерпіла ОСОБА_3 показала і розказала під час проведення слідчого експерименту як та за яких обставин скоєно злочин (а.с. 38-49)» [191].

По-друге, ними є інформація інших осіб, яка має значення для встановлення механізму вчинення злочину, причин та умов, що сприяли його вчиненню. Так, у рішенні Герцаївського районного суду Чернівецької області від 03 березня 2018 року у справі ЄУН 714/559/17 зазначається: «Як вбачається із показів свідка ОСОБА_9 ОСОБА_1 неодноразово ображав потерпілого. Свідок ОСОБА_17 показала суду, що дитина, коли приходила до неї додому гратися з її донькою, розповідала, що обвинувачений ображає його. Класний керівник ОСОБА_18 та заступник директора з виховної роботи ОСОБА_20 показали, що вони відвідували сім'ю потерпілого, оскільки та була неблагополучною. Свідок ОСОБА_15 підтвердила той факт, що дитина певний час проживала у своєї прабабусі та їй відомо від сусідів де проживає його мати ОСОБА_16, що обвинувачений часто ображав ОСОБА_20 і тому той проживав у прабабусі» [192].

У епоху інформаційного суспільства окремого питання потребує і питання різновиду слідів злочину. Передусім маємо на увазі доцільність/недоцільність виокремлення віртуальних слідів злочину. Адже станом на сьогодні доволі значна частина населення України користується послугами Інтернет-провайдерів, має вихід у мережу Інтернет через мобільний телефон, планшет тощо. За даними Google Play Market тільки додаток «Приват24» скачали більше 10 млн. Інтернет-

користувачів, станом на початок 2019 року 13 млн. українців є користувачами соціальної мережі Facebook. «Соцмережею Facebook користуються українці віком від 13 років (мінімальний вік, з якого дозволено користуватися соцмережею згідно з її правилами). Втім, багато користувачів віком до 13 років також користуються Facebook, вказуючи при цьому вік значно старший, ніж він є насправді – саме цим пояснюються аномальні стрибки віком 18 і 25 років» [193]. Не можна не згадати і криптовалюту, зокрема, біткойн. «Як повідомляв УНІАН, загальний розмір сегменту майнінгу (процес, який дозволяє імітувати криптовалюту) криптовалют в Україні перевищує 100 млн. дол. США на рік. В 2017-2018 роках компаніями з українським походженням було створено 25 криптовалют, а обсяг залучених через ICO коштів становив понад 99 млн. дол. США в еквіваленті. Україна входить в топ-10 країн світу за кількістю користувачів криптовалютами, а щоденні обсяги торгів ними з використанням гривні досягають 1,9 млн. дол. США» [194].

Криміналістика не може не реагувати на означені соціальні зміни, зокрема, через унесення відповідних коректив до теорії слідової картини злочинів. Зважаючи на це, не можна не згадати про дискусію, що відбувається у межах вказаної правничої науки щодо терміну, яким слід позначати сліди злочину, вчиненого з використанням комп'ютерних і цифрових технологій і до якого різновиду слідів їх відносити. «Позиція щодо необхідності виділення віртуальних слідів в окрему групу на сучасному етапі розвитку юридичної науки вважається нетрадиційною. Більшість авторів підручників із криміналістики не висвітлюють вказаних питань у розділі «слідознавство». Проте дослідження віртуальних слідів має певне практичне та наукове підґрунтя, а тому повинно знайти своє відображення у наукових працях, присвячених проблемам механізму слідоутворення» [195, с. 160, – зазначає Є. Хижняк. При цьому, автор наводить різні терміни та поняття, які пропонуються науковцями для позначення означеного явища: «Досліджуючи сліди злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, науковці-криміналісти використовують різні поняття, такі як «віртуальні», «цифрові», «електронно-цифрові», «інформаційні», «бінарні», «комп'ютерні сліди», «сліди засобів комп'ютерної техніки» [195, с. 160].

Зважаючи на згадану вище гру «Момо» та не згадану гру, яка була до вказаної – «Синій кит», а також ураховуючи, що саме соціальні мережі є одним із засобів, які часто використовуються злочинцями для знайомства і входження у довіру до дитини з метою подальшого вчинення злочину, питання віртуальних слідів є вкрай актуальним. У цьому контексті слід назвати ознаки віртуальних слідів, виділені Є. Хижняком,

з яким у цьому аспекті ми цілком погоджуємося:

- «існують на матеріальному носії, але недоступні для безпосереднього сприйняття;
- не мають фізично цілісної структури (віртуальний слід може складатися з великої кількості окремих інформаційних елементів, які можуть бути записані як на одному, так і на декількох фізичних носіях цифрової інформації);
- мають специфічний механізм слідоутворення;
- мають багатокомпонентний характер, складну інформаційну структуру, в якій поряд зі значущою кримінально-релевантною інформацією міститься значний обсяг допоміжних даних, що відповідають за цілісність і доступність комп'ютерної інформації віртуального сліду;
- вилучення віртуальних слідів можливе лише за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів;
- мають нестабільний характер, не мають міцного зв'язку із запишеним інформацію пристроєм, а також легко піддаються знищенню» [195, с. 163].

Таким чином, криміналістична характеристика насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема слідова картина, багато у чому співпадає з такими злочинами щодо повнолітніх осіб, однак, є і певні особливості, пов'язані із жертвою злочину та, відповідно, зумовлюють особливості способів, місця, обстановки учинення насильницьких злочинів щодо дітей.

Висновки до розділу 2

1. Наведена статистика насильницьких злочинів проти малолітніх указує на те, що важливим напрямом кримінальної політики має стати профілактика насильницької злочинності щодо дітей як однієї з найбільш кримінально вразливих верств населення, які не повною мірою усвідомлюють зміст насилля, що вчиняється відносно них, та, водночас, вчинене діяння значно впливає на їх нормальний подальший розвиток та становлення їх особистості (за різними даними певна частина злочинців, які вчиняють насильство проти дітей, самі у дитинстві зазнавали побідної поведінки).

Аналіз статистичної інформації, а також криміналістичної та кримінологічної наукової літератури дозволяють зробити висновок про те, що основною віковою групою, що вчиняє насильницькі злочини (у тому числі і щодо малолітніх) є особи молодого й середнього віку – до 40 ро-

ків. При цьому, найбільш висока кримінальна активність притаманна представникам вікової групи від 25 до 29 років. Далі за ступенем кримінальної активності посідають місця вікові групи від 18 до 24 років, від 30 до 39, від 16 до 17 років. 91 % злочинців, які вчиняють насильницькі статеві злочини щодо малолітніх є гетеросексуалами, 2,4 % – гомосексуалами, 6,7 % – бісексуалами.

Особливої уваги потребує питання жертви насильницьких злочинів щодо дитини, зважаючи на психофізіологічні властивості дитини, особливості сприйняття соціальної дійсності. У цьому контексті потребують певного коригування і існуючі різновиди віктимології, які мають урахувати названі іманентні дитині особливості, а також характеристики постмодерного суспільства, у якому суттєвих змін зазнали відносини між людьми (у тому числі і дітьми), їх комунікаційні зв'язки тощо, що використовується злочинцем при підготовці до правопорушення.

Зважаючи на наведене, а також враховуючи низку інших факторів, криміналістична характеристика особи злочинця і криміналістична характеристика особи потерпілого є взаємозалежними категоріями та потребують системного пізнання.

2. Складовою частиною криміналістичної характеристики насильницьких злочинів щодо дітей є способи та обстановка вчинення таких правопорушень. При цьому досліджувана категорія має різний зміст у межах різних галузевих та прикладних правничих наук: кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики. Виходячи з предмета цього дослідження, під способом учинення насильницьких злочинів щодо дітей слід розуміти дію, прийом або систему прийомів, що вчиняється особою злочинця з метою досягнення злочинного результату. При цьому спосіб учинення насильницьких злочинів щодо дітей є явищем, яке дозволяє отримати знання про закономірності слідоутворення задля розробки методики розслідування злочинів.

Способами учинення насильницьких злочинів щодо дітей є фізичне насилля або погроза застосування фізичного насилля. Водночас, саме фізичне насилля може мати різні форми прояву, які залежать від низки факторів: особи злочинця, особи потерпілого, обстановки вчинення злочину, використовувані засоби тощо. При цьому, типові моделі насильницьких злочинів щодо дітей визначаються характером вчинюваних щодо потерпілого насильства, а також особою злочинця.

На особливу увагу заслуговує питання необхідності протидіяти такому сучасному виду злочину як доведення дитини до самогубства за допомогою використання Інтернет-мережі та мобільних телефонів за відсутності безпосереднього контакту особи злочинця з потерпілою

особою. Водночас, через повідомлення в різноманітних мобільних та комп'ютерних додатків дитина отримує завдання для виконання, останнім з яких є зістрибнути з багатопверхівки. При цьому, застосовуючи різноманітні фото (будинку, знайомих, батьків, самих потерпілих) та агресивний зміст таких повідомлень, особливий час відправлення повідомлень та виконання завдань, у окремих випадках злочинець досягає свого злочинного наміру.

У цілому обстановка вчинення насильницьких злочинів щодо малолітніх має факультативне значення як для кваліфікації діяння, так і у процесі судового розгляду. При цьому, висока латентність цієї категорії злочинів зумовлюється, зокрема, і тим, що значна їх частина вчиняється за місцем проживання потерпілого і/або суб'єкта посягання. Причому це пов'язано із сімейним насильством та подальшими діями злочинця щодо приховування злочину через вплив на жертву.

3. Наведене вище дозволяє зробити висновок про важливість для криміналістичної характеристики насильницьких злочинів щодо дітей слідової картини, яка дозволяє з'ясувати обстановку вчинення злочину, механізм самого суспільно небезпечного діяння, а також характеристики особи злочинця, що дозволяє реалізувати завдання кримінального провадження. На відміну від обстановки вчинення злочину слідова картина існує як наслідок вчинення протиправного діяння, а не на момент початку чи у процесі реалізації злочинного умислу і не є наслідком цілеспрямованої діяльності злочинця щодо створення умов для вчинення злочину.

Цілком закономірним є положення криміналістики щодо розгляду у її межах слідів у трьох аспектах: 1) криміналістичному; 2) слідознавчому; 3) трасологічному.

Слідова картина насильницьких злочинів проти дітей включає сукупність матеріальних та ідеальних слідів. Матеріальними слідами є наслідки злочинного застосування насилля щодо дітей в матеріальному середовищі, це ті його об'єкти, що зазнали впливу злочинних дій.

Важливим джерелом криміналістично значущої інформації є ідеальні сліди, під якими слід розуміти інформацію про подію злочину та особу злочинця, яка сприйнята людиною і існує у формі пам'ятних образів. При цьому важливим завданням криміналістики є пошук ідеальних джерел, засобів і прийомів одержання інформації, визначення ступеня вірогідності самої інформації.

До ідеальних слідів насильницьких злочинів щодо дітей відносяться наступні: інформація щодо події злочину від безпосередніх учасників злочину: потерпілої особи, злочинця; інформація інших осіб, яка

має значення для встановлення механізму вчинення злочину, причин та умов, що сприяли його вчиненню.

Важливим сучасним напрямом криміналістичних досліджень має бути сутність і характер віртуальних слідів насильницьких злочинів щодо дітей зокрема і злочинів загалом.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

3.1. Організація виявлення насильницьких злочинів щодо дітей

Виявлення та розслідування злочинів завжди було одним із важливих напрямів діяльності правоохоронних органів (хоча, звісно, основною є усе ж таки профілактика злочинності, адже загальновідомо, що краще запобігти злочинові, ніж його розслідувати; до того ж, при вчиненні злочину заподіюється шкода – ми не маємо на увазі суспільно небезпечні наслідки як елемент об'єктивної сторони складу злочину, який є обов'язковим для того, щоб злочин вважався завершеним, коли це злочин з матеріальним складом; передусім йдеться про шкоду як іманентну властивість поняття «злочин», яке розуміється як суспільно небезпечне діяння. Як показують статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, жертви сексуального насилля серед малолітніх утричі частіше страждають від депресії; у шість разів частіше потерпають від посттравматичного стресового розладу; у 13 разів частіше зловживають алкоголем; у 26 разів частіше зловживають наркотичними речовинами; у чотири рази більше схильні до суїциду [196]). У процесі реалізації функцій цього напрямку, як зауважує В. Т. Малярєнко, розв'язують специфічні завдання, спрямовані на повне й швидке розкриття кожного злочину, розшук злочинців і осіб, які зникли, своєчасне притягнення до кримінальної відповідальності. Разом з тим суб'єктів цієї діяльності позбавлено права на необґрунтоване обвинувачення та на юридичну помилку. Правоохоронна діяльність у сфері виявлення та розслідування злочинів є несумісною з фактами протиправних затримань і арештів, її предмет включає характерні ознаки професійної діяльності та органу (посадової особи), уповноваженого виявляти й (або) розслідувати злочин, окремі форми, етапи та принципи цієї діяльності. Виявлення та розслідування події злочину – це процес, що розгортається в часі та просторі, в якому встановлюють, досліджують, оцінюють численні фактичні обставини, здійснюють цілеспрямовані пошукові, перевірочні, контрольні та правові дії. [197].

Питаннями протидії насильству загалом і насильницьким злочинам проти дітей зокрема у вітчизняній правничій науці займаються такі науковці як О. Бандурка, А. Благ, Ю. Бітяк, О. Бутько, Я. Бордіян, В. Головченко, Ю. Губаль, Є. Дубровська, Т. Журавель, О. Ковальова, Н. Кукшинова, С. Константинов, Х. Лисенко, В. Махотін, О. Мілорадова, О. Плужник, М. Тищенко, Я. Шевченко та інші.

Слід нагадати, як ми зауважували, насильницькі злочини проти дітей характеризуються доволі високим ступенем латентності. Зазвичай під латентною злочинністю розуміють ту частину злочинності, яка складається із фактично вчинених злочинів, але які не були відображені у офіційній загальнонаціональній кримінально-правовій статистиці.

Предмет нашого дослідження зумовлює необхідність наведення характеристики латентної злочинності (адже розуміння її видів дозволяє правильно і адекватно визначити заходи виявлення насильницьких злочинів щодо малолітніх. У цьому контексті найбільш вдалою є класифікація латентної злочинності, запропонована О.М. Гуміним та І.М. Зубачем:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, зацікавленого повідомляти про їхнє вчинення (посягання на державні, загальносупільні об'єкти та відносини).

4. Злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо непоширення відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів.

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними у встановленому кримінально-процесуальному порядку як кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину [198, с. 426].

Детальний аналіз наведеної класифікації дозволяє зробити висновки про те, що насильницькі злочини проти дітей відносяться переважно до другої групи, тобто до злочинів, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам. При цьому слід відмітити той

факт, що це має певні причини. Ми цілком погоджуємося з вітчизняним науковцем О.О. Шаповаловим відносно того, що такими причинами є: відсутність звернень потерпілих (через непоінформованість), які не знають, що вони вже стали жертвами злочинів, або щодо них лише готують злочин і вони стануть жертвами в майбутньому; заляканість потерпілих, які остерігаються можливої помсти з боку злочинців і переконані, що правоохоронна система не здатна їх захистити. Також потерпілі можуть самі бути пов'язані з протиправною діяльністю, а тому утримуються від звернення до правоохоронних органів, оскільки прагнуть уникнути відповідальності за власні злочини. У зв'язку із зазначеним статистика злочинів не відображає реальну ситуацію. Результати опитування засвідчують, що високий рівень латентності спричинений неправильною кваліфікацією (32 %), відсутністю звернень потерпілих (16,8 %), браком напрацювань щодо виявлення та розслідування злочинів (14,7 %) [199, с. 99].

Показовою у цьому контексті є справа Європейського суду з прав людини «Сіліадін проти Франції» (*Siliadin v. France*). Ситуація, що розглядалася Судом була наступною. Родичка заявниці, громадянка Того, привезла останню у Францію. Дівчинці на той час було трохи більше 15 з половиною років. При цьому батьки дали згоду на те, щоб їх донька відпрацювала кошти, витрачені на дорогу до Франції. Передбачалось, що згодом заявниця отримає право на постійне проживання та зможе здобути загальну освіту. У 1994 році родичка «передала» дівчинку іншій сім'ї для допомоги вагітній жінці з хатніми справами, з якою вона і стала проживати. Після народження дитини дівчинку залишили і далі у сім'ї допомагати. При цьому Сіліадін працювала без вихідних кожен тиждень, могла лише відвідувати один день на тиждень релігійне богослужіння. Гроші за допомогу вона не отримувала. Лише два рази мати господині будинку подарувала Сіліадін близько 500 франків. Проживала з цією сім'єю, харчувалася у цій сім'ї. Спочатку спала на матраці у кімнаті з дітьми господарів, а потім на розкладачці. В коло її обов'язків входила допомога господарю будинку, приготування їжі, прання та чистка одягу, прибирання будинку, а також догляд за дітьми: збирати їх у дитячий садочок, одягати, догляд за немовлям та ін. Працювати заявниця починала близько 7 год. 30 хв. щодня.

Описана ситуація тривала близько декількох років. При цьому сім'я, у якій перебувала заявниця, обіцяла їй вирішити питання легальності її перебування у Франції.

Лише звернення сусіда сім'ї, у якій перебувала заявниця, до Комітету проти сучасного рабства дозволило змінити ситуацію. Комітет про-

ти сучасного рабства звернувся до прокуратури щодо експлуатації дитини з використанням її вразливого становища впродовж більше трьох років та проживання Сіліадін в умовах, що принижують людську гідність.

На момент звернення до правоохоронних органів кримінальне законодавство Франції не передбачало відповідальності за торгівлю людьми (нормативні приписи, які містив Кримінальний кодекс, були надто нечіткими і неоднозначними, відтак не відповідали вимогам правової визначеності), тому кримінальні звинувачення чоловіка і жінки, у яких проживала заявниця, були відхилені судом. Водночас, у межах цивільної відповідальності, відносно подружжя прийнято рішення про виплату заявниці 33 000 євро як борг за виконану роботу.

Заявниця не була задоволена цим рішенням і вимагала саме кримінального переслідування подружжя. Однак, як було зазначено вище, зважаючи на приписи законодавства, органи публічної влади не могли притягти подружжя до кримінальної відповідальності.

З цього приводу Європейський суд з прав людини зауважив, ним було встановлено, що стосовно деяких положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод той факт, що держава утримується від порушення гарантованих прав, не є достатнім для того, щоб зробити висновок, що вона виконала свої зобов'язання за статтею 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. За цих обставин Суд вважає, що обмеження лише дотриманням органами державної влади статті 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод може призвести до її неефективності. Відповідно, з цього положення неодмінно випливає, що держави мають позитивні зобов'язання, так само як, наприклад, згідно зі ст. 3 приймати положення кримінального права, які карають практики, зазначені в статті 4, і застосовувати їх на практиці. Суд також зазначив, що на додаток до Конвенції, численні міжнародні договори мають за мету захист людей від рабства, підневільного стану та примусової або обов'язкової праці. Як зазначила Парламентська Асамблея Ради Європи, хоча рабство було офіційно скасовано більше 150 років тому, «домашнє рабство» зберігається в Європі і стосується тисяч людей, більшість з яких – жінки [200].

За цих обставин Суд вважає, що відповідно до сучасних норм і тенденцій у цій сфері позитивні зобов'язання держав-членів згідно зі статтею 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод повинні розглядатися як такі, що вимагають покарання та ефективного переслідування будь-яких дій, спрямованих на поширення рабства та

використання примусової праці.

Європейський суд з прав людини наголосив, що в даній справі, хоча заявниці не загрожувало «покарання», є фактом, що вона перебувала в еквівалентній ситуації з точки зору усвідомленої серйозності загрози. Вона була дівчиною-підлітком на чужій землі, незаконно перебувала на території Франції і в страху перед арештом поліцією. Дійсно, пан і пані Б. підтримували цей страх і змушували її вважати, що її статус буде врегульований. Суд наголосив, що діти та інші уразливі особи, зокрема, мають право на захист держави у формі ефективного стримування проти таких серйозних порушень особистої цілісності [200].

Проведена детальна дескрипція рішення Європейського суду з прав людини зумовлює актуалізацію питання співвідношення права та закону у діяльності органів публічної влади. Так, кримінальний закон не передбачав відповідальності за діяння, вчинені подружжям (існувала лише цивільно-правова відповідальність), Європейський суд з прав людини визнав порушення прав дитини через невиконання державою позитивного обов'язку – створити ефективне кримінальне законодавство, яке належним чином буде охороняти людину від рабства чи примусової праці. Відтак, не лише те, що закріплене у законі, визнається протиправним. Наведене є додатковим аргументом необхідності переосмислення сучасних форм насилля та необхідності більш активної правотворчої діяльності органів публічної влади у цьому напрямі.

Наведене рішення, крім вказаного, піднімає питання взаємодії національного і міжнародного права, зокрема і у сфері протидії торгівлі дітьми, застосування примусової дитячої праці тощо.

«Насильство над дітьми в сім'ях, як правило, є циклічним процесом. Буває раптовим, довготривалим і систематичним.

Раптовий характер насильства може призвести до тяжкої фізичної травми дитини або до смертельного випадку.

Систематичний характер спричинених насильницьких дій не завжди є очевидним, проте може загрожувати життю дитини.

Довготривалий систематичний характер насильницьких дій заважає повноцінному розвитку дитини» [201], – зазначається у Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак жорстокого поводження з дітьми та незадоволення їхніх потреб.

Не можна не погодитися з О.О. Шаповаловим відносно того, що досудове розслідування розпочинається з моменту реєстрації інформації про факт учиненого злочину в Єдиному реєстрі досудових розслідувань

(ЄРДР). Проте підставою для початку кримінального провадження можуть бути як звернення потерпілого, так і матеріали оперативних підрозділів. До моменту початку досудового розслідування працівники правоохоронних органів здійснюють низку заходів, спрямованих на виявлення фактів злочинної діяльності [199, с. 101].

Наведене вище вказує на необхідність врахування під час організації виявлення насильницьких злочинів щодо малолітніх тісної співпраці працівників правоохоронних органів з педагогами загальноосвітніх навчальних закладів, працівниками відділів соціального захисту населення та ін., які можуть надати відповідну інформацію про дитину, про можливі ознаки учинення над малолітньою особою насильницького злочину.

Виходячи з важливості виявлення ознак насильницьких злочинів щодо дітей, що має значення як для припинення злочинного посягання, так і для запобігання подальшій злочинній діяльності правопорушника, а також відвернення тяжких наслідків (у тому числі і психічного характеру), діяльність щодо організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей, на нашу думку, доцільно розглядати як самостійний, перший етап (стадію) протидії цим злочинам. «Він являє собою, – як указує В.В. Пясковський, характеризуючи методiku розслідування торгівлі людьми, – діяльність уповноважених на те органів, що передує порушенню кримінальної справи (станом на сьогодні – це внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань), спрямовану на встановлення можливих фактів учинення насильницьких злочинів щодо малолітнього і є матеріальною та правовою передумовою розкриття та розслідування цього виду злочинів» [202, с. 73].

Крім зазначеного, додатковими аргументами на користь доповнення криміналістичної методики розслідування насильницьких злочинів щодо дітей окремою стадією організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей є специфіка механізму вчинення таких злочинів, іманентною їм латентністю, що спричиняє особливості отримання первинної інформації та виявлення ознак учинення цих злочинів.

Виявлення ознак насильницьких злочинів щодо дітей доволі ускладнене, зважаючи на згадані психосоматичні особливості малолітньої чи неповнолітньої особи, тому така діяльність має бути спрямована, у першу чергу, на своєчасне встановлення потерпілих, оскільки саме це відіграє вирішальну роль у подальшому при притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності.

У разі виявлення осіб, які займаються вчиненням насильницьких злочинів щодо дітей, суттєвого значення набуває встановлення факту

продовження ними такої злочинної діяльності, оскільки це надає можливість спланувати та провести відповідні оперативні комбінації з метою отримання додаткових фактичних даних, які можуть бути використані в якості доказів у кримінальній справі [203, с. 92]. Водночас, це питання має бути розв'язане у кожному конкретному випадку, особливо зважаючи на такі фактори як вік потерпілої дитини, її психічний стан, ступінь родинного зв'язку з правопорушником та, відповідно, ступінь залежності, стан взаємовідносин між потерпілим і злочинцем тощо, оскільки насильницькі дії зі сторони злочинця, як ми уже неодноразово наголошували, значно впливають на подальший нормальний розвиток малолітньої особи, а відповідно до ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2].

Важливою у контексті виявлення насилля щодо дітей є діяльність дільничних офіцерів поліції. В процесі виконання своїх службових обов'язків, а саме обходу дільниці та здійснення прийому громадян дільничний офіцер поліції спостерігає за поведінкою громадян, які проживають на території обслуговування, запобігає конфліктним ситуаціям, виявляє правопорушення, проводить індивідуальні і групові бесіди з особами, схильними до вчинення правопорушень, разом з працівниками громадських формувань з охорони громадського порядку, іншими працівниками поліції бере участь у профілактиці правопорушень. Однією з головних задач дільничного офіцера на поліцейській дільниці є налагоджена профілактична робота по запобіганню вчинення кримінальних і адміністративних правопорушень, а у випадку їхнього скоєння – вжиття заходів припинення, затримання винних у цьому осіб і подальшому притягненні їх до відповідальності [204, с. 100-101].

Зауважимо, процеси виявлення насильницьких злочинів щодо дітей можуть відбуватися одночасно зі здійсненням їх профілактики, як загальної, так і індивідуальної. Саме у цьому контексті нами і буде розглянута діяльність дільничного офіцера поліції.

Повноваження дільничного офіцера поліції по здійсненню профілактичної роботи повністю відповідають низці міжнародних правових документів, які передбачають виконання ним відповідних повноважень. Так, Європейський кодекс поліцейської етики від 19.09.2001, який одним із завдань поліції визначає попередження злочинності і боротьбу з нею, а згідно мандату Експертного комітету з поліцейської етики і про-

блемам, пов'язаним зі здійсненням функцій поліції (РС-РО) під керівництвом Європейського комітету з проблем злочинності (CDPC) від вересня 1998 року ця функція попередження злочинності вирішується по-різному в державах-учасниках, але в більшості випадків зазвичай вважається, що вона належить до загальної відповідальності держави [205].

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі [206].

Мета здійснення індивідуальної превентивної (профілактичної) роботи поліцейського це - недопущення вчинення правопорушень (кримінальних чи адміністративних) особами, які схильні до їх вчинення, та виховання таких осіб у дусі поваги до закону, зміни їх антисоціальних поглядів. Індивідуальна профілактична робота полягає не лише в тому, щоб максимально обмежити дії особи, яка стала об'єктом профілактичного впливу, і цим самим за допомогою усіх можливих та доступних за даних умов способів і засобів позбавити її можливості вчинити злочин чи адміністративне правопорушення, але й у тому, щоб повернути її до нормального, суспільно вигідного способу життя.

Згідно наказу МВС України № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» до основних напрямів діяльності дільничного офіцера поліції віднесено:

«1) здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;

2) виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення;

3) ужиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

4) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

5) у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання;

6) доставляння у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;...

8) ужиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення» [207].

Дільничний поліцейський дуже часто у своїй повсякденній діяльності зустрічається з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. Непоодинокі випадки на сьогодні жорстокого поводження з дітьми, що проявляються як фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насильства над дитиною. Дуже поширені факти втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Завданнями дільничних офіцерів по здійсненню індивідуально-профілактичної роботи з особами, що вчиняють домашнє насильство, є завчасне виявлення сімей, де існує загроза виникнення насильства; усунення причин і умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства, або обмеження їх впливу; надання допомоги постраждалим від насильства, створення умов для захисту від насильницьких посягань для кожного члена сім'ї; вжиття до особи, яка вчиняє домашнє насильство, заходів виховного і попереджувального характеру та інше [204, с. 101-102].

Одним з превентивних заходів вчинення домашнього насильства згідно з законодавством є вжиття спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, зокрема: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з

метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення [46].

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи як зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів поліції за результатами оцінки ризиків (оцінка ризиків - оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи), питання оцінки ризиків в повній мірі не врегульоване в законодавстві України.

Терміновий заборонний припис виноситься строком до 10 діб. Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія - постраждалій особі або її представнику. Дія термінового заборонного припису припиняється у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства.

Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його у суді в загальному порядку, передбаченому для

оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України [204, с. 102-103].

Також одним із напрямків захисту прав дитини є профілактичний облік, який відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу. Профілактичний облік - це здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [46].

Протидія домашньому насильству вимагає від працівників правоохоронних органів, громадськості постійних зусиль, спрямованих на попередження правопорушень, скоєних у сімейному середовищі.

Слід зауважити, що хлопці-підлітки, будучи свідками насилля у сім'ї, у більшості випадків схильні до підліткових правопорушень та згодом злочинів. 74 % злочинів проти особи, вчинені підлітками, які були виховані в сім'ях, де відбувається насильство. У таких дітей на 50 % більша ймовірність вживання наркотичних засобів та алкогольних напоїв, у 6 разів вони частіше вчиняють самогубство. Насильство над матір'ю є однією з причин втечі підлітків із сімей. При цьому 62 % синів у віці після 14 років постраждали, намагаючись захистити своїх матерів від насильства з боку їх партнера. 63 % підлітків-правопорушників, засуджених за вбивство, раніше вчинили вбивство тих, хто бив їх матір [208].

Як свідчить практика, близько половини сімейно-побутових конфліктів залишаються латентними аж до моменту скоєння злочину, тобто потерпілі не бажають, а найчастіше соромляться повідомляти про факти домашнього насильства, не вірять у можливість реальної допомоги з боку правоохоронців. Тому одним з основних завдань поліції у протидії такому насильству є роз'яснення населенню того, що приховування подібних фактів є помилкою і робить можливим вчинення тяжких злочинів надалі.

Також в суспільстві існують міфи, що інколи розходяться з фактами, щодо жорстокого поводження з дітьми. Наприклад, міф перший, що жорстоке поводження з дитиною - це тільки коли батьки б'ють дитину. Зрозуміло, що фізичне насильство є лише одним із видів жорстокого поводження з дітьми, а зневага і емоційне насильство можуть бути на-

стільки ж руйнівними для дитини, а їх менша помітність значно знижує шанс втручання в ситуацію третіх осіб і виявлення проблеми. Міф другий, що тільки погані люди жорстоко поводяться зі своїми дітьми. Реалії життя говорять, що не все категорично, коли людина зовні в спілкуванні з оточуючими позитивна, а в сім'ї у неї зовсім інший підхід до близьких їй людей. Не всі ці батьки шкодять своїм дітям навмисно, багато з них самі стали постраждалими від насильства в дитинстві і просто копіюють цю модель поведінки на своїх дітях. Інші страждають від психічних захворювань або від наркотичної залежності. Міф третій: жорстоке поводження з дітьми ніколи не трапляється в зовні хороших і позитивних сім'ях. Факти говорять, що жорстоке поводження з дітьми трапляється не тільки в бідних сім'ях або поганих районах. Ця проблема лежить поза расовими, економічними або культурними факторами. Є деякі сім'ї, що здаються всім зразковими, однак поводження з дітьми у такій сім'ї не обов'язково позитивне і позбавлене насилля. Міф четвертий, найбільш мабуть поширений, що більшість дітей страждає від рук незнайомих. Факти говорять зворотне, що насильство з боку незнайомих людей дійсно трапляється, проте в більшості випадків агресором є член сім'ї або найближчий друг сім'ї. Останній міф говорить наступне, що з дітей, які зазнали жорстокого поводження, завжди виростають жорстокі люди. Факти говорять наступне, що дійсно, ці діти знаходяться в групі ризику, і нерідко несвідомо відтворюють модель жорстокого поводження на власних дітях. З іншого боку, багато дорослих, які пережили жорстоке поводження на свою адресу, мають дуже сильну мотивацію уберегти власних дітей від того, через що пройшли вони самі, і тому стають відмінними батьками.

Також при спілкуванні з дитиною кожен дільничний офіцер поліції повинен звертати увагу на зовнішність дитини, на умови життя, на психічний стан дитини, на поведінку дитини, відхилення від норми може вказувати на факти фізичного, сексуального, економічного, психологічного насильства над дитиною.

Зовнішні ознака (індикатори) фізичного насильства можуть бути зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини, садна; синці на тих частинах тіла, на яких вони не повинні з'являтися, коли дитина грається (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо); рвані рани і переломи в області обличчя, травматична втрата зубів; ретинальні крововиливи (у сітківку), відшарування сітківки і переломи орбіти; забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ремня, лозини); рани і синці у різних фазах загоєння та/або у

різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно) або незрозумілого походження; сліди від укусів людиною; незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом).

Індикаторами сексуального насильства для поліцейського можуть бути знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; висипи та/або кровотечі в області паху, геніталій; захворювання, що передаються статевим шляхом; ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета; дитяча або підліткова проституція; вагітність; вчинення сексуальних злочинів; сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка; уникнення контактів із ровесниками; відсутність догляду за собою; синдром «брудного тіла»: постійне настирливе перебування у ванній, під душем; страх чоловіків; страх конкретних людей; запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг; синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях; людські укуси [204, с. 103-104].

Ознаки психологічного насильства при спілкуванні дільничного офіцера поліції з дитиною можуть бути замкнутість дитини; страх, або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; невірноважена поведінка; агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства; уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати); надто висока зрілість та відповідальність порівняно з дітьми цього віку («маленький дорослий»); уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; занижена самооцінка; тривожність; почуття провини; швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги; демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; небажання йти додому; схильність до «мандрів», бродяжництва; страх перед фізичним контактом; депресивні розлади; спроби самогубства або самоушкодження; вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин; наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб; насильство по відношенню до слабших: тварин чи інших живих істот.

Економічне насильство має свої ознаки, такі як дитина постійно голодує через нестачу їжі; дитина надмірно набирає вагу через неправильне харчування; дитина завжди запізнюється до школи; дитина завжди пропускає школу; дитина носить брудний одяг; дитина одягнена не за погодою, не по сезону; дитина виглядає втомленою і хворою; дитина виглядає занедбаною; у дитини не ліковані зуби; нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря); за дитиною не сте-

жать, і вона залишена напризволяще; дитину наражають на небезпеку; дитини уникають інші діти; у дитини немає іграшок, книжок, розваг тощо; удома холодно, безлад і антисанітарія; у дитини немає постільної білизни або постільна білизна драна та брудна; нігті у дитини не стрижені і брудні; у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни; є інформація про трудову діяльність дитини (особливо молодшого віку); дитина жебракує, втікає з дому.

В свою чергу, після виявлення обставин, які вказують на те, що є підозра, що стосовно дитини здійснюється насильство, дільничний офіцер поліції може застосовувати методи індивідуально-профілактичної роботи з особою, яка вчиняє насильств. Як правило, на практиці використовується відповідна комбінація методів, яка забезпечує комплексність впливу.

Індивідуально-профілактична робота дільничного офіцера з особою, яка вчинила домашнє насильств, здійснюється з використанням методів переконання та примусу. Реалізація методу переконання здійснюється у формах: проведення профілактичних бесід про неприпустимість протиправної поведінки; роз'яснення наслідків протиправної поведінки; проведення профілактичних бесід з постраждалим від домашнього насильства на тему віктимної поведінки; виявлення серед мешканців громади осіб, які можуть вплинути на свідомість та поведінку особи, схильної до вчинення домашнього насильства; спостереження за способом життя особи, яка схильна до вчинення домашнього насильства; надання допомоги правопорушнику (наприклад, у працевлаштуванні); надання допомоги постраждалої від домашнього насильства (наприклад, поміщення до кризового центру, надання інформації про громадські організації, телефонні лінії довіри, про центри соціально-психологічної допомоги тощо); надання допомоги дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах; поліцейського піклування. Реалізація методу примусу здійснюється у формах: винесення термінового заборонного припису.

Дільничному офіцеру при проведенні індивідуально-профілактичної роботи необхідно пам'ятати, що жоден сигнал щодо домашнього насильства не можна сприймати легковажно; кожне втручання має індивідуальний характер. Ні в якому разі не можна переносити на конкретний випадок висновки, зроблені колегами у схожій ситуації домашнього насильства; потрібно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці інциденту: не виключено, що аналіз поведінки може дати більше інформації, ніж вдасться одержати в процесі спілкування; при спілкуванні з постраждалою стороною необхідно вра-

ховувати, що людина за даної ситуації перебуває, як правило, у стані сильного емоційного збудження (або пригніченості) внаслідок пережитої загрози для життя або здоров'я та психічного перенапруження; спосіб ведення розмови має сприяти заспокоєнню та підтримці постраждалої особи; постраждала особа, як правило, не здатна оцінити ситуацію і рідко називає пережите саме насильством: причиною виклику поліції може бути руйнування помешкання, бійка, скандал або інша реальна загроза з боку кривдника; кривдник дуже часто видає з себе спокійну, врівноважену людину, яка не розуміє, чому саме було викликано поліцію (дільничного офіцера). Зовнішньо це виглядає набагато вигідніше, ніж спостереження жертви насильства, яка часто перебуває у збудженому стані та котрій бракує слів для опису ситуації.

До індивідуально-превентивних заходів можна віднести: роз'яснення особі наслідків її суспільної небезпечної поведінки; усне попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій; соціальна реабілітація; терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік; адміністративний нагляд; соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; заходи індивідуальної профілактики поліцейського, спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень; ознайомлювальні, профілактичні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання, можливої роботи; профілактичні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; організація надання допомоги дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціально корисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру; сприяння у вирішенні соціальних проблем дитини, у тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них домашнє насильство, застосовують заходи впливу згідно із законодавством, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до

відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Наказом МВС України від 07 червня 2018 року № 686/32138 затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка визначає особливості організації роботи, завдання, а також повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

На нашу думку, саме на підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України має покладатися завдання протидії насиллю щодо дітей. Аналіз цієї інструкції дозволяє стверджувати, що основним призначенням розглядуваної інституції є припинення, профілактика дитячої злочинності та адміністративних правопорушень, а також притягнення неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення. Так, відповідно до п. 2 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України «основними завданнями підрозділів ЮП є: профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення» [209].

Важливим у діяльності з дітьми є урахування їх психосоматичних особливостей. Оскільки неналежна поведінка може значно негативно вплинути на подальше становлення дитини, розвиток її як повноцінної особистості.

Наголосимо, відповідно до ст. 171 Сімейного кодексу України: Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси» [4].

Наведений законодавчий припис імплементує міжнародно-правове регулювання відносин з дітьми, що ґрунтується саме на інтересах дитини, необхідності урахування думки дитини. З метою реалізації означе-

ного дитині надається право бути заслуханою, у тому числі і у межах кримінального провадження, і у судовому засіданні, і у провадженні про вчинення адміністративних правопорушень безпосередньо або через представника.

Відтак, пріоритет має надаватися не інтересам розслідування, а інтересам дитини. Це впливає і з конституційного принципу верховенства права. Наголосимо, що цей принцип знаходить своє відображення і у принципах кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 КПК України «кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [6].

У цьому контексті не можна не згадати принципи дружнього ставлення до дітей (якими має керуватися працівник Національної поліції), до яких крім верховенства права, забезпечення найкращих інтересів дитини і презумпції невинуватості слід віднести наступні:

- принцип гідності: кожній людині іманентна гідність, навіть тому, хто порушив закон, тому до кожної особи слід відноситися з гідністю. Не можна піддавати людину катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність поведінню чи покаранню. «Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини» [210, с. 3], – зазначається у Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство. Завжди необхідно враховувати обставини, у яких опинилась дитина:

- принцип захисту від дискримінації: загальноприйнятим у цивілізованому суспільстві є рівність у правах. «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті» [58], – проголошено у Загальній декларації прав людини;

- принцип участі: діти є такими ж учасниками процесуальних відносин як і повнолітні особи, тому необхідно поважати право дітей на отримання інформації про їхні права, право бути почутою (черговий раз згадаємо ст. 171 Сімейного кодексу України). При прийнятті рішень слід зважати на те, що дитина має право на власну думку, власні погляди на ситуацію, що склалась.

Зважаючи на означене, найбільш доцільним є те, щоб справи про насилля над дітьми були віднесені до компетенції підрозділів ювенальної превенції, працівники яких повинні мати усі необхідні навички поводження з дітьми, адже для останніх і сам процес притягнення винних за вчинення насилля щодо дітей теж може суттєво впливати на психоемоційний стан, не беручи до уваги те, що і сам акт насилля уже «вивів» дитину зі звичних умов життя.

Зазначимо, що це цілком відповідає приписам Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», відповідно до якого такими органами і службами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [211]. При цьому, відповідно до ст. 5 цього Закону, уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані, серед іншого:

- проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;
- виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми;
- виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення;
- розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей;
- виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво;

- виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту;

- виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей;

- здійснювати згідно з чинним законодавством гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або за їх участю;

- виявляти, вести облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність;

- проводити обшуки, вилучення та інші слідчі дії відповідно до кримінального процесуального законодавства;

- проводити за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів [211].

Виконуючи означені завдання, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України мають взаємодіяти з іншими органами, службами і установами у справах дітей, а також іншими інституціями: органами місцевого самоврядування, закладами освіти, медичними закладами, органами прокуратури та суду, громадськими організаціями та ін.

Зауважимо, що структурно підрозділи ювенальної превенції не віднесено ні до кримінальної поліції, ні до інших структурних елементів поліції, визначених ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», при цьому як указує аналіз Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, ці підрозділи не є науково-дослідною установою та установою забезпечення (ч. 4 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»).

Зважаючи на означене, не можна не наголосити на тому, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [2]. Закон «Про Національну поліцію» не передбачає у структурі поліції ювенальну превенцію Національної поліції України, діяльність цих підрозділів регламентується не законом, а інструкцією, відтак існує нагальна необхідність внести відповідні зміни до Закону України «Про Національну поліцію», передбачивши в структурі поліції ювенальну превенцію Національної поліції України або ж віднести ці підрозділи до структури кримінальної поліції.

Таким чином, отримання первинної інформації по категорії злочинів, що розглядаються, залежить від правильності та ефективності здійснення низки організаційно-тактичних заходів, що стосуються виявлення злочинів, забезпеченості необхідними силами та засобами, організації чіткої взаємодії різних органів, служб і установ під час виконання своїх завдань.

3.2. Типові слідчі ситуації, версії та напрями розслідування насильницьких злочинів щодо дітей

Криміналістика використовує різноманітні засоби для виконання своїх завдань у межах правових відносин, зокрема, тактичні комбінації, операції, прийоми, рішення, слідчі ситуації та ін. Зважаючи на предмет нашого дослідження, ми зосередимо увагу саме на останніх. «Розслідування злочинів здійснюється в конкретних умовах часу, місця, навколишнього середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які опинилися у сфері кримінального судочинства, і під впливом інших, які часом залишаються невідомими для слідчого, чинників. Ця складна система взаємодій утворює в результаті ту конкретну обстановку, в якій проходить розслідування. Така обстановка отримала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації» [212, с. 193].

Зауважимо, що актуальність тематики слідчих ситуацій важко переоцінити, зважаючи на те, що вони є фактором застосування конкретних засобів і вибором способів дій слідчого при розслідуванні відповідного злочину. «Побудова слідчих версій визначається видом вчиненого злочину, способом його вчинення і приховування, тобто спирається на первісну слідчу ситуацію. Вагома роль у висуненні версій належить негативним обставинам, до яких можуть бути віднесені сліди, речові докази, «докази поведінки», що порушують уяву слідчого чи суперечать їй про природний розвиток подій і причинно-наслідкові зв'язки, що випадають із ланцюга механізму вчинення злочину» [213], – зазначають П. Гарасим і С. Зюбаненко.

Не можна не погодитися з В. Синчуком відносно того, що «ні кримінально-процесуальне право, ні криміналістика не можуть сформулювати наукові рекомендації, розраховані на кожен конкретну слідчу ситуацію. Може йтися лише про типові ситуації і найбільш оптимальні шляхи щодо їх вирішення. При цьому кожна конкретна слідча ситуація, незважаючи на її індивідуальність, неповторність та специфічність, ста-

новить собою різновид типової, і в цьому ключ до її глибинного пізнання» [214, с. 181]. Саме тому ми і акцентуємо увагу на типових слідчих ситуаціях, особливо зважаючи на неоднорідність насильницьких злочинів щодо дітей.

Слід зазначити, що доволі системно значимість слідчих версій визначили Н. Жерж і М. Дирдін, указуючи, що «аналіз і оцінка слідчої ситуації мають істотне значення, тому що дозволяють: зорієнтуватися у всьому розмаїтті фактів і явищ, які відносяться до особи злочинця на даний момент розслідування; усвідомити наукові знання (рекомендації криміналістики) щодо типових матеріальних джерел (слідів), у яких відбувається подія злочину; опанувати методики та практики пошуку таких джерел, отримати від них належну інформацію, її фіксація та подальше збереження; виконувати практичну роботу з цими джерелами інформації; зіставляти отриману інформацію з даними оперативних і криміналістичних обліків; висунути відповідні версії про місцезнаходження і сліди, що містять інформацію про властивості особи злочинця; визначити найбільш доцільні тактичні прийоми, рекомендації, комбінації зі збирання слідів для встановлення злочинця; вибрати найбільш ефективні техніко-криміналістичні засоби і методи для цих цілей; вибрати найбільш ефективні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання з метою одержання криміналістично значущої інформації про особу злочинця; спланувати початковий етап розслідування» [215, с. 121].

Не можна не згадати і узагальнення В. Шевчуком існуючих підходів вчених до інтерпретації поняття «ситуація»: «Разом з тим, серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації, а тим більше такої нової категорії як «судові ситуації». Їх визначають як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування; як сукупність обставин по справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою для будь-яких висновків і дій слідчого; як сукупність фактичних даних, що відображають істотні риси події; як комплекс фактичних даних, які встановлені в ході розслідування та взяті до уваги разом із джерелами їх отримання; як обстановку, в якій відбувається процес доказування; як стан розслідування злочину, який визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування; як ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні по справі

рішення» [216, с. 147].

На думку Р. Белкіна, «Слідча ситуація – це сукупність умов, у яких в конкретний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування» [217, с. 70]. Подібною думки дотримується і В. Шиканов, зазначаючи: «Слідча ситуація – це сукупність даних, що характеризують обстановку, в якій слідчому слід діяти» [218, с. 157].

Зазначимо, що таке розуміння слідчої ситуації цілком відповідає нашій тезі щодо слідчих ситуацій як факторів, засобів і способів розслідування. Саме слідча ситуація зумовлює вибір конкретного тактичного прийому, засобу, сприяє формуванню відповідних слідчих версій та визначає план дій слідчого щодо розслідування злочину.

Зауважимо, що на думку Р. Белкіна, будучи складною і багатоаспектною категорією, слідча ситуація включає до свого складу наступні елементи:

- психологічні елементи: психологічні властивості слідчого, учасників кримінально-процесуальних відносин, результат конфлікту слідчого та протидіючими йому особами та ін.;

- інформаційні елементи: поінформованість слідчого про обставини злочину, можливі докази та ймовірність їх виявлення та дослідження, місця приховування доказів та ін., а також поінформованість слідчого й інших осіб, що протистоять йому, у процесі розслідування про наявну в іншій сторони доказову інформацію, про невиявлені докази, про наміри слідчого тощо;

- процесуальні і тактичні елементи: стан провадження, виявлені докази та їх джерела, можливість обрання запобіжного заходу та проведення слідчих дій, відокремлення осіб, які протидіють слідчому, та ін.;

- матеріальні й організаційні елементи: наявність комунікації між підрозділами правоохоронних органів, можливість мобільного маневрування наявними силами та засобами тощо [219, с. 70].

Доволі системно типологізував підходи до розуміння слідчих ситуацій доктор юридичних наук В. Тіщенко, зауважуючи: «Одні з них підкреслюють, що слідча ситуація – це різноманітні зовнішні умови, обстановка, в якій протікає процес доказування, здійснюється розслідування. Інші акцентують увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі. Треті обмежуються вказівкою на сукупність даних, якими володіє слідчий, про обставини розслідуваної події, і які впливають на прийняті ним рішення. Четверті бачать у ній сукупність обставин, що характеризують стан розслідування у певний його момент» [220, с. 961].

Дескрипція типових слідчих ситуацій розслідування насильницьких злочинів щодо дітей передбачає висвітлення низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на формування слідчої ситуації, адже саме вони зумовлюють створення відповідної обстановки.

На нашу думку, серед об'єктивних чинників, які впливають на формування слідчої ситуації у справах про насильницькі злочини щодо дітей, слід виокремити наступні:

- наявність орієнтуючої доказової інформації, а також їх «якість»;
- наявність чи відсутність засобів/джерел отримання доказової інформації;
- інтенсивність процесів руйнування доказової бази.

До суб'єктивних чинників, які впливають на формування слідчої ситуації у справах про насильницькі злочини щодо дітей, слід виокремити наступні:

- рівень знань, умінь і навиків слідчого, наявність досвіду розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, його психологічний стан, а також уміння діяти в складних, екстремальних умовах;
- психологічний стан потерпілої особи, близьких осіб, інших учасників події злочину, непередбачуваність їх дій;
- наявність чи відсутність фізичного чи психологічного спротиву з боку злочинця, потерпілих, їх законних представників, свідків та ін.;
- наявність чи відсутність помилок слідчого та інших учасників кримінально-процесуальних відносин;
- дії слідчого задля зміни слідчої ситуації в сприятливу для розслідування сторону тощо.

Виходячи з означеного, можна погодитись із П. Гарасимом і С. Зюбаненком відносно того, що «зміст вихідної інформації на початок розслідування має значення для висунення версій та визначення напрямку розслідування. В залежності від змісту та повноти цієї інформації, а також від характеру версій, слідчий визначає, які і в якій послідовності проводити слідчі дії» [213, с. 255].

Висвітлення типових слідчих ситуацій розслідування насильницьких злочинів щодо дітей буде неповним, якщо не буде охарактеризовано класифікації слідчих ситуацій загалом та визначення доцільності окремої з них щодо розслідування злочинів, що є предметом цього дослідження.

Ще Л. Драпкін відзначав, що слідчі ситуації, виходячи з критерію поінформованості слідчого, можна класифікувати на прості (простою є слідча ситуація, за якої наявна інформація дозволяє сформувати однозначно можливу її модель) та складні (складною є слідча ситуація, за якої

наявна інформаційна невизначеність зумовлює необхідність формування декількох її можливих моделей). При цьому складні слідчі версії, на думку науковця, мають бути поділені на наступні види: вихідні, проміжні та завершальні [221, с. 43].

У цілому наведена класифікація, на нашу думку, має більш теоретичне призначення, ніж практичне, оскільки не дозволяє чітко визначити застосування конкретних засобів і обрати спосіб дій, акцентуючи увагу на стадійності процесу розслідування та фактично констатуючи, що у межах провадження слідчому доводиться висувати декілька версій та їх відпрацьовувати, встановлюючи усі важливі обставини справи, у тому числі і ті, які обтяжують чи пом'якшують відповідальність підозрюваного чи обвинуваченого. Як зазначає А. Марушев: «Під час перевірки версії можуть бути встановлені обставини, що підтверджують чи спростовують первісні припущення і що дозволяють побудувати нові версії, внести корективи в раніше побудовані, конкретизувати версії, що підтверджуються. Цьому сприяє встановлення обставин, що можуть розцінюватися як ознаки злочинів. Застосування типових версій на початковому етапі розслідування дозволяє вчасно виявити та зібрати докази дія вирішення питання про злочинців, пред'явлення обвинувачення, а також встановити і перевірити факти, що як викривають, так і виправдовують підозрюваного» [222, с. 293].

Слід також відзначити, що ми підтримуємо тезу відносно того, що найбільш важким щодо побудови слідчих версій та організації розслідування є початковий етап провадження, у тому числі і щодо насильницьких злочинів проти дітей, що обумовлено наявністю мінімальної інформації про подію злочину та можливій наявності інформації, що суперечить певній слідчій версії. Зокрема, про позитивні характеристики та поведінку злочинця, який скоїв насильницький статевий злочин відносно малолітньої особи. Так, наприклад, вироком Апеляційного суду Черкаської області від 08 лютого 2016 року у справі № 2315/4544/2012 скасовано вирок Смілянського міськрайонного суду в частині виправдання підсудного за ч. 3 ст. 153 КК України і ухвалено новий вирок, яким визнати підсудного винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 153 та ч. 4 ст. 152 КК. У вирокі Апеляційного суду Черкаської області зазначається про те, що «при призначенні покарання колегія суддів враховує характер та ступінь суспільної небезпечності вчинених злочинів, позитивні дані про особу ОСОБИ_6» [223]. Підсудний був звинувачений у тому, що 07 липня 2010 року близько 00.30 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, достовірно знаючи, що потерпіла є малолітньою, погрожуючи їй застосуванням фізичного насильства з метою по-

долання опору та залякування останньої, застосовуючи фізичне насильство у вигляді больового залому передпліччя руки, нанесення удару кулаком руки в ліве плече та стисканням руками шиї потерпілої, при цьому погрожуючи, що якщо натиснути сильніше то вона помре, погроз надавши на таку точку на шиї, від якої потерпіла втратить свідомість, почав схиляти її до оральних стосунків та ігноруючи відмову малолітньої, погрожував їй спричиненням тілесних ушкоджень та подолавши опір, задовольнив свою статеву пристрасть неприродним способом. Продовжуючи свою злочинну діяльність, близько 03.30 год., після насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом з малолітньою, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, застосовуючи фізичну силу, силоміць привів останню на берег водоймища «Відвали», висловивши відносно потерпілої погрози застосування фізичного насильства, застосував його у вигляді больового залому передпліччя руки, утримував її над краєм високого берегу вищевказаного водоймища, погрожуючи утопленням, згвалтував потерпілу, спричинивши при цьому їй тілесні ушкодження у вигляді синця на передній поверхні правого колінного суглобу, садна в ямці пристінки піхви, які відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень. Він же, продовжуючи свої злочинні дії, у період часу з 03.30 год. до 04.20 год., подолавши вищезазначеними діями опір малолітньої, ще двічі вступив з нею в статеві зносини природним способом, всупереч волі потерпілої [223].

Вироком Сарненського районного суду Рівненської області від 08 грудня 2014 року у справі № 571/1857/13-к підсудний визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст.15, ч. 4 ст.152 КК України (закінчений замах на згвалтування малолітньої). За обставинами справи 28 липня 2013 року об 11 годині 30 хвилин підсудний, знаходячись на подвір'ї біля будинку його матері, маючи на меті задоволення своєї статевої пристрасті, взяв на руки малолітню та відніс її в приміщення житлового будинку, де скориставшись безпорадним станом малолітньої дитини, яка в силу свого віку та розвитку не розуміла і не могла розуміти дійсний характер дій останнього, знявши нижню білизну з потерпілої, та всупереч її волі намагався вступити з нею в статевий зв'язок природним способом, однак не зміг завершити свої злочинні дії з причин, що не залежали від його волі. При цьому підсудний «одружений, пенсіонер, раніше не судимий» [224]. Якби не свідок, який припинив діяння підсудного, чи можна було б його запідозрити у вчиненні цього злочину?

Висловлюється в криміналістиці і теза про можливість класифікації слідчих ситуацій виходячи з наявності чи відсутності протидії учасників кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносин на

конфліктні і безконфліктні. У межах означеної класифікації залучаються знання, отримані такою галуззю правничої науки як юридична психологія. Ще наприкінці 70-х років XX ст. криміналісти зазначали, що для безконфліктної слідчої ситуації властивий збіг – повний або частковий – інтересів суб'єктів кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносин, відсутністю у них протиріч. І, навпаки, іншою є ситуація, коли ці інтереси не співпадають, що призводить до необхідності застосування додаткових сил і засобів, а також зумовлює затягування процесу розслідування [225, с. 157].

Зважаючи на важливість належного психологічного «клімату» для швидкого і ефективного розслідування справи, не можна заперечити практичну значимість цієї класифікації слідчих ситуацій. Водночас, не можемо також не відзначити той факт, що аналіз рішень судів у справах про насильницькі злочини проти дітей дозволяє зробити висновок про те, що переважна їх більшість має конфліктний характер (який може проявлятися не лише у фізичному спротиву, але, у першу чергу, у психологічному).

Не можемо не згадати також вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 12 червня 2014 року у справі № 305/314/13-к, яким підсудний визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 152, ч. 3 ст.153, ч. 3 ст.185 КК України (згвалтування, сексуальне насильство, крадіжка з проникненням). І хоча потерпілими від злочинної діяльності підсудного були повнолітні особи, його діяння вплинуло на його неповнолітню дружину, двох малолітніх дітей (1-річна і 2-річна); сам злочинець є молодим. При цьому він посварився з дружиною та вживав протягом дня алкогольні напої, в тому числі, із сусідкою. З останньої пішли до її тітки, у якої ще розпили близько літра горілки. Потім він приліг на дивані, біля сусідки, при цьому, тітка сусідки лежала на іншому ліжку в цій же кімнаті. Вступив у статевий зв'язок із сусідкою. Потерпіла чинила опір, відбираючи його руки, але потім змирися. Після статевого акту, він ввів кисть своєї правої руки в піхву потерпілої. Після того потерпіла поскаржилась на сильний біль та в неї пішла кров, тоді він злякався і пішов додому. Наступного дня до нього прийшли працівники міліції, яким він зізнався у вчиненому. Після декількох тижнів, після вживання алкоголю з іншою особою, сильно сп'янів та заснув. Прокинувшись близько 2 години, відчув, що йому дуже погано, тому вирішив викрасти з бару горілку. Підійшовши до бару, гайковим ключем, який взяв з собою, відкрутив на вікні гайки та зняв металеву решітку, після чого, плечем виламав вікно. Проникши всередину бару, з верхньої шухляди бар-стілки взяв гроші в

сумі 170 гривень різними купюрами та пляшку горілки ємністю 0,5 літра, назви не пригадує, яка знаходилася на бар-стійці. Після з викраденим пішов додому, розбудив ОСОБУ_6, з яким розпив вказану горілку, та знову ліг спати. Прокинувшись близько обіду того ж дня, пішов у бар до ОСОБИ_7, де й витратив викрадені гроші [226].

Ми цілком підтримуємо тезу В. Синчука про те, що виокремлення типових слідчих ситуацій має здійснюватися згідно з такими положеннями:

- «типізація слідчих ситуацій можлива тільки для конкретного виду, а у деяких випадках – різних видів злочинів;
- типізація доцільна щодо певного етапу розслідування злочинів;
- типізація слідчих ситуацій можлива за умови наявності відповідних підстав» [214, с. 182].

При цьому на особливу увагу заслуговує наступна теза вітчизняного правника відносно того, що для розв'язання питання типізації слідчих ситуацій «необхідно за основу взяти вузьке розуміння слідчої ситуації як положення (обстановку), що характеризує своєрідність певного етапу розслідування і визначається наявністю чи відсутністю значущої для розслідування інформації. Що стосується широкого тлумачення поняття слідчої ситуації, то воно в принципі можливе. Однак в науковому плані такий погляд відображає не стільки сутність слідчої ситуації, скільки стан процесу розслідування взагалі, що не одне і те саме. Очевидно, ситуацію не можна повністю ототожнювати з фактичним розслідуванням» [214, с. 182].

Доволі скептично автор ставиться до виокремлення слідчих ситуацій на основі урахування низки несуттєвих факторів, які не мають практичного призначення: «Різноманітність і далеко невичерпний перелік запропонованих слідчих ситуацій дають підстави вважати, що в основі їх типізації лежить не частота виникнення конкретних слідчих ситуацій, а особисте уявлення авторів щодо їх кількості. Таке становище навряд чи може задовольнити потреби практики» [214, с. 183]. Зважаючи на такий стан наукового пізнання слідчих ситуацій В. Синчуком напрацьовано низку положень, які мають бути покладені в основу типології слідчих ситуацій (з цими положеннями у цілому ми погоджуємось і беремо за основу при виокремленні слідчих ситуацій при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей).

По-перше, необхідно усвідомлювати, що типова слідча ситуація є науковою абстракцією, що відображає найбільш узагальнені, можливі риси, які характерні процесу розслідування на певному етапі. Доречно

додати, що В. Лісиченка й О. Батюка також наголошували на необхідності чіткого розмежування конкретної слідчої ситуації, що створюється стосовно конкретної кримінальної справи, і типової слідчої ситуації як наукового поняття [227, с. 4]. На думку А. Марушева, «У процесі побудови конкретних робочих слідчих версій по злочину, що розслідується, важливо не тільки спиратися на наявну фактичну інформацію й особистий досвід слідчого, а й користуватися системами типових версій. Такі версії є припущенням, побудованим на основі аналізу типових ситуацій. ... У роботі слідчого формується певна «технологія» використання систем типових версій для вирішення конкретних слідчих завдань, що дозволяє дати логічне пояснення конкретним фактичним даним по злочину і сприяє побудові робочих версій» [222, с. 293].

По-друге, основним констатуючим елементом слідчої ситуації має бути інформаційний елемент. Це дозволить належним чином провести типізацію та «відкинути» несуттєві елементи, що призводять до виокремлення цілої низки слідчих ситуацій. «Така «урізана типізація», заснована на використанні тільки джерел інформаційного характеру, має свою практичну спрямованість щодо найбільш продуманої побудови слідчих версій, визначення оптимального напрямку розслідування, обрання найбільш ефективного комплексу слідчих дій і тому має право на існування» [214, с. 183-184]. На необхідності такого підходу вказував і В. Тіщенко, аргументуючи недоцільність широкого тактичного і методичного розуміння слідчої ситуації, коли до цієї категорії відносять різноманітні зовнішні обставини, зокрема і технічного, організаційного характеру: «Конкретна слідча ситуація – явище індивідуальне і неповторне в силу надзвичайної розмаїтості формуючих її умов. Однак і тут необхідне виділення сукупності тих факторів, що мають організаційно-методичне і тактичне значення і можуть бути використані для управління слідчою ситуацією і вирішення правильно виділених слідчих завдань. Проте це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої має сприяти наукова теоретична розробка використання типових слідчих ситуацій» [220, с. 962].

По-третє, інформаційною основою типології слідчих ситуацій має бути частота повторюваності конкретних слідчих ситуацій, що робить можливим аналіз та оцінку емпіричних даних. «При цьому одним із істотних критеріїв віднесення конкретної ситуації до розряду типової слід вважати ступінь впливу останньої на процес визначення послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій. Іншими словами, в методиці розслідування окремих видів злочинів як типові мають бути виділені такі слідчі ситуації, які істотно впливають на формування алгори-

тму дій слідчого» [214, с.184]. Неврахування цього положення буде мати наслідком продукування значної кількості слідчих ситуацій, які не виконують призначення цієї криміналістичної категорії, не впливаючи на алгоритм слідчих дій, методикау і мають суто догматичне призначення.

По-четверте, до складу інформаційної складової типових слідчих ситуацій мають входити дані, які є елементами криміналістичної характеристики відповідного виду злочинів, а також складають предмет доказування.

По-п'яте, «кожна типова слідча ситуація має «свій» сталий набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких дозволяє індивідуалізувати її відносно певного етапу розслідування» [214, с. 184].

По-шосте, «індивідуальність типової слідчої ситуації обумовлює побудову системи безпосередніх завдань і обрання найбільш ефективних шляхів та засобів їх вирішення» [214, с. 184].

Зауважимо, що на характеристику слідчої ситуації впливає також той час, що пройшов з моменту скоєння злочину, що безумовно впливає і на кількісний показник висунутих слідчих версій.

Відзначимо, що в межах криміналістики не склалось єдиного підходу до розуміння змісту поняття «версія». Так, наприклад, на думку О. Васильєва, під слідчою версією слід розуміти індуктивний умовивід слідчого у формі припущення, що ґрунтується на фактичних даних про подію злочину та його окремі обставини, які підлягають перевірці за логічними правилами дедукції [228, с. 55]. Дещо по-іншому розглядуване поняття інтерпретує О. Ларін, зазначаючи, що слідча версія є інтегративною ідеєю, образом, що сформовані з метою встановлення об'єктивної істини у справі, виконує функцію моделі при дослідженні обставин та створений уявою, містить можливу оцінку наявних даних, слугує поясненням цих даних і виражень у формі гіпотези» [229, с. 13]. Подібним чином трактує поняття слідчої версії В. Коновалова: «Обґрунтоване припущення про подію злочину та особу злочинця, де категорія «подія злочину» охоплює всі пов'язані з ним можливі обставини, у тому числі й їхнє походження, причинні залежності, механізм та інші дані, припущення про наявність яких і дозволяє встановити об'єктивну істину – розкрити злочин» [230, с. 13-14].

На нашу думку, найбільш повно та системно розглядуване явище визначив Р. Белкін: «Слідча версія – це самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), який використовує слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в попередньому слідстві. Цей засіб, або метод, полягає в побудові та перевірці

слідчим усіх імовірних на зібраних матеріалах припущень про форми зв'язків та причини окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із цією подією, які можуть знадобитися для перевірки попередніх і пошуку нових фактів» [231, с. 31].

Як ми з'ясували вище, однією з важливих особливостей насильницьких злочинів проти дітей є особа злочинця та потерпілого, їх взаємодія, що і визначає різноманітні класифікації таких злочинів, механізму їх вчинення та ін. Не є винятком і виокремлення типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, за основу якої необхідно, на нашу думку, взяти саме ступінь знайомства особи потерпілого і злочинця [232, с. 64] (адже саме ця характеристика впливає і на визначення першочергових та наступних дій з розслідування злочину, з'ясування злочинця та ін.).

Аналіз юридичної практики, а також юридичної наукової та навчальної літератури дозволяє виокремити наступні три групи типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування насильницьких злочинів щодо дітей:

1. *Насильницький злочин проти малолітньої чи неповнолітньої особи вчинила відома потерпілому особа.*

Така слідча ситуація є доволі сприятливою для розслідування, оскільки у цьому разі слідчому значно легко отримати інформацію про злочинця, достатню для його встановлення і затримання. Хоча, слід також зважати на те, що не завжди потерпіла особа може іти на контакт, тому виникає необхідність залучення психологів, педагогів, інших фахівців. До того ж, у цій ситуації досить поширеною може бути і обмова особи, на що слід зважати слідчому.

За такої типової ситуації джерелами інформації можуть бути: свідчення потерпілої особи, свідчення підозрюваного, свідчення близьких родичів, знайомих потерпілого та підозрюваного. А також, як ми зазначили, залежно від ситуації, додаткову інформацію можуть надати педагогічні працівники, шкільний психолог або працівники соціального захисту населення тощо.

До оцінки показань потерпілої особи за такої ситуації слідчий повинен поставитися особливо уважно, звернути особливу увагу на наявність суперечностей і «неузгодженостей» в її свідченнях, даних у різний час (водночас, наголосимо, що тут також необхідно враховувати психосоматичні особливості особи малолітнього, що теж можуть спричиняти різні показання у різний час, за різних обставин).

2. *Насильницький злочин проти малолітньої особи вчинила неві-*

дома потерпілому особа.

У порівнянні з попередньою типовою ситуацією, розглядувана є дещо важчою та складнішою, оскільки надає більш проблемного характеру розслідування. Так, наприклад, якщо насильницьким злочином проти малолітнього є згвалтування, то така ситуація відбувається у близько 10 % випадків. Складність цієї ситуації полягає у тому, що на початковому етапі розслідування слідчий не має достатньої інформації про особу, що вчинила злочин. Зазвичай, якщо потерпіла малолітня особа і повідомляє певну інформацію про злочинця, то це, переважно, неповні дані про зовнішність, особливості одягу, поведінку злочинця, у зв'язку з чим pojawiaються труднощі у встановленні та затриманні гвалтівника. Вирішенню інформаційної невизначеності сприятиме ґрунтовний допит потерпілої особи, за якого необхідно детально з'ясувати прикмети злочинців, скласти їх словесні портрети, отримати інші дані, що дозволяють висунути версії про особу насильника [233, с. 458].

Типовими джерелами інформації виступають свідчення потерпілої малолітньої особи, інколи – очевидців злочину, дані огляду місця події та інші. Хоча при цьому слід вказати те, що зазвичай до об'єктивних складнощів розглядуваної типової ситуації можна віднести відсутність очевидців, пошкодження та зникнення слідів злочину.

Окремо слід наголосити на ймовірній варіації цієї типової ситуації, коли насильницьким злочином щодо малолітнього є вбивство, відтак, інформація про злочинця фактично відсутня.

3. Насильницький злочин проти малолітньої особи вчинила особа, що познайомилася з потерпілою особою незадовго до вчинення насильницького злочину.

Ця ситуація подібна до попередньої, оскільки потерпіла малолітня особа може повідомити окрему інформацію про злочинця, наявність особливих відзнак, особливості поведінки, можливо, місце роботи тощо, за даними потерпілого можна скласти словесний портрет, фоторобот та ін. (що частково поєднує цю ситуацію з першою), однак, таких даних зазвичай недостатньо для того, щоб оперативно встановити особу злочинця (що частково поєднує цю ситуацію з другою), водночас, в розпорядженні слідчого є орієнтуюча інформація, що дозволяє встановити особу насильницького злочину проти малолітнього. Як зазначає Хижняк Є.С., розглядаючи сексуальні злочини щодо неповнолітніх, аналогічні ситуації мають місце в 12,7 % випадків. Ускладнення слідчої ситуації можливо і внаслідок протидії злочинців розслідуванню у формі погроз жертві, бо в цій ситуації гвалтівники теж мають інформацію про потерпілу особу, що дозволяє встановити її місце проживання тощо

[234, с. 252-253].

Подібні типові ситуації називає і Авраменко О.В.: «На початковому етапі розслідування можуть виникнути такі типові слідчі ситуації:

- коли потерпіла особа чи її представник під час звернення до правоохоронних органів вказує на конкретну знайому їй особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (жертва чи її представник знайома з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, зустрічалася раніше з нею, знає в обличчя, у випадках вчинення діяння батьками, опікунами, піклувальниками чи особою, яка виховує малолітнього);

- потерпіла не знайома зі злочинцем, але запам'ятала його зовнішність і зможе його упізнати;

- потерпіла не знайома зі злочинцем і внаслідок вжитих ним заходів маскуванню не запам'ятала його зовнішності і розпізнати його не зможе;

- злочинець затриманий під час вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

- кримінальне правопорушення виявлено під час розслідування інших діянь» [235, с. 200].

Однак, така класифікація може бути зведена до названих нами трьох типових ситуацій.

До цього слід додати, що при розслідуванні насильницьких злочинів щодо малолітніх на початковому етапі розслідування обов'язково повинні бути проведені: огляд місця події, допит потерпілої, затримання, обшук і допит підозрюваного, проведення судово-медичних експертиз або засвідчення, вилучення речей зі слідами злочину, а також допит заявника і очевидців.

Як зазначає С.М. Авраменко, досліджуючи розбещення неповнолітніх, на подальшому етапі є доцільним виділити такі типові слідчі ситуації:

- встановлено конкретну особу та її причетність до вчинення злочину, пред'явлено підозру;

- є підозрюваний, зібрані докази, але їх недостатньо для встановлення причетності підозрюваного до злочину;

- зібрано недостатньо доказів, немає підозрюваного, не встановлено особу злочинця;

- встановлено, що злочин не вчинявся взагалі чи було вчинено інший, більш тяжкий злочин, наприклад, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості [236, с. 208].

Однак, на нашу думку, доцільним на цьому етапі є виокремлення таких трьох слідчих ситуацій:

1. Особистість злочинця встановлена.

За цієї ситуації необхідно проводити слідчі (розшукові) дії, спрямовані на перевірку причетності підозрюваного до вчинення насильницького злочину. Слідчий призначає експертизи, що залишилися за межами початкового етапу, а також додаткові та повторні експертизи, отримує дані, що характеризують особу злочинця і потерпілої. Необхідним слід визнати вживання заходів щодо захисту потерпілої особи від погроз і іншого впливу з боку підозрюваного [25, с. 12-13].

Показовим у цьому контексті є провадження щодо неповнолітнього обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень (злочинів), передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 185 КК України. Вироком Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 11 червня 2019 року у справі № 175/3434/18 підсудний визнаний винним у вчиненні зазначених злочинів. Винний 01 червня 2018 року близько 22.00 години разом з раніше йому знайомою малолітньою, знаходячись в закладі «Ель бар» у смт Іларіонове Синельниківського району Дніпропетровської області, вживали спиртні напої. Приблизно о 01 год. 40 хв. для подальшого проведення дозвілля запропонувала винному піти до Тиценського ставка, розташованого на околиці смт Іларіонове, на що останній погодився. Знаходячись біля вищевказаного водоймища, близько 02 години 10 хвилин 02 червня 2018 року у винного виникла словесна сварка, під час якої обвинувачений став умисно наносити численні удари руками в область голови та тулубу. Потім підібрав мобільний телефон потерпілої та приніс додому [237].

Слідчим було проведено відповідні слідчі дії та складено відповідні процесуальні документи: протокол огляду трупа, протокол пред'явлення трупа для впізнання; протоколи допитів свідків; протокол проведення слідчого експерименту; протокол огляду місця події та фото-таблиці до нього; протокол огляду предметів з фото-таблицею до нього, а саме скріншотів екрану телефону; протокол огляду предметів; призначені експертизи: судово-медична (експертиза трупа), судово-медична експертиза (цитологічна), судово-товарознавча експертиза, судово-цитологічна експертиза, судово-імунологічна експертиза.

2. Особистість злочинця не встановлена.

За цієї ситуації, після провадження всіх невідкладних слідчих дій і встановлення основних обставин учиненого злочину, необхідно проводити слідчі (розшукові) дії, спрямовані на виявлення очевидців події, з'ясування даних про особу підозрюваного. Значна частина таких завдань вирішується за допомогою органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

3. Якщо злочин було учинено не однією особою, а у співучасті, то можлива наступна слідча ситуація: встановлені дані про особу одного з членів групи, інші не встановлені.

За цієї ситуації виявлення інших співучасників може становити собою серйозну проблему для слідчого, оскільки іноді неможливо отримати від затриманого інформацію про співучасників. Це призводить до неповноти досудового розслідування. Напрями розслідування в таких ситуаціях відрізняються від ситуації, коли злочинець невідомий, тим, що слідчий може використовувати знайомство учасників групи для встановлення інших співучасників злочину. Необхідними діями слідчого в такій ситуації, на нашу думку, повинні бути дії щодо захисту потерпілих та недопущення будь-якого впливу на них з боку співучасників [25, с. 12-13].

Під час розслідування насильницьких злочинів проти дітей досить важливою є взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів. Однією з форм такої взаємодії є виконання співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Як акцентує увагу Пяковський В.В., під час виконання доручень слідчого особливо важливо, щоб специфіка діяльності цих співробітників полягала в роботі з неповнолітніми, тобто до розслідування таких злочинів бажано залучати співробітників, які працюють безпосередньо з неповнолітніми. Крім цього, ефективність взаємодії буде ще вищою, якщо під час розслідування насильницьких злочинів щодо неповнолітніх доручення дає слідчий, який також спеціалізується на цій категорії кримінальних проваджень [238, с. 189]. Це цілком відповідає зарубіжному досвіду протидії насильству щодо дітей, висвітленому у першому розділі нашої роботи.

Загалом, під час розслідування насильницьких злочинів проти дітей на цьому етапі необхідно:

- допитати підозрюваного;
- допитати всіх можливих свідків злочину;
- допитати батьків і педагогів малолітнього з метою встановлення обставин, що стосуються злочину і характеризують його особистість;
- допитати родичів і близьких підозрюваного для з'ясування аналогічних обставин;
- провести допити, слідчий експеримент (за необхідності);
- призначити експертизи, не пов'язані з первинними слідчими (розшуковими) діями (судово-психіатричну експертизу) [239, с. 472].

На заключному етапі розслідування, який розпочинається з моме-

нту прийняття слідчим рішення про закінчення досудового розслідування, завершується наступними типовими ситуаціями:

1. Закриття кримінального провадження на підставі статті 284 Кримінально-процесуального кодексу України.

2. Направлення клопотання до суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

3. Звернення до суду з обвинувальним актом.

4. Звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Таким чином, наведене дозволяє зробити висновок про важливість слідчих ситуацій як елементу структури методики розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, який суттєво впливає на алгоритм слідчих дій та відповідно слугує фактором швидкого і об'єктивного розслідування.

3.3. Інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей

Починаючи з другої половини ХХ ст. суспільство вступило у нову епоху свого розвитку. У цей час відбувається інтенсивне збільшення кількості інформації, що дозволило вести мову про інформаційний вибух та позначити нове суспільство як інформаційне. Саме інформація стала іманентною рисою сучасного соціуму. «Цивілізаційні напрями розвитку інформаційного суспільства характеризуються тим, що обсяг інформації в світі щорічно зростає на 30 %. У середньому на людину в рік у світі виробляється $2,5 \cdot 10^8$ байт. У 2002 році людством було вироблено $18 \cdot 10^8$ байт інформації. За п'ять попередніх років людством було вироблено інформації більше, ніж за всю попередню історію» [240].

Як указує А. Сіленко: «У сучасному контексті це поняття є надзвичайно широким, що дозволяє позначати ним і повідомлення, і середовище, і запис програми зміни й розвитку об'єкта. Інформація – це унікальний ресурс, що створюється самим суспільством у процесі його життєдіяльності. Поняття «інформація» більшість вчених цілком справедливо відносить до таких загальних філософських категорій як «простір», «час», «рух» тощо. Зокрема, інформація трактується як заперечення ентропії (Л. Бріллуюен); комунікація і зв'язок, у процесі яких усувається невизначеність (К. Шеннон); передача розмаїтості (Дж. Ешбі); міра складності структур (Х. Моль); ймовірність вибору (А.М. і І.М. Яглом)» [241, с. 96].

Слід зауважити, що для характеристики сучасного соціуму використовують також поняття «суспільство епохи постмодерну», «постіндустріальне суспільство», водночас, і постмодерне, і постіндустріальне суспільство (що одне і теж) має інформаційну основу. «Нині інформаційні технології стали істотним компонентом соціальної реальності й можуть розглядатися як фактор, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства, – наголошує А. Сіленко. – Причому, на відміну від енергетичних, транспортних і хімічних технологій, вони не мають твердих ресурсних і екологічних обмежень, що вносить у процес свою специфіку. У інформаційних технологій набагато вища, ніж в інших технологій, швидкість відновлення: покоління інформаційних технологій змінюються кожні 3-5 років. Можливо, саме тому інтелектуальне освоєння наслідків такого динамічного розвитку не встигає за зростанням обсягів нової інформації» [241, с. 98].

У контексті означеного не можна не згадати про проведене у межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні соціологічне дослідження серед дітей, за результатами якого встановлено (дані за 2018 рік) наступне: 17,6 % респондентів почували себе незадоволеними, тому хотіли більше часу проводити в соціальних мережах (серед них найбільш вирізняються 10-річні хлопчики та студенти закладів профтехосвіти – 25,6 % та 18,9 % відповідно), 18,2 % підлітків регулярно нехтували іншими справами (хобі, спорт) через те, що хотіли бути в соціальних мережах (найбільше нехтували іншими справами 16-річні дівчата – 26,0 %). Кожен шостий (16,8 %) опитаний зізнався, що мав регулярні сварки через використання соціальних мереж (найбільша частка серед них – це дівчата 16 і 17 років (22,6 % та 20,5 % відповідно), а також 10-річні хлопчики (20,5 %) і студенти закладів профтехосвіти (20,5 %) [242, с. 82-83].

Кожен десятий підліток регулярно брехав батькам або друзям про час, проведений у соціальних мережах (11,7 % хлопців та 9,5 % дівчат). Окремо звертають увагу на себе 10-річні хлопчики – серед них кожен шостий (17,2 %) повідомив про таку поведінку. Використання соціальних мереж з метою позбутися негативних відчуттів є досить поширеним серед підлітків – 32,8 % серед хлопців та 39,9 % серед дівчат [243, с. 82-83].

Означені результати дослідження указують на необхідність сучасного інформаційного забезпечення протидії злочинності щодо дітей загалом і насильницької злочинності зокрема. Черговий раз згадаємо так звані ігри «Синій кит», а також «Момо», через які підлітків доводять до

самогубства. При цьому фактичного візуального контакту злочинця з потерпілим не відбувається; злочин вчиняється через мобільні засоби зв'язку, зв'язок через електронну пошту, соціальні мережі тощо. Слідова картина таких злочинів суттєво відрізняється від «традиційної» слідової картини насильницьких злочинів щодо дітей.

Крім того, Інтернет-мережа використовується як засіб знайомства з потенційною жертвою, входження у її довіру. Так, наприклад, вироком Деснянського районного суду м. Києва від 04 березня 2019 року у справі № 754/14888/17 підсудні визнані винними у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 303, ч. 2 ст. 146 КК України (втягнення і примушування неповнолітньої до зайняття проституцією, незаконне позбавлення волі). Судом визнано доведеним, що обвинувачені підсудні за попередньою змовою між собою вчинили втягнення та примушення особи до заняття проституцією з використанням обману, із застосуванням насильства, вчинене щодо неповнолітньої особи, та незаконно позбавили її волі за таких обставин. Обвинувачені через соціальну мережу Інтернет «ВКонтакте», написавши смс-повідомлення познайомились з неповнолітньою особою. Реалізуючи свої злочинні дії, направлені на втягнення потерпілої до заняття проституцією, під вигаданим приводом роботи нянею, при цьому не маючи наміру виконувати обіцяне, тобто шляхом обману, запросили неповнолітню приїхати у місто Київ з метою працевлаштування. Не підозрюючи про дійсні наміри підсудних, потерпіла 13 липня 2017 року приблизно о 18.00 год. прибула до міста Києва у квартиру, де проживали підсудні, які, достовірно знаючи про її вік, запропонували їй спробувати себе у наданні інтимних послуг, на що остання відмовилась. Продовжуючи свої злочинні дії, направлені на примушення потерпілої до заняття проституцією, незважаючи на отриману її відмову, підсудні у період часу з 13 липня 2017 року до 18 липня 2017 року, застосовуючи систематично фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні кожною ударів по обличчю та тілу, а саме нанесенню не менше 6 ударів, примусили неповнолітню надавати незнайомим чоловікам сексуальні послуги на території міста Києва, за що отримували грошову винагороду в сумі від 2000 до 4000 гривень. Внаслідок злочинних дій, неповнолітній потерпілій були заподіяні тілесні ушкодження, а саме садна на правій щічній ділянці, передній поверхні шиї зліва у верхній третині, передній поверхні обох колінних суглобів та правої гомілки у верхній третині; синець на тильній поверхні правого передпліччя в середній третині, що відносяться до легких тілесних ушкоджень [244].

Соціальні мережі можуть бути і приводом до застосування насильства. Так, наприклад, вироком Фастівського міськрайонного суду Київсь-

кої області від 22 жовтня 2018 року у справі № 381/2164/18 підсудний визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності). 13 червня 2018 року, під час руху електропоїзда приміського сполучення «Київ-Фастів» в салоні одного з вагонів рухомого складу неповнолітній підсудний побачив знайомого, з яким раніше навчався у Фастівському навчально-виховному комплексі «ліцей - загальноосвітня школа I-III ступенів № 2» Фастівської міської ради Київської області, та стосовно якого мав тривалі неприязні стосунки, що виникли в 2016 році на ґрунті обопільного некоректного спілкування в групі «Беседа» соціальної мережі «ВКонтакте». У підсудного виник умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень потерпілому з метою поквитатися за некоректне спілкування в групі «Беседа» соціальної мережі «ВКонтакте». Після прибуття електропоїзда приміського сполучення «Київ-Фастів» до кінцевої залізничної станції «Фастів-1» о 19 год. 30 хв. 13 червня 2018 року підсудний, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень колишньому однокласнику, першим за нього залишив приміщення салону вагону електропоїзда, в якому вони разом їхали, та вийшовши на приміську платформу № 2 вокзалу залізничної станції «Фастів-1», зупинився на відстані близько двох метрів від дверей вагону, очікуючи на вихід з вагону до приміської платформи № 2 потерпілого. Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, спрямованого на спричинення тілесних ушкоджень, дочекавшись його виходу з вагону до приміської платформи № 2 залізничної станції «Фастів-1», наніс один удар кулаком лівої руки в обличчя, після чого одразу наніс потерпілому ще три удари кулаками обох рук в обличчя, внаслідок чого потерпілий впав на бруківку приміської платформи № 2. Одразу після цього, невдало намагався допомогти потерпілому підвестися на ноги, однак не досягши успіху, повторно наніс два удари кулаками рук в обличчя, після чого з місця події втік, спричинивши потерпілому тілесні ушкодження [245].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку соціуму важливе значення має інформаційно-технічне забезпечення певної діяльності. Не є винятком і діяльність щодо виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей. «Успішність слідчої діяльності значною мірою залежить від можливості як самих слідчих, так і керівників слідчих підрозділів оперативно отримувати доступ до певних відомостей, необхідних для виконання їх службових завдань, кваліфіковано здійснювати їх аналіз, використовувати досягнення науково-

технічної думки для оптимізації слідчих дій. Все це є складовими інформаційного забезпечення слідчої діяльності» [239, с. 470], – зазначає І.І. Кагляк.

Нам імпонує думка Є. Лук'янчикова і Б. Лук'янчикова відносно розуміння засобів інформаційного забезпечення: «Засоби інформаційного забезпечення доцільно розглядати у двох аспектах. По-перше, це передбачені законом дії, що здійснюються в кримінально-процесуальній або оперативно-розшуковій формі і дозволяють забезпечувати інформацією пізнавальну діяльність в процесі розкриття злочину. По-друге, це знаряддя (інструментарій), що застосовуються в межах передбачених дій для підвищення їхньої ефективності і забезпечення результативності. До даної групи засобів ми включаємо не тільки механізми і пристрої, а також розроблений криміналістикою інструментарій пізнавальної діяльності – криміналістичні прийоми і рекомендації» [246, с. 221]. Цілком логічним є і висновок указаних вітчизняних науковців відносно того, що «за такого розуміння засобів пізнавальної діяльності з розкриття злочинів обов'язковою умовою їхнього застосування буде виступати передбачена законом форма (процесуальна, оперативно-розшукова), ігнорування якої тягне порушення принципу законності і визнання нікчемності результатів застосування такого засобу» [246, с. 221].

Доволі важливою є роль інформаційно-технічного забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів на окремих етапах розслідування, за особливих умов. Так, наприклад, С.С. Кудінов відзначає, що особливе значення інформаційне забезпечення має під час розслідування кримінальних справ в умовах дефіциту відомостей, коли слідчий відчуває нестачу даних, необхідних йому як для організації розслідування так і для виявлення слідів злочину, з'ясування механізму злочинної діяльності, встановлення винних у вчиненні злочину та ін. Зокрема, це характерно слідчим ситуаціям, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин [247, с. 281].

Інформаційні дані дозволяють слідчому у побудові і перевірці версій, плануванні розслідування, організації і тактиці проведення окремих слідчих дій, інших заходів, тактичних операцій та комбінацій, взаємодії слідчого зі співробітниками правоохоронного органу, використанні допомоги громадськості.

Дослідивши інформаційне забезпечення розслідування злочинів, Є.Д. Лук'янчиков дійшов висновку (з яким важко не погодитись), що у предметно-галузевому, криміналістичному значенні інформаційне забезпечення необхідно розглядати як відокремлені напрями, в яких робота і впровадження конкретних засобів сприяє ефективному виявлен-

ню, дослідженню і фіксації джерел інформації у передбаченому законом порядку з метою формування на їх основі доказів про обставини вчинення злочину і причетних до нього осіб [248, с.27].

Слід наголосити, що зважаючи на важливість інформаційно-технічного забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей (як і інших злочинів загалом), це питання знайшло відображення у Положенні про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 № 570. Так, відповідно до розділу V. «Повноваження керівників слідчих підрозділів органів Національної поліції» начальник слідчого відділу територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України, крім повноважень, передбачених КПК України, забезпечує в межах компетенції координацію діяльності слідчого відділу та підрозділів оперативно-технічних заходів та оперативної служби ГУНП щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ГУНП та міжрегіональними територіальними органами поліції; забезпечує ефективне використання слідчими оперативної інформації при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду; здійснює контроль за ... своєчасністю здачі до архіву підрозділів інформаційно-аналітичного забезпечення закритих кримінальних проваджень; організовує діяльність інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) щодо належного техніко-криміналістичного супроводження кримінального провадження; забезпечує впровадження в практичну діяльність слідчих передового досвіду досудового розслідування і нових форм та методів криміналістики [249].

У свою чергу, відповідно до цього положення інспектор-криміналіст (технік-криміналіст): з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, забезпечує оформлення фото-, звуко- та відеоматеріалів після завершення слідчих (розшукових) дій; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення; є відповідальним за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відобра-

жених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього; надає пояснення слідчому та учасникам слідчих (розшукових) дій з приводу застосування криміналістичної техніки, умов виявлення слідів та інших обставин, які потребують роз'яснення [249].

Наведені положення відомчого нормативно-правового акта дозволяють зробити висновок про наявність окремих підрозділів, які забезпечують інформаційно-технічне супроводження діяльності слідчого щодо забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів, у тому числі насильницьких злочинів щодо дітей.

За таких обставин важливим завданням є належна координація діяльності різних підрозділів правоохоронного органу з метою розкриття злочину. Тому цілком слушною є думка Бондар В.С. про необхідність залучення до формування інформаційних масивів, побудованих на підставі криміналістичної характеристики злочинів, трьох суб'єктів роботи з інформацією: слідчих, оперативних співробітників та працівників експертних підрозділів [250, с. 98].

Зважаючи на зазначене вище, у аспекті предмета нашого дослідження не можна не згадати питання, яке піднімалось протягом останніх десяти років – це запровадження інформаційної бази осіб, які вчинили сексуальні злочини щодо неповнолітніх осіб.

Л.І. Шеховцова, досліджуючи посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини проти неповнолітніх, наводить досвід окремих країн у протидії цим злочинам: у ряді цивілізованих країн світу (США, Великобританія, Ізраїль, Польща, Чехія) та країн СНД (Молдова, Російська Федерація) за статеві злочини проти неповнолітніх введені досить жорсткі санкції. Наприклад, у США за статеві злочини, вчинені проти неповнолітніх, признається довічне позбавлення волі або, навіть, смертна кара. Також у ряді штатів введена хімічна кастрація. У Великобританії можуть позбавити волі на строк до 10 років лише за перегляд картинок з оголеними дітьми. Створено державний реєстр педофілів, які пройшли процедуру хімічної кастрації. У Польщі також ввели хімічну кастрацію, яка є примусовою для осіб, які згвалтували дітей молодше 15 років. В Ізраїлі за рішенням суду педофілам також роблять хімічну кастрацію, при цьому їм надають психологічну допомогу [251, с. 232].

За даними прес-служби Міністерства юстиції Польщі, з 01 січня 2018 року у Польщі офіційно запрацював відкритий реєстр з даними педофілів. Як відзначили в прес-службі міністерства, «право на охорону наших дітей вище анонімності злочинців». «Держава несе відповідальність за захист дитини, а не педофіла. Злочинець, який ображає дітей,

повинен мати справу з серйозними наслідками – не тільки з багаторічним вироком, а й з втратою анонімності. Злочинець повинен бути під постійним контролем, щоб всі знали, що він є їх сусідом», – підкреслив Міністр юстиції Збігнєв Зьобро. У реєстрі опублікували імена, фотографії та адреси проживання 768 педофілів, жертвами яких ставали діти до 15 років. Зьобро додав, що такі реєстри є публічними в багатьох країнах світу, зокрема в США. І це є ефективним способом запобігти жертви, тому що реєстр дозволяє контролювати таких злочинців. Крім відкритої частини реєстру, є ще й закрита, в якій розмістили дані про 2614 осіб, які вчинили сексуальні злочини відносно неповнолітніх у віці від 15 до 18 років. Також в цей список потрапили розповсюджувачі дитячої порнографії – при цьому суди відмовили в розміщенні інформації про них у відкритому доступі. Закритим реєстром зможуть користуватися поліцейські, судді, прокурори, керівники шкіл і літніх таборів для відпочинку дітей [252].

У квітні 2016 році засоби масової інформації повідомили про підписання Президентом Казахстану Закону «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів з питань захисту прав дитини», яким внесено зміни до кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного законодавства, Кодекс про здоров'я народу і систему охорони здоров'я. У законі містяться норми «про примусові заходи медичного характеру у вигляді хімічної кастрації педофілів» [253]. Зауважимо, що ще 08 серпня 2002 року у Казахстані було прийнято Закон «Про права дитини в Республіці Казахстан», який «регулює відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією основних прав і законних інтересів дитини, гарантованих Конституцією Республіки Казахстан, виходячи з принципів пріоритетності підготовки дітей до повноцінного життя в суспільстві, розвитку в них суспільно значущої і творчої активності, виховання в них високих моральних якостей, патріотизму і громадянськості, формування національної самосвідомості на основі загальнолюдських цінностей світової цивілізації» [254].

«Раніше сенатор Бирганим Айтимова пояснювала журналістам, що хімічна кастрація буде застосовуватися як тимчасова міра у вигляді одноразової ін'єкції. Мається на увазі прийом гормональних препаратів, на кілька місяців пригнічує вироблення тестостерону і, таким чином, знижують статевий потяг. «Це не означає, що ін'єкцію зробили, і він на все життя таким залишився, абсолютно ні. Якщо ми таким чином захистимо життя хоч однієї дитини, я думаю, що це варто зробити», – передає слова Айтимова «Інтерфакс» [253].

Зауважимо, що ще 21 червня 2017 року до Верховної Ради України було направлено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої чи малолітнього)» (реєстраційний номер 6607). 15 березня 2019 року було додано доопрацьований проєкт означеного Закону (попереднє доопрацювання та подання до Верховної Ради України було здійснене 04 липня 2018 року). Цей законопроєкт передбачає зміни до КК України, КПК України, Кримінально-виконавчого кодексу України та до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» та запроваджує добровільний захід медичного характеру у вигляді хімічної кастрації, що застосовується до осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої чи малолітнього й страждають розладом сексуальної переваги (педофілією) та передбачає створення Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої чи малолітнього, що має стати запобіжником для повторення (рецидиву) таких злочинів через певну поінформованість осіб, на яких законом покладено обов'язки з виховання малолітнього (малолітньої); встановлення адміністративного нагляду за відповідною категорією засуджених осіб, звільнених з місць позбавлення волі. При цьому, як указується у пояснювальній записці до цього законопроєкту, «в Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації, зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, в тому числі злочинів проти життя та здоров'я особи. Окреме місце в цьому сумному переліку займають злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності особи, в тому числі і по відношенню до малолітніх осіб. Аналізуючи статистику кримінальних злочинів можна констатувати, що й ці злочини мають тенденцію до зростання» [255].

Автори законопроєкту врахували зарубіжний досвід запровадження інституту хімічної кастрації: «Досвід іноземних країн знає різні способи та заходи протидії таким злочинам. Одним із найпоширеніших є так звана «хімічна кастрація», яка полягає у застосуванні до особи певного медичного препарату, що пригнічує сексуальний потяг (лібідо) та сексуальну активність. Питання застосування такої процедури законодавчо врегульовано у більшості країн світу. Так, щонайменше 48 штатів у США (Каліфорнія, Флорида, Джорджія, Айова, Луїзіана, Монтана, Орегон, Техас, Вісконсін та інші) у різний час застосовували такий спо-

сіб. Медикаментозна профілактика статевих злочинів застосовується в багатьох європейських державах (Великобританія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Польща, Норвегія, Естонія) та в інших країнах таких як Канада, Ізраїль. Застосування примусової хімічної кастрації також були закріплені на законодавчому рівні в Російській Федерації та в Республіці Казахстан. За даними Великої Британії дія урядової програми щодо надання засудженим особам (педофілам) препаратів, які пригнічують лібідо та сексуальну активність, скоротила рецидиви статевих злочинів з 40 % до 5 %, а у Німеччині з 80 % до 3 %» [255].

Як ми зазначили, указаний законопроект передбачає і створення Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, держателем якого повинно стати Міністерство юстиції України. Реєстр – це електронна база даних, відповідно до якої здійснюється збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої особи. Користувачами реєстру є керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи Національної поліції та Державного бюро розслідувань. Право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в Єдиному реєстрі злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи у зв'язку із прийняттям її на роботу, матимуть керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я або іншої установи та організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального та соціального характеру. Наприклад, керівники дитячих таборів, санаторіїв, спортивних шкіл, різноманітних гуртків, тощо [255].

Ми цілком підтримуємо описану ініціативу, оскільки указаний засіб дійсно може стати запобіжником щодо повторної насильницької статевої злочинності щодо дітей.

Наступним важливим аспектом, що висвітлює інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей є підписання Національною поліцією та мобільним оператором «Київстар» Меморандуму про співпрацю у розшуку безвісти зниклих дітей. «Предметом меморандуму є співпраця правоохоронців і національного оператора мобільного зв'язку у напрямі розробки та впровадження для громадян інформаційного сервісу з розшуку зниклих дітей у рамках проєкту «Пошук дітей». «Для нас, як для МВС та Нацполіції, надзвичайно важливим є комплексний захист прав, здоров'я та

життя дітей. Радую те, що за три роки реформування МВС та поліції ми нарешті прийшли до впровадження інноваційних підходів у питаннях розшуку дітей, і сьогодні ми робимо перший крок в цьому напрямку. Сподіваюся, що результати цього проєкту допоможуть нам потім масштабувати його по всій території України», – зазначила Анастасія Деева» [256].

Означений Меморандум про співпрацю між Національною поліцією і мобільним оператором «Київстар» «передбачає створення інформаційного сервісу з пошуку зниклих дітей. Реалізація меморандуму з боку Національної поліції відбуватиметься шляхом розробки модуля розшуку дітей для інформаційної системи. Цей модуль за своїм функціональним призначенням дає можливість вносити, обробляти та обмінюватися інформаційними даними про зниклих дітей. У свою чергу компанія «Київстар» за допомогою послуги, яка функціонує на базі СМС-повідомлень, допоможе правоохоронним органам України оперативно сповіщати про зниклих дітей абонентів мобільного оператора, які могли перебувати поруч із місцем зникнення» [256].

За даними мобільного оператора «Київстар», «Пошук дітей» – це інформаційна розсилка від Київстар, мета якої – допомогти Національній поліції України у розшуку зниклих дітей. На запит Національної поліції «Київстар» буде надсилати SMS-повідомлення абонентам, які могли бути свідками зникнення і можуть повідомити правоохоронним органам інформацію, що могла б допомогти відшукати дитину» [257]. Ця послуга пошуку дітей працює наступним чином:

«1. «Київстар» отримує від Національної поліції України запит на SMS-розсилку, що містить інформацію про зниклу дитину та місце, де її бачили востаннє.

2. «Київстар» розсилає інформаційні SMS на номери телефонів абонентів, які могли бути свідками зникнення, адже вони користувалися послугами зв'язку (телефонували, писали SMS або користувалися мобільним інтернетом) у радіусі 1–3 км від місця події.

3. У тексті SMS є інформація з прикметами зниклої дитини та посилення на сайт МВС з її фотокарткою.

4. Ті абоненти, які володіють інформацією щодо дитини, можуть допомогти у пошуках, зателефонувавши на номер» [257].

Не можна не відзначити, що відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію», яка має назву «Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення», поліція в межах інформаційно-аналітичної діяльності:

1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України;

2) користується базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади;

3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу;

4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями [206].

Закон України «Про Національну поліцію» надає повноваження Національній поліції створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчі інформаційно-аналітичні системи, необхідні для виконання покладених на неї повноважень [206].

Розглядаючи інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей слід згадати Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 серпня 2017 року № 676. Відповідно до цього Положення основними завданнями системи «Інформаційний портал Національної поліції України» є:

- інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції України;

- забезпечення наповнення та підтримки в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що входять до ЄІС МВС;

- забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу;

- забезпечення електронної взаємодії з МВС та іншими органами державної влади [258].

Сама система «Інформаційний портал Національної поліції України» призначена для:

- формування інформаційних ресурсів ЄІС МВС;

- обробка інформації, яка утворена в процесі діяльності поліції;

- надання безпосереднього оперативного доступу до інформаційних ресурсів ЄІС МВС;

- генерація інтерфейсів та оброблення тимчасових наборів даних для здійснення інформаційної взаємодії органів (підрозділів) поліції з

іншими органами державної влади, органами правопорядку іноземних держав, міжнародними організаціями;

- здійснення пошукових та аналітичних функцій для використання інформації з інформаційних ресурсів (баз даних) поліції, МВС та інших органів державної влади в межах службової діяльності відповідно до рівня доступу і повноважень за запитом або регламентом;

- використання програмних компонентів геоінформаційних підсистем для візуалізації інформації у вигляді електронних карт, автоматичної зміни зображеного образу об'єкта в залежності від зміни його характеристик, зміни масштабу та деталізації картографічної інформації в інформаційних ресурсах;

- забезпечення автоматизації процесів управління силами та засобами поліції;

- забезпечення електронного документообігу в органах (підрозділах) поліції, обміну електронними документами з МВС;

- комплексного захисту інформації та розмежування доступу до інформації, що зберігається в базах даних системи [258].

Таким чином, зважаючи на наведені вище статистичні дані щодо повторного учинення насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема статевих злочинів, а також зважаючи на позитивний зарубіжний досвід та необхідність профілактики насильницьких злочинів щодо малолітніх потребує розв'язання питання упровадження хоча б закритого реєстру педофілів в Україні.

Висновки до розділу 3

1. Насильницькі злочини щодо дітей належать до категорії латентних злочинів, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам. Причинами цього можуть бути такі: потерпілим погрожували, щоб вони мовчали; діти переконані, що це сталося через них самих; ніяковіють і не можуть обговорювати такі питання; хлопчики відчують себе винними, що не змогли захиститись, ламаються їхні уявлення про соціальні ролі; якщо хлопчик зазнав сексуального насильства від чоловіка, він або звинувачує себе, або вважає себе гомосексуалом; більшість дітей вважають, що їм не повірять; дитина не хоче завдавати болю своїм близьким тощо.

Організація виявлення насильницьких злочинів щодо дітей тісно пов'язана з діяльністю щодо профілактики таких злочинів і передбачає взаємодію працівників правоохоронних органів як між собою, так і з педагогами загальноосвітніх навчальних закладів, соціальними праців-

никами, які можуть виявляти індикатори вчинення насильства щодо дитини.

На сьогодні питання захисту прав дітей є вкрай актуальним для суспільства, зважаючи на поширеність злочинів щодо дитини та наслідків таких правопорушень для майбутніх поколінь. Діти інколи страждають від жорстокого поводження дорослих (як правило близьких родичів) і захистити їх може, і повинна, в першу чергу держава в особі правоохоронних органів та державних служб соціального захисту. Представник правоохоронних органів, який постійно спілкується з громадянами на території обслуговування, є дільничний офіцер поліції. Саме він в змозі на початковому етапі виявити та зупинити всі протиправні дії відносно дитини. Однак, зважаючи на особливості потерпілих, зокрема їх психосоматичні характеристики, основна роль у протидії насильницьким злочинам щодо дитини має здійснюватися підрозділами ювенальної превенції Національної поліції, працівники якої мають відповідні знання, уміння і навички поводження з дітьми, у тому числі і з тими, які вчиняють адміністративні та кримінальні правопорушення. Для реалізації цього мають бути внесені відповідні зміни до чинного законодавства.

2. У криміналістичній науці відсутнє єдине розуміння поняття «слідча ситуація». Водночас, більшість вітчизняних науковців інтерпретує його як певну сукупність умов, обстановку на конкретному етапі проведення розслідування, на якому відбувається процес доказування, що визначається наявністю/відсутністю значущої для розслідування інформації.

Кожний злочин має індивідуальні особливості, що характеризують його об'єктивну і суб'єктивну сторони, суб'єкта, та, відповідно, обставини, які підлягають доказуванню. Водночас, виходячи з діалектичних категорій «загальне – часткове», у кожній події злочину так чи інакше проявляються риси, що властиві іншим злочинам відповідного виду. Криміналістика не може розробити теорію слідчих ситуацій кожного конкретного злочину, тому вона займається питанням типології слідчих ситуацій та розробленням тематики типових слідчих ситуацій.

Важливим питанням вітчизняної криміналістичної науки є класифікація типових слідчих ситуацій, у тому числі й відносно насильницьких злочинів щодо дітей. Науковцями наводиться значна кількість критеріїв класифікації та відповідно виокремлюються різні види типових слідчих ситуацій. Однак, зважаючи на прикладний характер самої криміналістики як науки загалом, так і типових слідчих ситуацій, основна мета розробки яких – допомога слідчому реалізувати завдання криміна-

льного провадження: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [6].

Основні слідчі ситуації при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей пов'язані із наявністю/відсутністю інформації про особу злочинця. Тому залежно від ситуації необхідним є проведення комплексу різноманітних тактичних заходів: пошук і дослідження інформації в місці, де було вчинено злочин, перевірка показань особи, яка визнала себе винною, переслідування і затримання злочинця по гарячих слідах, розшук злочинця або встановлення особи злочинця.

3. Важливим чинником ефективності діяльності з забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей є її інформаційно-технічне забезпечення. Тому у сучасних умовах розвитку суспільства важливою є взаємодія слідчих з різними підрозділами правоохоронного органу, у тому числі і тими, що виконують інформаційно-аналітичну роботу.

Зважаючи на певну висвітленість інформаційного забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів загалом і насильницьких злочинів щодо дітей зокрема вітчизняною правничою наукою, у цьому підрозділі увага зосереджується на новітніх досягненнях у інформаційній сфері, пов'язаних із використанням різноманітних баз даних, комп'ютерних технологій, смартфонів тощо.

В юридичній науковій літературі інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження злочинів загалом і насильницьких злочинів щодо дітей зокрема визначається по-різному. Означений термін інтерпретується, по-перше, як такий, що охоплює закріплені у законодавстві дії, метою яких є інформаційне забезпечення пізнавальної діяльності і які мають кримінально-процесуальну або оперативнорозшукову форму; по-друге, цим терміном позначається інструментарій, що використовується під час кримінального провадження для досягнення його мети, що здійснюється згідно чинного законодавства.

Ефективним засобом як протидії так і профілактики статевих злочинів щодо дітей є запровадження в Україні Єдиного реєстру злочинців,

засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, а також добровільне застосування до осіб, які вчинили такі злочини, процедури хімічної кастрації, на що указує аналіз запровадження інституту хімічної кастрації у зарубіжних державах, як західних так і східних. Відповідно існує необхідність прийняття Верховною Радою України доопрацьованого проєкту закону «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього)» (реєстраційний номер 6607).

Розділ 4

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

4.1. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей: загальні положення

Серед основних напрямів боротьби зі злочинністю є розслідування та попередження насильницьких злочинів. Вважаємо, що особливої уваги заслуговують злочинні посягання в цій сфері відносно однієї з найуразливіших груп населення – дітей. Успіх розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту за участю малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, залежить від того, наскільки повно будуть ураховані слідчими всі складники криміналістичної характеристики. Однією з головних складових частин успішної протидії злочинності є знання основних типових ознак характеристики малолітніх і неповнолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів.

Але перед тим як розкривати основні типові ознаки характеристики малолітніх і неповнолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів, а також тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей, спробуємо розібратися з тим, що таке взагалі «насильницькі злочини». Зауважимо, це питання було розглянуто нами у першому розділі роботи, однак воно було висвітлене в аспекті загального предмета дослідження, у цьому підрозділі дослідження ми окреслимо це питання в аспекті тактики проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Як нами було з'ясовано, терміни «насильницькі злочини», «насильницька злочинність» міцно закріпились в роботах з кримінології, кримінального права, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права та криміналістики, проте існує невизначеність щодо чіткого, точного встановлення кола таких злочинних посягань. Кримінологи, виділяючи такий вид злочинності як насильницька, не дійшли згоди щодо однозначного тлумачення її поняття. Так, у словнику кримінологічних термінів насильницька злочинність визначається як сукупність злочинів

і осіб, які їх вчинили шляхом застосування фізичної сили або погрози її застосування, що мають за мету позбавити життя людину або спричинити шкоду її здоров'ю, фізичній свободі, тілесній недоторканності [259, с. 53].

У навчальному посібнику з кримінології виділена насильницька злочинність проти життя і здоров'я особи. Вона визначена як сукупність навмисних посягань, спрямованих на фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [260, с.13].

У підручнику з кримінології поняття насильницької злочинності, як виду злочинності в цілому, розуміється більш широко. З цього приводу вказується, що під насильницькими злочинами потрібно розуміти навмисні кримінально карані діяння, які посягають на фізичні блага (життя і здоров'я) особи і чиняться проти її волі шляхом фізичного або психічного насильства. До них відносяться: умисні вбивства, умисні тілесні ушкодження, поєднане з насильством хуліганство, зґвалтування, побої і мордування, катування, доведення до самогубства, погроза вбивством [261, с. 256-257].

Правомірність виділення в окремий вид насильницької злочинності обґрунтовується, перш за все, схожістю об'єктивної сторони цих злочинів, що полягає у застосуванні різних форм насильства, схожістю детермінант цих злочинів, характеристики злочинців та заходів по їх запобіганню.

Не до кінця визначеним в літературі є перелік видів насильницьких злочинів, які входять в підсистему насильницької злочинності. Це питання потребує подальшого вивчення і узгодження позицій різних авторів. Сама ж проблема правомірності виділення в окрему підсистему насильницьких злочинів заперечень не викликає. Вона визнається всіма кримінологами.

У межах нашого дослідження здійснена спроба в межах насильницької злочинності виділити її підвид в залежності від характеристики потерпілих. Ми маємо на увазі специфічну категорію потерпілих – малолітніх.

Такий підхід обґрунтовується наступним. Враховуючи вік малолітніх, спрямоване проти них насильство може застосовуватись у специфічних формах, нерідко відмінних від тих форм, в яких застосовується насильство до дорослих.

Отже, перелік злочинів, передбачених КК України як таких, що вчиняються щодо малолітніх із застосуванням насильства, є значно ши-

ршим ніж перелік насильницьких злочинів стосовно дорослих [262, с.401].

Основні відмінності у цьому підвиді злочинності зосереджуються в особі потерпілого, його ролі в механізмі злочинної поведінки. Названі особливості цього підвиду насильницької злочинності обов'язково мають враховуватися при запобіганні цих злочинів та зумовлюють особливості запобіжної діяльності.

Наведене дає достатні підстави для виділення такого підвиду злочинності як насильницькі злочини щодо дітей для окремого їх вивчення.

Як ми вже зазначали, саме в зв'язку з відсутністю єдиного підходу до поняття насильницьких злочинів, визначення їх кола є певною проблемою. Принагідно зауважимо, що такий стан речей є проблемою не лише для України.

Так, В.В. Лунєєв, аналізуючи національне кримінальне законодавство Німеччини, Англії, Уельса, Швеції, Франції, США та інших країн, відмічає значну різноманітність підходів при визначенні злочинів як насильницьких [263, с.194-195].

Разом з тим, звертаючись до законодавства зарубіжних держав як позитивний фактор слід відмітити наявність у «Зводі законів Сполучених Штатів» (§ 16 глави 1 «Загальні положення») законодавчого визначення насильницького злочину – «(а) посягання, елементом якого є застосування, спроба застосування або погроза застосування фізичної сили по відношенню до особи або майна іншого, або (б) будь-яке інше посягання, що є фелонією, яке за своїм характером містить в собі значну небезпеку того, що в процесі здійснення посягання на особу або майно іншого може бути застосована сила» [264, с.71]. В національному законодавстві відсутнє поняття насильницьких злочинів, що і породжує різноманітність підходів до вирішення цієї проблеми.

Так, одні автори до категорії насильницьких відносять всі злочини, що супроводжуються умисним вчиненням насильницьких дій (насильство, спроба застосувати насильство, погроза насильством), незалежно від того, чи є ці дії конструктивним елементом складу злочину, чи ні [265, с. 43].

Інші автори виділяють поняття «тяжких насильницьких злочинів», яке охоплює навмисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування [266, с. 287-288]. Треті, розширяючи вказане коло, доповнюють цей перелік мордуванням [267, с.103].

Наявність різних поглядів щодо поняття насильницьких злочинів, певним чином, на наш погляд, зумовлюється і непослідовністю законодавця при вживанні та тлумаченні вищезазначених термінів і відсутніс-

тю законодавчого визначення суті понять «наси́льство», «погро́за», «напа́д», «приму́шування» тощо.

Не можна не відзначити, що нерозуміння суті означених явищ в соціумі загалом і працівниками правоохоронних органів зокрема може негативно впливати на протидію насиллю щодо дітей. У цьому контексті не можна не згадати те, що в історичному аспекті дитина досить тривалий час не була включена в офіційну систему суспільства і не була суб'єктом права в повному розумінні.

Так, в Давній Японії вбивство немовляти не вважалось тяжким злочином. Навпаки, це означало відправити новонародженого назад, у світ духів, замість того, щоб прийняти його у світ людей [268, с. 216-217]. Серед стародавніх австралійських племен мати з'їдала перших дітей, щоб їх силу нагромадити і передати наступним своїм дітям. Можна припустити, що на такі звичаї впливали висока народжуваність і ще більше – висока смертність, що були наслідком поганого догляду, голоду, частих епідемій.

Відповідно до Соборного уложення 1649 року в Росії діти не мали права скаржитися на батьків. Убивство сина або доньки каралось усього лише річним тюремним ув'язненням, а після відбуття – церковним покаєнням, тоді як дітей, що зазіхають на життя батьків, закон нещадно карав стратою [269, с. 436].

Черговий раз відзначимо, що в нашій державі негативною тенденцією є динаміка до збільшення кількості насильницьких злочинів відносно дітей. У даному випадку насильство по відношенню до дітей або нехтування їхніми основними потребами чинять негативний вплив на психічний розвиток дитини, порушують її соціалізацію, зумовлюють бездоглядність тощо. Багато дітей-жертв насильства йдуть з дому або дитячих установ, втягуються в асоціальну поведінку, починають вживати алкоголь або наркотики [270, с. 10].

Суспільна небезпека кримінального насильства полягає в тому, що воно завдає істотної шкоди таким соціальним цінностям як життя, здоров'я, честь і гідність особистості; їх майновим інтересам, громадському порядку, які є необхідною умовою нормального функціонування життєдіяльності суспільства [271, с. 37].

Підтримуємо думку А.І. Сасікова, який, досліджуючи соціальні умови існуючого в суспільстві насильства, вивчаючи його місце в системі негативних явищ, відзначив взаємозв'язок насильства з безліччю соціальних факторів. Насильство не може існувати саме по собі, взяте окремо. Йому завжди необхідна соціальна основа у вигляді вад суспільства. За таких умов проявляються особливі форми поведінки (напри-

клад, насильницькі злочини проти особистості) і особливі типи особистості (особистість злочинця). Виникає орієнтація на такі форми поведінки, які неможливі без насильства (вбивство). Поширюючись, ці форми поведінки проникають в усі сфери життєдіяльності людей, а особливо – у сферу побуту і дозвілля, у сферу сімейних відносин [272, с. 30–31].

На сьогодні велика кількість насильницьких злочинів відносно дітей вчиняється саме в родині, що зумовлює високий відсоток латентності цього виду злочинів, оскільки все те, що відбувається в родині, приховано [273, с. 172]. Так, в літературі основними причинами поширення насильницької злочинності відносно малолітніх експерти називають: економічні причини (бідність – недостатній матеріальний рівень родин, що спричиняє залучення дитини до проституції, порнографії, торгівлі як джерела доходу для дитини та/або для всієї родини); психологічні (наслідування, психологічне насильство, що часто передує проституції, порнографії, торгівлі людьми; проблеми спілкування); соціальні (соціальна відстороненість сім'ї, школи, оточення; наслідки сексуальної революції, недосконалі й неефективні програми статевого виховання; суспільні стереотипи); причини законодавчо-правового характеру (недосконалість законодавчої бази, відсутність чіткого розмежування повноважень органів виконавчої влади щодо роботи як із жертвами так і з насильниками) [274, с. 7].

Вивчаючи особу потерпілої дитини від насильницьких дій, слід зазначити, що в криміналістиці дані про потерпілого використовуються з метою розкриття та розслідування злочинів [275, с. 78].

Криміналістика через специфічну синтетичну та інтегративну природу використовує здобутки різних галузей знань. Складний характер об'єкта пізнання вимагає комплексного підходу в дослідженні криміналістичної проблеми «жертва злочину (потерпілий)», залучення знань різних наук [276, с. 98]. Тому система криміналістичних знань про потерпілого інтегрує та поєднує досягнення різних наук [277, с. 296]. Розкриваючи особу малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів, зауважимо, що характерною рисою сучасної насильницької злочинності є значне зростання зазначених нижче видів злочинів відносно малолітніх. До цієї групи злочинів відносяться, зокрема:

1) злочини проти життя та здоров'я особи (схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, умисне вбивство, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне легке тілесне ушкодження, залишення в небезпеці, насильницьке донорство);

2) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх);

3) злочини проти волі, честі та гідності особи (незаконне позбавлення волі або викрадення людини, підміна дитини, торгівля людьми, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом).

Наступним важливим пропедевтичним аспектом, що потребує висвітлення для з'ясування особливостей проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей, є вікові особливості дитини.

Загальновідомо, що малолітніми вважаються особи до 14 років. Законодавство України визначає, що малолітні – молодша група неповнолітніх. Проте Закон не визначає віку, але на практиці до малолітніх за загальним правилом відносять дітей, які не досягли середнього підліткового віку [278, с. 35].

Поняття дитини і дитинства пов'язані з біологічним станом незрілості, зростання й розвитку людини, як фізичного так і психічного [278, с. 16].

Дитячий вік психічного розвитку людини є умовним, узагальненим поняттям, що поєднує низку науково виділених вікових періодів психічного розвитку. Ера дитинства об'єднує такі вікові періоди: кризу новонародженого, періоди немовляти, раннього дитинства, дошкільного дитинства, молодшого шкільного віку [279, с. 240].

Разом із тим неможливо врахувати всі психологічні особливості малолітньої особи, яка стала жертвою злочину. Дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, враховуючи її вікові особливості. У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може проявлятися по-різному [280, с. 300]. Найбільш загальними симптомами, залежно від віку дитини, є: для дітей до 3 років – страхи, сплутаність почуттів, у поведінці відзначаються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми, сексуальні ігри; для дошкільнят – тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, відчуття безпорадності, зіпсованості; в поведінці відзначаються регресія, відстороненість, агресія, сексуальні ігри, мастурбація; для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття по відношенню до дорослих, складнощі у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до світу; в поведінці відзначаються відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана бала-

кучість, сексуальні дії з іншими дітьми; для дітей 9-13 років – те ж, що і для дітей молодшого шкільного віку, а також депресія, відчуття втрати відчуттів; у поведінці відмічаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми з метою отримання сексуального задоволення, суперечлива поведінка [138, с. 71–72].

Під час дослідження насильницької злочинності характерною є та обставина, що найуразливішими малолітніми потерпілими від насильницьких злочинів (торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості) є групи дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а саме: безпритульні; діти, які проживають у «депресивних» районах із високим рівнем безробіття; проживають у курортних і туристичних зонах; залишилися без піклування батьків; перебувають в інтернатних закладах; мають наркотичну, алкогольну, токсичну залежність; виховуються в сім'ї з одним із батьків; один чи обое батьків тривалий час перебувають на заробітках в інших регіонах України чи за кордоном; виховуються в сім'ях, в яких батьки (особи, які їх замінюють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання або утримання дитини, зловживають батьківськими правами, негативно впливають на поведінку дітей [274, с. 70].

Н.В. Тарабріна вказує, що найчастіше потерпілими від насильства (як з боку дорослих, так і однолітків) стають: діти, які виховуються в умовах жорстокого поводження в родині, вороже сприймають світ, готові бути жертвами насильства з боку сильних і самі виявляти його по відношенню до слабких; діти, що виховуються в обстановці беззаперечного підпорядкування, що не вміють сказати «ні»; з нечіткими внутрішніми кордонами особистості, що роблять їх нездатними чинити опір насильству; боязливі і тривожні; вуличні діти; діти з наявними нервово-психічними розладами (олігофренія, розлади особистості – психопатії, наслідки органічного ураження головного мозку та ін.); діти, які виховуються в умовах бездоглядності, занедбаності й емоційного відштовхування, не отримують достатнього догляду та емоційного тепла, а також мають відставання в психофізичному розвитку, кого легко перекопати, не здатні оцінити ступінь небезпеки і чинити опір насильству; маленькі діти у зв'язку зі своєю безпорадністю; недоношені або з малою вагою при народженні (оскільки вони зазвичай більш дратівливі, більше плачуть і доставляють більше проблем батькам) [138, с. 66].

Практика свідчить про непоодинокі випадки вчинення насильницьких злочинів саме відносно новонародженої дитини. Так, працівники Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми,

разом зі слідчим відділом Солом'янського управління поліції столиці 11 липня 2016 року виявили та затримали 26-річну уродженку Вінниччини, яка за 30 тисяч гривень намагалася продати свою новонароджену доньку. Свій вчинок жінка пояснила скрутним матеріальним становищем, а батько немовляти знав про намір дружини, однак не завадив їй. Оперативним працівникам стало відомо, що до укладання незаконної угоди жінка, яка має на вихованні ще двох неповнолітніх дітей, завчасно підготувалася. За кілька тижнів до пологів через соціальні мережі вона почала шукати покупців [281].

Слідчі, розслідуючи насильницькі злочини відносно дітей, із метою встановлення психологічного контакту повинні знати, які ознаки властиві скривдженій дитині. Такі ознаки часто є неоднозначними. Вони залежать від багатьох факторів: віку, типу особистості, яка формується, ступеня емоційної близькості з насильником тощо.

У процесі дослідження та аналізу наукової літератури встановлено, що для отримання відомостей про особу малолітнього потерпілого та вчинення насильницького злочину відносно нього слід використовувати наступні джерела в ході розслідування: 1) малолітній (особисте спілкування, його показання); 2) батьки чи інші законні представники малолітнього; 3) відомості та характеристика з місця навчання; 4) матеріали кримінального провадження; 5) результати проведення слідчих (розшукових) дій; 6) результати психологічного обстеження дитини; 7) акт обстеження житлових умов; 8) медична документація [139, с. 134].

А тепер спробуємо розібратись, які ж існують тактичні прийоми у слідчих щодо протидії насильницьким злочинам відносно дітей.

Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків є доволі складним видом суспільно корисної діяльності людини, що завжди потребує відповідної організації дій виконавців, метою яких є виконання поставленого завдання для забезпечення правильного вирішення кримінального провадження.

У криміналістиці під організацією діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності розуміють упорядкованість та регулювання дій суб'єктів досудового розслідування й органів, які взаємодіють з ними, для ефективного виявлення й досудового розслідування кримінальних правопорушень під час здійснення кримінального провадження. Науковці вказують на те, що організація діяльності уповноважених осіб під час досудового розслідування за її сутністю є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єктів розслідування. Вона полягає в конкретизації завдань, які відповідають певній слідчій або оперативно-

розшуковій ситуації, і в прийнятті рішень щодо створення оптимальних умов для розкриття злочинів (кримінальних правопорушень) [282, с.106]. Кожний вид людської діяльності і діяльність з досудового розслідування кримінальних правопорушень також потребує застосування виконавцями відповідних засобів, своєрідного інструментарію, за допомогою використання якого можна досягти поставленої мети. Важливою вимогою до таких засобів є те, що вони повинні надавати можливість досягти належного рівня виконання поставлених завдань з найменшими для виконавця витратами і у встановлений для цього час. Одним зі службових завдань науки криміналістики виступає розроблення тактико-криміналістичних засобів забезпечення діяльності слідчих та оперативних підрозділів, прокурора, суду [283, с. 68].

Переважна більшість криміналістів основними елементами криміналістичної тактики, головними її тактичними засобами вважають тактичні прийоми та слідчі дії, у рамках яких вони реалізуються [284, с. 179]. Водночас науковці й практики звертають увагу на те, що проблема слідчих (розшукових) дій і тактичних прийомів їх проведення має багато окремих аспектів, що потребують додаткового розкриття, викликають наукові дискусії, мають неоднозначне розуміння в практиці їх застосування як окремих тактико-криміналістичних засобів. Тому в цій роботі спробуємо додатково обґрунтувати криміналістичне розуміння сутності тактичного прийому та розкриття його співвідношення із процесуальною нормою. Тактико-криміналістичний арсенал засобів боротьби із злочинністю складають сукупність методів і засобів криміналістики, котрі відповідають сучасному рівню розвитку науки й потребам практики і використання яких надає можливість оптимізувати діяльність органів досудового розслідування, що здійснюється слідчим, прокурором під час кримінального провадження. До таких засобів криміналісти відносять і тактичний прийом як найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну поведінку слідчого під час збирання і використання ним доказів чи інформації, яка має доказове значення і використовується в доказуванні [285, с. 1117].

Автори посібника «Криміналістика в поняттях і термінах» тактичний прийом визначають як найбільш раціональний, доцільний і ефективний спосіб дій особи, що здійснює розслідування, який застосовують під час проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій, спрямований на розв'язання завдань зі збирання, дослідження, оцінки і використання доказової чи іншої криміналістичної інформації [286, с. 116].

Іноді у окремих наукових працях поняття тактичного прийому по суті ототожнюється їх авторами з методами практичної діяльності, напрацьованими у сфері криміналістичної тактики. Так, до числа тактичних прийомів у діяльності слідчого дехто відносить висунення версій, планування та інші методи організації розслідування чи підготовки проведення окремої слідчої дії [287, с. 4], але це не можна вважати способами дії, така діяльність не відображає лінію поведінки слідчого. Тактичний прийом, на відміну від законодавчого припису кримінальної процесуальної вимоги, не має обов'язкового для застосування характеру. Вибір слідчим певного чи іншого тактичного прийому здійснюється в кожному випадку на власний розсуд на основі всебічного вивчення обставин кримінального провадження, з урахуванням конкретної слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування, з урахуванням допустимості тактичного прийому як в кримінальному судочинстві загалом, так і в конкретній ситуації розслідування.

О.Я. Баєв вважає, що законодавче закріплення окремих тактичних прийомів і рекомендацій дає нам нову процесуальну форму криміналістичної тактики [288, с. 32]. Значна кількість вчених криміналістів не поділяють таких підходів до розкриття сутності тактичного прийому у його співвідношенні з процесуальною нормою. Так, В.К. Лисиченко і Н.І. Клименко підкреслили те, що оскільки обов'язкові тактичні прийоми визначаються законом, то їх виконання слідчим є обов'язковим і тому називаються вони не тактичними прийомами, а правилами [289, с. 260].

Відомий дослідник проблем криміналістичної тактики А.І. Вінберг ще в 1965 р. зазначав, що тактичні прийоми не можуть міститись в нормах кримінально-процесуального закону [290, с. 79]. Доцільність застосування слідчим, прокурором тактичного прийому визначається конкретною ситуацією досудового розслідування [291, с. 216]. Слідча ситуація справляє чималий вплив як на обрання тактичних прийомів, так і на доцільність їх застосування в тих чи інших умовах [292, с. 134–135]. Варто враховувати, що тактичним прийомом може виступати не будь-який довільно обраний спосіб дій чи лінія поведінки слідчого, а лише найбільш раціональний і ефективний спосіб здійснення процесуальної дії за певних обставин його реалізації.

Розслідування кримінальних правопорушень вимагає високої організації слідчої роботи, важливе місце в якій посідає планування розслідування. Потреба у такому плануванні впливає із суті діяльності слідчого, яка потребує організованості та швидкості у розслідування кримінальних правопорушень. Планування визначає ефективність розслі-

дування, його цілеспрямованість, економію сил і засобів слідчого апарату.

У криміналістичній літературі під плануванням розслідування розуміють визначення шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, системи слідчих (розшукових) і негласних (розшукових) дій та інших заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання тощо [293, с. 615].

Р.С. Белкін вважає планування організаційною основою розслідування [296, с. 376]. Суть і зміст планування розслідування кримінальних правопорушень мають різні складові, а саме: цілі, принципи, форми, етапи тощо.

Далі розглянемо питання щодо загальних умов планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо малолітніх. З огляду на загальноприйняте розуміння умов планування розслідування кримінальних правопорушень під умовами планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо малолітніх, варто розуміти сукупність певних обставин, чинників, знань і вмінь, що роблять планування можливим. На думку Н.П. Яблокова, планування будь-якої криміналістичної діяльності можливе лише у разі дотримання таких умов:

- наявності відповідної вихідної інформації;
- належної оцінки сформованої криміналістичної ситуації та реальних можливостей досягнення планованих цілей;
- забезпечення чіткого взаємозв'язку і узгодженості між окремими планами (за кожним кримінальним провадженням, матеріалом, експертизою) та видами планування (всього розслідування, тактичної операції, окремої слідчої (розшукової) та іншої дії);
- суворого дотримання встановленого законом та іншими нормативними актами часу, що відводиться на цей вид криміналістичної діяльності [293, с. 112]. Зазначені умови потрібні також для планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо малолітніх, проте слід взяти до уваги такі обставини.

По-перше, слідча ситуація визначається інформацією не лише про розслідуване насильницьке діяння (зовнішньою), а й про умови, в яких проводиться розслідування (внутрішньою), у тому числі інформацією про наявність у слідчого інших матеріалів кримінальних проваджень.

По-друге, забезпечення взаємозв'язку видів планування у межах одного кримінального провадження належить, ймовірно, до принципів планування ніж до умов.

По-третє, звертає на себе увагу відсутність у наведеному переліку вказівки на ресурси, які має слідчий у кожному кримінальному провадженні (за винятком ресурсу часу), хоча саме наявність у слідчого певних ресурсів визначає планування тактики проведення процесуальних та інших дій та/або їх комплексів, а у підсумку й усього розслідування.

Р.С. Белкін виокремлює такі умови планування:

- наявність вихідної, бодай мінімальної інформації;
- оцінка сформованої в момент планування слідчої ситуації та прогноз її майбутніх змін у результаті реалізації запланованих заходів;
- урахування реальних можливостей, засобів і методів досягнення запланованих цілей [294, с. 476].

Ще одним елементом загальних умов планування розслідування кримінальних правопорушень має стати зіставлення інформації, наявної у розпорядженні слідчого, з криміналістичною характеристикою передбачуваного кримінального правопорушення, яка є його типовою моделлю [295, с. 13].

Слідчий під час розслідування злочинних діянь, у тому числі й насильницьких, учинених щодо малолітніх, фактично діє в реальній обстановці, але до початку цих дій йому потрібно отримати інформацію про суттєві ознаки злочинного діяння, яке відбулося, створивши при цьому його адекватну модель [296, с. 135].

Як відомо, найбільший ефект у розслідуванні кримінальних правопорушень мають першочергові дії, які проводить слідчий, а також співробітники оперативних підрозділів, інших підрозділів поліції (служби дільничних офіцерів поліції, патрульної поліції) тощо. Не є винятком і насильницькі правопорушення, вчинені щодо дітей. Важливою складовою в їх розслідуванні є злагоджені дії зазначених підрозділів. Досягти належної злагодженості можна за умов наявності доволі чітко погодженого з відповідними підрозділами плану проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (відповідно до вимог Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07 липня 2017 року № 575 [297, с. 105]). Безпосереднє планування першочергових дій має здійснювати слідчий, який перебуває на добовому чергуванні у складі слідчо-оперативної групи. Члени цієї групи, отримавши інформацію про факт насильницького правопорушення, вчиненого щодо дитини, і виїхавши на місце події, вживають усіх зусиль, щоб зібрати максимальний

обсяг початкової інформації. З урахуванням зібраної інформації слідчий складає план дій на найближчу добу [298, с.54].

Перелік і процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій визначається Главою 20 (ст.ст. 223-245) КПК України, яка має назву «Слідчі (розшукові) дії», а також Главою 21 (ст.ст. 246-275) під назвою «Негласні слідчі (розшукові) дії, що є різновидом слідчих (розшукових) дій».

У ч. 1 ст. 223 КПК України зазначено, що «слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [6].

Під час планування досудового розслідування щодо підготовки та проведення слідчих дій треба вирішити такі питання: а) черговість слідчих дій; б) визначення часу для їх проведення; в) з'ясування можливості одночасного проведення слідчих дій.

Тільки після вирішення цих питань можна розпочинати планування конкретної слідчої дії. У кожній слідчій дії можна виокремити її обов'язкові стадії: підготовки (постановка конкретного завдання, мети; формування плану розв'язання певного завдання); проведення дій (реалізація сформованого плану рішення); фіксації ходу проведення дій і отриманого результату; аналізу й оцінки ходу і результатів слідчої дії [290, с. 290].

Аналіз кримінальних справ (проваджень) про насильницькі злочини щодо дітей дає змогу зробити висновок, що найчастіше проваджуваними слідчими діями у цій категорії проваджень є: допит потерпілого, підозрюваного, свідків, слідчий огляд і призначення та проведення експертизи; пред'явлення для впізнання, освідування.

Під час допиту потерпілих дітей необхідно враховувати своєрідність психології дітей і підлітків, що вимагає застосування слідчим особливих тактичних прийомів.

Зауважимо, що у методичних матеріалах для працівників освіти щодо виявлення, попередження і розгляду випадків насильства та жорстокого поведіння з дітьми наводяться такі принципи проведення інтерв'ю з дітьми, що постраждали від насильства: «Ми не «допитуємо» дітей. Діти й дорослі не говорять однією мовою. Суперечливість у показаннях дітей нормальна. Маленькі діти використовують слова в прямому значенні. Доросле використання мови не означає неодмінно наявності дорослих когнітивних і лінгвістичних умінь. Маленьким дітям дуже важко стежити одночасно за двома або більше думками. Діти не завжди можуть повідомити, що вони не розуміють питання. Реакція дітей на питання не

є неодмінно відповіддю, якщо відповідь не містить необхідну інформацію. Діти не здатні давати «дорослі» пояснення особистих переживання» [291, с. 27].

Відповідно до ст. 226 КПК України, допит малолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Проте, тактично неправильним буде проведення допиту потерпілої дитини в присутності батьків, оскільки це часто сковує її, перешкоджає отриманню від неї правдивих показань. Відомі випадки, коли відповідь дитини залежала від виразу обличчя, ствердного чи негативного кивка головою або посмішки матері (батька). Тому допит такого потерпілого бажано проводити за участю педагога або психолога.

Для повного використання спеціальних знань педагога (психолога) під час допиту малолітніх потерпілих необхідно:

- а) запрошувати незнайомого допитуваній дитині педагога;
- б) перед допитом слідчий повинен повідомити спеціаліста про те, що йому відомо про психологічні особливості допитуваного, про що передбачається допитувати і в чому може знадобитися його допомога;
- в) перед допитом надати спеціалісту можливість провести бесіду з потерпілою дитиною в присутності слідчого (на теми, які стосуються предмета допиту);
- г) спеціаліст повинен повідомити слідчому про отримані попередні результати, звернути його увагу на ті психологічні особливості допитуваного, які можуть зумовити труднощі в отриманні показань;
- д) після закінчення допиту потерпілого доцільно допитати спеціаліста з метою з'ясування його думки про індивідуально-психологічні особливості допитуваного, які виявилися в ході допиту, рівень його психічного розвитку тощо [292, с. 45-46].

Загальні правила тактики допиту потерпілих дітей сформульовані у вигляді наступних положень: стислість (нетривалість) допиту; вибір правильного тону допиту (неприпустимими є як суворість, сухість, так і панібратство чи підлезування); проведення вступної частини допиту в формі бесіди (про заняття в школі, захоплення, цікаві кінофільми, книги тощо). Крім того, необхідно з'ясувати, хто з дорослих вже розмовляв з підлітком по суті справи і про що (це дозволяє виявити осіб, які впливали на малолітнього). Під час допиту необхідно використовувати технічні засоби фіксації, щоб достовірно відобразити його хід і результати.

Встановлення контакту з малолітнім потерпілим – одне з основних завдань слідчого. Допит малолітньої дитини бажано починати зі з'ясування умов життя і виховання, складу сім'ї, її побутового оточення, кола

знайомств у школі і вдома, інтересів і т.д. Допит ведеться у формі бесіди, мовою, доступною для допитуваного. Дошкільник або школяр молодших класів навряд чи дасть показання у формі вільної розповіді, тому необхідно заздалегідь підготувати питання до такого потерпілого.

Як зазначають вітчизняні науковці, «У дитини може зафіксуватися в пам'яті картина події. Вона може знову і знову переживати найстрашніші моменти того, що сталося (наприклад, бачити образи знівечених, поранених людей або ситуацію нападу). Дитина може відчувати почуття провини (вважати причиною події свою поведінку). Дитина, що пережила психотравмуючу подію, не бачить життєвої перспективи (не знає, що буде з нею через день, місяць, рік; втрачає інтерес до раніше привабливих для неї занять). Для дитини ця подія може стати причиною зупинки особистісного розвитку» [293, с. 148]. Важливими є поради для працівників Національної поліції: «У випадку, коли поліцейський перебуває поруч з дитиною, яка щойно пережила психотравмуючу подію, він може підтримати її таким чином:

1. Дайте дитині зрозуміти, що Ви серйозно ставитеся до її переживань, і Ви знали інших дітей, які теж через це пройшли («Я знаю одного сміливого хлопчика, з яким теж таке трапилось»).

2. Створіть атмосферу безпеки (розмовляйте з дитиною спокійним голосом, пояснюйте, що відбувається).

3. Подивіться разом з дитиною «хороші» фотографії чи коротке відео на Вашому смартфоні – це дозволить звернутися до приємних образів, послабить спогади про травмуючі події – дасть можливість перемкнутися.

4. Якщо дитина тут і зараз хоче поговорити про ситуацію, переводьте розмови про подію з опису деталей на опис почуттів.

5. Повторюйте, що відчувати безпорадність, страх, гнів – це нормально.

6. Допоможіть дитині вибудувати життєву перспективу (конкретні цілі на конкретні терміни), наприклад, що буде завтра» [293, с. 148].

Під час допиту малолітніх потерпілих можуть виникнути ситуації, коли діти не розуміють значення вчинених з ними дій. Однак це не означає, що вони не можуть правильно сприйняти зовнішню сторону таких дій і правильно повідомити про них. Цьому сприяють дві обставини: по-перше, в три-чотири роки у дітей починає проявлятися почуття сором'язливості до сторонніх людей. По-друге, піддаючись, наприклад, сексуальним посяганням, дитина залучається до певної діяльності. При цьому вона шукає можливість припинити посягання, відчуває біль, вна-

слідок чого відбувається міцне запам'ятовування дій, змісту яких дитина може і не розуміти.

Налагодивши психологічний контакт з потерпілим, слідчий приступає до основної частини допиту. Під час допиту потерпілої дитини необхідно з'ясувати наступні моменти:

1) коли, де і за яких обставин вона познайомилася із особою, яка вчинила насильство над нею, чи була знайома з ним раніше;

2) коли і за яких обставин було вчинено насильницький злочин або замах на нього;

3) в якій формі проявилось насильство, чи чинила вона опір. Чи не застосовувались спиртні напої або наркотичні засоби для подолання її опору;

4) які ушкодження залишилися на її тілі та одязі, а також могли залишитися на тілі та одязі злочинця. У що був одягнений злочинець;

5) кому і через який час після вчинення насильства щодо малолітнього стало відомо про те, що сталося. Якщо з моменту вчинення злочину щодо малолітнього до моменту його встановлення пройшов значний проміжок часу, то під час допиту необхідно з'ясувати причину цього;

6) опис зовнішності особи, яка вчинила злочин: вік, зріст, статура. Однак при цьому необхідно враховувати, що малолітні дуже часто невірно оцінюють зовнішні ознаки дорослої людини. Наприклад, дитина будь-яку дорослу людину вважає високою, старшокласника – «дорослим», тридцятирічного – «літнім».

Додатковий допит малолітніх під час розслідування кримінальних проваджень даної категорії може проводитися лише тоді, коли необхідно з'ясувати нові дані, не встановлені на першому допиті. Крім того, додатковий допит малолітньої дитини може проводитися для перевірки правильності її перших показань. Однак слідчому необхідно пам'ятати, що нагадування малолітньому потерпілому про те, що сталося з ним, може негативно відбитися на його психіці [294, с. 102-103].

Тактика допиту підозрюваного у вчиненні насильницького злочину щодо малолітнього, головним чином, залежить від факту визнання або невизнання ним своєї вини. У разі визнання своєї вини підозрюваним у вчиненні даного злочину, тактика допиту не представляє особливої складності. Слідчому необхідно лише максимально деталізувати показання допитуваного і дотримуватися процесуальних вимог (наприклад, присутність захисника). Крім того, необхідно якомога швидше «закріпити» показання підозрюваного, який визнав свою вину у вчиненні злочину, шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій –

слідчого експерименту, необхідних експертиз і т.д. Невжиття подібних заходів може призвести до негативних наслідків, оскільки особи, які спочатку визнали свою вину у вчиненні злочину щодо малолітнього, згодом можуть відмовитися від них і стануть заперечувати свою вину.

Інша ситуація виникає, якщо підозрюваний не визнає своєї вини у вчиненні злочину щодо дитини. Типовими твердженнями таких осіб є: підозрюваний раніше ніколи не бачив потерпілу дитину і не вчиняв злочин щодо неї; підозрюваний знайомий з потерпілою дитиною, але насильства не вчиняв щодо неї тощо.

Допит підозрюваного доцільно почати з питання про те, чим він займався в період, коли було вчинено злочин. При цьому необхідно з'ясувати, як давно підозрюваний знайомий з потерпілою дитиною, які між ними існують відносини, чи бачилися вони в день і годину, вказану потерпілим, та що відбулося між ними. Зміст подальших питань буде залежати від відповідей на ці основні питання [295, с. 50-51].

Згідно ст. 241 КПК України для виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу, може бути проведено освідування. Наприклад, якщо було вчинено статевий злочин щодо малолітнього, то сліди насильницького статевого злочину, залишені на тілі людини, можна розділити на дві групи. До першої групи належать плями і частки різних речовин, що потрапляють на особу з інших осіб, які мають відношення до злочину – сліди крові, волосся, текстильні волокна і т.д. До другої групи плям і часток відносяться ті, що потрапили на особу зі знаряддя злочину (сліди іржі, мастила) або з предметів і речовин з місця вчинення злочину (частинки ґрунту). Для виявлення подібних слідів необхідно залучати спеціалістів, судових медиків та інших осіб, які мають досвід дослідження відповідних мікрочастинок. Освідування може бути проведене також для виявлення особливих прикмет. Такими є особливості анатомічної будови (вкороченість кінцівок, відсутність пальців), особливі прикмети (родимі плями, татуювання) і т.д. Під час проведення освідування обов'язковому вилученню підлягає піднігтьовий вміст потерпілого і підозрюваного, мікрооб'єкти з лобка потерпілого і підозрюваного, а також змиви зі статевого органу підозрюваного [296, с. 238].

Під час розслідування насильницьких злочинів щодо малолітніх своєчасне і грамотне проведення впізнання є запорукою успіху. Подібні злочини, як правило, вчиняються без свідків, тому показання потерпілого та результати впізнання є вагомими доказами вини злочинця. Кримінальне процесуальне законодавство не встановлює будь-яких обмежень

за віком того, хто впізнає. Що стосується можливості пред'явлення підозрюваних для впізнання малолітнім потерпілим, то це питання необхідно вирішувати залежно від віку дитини, її загального розвитку. Слідча практика показує, що практично в усіх випадках впізнання були успішними, незважаючи на те, що серед тих, хто впізнає, були 6–7-річні діти.

Для участі у впізнанні за участю малолітнього потерпілого доцільно запросити спеціаліста в галузі психології або педагогіки. Дотримання цієї умови дозволить найбільш повно вирішити завдання, що стоять перед слідчим. Практика свідчить про великі труднощі, що виникають під час отримання від малолітніх відомостей про «словесний портрет», прикмети встановлюваної особи. В силу свого розвитку діти часто не в змозі описати не тільки окремі ознаки зовнішності (розміри, контури і т.д.), але й загальні (зріст, вік, статура). Однак при цьому вони добре пам'ятають і можуть впізнати людину, про яку їх запитують. Спеціаліст-психолог може допомогти малолітньому потерпілому правильно описати встановлювану особу [296, с. 245].

До проведення впізнання необхідно підходити з особливою ретельністю. Попередньо необхідно з'ясувати у потерпілої дитини, чи зможе вона впізнати злочинця. Якщо вона сумнівається у своїй здатності впізнати його, то впізнання краще не проводити. Крім того, необхідно передбачити можливість того, що потерпіла дитина може навмисно «не впізнати» особу, яка вчинила щодо неї насильницький злочин. Найчастіше така поведінка пов'язана зі страхом перед злочинцем, що виникає при зустрічі з ним. Впізнання за участю малолітнього повинне бути «безконтактним», тобто таким, що виключає можливість спостереження впізнаваним впізнаючого. Для забезпечення цієї умови найдоцільніше проводити впізнання в спеціальній кімнаті, обладнаній темним склом, що не дозволить побачити впізнаючого. Крім того, не слід зволікати з проведенням впізнання, оскільки малолітній потерпілий просто забуде зовнішність підозрюваного, або останній може відростити волосся чи іншим чином змінити зовнішність.

Сам процес упізнання суттєво не відрізняється від впізнання в інших категоріях кримінальних проваджень. Процес впізнання повинен бути зафіксований за допомогою технічних засобів. Це необхідно для виключення сумнівів у тому, які саме об'єкти пред'являлися, чи були вони подібні або однорідні, чи не був упізнаваний об'єкт якимось чином виділений серед інших, чи правильно було проведено сам процес пред'явлення для впізнання і т.д.

Якщо пред'явити потерпілій дитині для впізнання підозрюваного неможливо (підозрюваний зник, помер і т.д.), необхідно проводити впізнання за його фотографією.

Найбільш поширеними порушеннями під час проведення впізнання є: значна різниця у віці осіб, які пред'являються для впізнання (до 10-15 років), їх пред'явлення в одязі, що помітно відрізняється, відсутність даних на фототаблицях, відсутність опису зовнішності впізнаваних в протоколах впізнання і т.д. [295, с. 55-56].

Отже, тактика проведення процесуальних дій при розслідуванні насильницьких злочинів щодо малолітніх значною мірою обумовлюється специфікою особи, щодо якої ці злочини вчиняються, а також вмінням особи, яка здійснює досудове розслідування, або тактично правильно використовувати здобуті самостійно спеціальні знання, або залучати відповідних спеціалістів.

4.2. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей

З прийняттям чинного КПК України (який набув чинності 19 листопада 2012 року) інститут слідчих дій зазнав певних змін. З'явився новий інститут «негласних слідчих (розшукових) дій» – фактичні дані, отримані під час їх проведення, мають однакову доказову силу з даними, отриманими під час проведення «слідчих (розшукових) дій». Як зазначає Н. Гуменна, «Передбачення у законодавстві зазначених слідчих (розшукових) дій суттєво вплинуло на роль слідчих, які раніше, виконуючи свою функцію з розслідування злочинів, здійснювали лише офіційну гласну процесуальну діяльність. Відтепер вони можуть застосовувати й негласні слідчі (розшукові) дії, що фактично являють собою негласну оперативно-розшукову діяльність. Такого роду діяльність полягає в проведенні заходів оперативного, у тому числі й оперативно-розшукового, характеру та врегульовується окремим нормативно-правовим актом – Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [297, с. 215].

Виділення зазначеного нового процесуального інституту дало змогу законодавцю вирішити багаторічну проблему в слідчій практиці, а саме використання слідчим у повному обсязі можливостей оперативно-розшукової діяльності, а також використання фактичних даних, отриманих під час цієї діяльності, як доказів у кримінальному провадженні. Саме чітка класифікація дає змогу відносити ту чи іншу негласну слідчу

(розшукову) дію до певної групи, яка регламентується законодавством [298, с. 163].

Прогресивною нормою в КПК України стала і ч. 2 ст. 41: «Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора» [6].

Як відомо, проведення слідчих (розшукових) дій в негласній формі покликане забезпечити швидке й ефективне збирання відомостей про злочин і особу чи осіб, що його вчинили, надати органам досудового розслідування можливість встановити їх місцезнаходження і місцезнаходження окремих предметів, речей та документів, що мають значення для кримінального провадження, запобігти протидії розслідуванню злочину з боку зацікавлених осіб, коли проведенням слідчих (розшукових) дій це здійснити неможливо або надзвичайно складно. Відповідно до положень частини першої ст. 246 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії - це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [6].

Негласність слідчих (розшукових) дій означає лише особливий порядок їх підготовки, проведення, фіксації та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. В усьому іншому тактика проведення таких негласних процесуальних дій нічим не відрізняється від загальної тактики діяльності слідчого під час досудового розслідування, а до тактичних прийомів проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають бути застосовані загальні вимоги, зокрема й щодо їх вибірковості [299, с.108].

Негласні слідчі (розшукові) дії, такі як: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), а також такі негласні слідчі (розшукові) дії як: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем; моніторинг банківських рахунків; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття

злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [6].

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України «прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: ...4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом; 5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; ...10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання» [6].

Згідно з ч. 2 ст. 40 КПК України «Слідчий органу досудового розслідування уповноважений: ...2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених цим Кодексом; 3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; ...5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій [6].

Варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення не лише слідчих (розшукових) дій, а й негласних слідчих (розшукових) дій і також інших процесуальних дій, передбачених КПК України [6]. Тобто ми можемо констатувати, що вперше у чинному КПК України, зокрема у ч. 2 ст. 99, унормовано положення про те, що протоколи, складені за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатки до них, матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, якщо вони складені у порядку, що передбачений КПК, належать до такого джерела доказів як документи.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умов відповідності вимогам ст. 99 КПК України, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази [6]. Ці положення є «революційними» і в них відображено пропозиції провідних науковців, які десятиліттями їх обґрунтовували на сторінках спеціальної юридичної літератури. Слід також відзначити, що в останній діючій редакції КПК 1960 року, зі змінами станом на 16 червня 2011 року, вже у ч. 2 ст. 65 було унормовано положення про те, що джерелами доказів, серед інших, є протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Тобто за умов дотримання встановленої у тогочасному КПК України та відомчих нормативно-правових документах процесуальної процедури результати оперативно-розшукової діяльності із додатками набували статусу доказів.

Розслідуючи такі кримінальні правопорушення, які стосуються насильства щодо дітей, слідчий при кваліфікації протиправних дій підозрюваного за умов неможливості отримати відомості про даний злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, може у процесуальному порядку, що визначений у ст. 246-253, проводити негласні слідчі (розшукові) дії, а також вправі підготувати письмове доручення про їх здійснення оперативному підрозділу [299, с.110].

Виходячи із узагальнених нами даних практичної діяльності, доводиться констатувати, що найчастіше з даного приводу слідчий готує письмове доручення оперативному підрозділу. І це виправданий крок, десятиліттями апробований практикою, бо ніхто краще не в змозі провести негласну слідчу (розшукову) дію, ніж той орган чи службова особа, які володіють належною вузькою спеціалізацією у цій галузі та арсеналом необхідних засобів і методів. Так, отримавши ухвалу слідчого судді чи постанову прокурора, виходячи з вимог КПК України, слідчий вправі дати письмове доручення оперативному підрозділу [300, с. 33].

Крім виняткових невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України, що закріплено у ч. 1 ст. 250 КПК України [6], негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором чи прокурора на підставі ухвали слідчого судді.

Згідно ч. 4 ст. 246 КПК України виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину.

Слід наголосити на тому, що у ст. 247 КПК України законодавцем зроблено уточнення про те, що розгляд таких клопотань здійснюється спеціальним слідчим суддею, тобто головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування [6]. Такий слідчий суддя, виконуючи вимоги ст. 248 КПК України, зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання. У клопотанні, серед іншого, в обов'язковому порядку зазначається найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер. Звідси слідує, що до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань негласні слідчі (розшукові) дії проводитися у жодному випадку не можуть, зокрема і при розслідуванні такого кримінального правопорушення як використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. Також обов'язковою умовою проведення негласних слідчих (розшукових) дій у будь-якому кримінальному провадженні взагалі та при розслідуванні насильницьких злочинів щодо малолітніх зокрема, згідно з вимогами пп. 7 та 9 ч. 2 ст. 248 КПК України є обґрунтування слідчим неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб, а також обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили [6].

У судовому засіданні слідчий чи прокурор повинні довести слідчому судді, який постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, наявність достатніх підстав вважати, що: вчинений злочин відповідної тяжкості; під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин. Постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу [6].

Результати негласних слідчих (розшукових) дій автоматично не набувають статусу доказів у кримінальному провадженні. Такі матеріали підлягають перевірці на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій. Так, особи, які їх проводили або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Крім цього, як зазначається у пп. 1 та 3 ст. 256 КПК України, можуть бути допитані також особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. Це означає, що матеріали, отримані в результаті негласних слідчих (розшукових) дій, повинні вказувати на джерело їх походження, щоб у відповідній ситуації існувала можливість дослідження та отримання пояснень авторів матеріалів чи обізнаних із ними осіб. Така перевірка може здійснюватись з участю сторін, у тому числі, в умовах закритого судового засідання, шляхом допитів, проведення експертиз, експериментів та інших гласних слідчих (розшукових) дій. Із цього випливає, що отримані в результаті негласних слідчих (розшукових) дій дані можуть використовуватися в доказуванні, якщо вони отримані із процесуальних джерел, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України [301, с.53].

Виходячи із вище викладеного, слідчому при розслідуванні насильницьких кримінальних злочинів щодо дітей, необхідно чітко дотримуватись вимог ст. 252 КПК України щодо фіксації ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Так, фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, які передбачені КПК.

За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватись за допомогою технічних та інших засобів. Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через 24 години з моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні [302, с. 450].

Надзвичайно новаторським і гуманістичним є положення ст. 253 КПК України, якого слід дотримуватись, зокрема, і при проведенні не-

гласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо дітей.

Йдеться про норму щодо повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії. Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом [6].

Із нашою позицією погоджуються й інші науковці та вважають, що дані положення КПК є гуманними з огляду на те, що обмеження конституційних прав, пов'язаних з таємницею особистого життя, які мають місце під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, супроводжується обов'язковим повідомленням осіб про їх застосування у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством [303, с. 163-166].

Отже, нами встановлено, що негласні слідчі (розшукові) дії при розслідуванні насильницьких кримінальних злочинів щодо дітей проводяться з метою збору доказів відповідно з вимогами КПК України у переважній більшості випадків на підставі ухвали спеціального слідчого судді, який є головою, чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Зупинимось детальніше на деяких негласних слідчих (розшукових) діях, які найчастіше проводяться з метою розкриття насильницьких злочинів щодо малолітніх.

Виходячи з положень ст. 260 КПК України «Аудіо-, відеоконтроль особи», його основною метою є прихована фіксація звуків, рухів, дій особи, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування (Кримінальний процесуальний закон не містить визначення місць, у яких може виконуватися зазначена дія. Нами може бути зроблено припущення, що це взагалі будь-яке місце: приватне володіння особи чи громадське місце, чи будь-яка інша ділянка простору, в якій повинна з'явитися певна особа).

Завданням цієї дії є виявлення фактичних даних (доказів), які містять ознаки підготування або вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Об'єктом цієї дії є певні приватні розмови особи, інші звуки, рухи, поведінка, вчинки, зміст котрих мають значення для розслідування певного кримінального провадження.

Суб'єктів, які задіяні в прийнятті рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій і в подальшому їх виконанні, умовно можна поділити на: ініціаторів проведення – рішення про провадження аудіо-, відеоконтролю особи ухвалює слідчий або прокурор (відповідно до ст. 246, 248, 249 КПК України); виконуючих функцію контролю – дозвіл на проведення цієї дії надається ухвалою слідчого судді як суб'єкта наділеного конституційним правом вирішувати питання втручання у приватне життя. У разі ініціювання проведення цієї дії слідчий потребує погодження прокурора з метою виконання процесуального керівництва досудовим розслідуванням, передбаченого Законом України «Про прокуратуру»; виконавців – кримінальним процесуальним законодавством передбачено можливість виконання самим слідчим або спеціальними оперативними співробітниками. Внутрішній зміст зазначеної дії полягає у застосуванні спеціальних оперативно-технічних засобів з метою фіксації і обробки розмов, інших звуків, рухів і дій особи, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування. Результатом є закріплені у формі протоколу про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії фактичні дані, які мають значення для кримінального провадження і відображають зміст розмов, інших звуків, рухів, дій, отриманих в результаті використання спеціальних технічних засобів, а також отримання аутентичних даних у вигляді аудіо- чи відеозапису, за допомогою якого можливо встановити наявність або відсутність обставин, які мають значення для кримінального провадження і підлягають подальшому доказуванню у суді.

Відповідно до ст. 270 КПК України «Аудіо-, відеоконтроль місця» його основною метою є прихована фіксація розмов, інших звуків, поведінки, дій особи всередині публічно доступних місць (тобто в тих місцях, де перебування не потребує додаткового дозволу, наприклад таких як вулиці, площі, зупинки громадського транспорту, вокзали, кафе, магазини тощо), без попередньої згоди володарів таких місць або присутніх осіб у таких місцях. Завданням цієї дії є виявлення фактичних даних (доказів), які містять ознаки підготування або вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Об'єктом аудіо-, відеоконтролю місця є ро-

змови, інші звуки, рухи, дії певної особи, зміст котрих має значення для певного кримінального провадження.

Суб'єктів аудіо-, відеоконтролю місця як і в попередньому випадку умовно можна поділити на:

1) ініціаторів проведення – рішення про провадження аудіо-, відеоконтролю особи ухвалює слідчий або прокурор (відповідно до статей 246, 248, 249 КПК України);

2) виконуючих функцію контролю – дозвіл на проведення цієї дії надається ухвалою слідчого судді, як суб'єкта, наділеного конституційним правом вирішувати питання втручання у приватне життя. У випадках ініціювання проведення аудіо-, відеоконтролю місця слідчий потребує погодження прокурора, з метою виконання процесуального керівництва досудовим розслідуванням, передбаченого Законом України «Про прокуратуру»;

3) виконавців – кримінальним процесуальним законодавством передбачено можливість виконання зазначеної дії самим слідчим або спеціальними оперативними співробітниками. Внутрішній зміст зазначеної дії полягає у застосуванні спеціальних оперативно-технічних засобів з метою фіксації і обробки розмов, інших звуків, рухів і дій особи, пов'язаних з місцем перебування. Результатом є закріплені у формі протоколу про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії фактичні дані, які мають значення для кримінального провадження.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає у проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано або під легендою, у приміщення та інше володіння для встановлення технічного обладнання або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів розбійних нападів, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, що переховуються від органів розслідування, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження. Важливо в ході її проведення виявити наявність речей і коштовностей, отриманих злочинцем під час вчинення злочину і можливості їх ідентифікації.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування у певному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Візуальне спостереження може здійснюватись з метою негласного спостереження, слідкування за особами, підозрюваними у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів (об'єктів спостереження), місцями їх постійного проживання чи тимчасового перебування, за їх поведінкою, транспортними засобами, які вони використовують. Зазначене спрямоване на отримання об'єктивної інформації про злочинну діяльність окремих осіб, їх співучасників, виявлення зв'язків цих осіб, встановлення місцезнаходження осіб, які розшукуються органами досудового розслідування чи судом, з'ясування обставин безвісного зникнення людей, а також встановлення місць зберігання знарядь, предметів вчинення злочинів і незаконно добутого майна. Візуальне спостереження за конкретною особою завжди має на меті пошук та фіксацію відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні, а також з метою забезпечення інших слідчих та процесуальних дій: установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, контрольованих та оперативних закупок товарів, затримання підозрюваного тощо.

Одержані за результатами цієї негласної слідчої (розшукової) дії відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберігання не підлягають і знищуються під контролем прокурора (ч. 4 ст. 255 КПК України).

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), полягає в діях слідчого чи уповноваженої особи, які дозволяють без відома власника чи володільця отримати зразки матеріалів, сировини, виробів тощо, у тому числі в публічно недоступних місцях. Ця дія передбачає виявлення і вилучення матеріальних носіїв інформації, що зберігають сліди вчинення злочину чи осіб, які до нього причетні, а також предметів, що стали об'єктами злочинних посягань, можуть сприяти виявленню злочину і встановленню причетних до нього осіб, з метою їх подальшого порівняльного дослідження без відома власника.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України), полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої особи в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання відомостей, речей і документів, які мають значення для розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Відповідно до статті 275 КПК України слідчому надано право під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій використовувати

інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Слід зазначити, що порядок, тактика та методика проведення негласних слідчих (розшукових) дій, взаємодія уповноважених оперативних підрозділів, які виконують доручення слідчого, регулюються окремим нормативно-правовим актом органів, у складі яких перебувають уповноважені оперативні підрозділи.

Аналіз наведених вище положень чинного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за дорученням уповноваженої особи спеціально визначеними суб'єктами, зокрема, працівниками відповідних оперативних підрозділів. Це цілком відповідає приписам Закону України «Про оперативно-розшукову роботу», ст. 5 якого містить перелік оперативних підрозділів державних органів, які уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 5 цього Закону «Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється» [304], що цілком відповідає принципам правової держави та верховенства права. Адже оперативно-розшукова діяльність пов'язана із втручанням у права людини, що має здійснюватися виключно виходячи з трьох факторів: законності, наявності легітимної мети та необхідності застосування відповідного обмеження у демократичному суспільстві. Відповідно, наявність лише законної підстави не дозволяє оперативним підрозділам обмежувати права людини. Особливо важливо це у роботі з дітьми, які, зважаючи на їх психосоматичні особливості, потребують специфічного підходу.

У цьому контексті варто наголосити на необхідності надання підрозділам ювенальної превенції повноважень на проведення оперативно-розшукової діяльності. Наявність у працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції знань, умінь і навичок поводження з дітьми, що зумовлюється особливістю цієї категорії потерпілих (як і підозрюваних, обвинувачених, зважаючи на поширеність дитячої злочинності, зокрема насильницької), стане важливим чинником запобігання негативних наслідків для дітей, які стали жертвами насильницької зло-

чинності, недопущення їх подальшого травмування. Крім цього, відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 означеного Закону підстав надається право, зокрема, мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників; використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями статті 275 Кримінального процесуального кодексу України; створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи [304].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії є ефективним засобом отримання доказів у кримінальному провадженні, а їх правова регламентація має постійно вдосконалюватись з урахуванням вимог практики та сучасних науково-технічних розробок щодо їх застосування.

4.3. Тактичні особливості використання можливостей громадських організацій та ЗМІ у протидії насильницьким злочинам щодо дітей

Вчинення насильницьких злочинів щодо дітей – це проблема, яка завжди існувала і, напевно, ще досить довго буде існувати у сучасному суспільстві. Фізичне і психічне насильство над дітьми здійснюється в різних формах, на жаль воно досить поширене в сімейних умовах. Насильство, жорстоке поводження не знають ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Ця проблема не оминає нікого, вона може зачепити як бідних так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися, як фізично здорових так і хворих та інвалідів, як дорослих так і дітей.

Особливо нетерпимим та небезпечним є насильство та жорстоке поводження стосовно малолітніх дітей в сім'ях, освітніх закладах, а також вчинення статевих злочинів щодо малолітніх дітей, які не здатні себе захистити або можуть навіть не розуміти, що з ними відбувається.

У цьому підрозділі дослідження спробуємо розглянути роль профілактичних заходів, які здійснюються громадськими організаціями і ЗМІ щодо запобігання вчинення відносно дітей насильницьких злочинів на прикладі боротьби з жорстоким поводженням з дітьми та статевими злочинами щодо малолітніх.

Спочатку розглянемо **напрями протидії поширенню кримінального насильства щодо дітей**, які, на наш погляд, якомога повніше забезпечуватимуть можливість досягнення поставлених цілей:

1) **соціальне оздоровлення**: залучення до освіти якомога ширших верств населення; перегляд, оновлення освітніх програм на основі його естетизації, моралізації; реформування галузі охорони здоров'я на засадах доступності до якісних медичних послуг, зокрема, ув'язнених, колишніх засуджених, інших маргінальних категорій громадян, реформування системи надання психіатричної допомоги; протидія алкоголізації, наркотизації населення; вироблення правових та організаційно-управлінських механізмів і забезпечення фінансової основи протидії бродяжництву; адаптація молодіжної політики до потреб природної пасіонарності малолітніх, неповнолітніх й молоді, забезпечення вільного доступу до об'єктів спортивної інфраструктури, осередків культурного дозвілля, самореалізації; перегляд основ правового захисту та матеріального стимулювання розвитку інституту сім'ї, активізації протидії всім формам сімейного насильства; розширення співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань з релігійними конфесіями; стимулювання розвитку бізнесу, зниження безробіття тощо.

Окремо слід наголосити на можливостях інформаційного впливу, а особливо освітянських інструментів, на зниження готовності застосування насильства. Так, зокрема, освітні технології досить ефективно використовуються для змістовного насичення світоглядної компоненти процесу становлення особистості. Недарма в наукових джерелах щодо стратегічного (глобального й регіонального) управління відстоюється думка про найбільш потужний деструктивний потенціал так званої «світоглядної зброї», як різновиду інформаційної [305, с. 121].

Особливу роль у процесі попередження та профілактики злочинів та правопорушень відіграють ЗМІ. ЗМІ у своїй діяльності пристосовані у здійсненні певного психологічного впливу на численні та порівняно сталі аудиторії. Вони спроможні донести інформацію (а разом з нею і керуючий вплив) до осіб, про яких відомо лише те, що вони належать до однієї чи іншої групи аудиторії.

Діяльність ЗМІ в цілому має розглядатися як окремий напрям у формуванні здорового способу життя. Причому радіо, телебачення, преса повинні не тільки публікувати необхідну для формування здорового способу життя інформацію, а й нести відповідальність за ту продукцію, яка цьому суперечить. Для реалізації цього комплексного завдання державі необхідно віднайти динамічний баланс між свободою слова, забез-

печенням права на інформацію, ефективним використанням інформації як засобу контролю громадянського суспільства за діями влади та підтриманням моральної і духовної стабільності у суспільстві. Громадські організації, держава та незалежні ЗМІ мають дотримуватися норм саморегулювання в інформаційній сфері, можуть відігравати важливу роль у просуванні культури поваги до прав дитини та діяти як партнери.

Захист дітей від шкідливого контенту та сприяння їх активній участі в інформаційно-комунікаційному середовищі є, насамперед, обов'язком держави [306].

Крім того, не слід нехтувати й можливостями інформаційних технологій. Як слушно з цього приводу зазначає Ю.В. Орлов, конструювання соціальної дійсності означає цілеспрямоване створення та масове поширення інформаційного продукту певного змісту з метою його донесення до якомога ширшої аудиторії з метою формування впевненості про його істинність та насичення інформаційного простору. Конструювання соціальної дійсності досягається засобами перспективного (освіта) та поточного інформаційного впливу (фреймінг новин, «експертні оцінки» подій, процесів тощо) [305, с. 121]. Саме цей напрямок протидії кримінальному насильству щодо дітей видається одним із пріоритетних з огляду на необхідність блокувати процеси конструювання інтерсуб'єктних культурно-психологічних насильницьких стигм, ретрансляції інформації відповідного змісту. При цьому його реалізація повинна пронизувати всі сфери суспільних відносин та соціальні інститути – від освіти, релігії до сім'ї;

2) *створення перепон на шляху вчинення насильницьких злочинів щодо дітей*: адаптація генеральних планів містобудування до потреб запобігання, припинення та оперативного реагування на вчинення злочинів шляхом запровадження відповідних складових архітектурного, технічного та іншого інфраструктурного характеру; удосконалення правового регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки юридичних осіб, зокрема, банківських та інших фінансових установ; активізація віктимологічної профілактики вбивств, зґвалтувань з відповідними групами підвищеного віктимного ризику; реформування судової, правоохоронної, пенітенціарної систем під запити протидії поширенню кримінального насильства щодо малолітніх;

3) *створення умов для не вигідності вчинення насильницьких злочинів щодо малолітніх* через підвищення рівня їх розкриття, перегляду пенальної політики держави щодо відповідної категорії злочинів;

4) *припинення насильницьких злочинів й кримінальне переслідування злочинців, застосування заходів кримінально-правового характеру, а*

також соціального супроводу (патронажу) після відбування покарання. Цей напрямок ліберально-гуманістичної стратегії протидії кримінальному насильству має бути трансформований з огляду на її принципи. Зокрема, необхідною умовою досягнення поставлених цілей видається якомога швидше запровадження інституту пробації, який має забезпечити не лише більш ефективну реінтеграцію колишнього засудженого до суспільства, а й його соціального (в тому числі й медичного, психологічного) супроводу під час відбування покарання та поглибленого вивчення особистості обвинуваченого на стадії досудового розслідування, судового розгляду з метою обрання найбільш оптимального виду заходу кримінально-правового впливу. В цьому виявляється один з аспектів втілення принципу нерепресивності в побудові концепції протидії кримінальному насильству.

Очікувані результати реалізації стратегії полягають у поступовому, планомірному досягненні сформованих цілей. У найбільш узагальненому та бажаному варіанті вони виражаються у зміні способу мислення, відношення більшості громадян до загальнолюдських цінностей, до здатності стримувати егоцентричні спонування, прояви сваволі на шкоду правам і свободам, інтересам інших людей, суспільства, держави, довкілля, майбутніх поколінь; неприйнятність насильства як такого в принципі та формування стійких механізмів його стримання на індивідуальному та масовому рівнях відтворення. Певна річ – це не справа одного, десяти чи навіть кількох десятиків років. Це тривалий, трудомісткий, суперечливий, подекуди антагоністичний процес, однак неухильна реалізація якого є життєво необхідним для збереження цивілізованого співіснування людства, убезпечення його членів від регресу, варварства.

Звернемо увагу на основні нормативні акти, які спрямовані на нормальний фізичний і психічний розвиток дітей і захист їх прав та інтересів.

Наприклад, Женевська декларація 1923 року була першим міжнародним актом, спрямованим на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист.

Всесвітньо значимим документом щодо захисту прав людини і, зокрема, дітей стала прийнята 10.12.1948 Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Декларація прав людини отримала подальший розвиток в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

Основним міжнародним актом, що регламентує права дитини, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році та ратифікована 185-ти країнами світу.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави, які ратифікували цей документ, вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних, освітніх заходів щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину [307, с. 47-48].

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначені у цьому документі. Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Значним кроком України, який визначив проблему забезпечення прав дітей, відповідних умов та механізмів для їхнього гармонійного розвитку загальнонаціональним пріоритетом, став Закон України «Про охорону дитинства» [308], який встановив засади державної політики у сфері дитинства. Так, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація в Україні переслідуються законом. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено Кримінальним кодексом України: умисне вбивство дітей - статті 115, 116; нанесення тілесних ушкоджень - статті 121-125; побої та мордування - стаття 126; залишення у небезпеці - стаття 135; насильницьке донорство - стаття 144; викрадення дитини - стаття 146; захоплення дітей в заручники - стаття 147; торгівля дітьми та незаконне переміщення за кордон - стаття 149; експлуатація дітей - стаття 150; використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом - стаття 150-1; зґвалтування - стаття 152; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом - стаття 153; розбещення неповнолітніх - стаття 156; зловживання опікунськими правами - стаття 167 тощо.

Правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження такого явища, визначає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [46].

Таким чином, держава на законодавчому рівні забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання дітей для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо. Але необхідно визнати, що відсутність чітких підзаконних актів та механізму їх виконання щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства призводить до того, що в Україні жорстоке поводження з дітьми має поширений характер.

З метою захисту прав дітей, створення для них безпечного середовища, а також надання своєчасної та кваліфікованої допомоги дітям-жертвам насильства, протидії торгівлі дітьми, залученню дітей до найгірших форм праці в країні сформована система, яка має працювати в напрямках попередження насильства шляхом широкої просвітницької роботи, виявлення та покарання винуватців таких злочинів проти дітей, надання допомоги, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильницьких дій.

Право дітей на захист від наведених вище явищ і здійснення відповідної роботи в цьому напрямі гарантується Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [309], Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [310] та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з чинним законодавством служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інші структурні підрозділи обласних, районних, районних у містах державних адміністрацій, на які покладено функції з питань попередження насильства в сім'ї, поліція, установи і заклади освіти та охорони здоров'я здійснюють заходи щодо попередження та подолання усіх видів насильства стосовно дітей, зокрема надають необхідну допомогу дітям-жертвам насильства.

З метою захисту дітей від жорстокого поводження, зокрема, різних видів насильства, торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці, служби у справах дітей проводять профілактичну роботу серед дітей; розглядають заяви та повідомлення від дітей, громадян, державних органів, установ, організацій про вчинення злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини або реальну загрозу їх вчинення; подають клопотання щодо прийняття рішення про негайне відібрання дитини від батьків або осіб, що їх замінюють; на основі акта обстеження умов проживання дитини порушують питання про визнання дитини-жертви або імовірної жертви такою, що опинилась у складних життєвих обставинах; порушують питання перед територіальним органом поліції про притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини; представляють у судах інтереси дітей-жертв та дітей-свідків злочинів.

Спробуємо більш детально розглянути проблеми профілактики статевих злочинів щодо малолітніх, оскільки саме такі злочини зумовлені складністю отримання інформації про насильницькі дії сексуального характеру, що готуються або вчинені. Причиною тому – природна скритність злочинців, які не прагнуть оприлюднити свої задуми і тим більше вчинені злочини, а також неповідомлення про те, що сталося, потерпілими, які керуються при цьому різними мотивами (наприклад, не усвідомлення того, що відбулося, страх розголошення, почуття власної провини тощо) [311, с. 33].

До вчинення статевих злочинів щодо дітей призводить неефективність вжитих профілактичних заходів, наявні недоліки в діяльності правоохоронних органів, пов'язані з фактами несвоєчасного виявлення цих та інших злочинів тощо.

Обставинами, що сприяють вчиненню статевих злочинів щодо дітей, насамперед, є неналежний нагляд за дітьми з боку батьків унаслідок того, що батьки залишали їх без нагляду гратися на вулиці, не супроводжували до дитячих садків і шкіл. Це використовували злочинці для заманювання дітей під різними приводами в безлюдні місця, де й вчиняли злочини [312, с. 410].

Отже, необхідно поліпшувати профілактичну роботу в освітніх закладах, постійно роз'яснюючи дітям правила поведінки на вулиці й в інших місцях. На батьківських зборах вихователі й викладачі повинні вказувати на неприпустимість зазначених вище обставин, які можуть призвести до вчинення статевих злочинів щодо дітей.

Необхідно приділяти належну увагу цьому питанню також у ЗМІ, у тому числі висвітлювати на телебаченні. На наш погляд, повинні створюватися спеціальні телевізійні програми, в яких працівники системи освіти, поліції та інших державних установ проводитимуть роз'яснювальну роботу не тільки для дітей, а й для дорослих.

Специфіка і труднощі запобігання статевим злочинам щодо дітей зумовлюються також тим, що причини статевих злочинів мають, як правило, суто інтимний характер, не охоплюються свідомістю суб'єкта й недостатньо контролюються ним. Вони пов'язані з найтоншими переживаннями, міжособистісними відносинами, внутрішній зміст яких не завжди очевидний.

Тому великого значення набуває приділення максимальної уваги до людини. Розуміння складності і суперечливості суб'єктивного світу людини, розширення можливостей реалізації особистісних потреб й інтересів (наприклад, самоствердження) у різних сферах життєдіяльності людини, надання психологічної, психотерапевтичної допомоги здійснюється в поєднанні з підвищенням ефективності виховної роботи [311, с. 50].

Не менш важливим є моральне, у тому числі статеве виховання, передусім, у ранньому віці. У цей період підлітки намагаються досягти необмеженої самостійності, виявляють підвищену зацікавленість до питань шлюбу, кохання, інтимних стосунків між чоловіком і жінкою, легко піддаються негативному впливу, схильні до наслідування вчинків. Не маючи життєвого досвіду, підлітки не завжди правильно можуть оцінити свої дії та вчинки, а також поведінку інших людей. Моральне виховання має належним чином орієнтувати молодих людей у сфері сексуального спілкування. Проте, в моральному вихованні молоді (в сім'ї, школі тощо) спостерігається чимало недоліків та хиб [313].

У кожному дошкільному чи навчальному закладі необхідна наявність психолога, який ще на ранньому етапі розвитку особистості може виявити будь-які психічні, сексуальні відхилення, що дозволить вчасно вжити необхідних заходів. Розроблення спеціальних методик і програм з навчання вихователів і педагогів прийомам і способам статевого виховання, як у дошкільних так і в навчальних закладах, дозволить правильно планувати роботу з прищеплювання підростаючому поколінню морально-етичних засад.

Крім того, у деяких сім'ях складається ненормальна обстановка: дорослі члени сім'ї пиячать, бешкетують, не приховують від дітей інтимних стосунків. Батьки, опікуни, близькі родичі інколи не реагують на відсутність у дітей почуття сорому, прояви грубощів, цинізму, підви-

щеної сексуальної зацікавленості. Це сприяє тому, що деякі з них потрапляють під вплив п'яниць, розпусників, не викритих статевих злочинців. Як наслідок, у деяких молодих людей складаються викривлені погляди на статеве життя, інтимні стосунки між чоловіком і жінкою.

Утримувачі місць розпусти та звідники згубно впливають на морально нестійких громадян, особливо малолітніх, які інколи стають їх відвідувачами. Усе це шкідливо позначається на формуванні належної моралі у молодого покоління.

Як було зазначено вище, недостатня увага профілактиці статевих злочинів приділяється в засобах масової інформації, в яких необхідно роз'яснювати населенню, які особи можуть вчиняти статеві злочини. До них належать не лише ті, хто був засуджений за вчинення статевих злочинів та звільнився з місць позбавлення волі. Потребують оперативного спостереження й особи, які виявляють підозрілу цікавість до малолітніх хлопчиків чи дівчаток, а також ті, які не притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення статевих злочинів у зв'язку з відсутністю скарг потерпілих. Необхідно виділити і групу осіб із психічними аномаліями. Важливо знати про наявність у них сексуальних відхилень, для чого потрібні консультації психіатрів. У рамках загальної профілактики її соціальний аспект передбачає:

- правильне статеве виховання, що має бути спрямоване на ознайомлення дітей зі статевими відмінностями. Як правило, у дошкільних закладах основні колективні ігри проводяться без урахування статі дітей;

- прищеплювання навичок до спілкування з однолітками (у тому числі гетеросексуального). З кожним роком навчання повинно ускладнюватися, охоплювати нові аспекти взаємин між людьми і прищеплювати почуття любові й поваги до представників протилежної статі;

- запобігання розтлінню дітей і підлітків (зокрема, важливо, наприклад, виключити доступ до порнографічної літератури й відеопродукції, негативного впливу мережі Інтернет) [314].

У літературі неодноразово зверталася увага на криміногенну роль несприятливого сімейного виховання у формуванні мотивації та механізмів насильницьких статевих злочинів. Зрозуміло, що такі негативні моменти, передусім емоційні, виявити дуже важко, а іноді й неможливо, тим більше, що втручання в справи родини завжди має бути винятково коректним і тактовним. Але якщо такі негативні факти

стають відомі, родині повинна надаватися психологічна, педагогічна допомога [311; 313; 315].

Для профілактики злочинності щодо дітей використовуються спеціальні інформаційні можливості, а саме: використання допомоги осіб, які конфіденційно співпрацюють з працівниками поліції. Орієнтуючи таких осіб, доцільно звертати їхню увагу на хитрощі, до яких удаються злочинці, вчиняючи злочини, в тому числі і щодо дітей, особливості поведінки статевих психопатів, розпусників та насильників із метою своєчасного їх виявлення. Водночас співробітники оперативних підрозділів повинні широко використовувати з метою виявлення потенційного чи реалізованого латентного сексуального насильства будь-які форми сприяння громадян, включаючи одержання разових повідомлень, у тому числі анонімних.

Безпосередньо попереджувальний вплив на конкретних осіб, від яких можна реально очікувати вчинення статевих злочинів щодо дітей, у межах оперативно-розшукової профілактики включає реалізацію багатьох можливостей, що впливають зі змісту компетенції підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у повному обсязі. До них належить, насамперед, використання допомоги осіб, що конфіденційно співпрацюють, яка спрямовується для здійснення позитивного впливу на об'єкти профілактики. Особи, які конфіденційно співпрацюють, мають бути детально проінструктовані і підготовлені оперативним працівником, забезпечені переконливою аргументацією, яку мають доводити до свідомості профілактованої особи.

Нині оперативні працівники та слідство іноді вдаються до допомоги психологів, але, як показують результати дослідження, лише епізодично. На нашу думку, активна участь спеціалістів цієї галузі знань принесла б значну користь у кримінальних провадженнях про тяжкі злочини, пов'язані з насильством щодо малолітніх.

У процесі роботи з населенням необхідно послідовно доводити до свідомості громадян, що без їх допомоги неможливо виявляти осіб, які мають намір вчинити статеві злочини щодо малолітніх. Важливо, щоб практично кожна людина, яка проживає на території обслуговування управлінням поліції, знала, що її повідомлення не залишиться без уваги, а у випадку побоювань вона може передати свою інформацію анонімно.

Профілактика насильницьких злочинів щодо малолітніх, повинна здійснюватися так само й стосовно осіб, які відбувають покарання за вчинені ними злочини в установах виконання покарань.

Виправлення і перевиховання засудженого можливе лише в тому випадку, якщо будуть виявлені ті внутрішні причини, що призвели до вчинення ним злочину. Вони і мають бути, насамперед, об'єктом індивідуального впливу. Тільки в цьому випадку можна досягти дійсного виправлення і перевиховання злочинців, запобігти рецидиву. Індивідуальна робота повинна будуватися, насамперед, на детальному вивченні властивостей особистості, на виявленні мотивів злочинної діяльності. Необхідно чітко сформулювати мету індивідуального впливу і прийоми психокорекції особистості та її поведінки. У будь-якому випадку вихідною передумовою індивідуальної роботи є психологічний аналіз і оцінка життєвого шляху злочинця, що здійснюється за допомогою такого методу як бесіда. Бесіда, якщо вона побудована відповідним чином, одночасно може мати велике виховне значення. Під час розповіді засуджений упорядковує свої думки й часто сам виявляє деякі причинно-наслідкові зв'язки, конструктивні висновки, що іноді виникають у нього після бесіди. Можна використовувати і пряме роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків або загалом, або на його конкретному прикладі [316, с.95 -96].

Також необхідно звернути увагу і на професійну допомогу дітям, які постраждали від різних видів насильства. Вона надається притулками для дітей, службами у справах дітей та центрами соціально-психологічної реабілітації дітей. У таких центрах надається не лише комплексна соціальна, психологічна, педагогічна, медична, правова та інші види допомоги дітям, але й проводиться психолого-педагогічна корекція та реабілітація з урахуванням індивідуальних потреб дітей, у тому числі й тих, які зазнали різних видів насильства, постраждали від жорстокого поводження.

Як було рекомендовано Всеукраїнською міжвідомчою координаційно-методичною радою з правової освіти населення, доцільно реорганізувати притулки у центри соціально-психологічної реабілітації, оскільки останні мають більші ресурси для надання комплексної допомоги дітям, реінтеграції їх у сім'ю [317].

Міністерством соціальної політики України з листопада 2012 по липень 2016 року було внесено зміни до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей [318], якими передбачено більш широкі можливості проведення корекційної роботи з дітьми, які постраждали від насильства, торгівлі дітьми.

З метою попередження дитячої бездоглядності, запобігання правопорушенням серед дітей, вжиття відповідних заходів щодо соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, служ-

бами у справах дітей систематично проводяться профілактичні заходи «Вокзал», «Діти вулиці», «Підліток» тощо, які передбачають перевірки місць дозвілля дітей, відвідування сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання практичної і методичної допомоги.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та Плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству» на період до 2015 року [319], в регіонах реалізовувались заходи з питань попередження насильства в сім'ї, головною метою яких було привернення уваги всіх верств населення до проблем насильства в сім'ї, формування тендерної культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах, інформування про органи та установи, до яких можна звертатися у випадку насильства, проведення роботи з жертвами насильства в сім'ї та особами, які вчиняють насильство в сім'ї.

Круглі столи, семінари, тренінги, дискусії, дебати, систематичне висвітлення проблем насильства в сім'ї у місцевих засобах масової інформації проводились відповідно до регіональних комплексних програм з попередження насильства в сім'ї, затверджених органами місцевого самоврядування майже у всіх областях та великих містах України [307, с.49].

Форми запобіжних заходів проти жорстокого поводження з дітьми та захисту дітей від насильства в сім'ї можна сформувати в три групи: *первинні, вторинні і третинні*.

Первинні засоби запобігання насильства над дітьми - дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей. Прикладами таких дій є інформаційні кампанії щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними так і недержавними організаціями. Зазвичай первинні засоби запобігання насильства включають у себе наступну діяльність: відвідування працівниками соціальної служби та служби охорони здоров'я сім'ї; проведення навчальних програм з усвідомленого батьківства та розвитку дитини; функціонування телефонних ліній допомоги; консультування у громадських центрах тощо.

Спеціалісти соціальної сфери (соціальні працівники, соціальні педагоги, представники громадських організацій тощо) виконують важливу роль в організації первинних профілактичних заходів щодо жорстокого поводження з дітьми, особливо у проведенні навчання для батьків. Тема усвідомленого батьківства піднімається багатьма громадськими організаціями, проводяться тренінги/семінари для батьків щодо основ батьківської компетентності, особливості розвитку дитини раннього ві-

ку, реалізації прав дитини в сім'ї, виховання дітей на основі здорового глузду. З метою запобігання жорстокого поводження з дітьми та захисту їх від різних форм насильства на місцевих рівнях створюються та розповсюджуються інформаційні матеріали, що містять список інституцій та організацій, покликаних надавати допомогу дітям, перелік органів поліції, куди можна звернутися з приводу насильства.

Вторинними засобами запобігання насильству є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення «факторів ризику» поганого ставлення до дитини. Для соціального працівника у даному випадку необхідно пам'ятати, що не всі сім'ї, які мають «фактори ризику», матимуть і випадки поганого ставлення. Підхід відбору - це тільки засіб, що дозволяє забезпечити підтримку тим родинам, які мають додаткові потреби. Таким чином, хоч цей підхід може розглядатися як суперечливий, після відбору відбувається позитивне та корисне втручання. Різноманітні дослідження встановили численні «фактори ризику». Жорстокість у сім'ї (зазвичай насилля чоловіка чи дружини) - найбільш передбачуваний «фактор ризику», який призводить до насильства над дитиною у майбутньому. При проведенні відбору сім'ї для втручання необхідно враховувати наступні фактори:

- батьківське сприйняття дитини;
- батьківську позицію щодо дитини; індикатори формування прив'язаності;
- якість батьківства.

Третинні засоби запобігання насильства - це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявності активних первинних та вторинних запобіжних заходів.

В Україні з дітьми, які потерпіли від жорстокого поводження, насильства, працюють вже згадані вище центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які створюють притулки для жінок з дітьми, що постраждали від насильства. Будь-яке залучення працівників соціальної сфери до захисту дитини від жорстокого поводження повинно розглядатися в контексті мультидисциплінарного підходу. Всі запобіжні заходи мають проводитися в рамках Конвенції ООН про права дитини та чинного законодавства України [307, с. 50-51].

Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею,

експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Передача інформації про такі випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на:

- органи опіки і піклування;
- служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для молоді.

Служби у справах дітей:

а) ведуть загальний облік дітей, які зазнали жорстокого поводження, та сімей, у яких діти зазнали жорстокого поводження;

б) координують діяльність органів освіти, охорони здоров'я, органів поліції щодо профілактики та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми;

в) надають необхідну допомогу дитині, яка зазнала жорстокого поводження, та в разі загрози його вчинення, вживають заходів до попередження жорстокого поводження щодо дитини;

г) направляють дитину для обстеження стану її здоров'я до установ і закладів охорони здоров'я з метою документування фактів жорстокого поводження, надання дитині необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарі;

д) вживають невідкладних заходів з ліквідації наслідків і загрози неправомірних дій щодо дитини; у разі потреби разом з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх розв'язують питання про тимчасове вилучення дитини із середовища, де вона зазнала жорстокого поводження, та про подальше її влаштування;

е) спільно з центрами соціальних служб для молоді надають необхідну соціально-психологічну допомогу, проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми;

є) представляють, у разі необхідності, інтереси дитини в суді [307, с. 52].

Органи та заклади освіти здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми та терміново передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, працівників поліції про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення. Уживають заходів до виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах,

притягають до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми.

Керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів. Класні керівники в необхідних випадках організовують роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Органи та заклади охорони здоров'я: цілодобово здійснюють приймання дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу; при обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, органи поліції та відповідну службу у справах дітей; у разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження.

Управління (відділи) у справах сім'ї, дітей та молоді:

- здійснюють приймання та розгляд звернень і повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми;
- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, Національної поліції про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;
- направляють дітей, які зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації, прийомні сім'ї);
- проводять профілактичну, роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо попередження жорстокого поводження з дітьми.

На центри соціальних служб для молоді покладено обов'язок приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини та термінової (протягом однієї доби) передачі таких повідомлень у письмовій формі до служби у справах дітей, Національної поліції про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення.

Центри соціальної служби у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу дітям, які постраждали від жорстокого поводження, надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, а також діти із сімей, перебування в яких загрожує їх здоров'ю чи життю, мають можливість цілодобово звернутися до притулку для неповнолітніх або центру соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх. Підставою для прийняття дитини є звернення дитини (усне або письмове) до адміністрації закладу за допомогою, яке обов'язково реєструється та невідкладно розглядається керівництвом закладу. Всеукраїнська дитяча лінія (8-800-500-21-80) та система телефонів довіри безкоштовно, конфіденційно та анонімно надає консультації та психологічну допомогу дитині, яка постраждала внаслідок жорстокого поводження з нею; надає дитині інформацію про роботу служб у справах дітей, відділів у справах сім'ї та молоді, соціальних служб для молоді, органів опіки і піклування, освіти і науки, охорони здоров'я, кримінальної поліції, неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей; інформує відповідну службу у справах дітей про факт жорстокого поводження (у разі, якщо така дитина погодилася повідомити свою адресу проживання) з метою оперативного втручання та надання допомоги.

При вжитті заходів захисту дітей від жорстокого поводження та насильства в сім'ї важливо розібратися в тому, що є притаманним саме насильству, чим воно відрізняється від випадкового прояву сили, від нещасного збігу обставин.

Необхідно розпізнати в кожному випадку насильство, як воно впливає на самопочуття, на самооцінку людини, на долю жертви насильства, і що саме породжує насильство, зокрема, домашнє насильство, звідки воно береться і як йому запобігати, як долати наслідки злочинного насильства. В цьому відношенні важливим є розуміння психології злочинця, витоків насильницької поведінки, засобів соціального захисту жертв насильства та психологічної роботи з насильниками [307, с. 53].

Варто зазначити, що при всій небезпеці домашнього насильства цей вид правопорушень все ще є досить латентним, скритим від громадськості та правоохоронців.

Протидія насильницьким злочинам над дітьми потребує вдосконалення й національного законодавства та практики його застосування правоохоронними органами і судами.

Л. Гема вважає, що державні пріоритети захисту життя і здоров'я дітей від будь-якого насильства і недбалості слід більш чітко прописати у нормативних актах [320].

Суттєвим зниженням рівня латентності насильства і невиконання батьківських обов'язків може стати запровадження альтернативного (адміністративному арешту, виправним роботам та адміністративному штрафу) виду покарання, щось на зразок примусового проходження спрощеної корекційної програми соціально-виховного напрямку. Тобто призначення судами певного терміну перебування початківців-кривдників (можливо разом із дітьми) під наглядом спеціалістів (психологів, соціальних педагогів).

Виходячи з важливості удосконалення системи захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї суб'єктам такого захисту необхідно:

- сприяти ефективній взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Національної поліції, органів та закладів освіти, охорони здоров'я у попередженні жорстокого поводження з дітьми, фізичного, сексуального, психологічного, соціального насильства, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;
- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту малолітніх і неповнолітніх дітей, а також профілактики та запобігання будь-яким негативним явищам, злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;
- вдосконалити чинне законодавство щодо попередження та подолання різних видів насильства стосовно дітей, зокрема шляхом внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [321];
- забезпечити дієвий контроль за організацією роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження.

Насильство над дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, їхнім наслідком завжди є суттєва шкода для розвитку і соціалізації дитини, нерідко є загрозою життю дитини чи навіть причиною смерті. Тому державні спеціально уповноважені на протидію насильству органи, громадські організації, члени сімей повинні використовувати всю систему захисту дітей від насильницьких злочинів.

Висновки до розділу 4

1. В умовах гострої політичної та економічної кризової ситуації в Україні постає проблема достатнього забезпечення прав дитини в різних сферах її життєдіяльності: освіті, медицині, культурі. Та найгостріше постає питання кримінально-правового захисту прав та свобод дитини. Насильницькі дії відносно дітей через порушення їх основоположних прав (право на життя; право на захист від усіх форм насильства; право на повагу честі й гідності; право на свободу слова, світогляду та віросповідання; право на вільний розвиток особистості) завдають не тільки фізичних наслідків, але й залишають душевні рани в дітей, спричиняють збиток здоров'ю дитини чи небезпеку для її життя. Це позначається на фізичному і психічному здоров'ї, ставить під загрозу здатність вчитися і спілкуватися та ускладнює розвиток дитини. Відсутність позитивної динаміки в протидії насильницьким діям у дитячому середовищі ставить під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства.

У межах цього дослідження було зроблено спробу виділити підвид насильницької злочинності в залежності від характеристики потерпілих. Мається на увазі специфічна категорія потерпілих – діти. Враховуючи вік дитини, спрямоване проти них насильство може застосовуватись у специфічних формах, нерідко відмінних від тих форм, в яких застосовується насильство відносно дорослих. Основні відмінності в цьому підвиді злочинності зосереджуються на особі потерпілого, його ролі в механізмі злочинної поведінки.

Отже, перелік злочинів, передбачених КК України, як таких, що вчиняються щодо дітей із застосуванням насильства, є значно ширшим ніж перелік насильницьких злочинів стосовно дорослих.

Характерні ознаки дітей, потерпілих від насильницьких злочинів, повинен знати кожен працівник органів досудового розслідування. Наведена інформація про дітей-жертв кримінального насильства здатна полегшити та підвищити ефективність протидії насильницькій злочинності.

Найуразливішими малолітніми потерпілими від насильницьких злочинів є групи дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а саме: безпритульні; діти, які проживають у «депресивних» районах із високим рівнем безробіття; проживають у курортних і туристичних зонах; залишились без піклування батьків; перебувають в інтернатних закладах; мають наркотичну, алкогольну, токсичну залежність; виховуються в сім'ї з одним із батьків; один чи обоє батьків тривалий час пе-

ребувають на заробітках в інших регіонах України чи за кордоном; виховуються в сім'ях, в яких батьки (особи, які їх заміняють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання або утримання дитини, зловживають батьківськими правами, негативно впливають на поведінку дітей.

У процесі дослідження та аналізу наукової літератури встановлено, що для отримання відомостей про особу малолітнього потерпілого та вчинення насильницького злочину відносно нього слід використовувати наступні джерела в ході розслідування: малолітній (особисте спілкування, його покази); батьки чи інші законні представники малолітнього; відомості та характеристика з місця навчання; матеріали кримінального провадження; результати проведення слідчих (розшукових) дій; результати психологічного обстеження дитини; акт обстеження житлових умов; медична документація.

2. До прийняття КПК України у квітні 2012 році проведення негласних розшукових дій законодавчо регламентувалося лише Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому існували окремі проблеми реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Чинний нині КПК України містить окремий правовий інститут (негласні слідчі (розшукові) дії), який закріплено у главі 21 КПК України, а також окремих нормативних приписах цього Кодексу, що визначають повноваження учасників кримінального провадження.

Відповідно до законодавчої дефініції, негласні слідчі (розшукові) дії розуміються як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

У провадженнях щодо насильницьких злочинів відносно дітей, зважаючи на обставини конкретної справи, відповідно до порядку, встановленому КПК України слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених цим Кодексом, - слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, приймає рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Практично негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого виконує працівник оперативного підрозділу, що обумовлено наявністю у останнього відповідного досвіду, матеріально-технічного та

організаційного забезпечення. Ураховуючи це, а також зважаючи на наявність навиків поводження з потерпілими дітьми та дітьми, які вчинили злочини, доцільно підрозділам ювенальної превенції Національної поліції надати повноваження щодо провадження оперативно-розшукової діяльності, внівши відповідні зміни до оперативно-розшукового законодавства.

3. Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Передача інформації про такі випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для молоді.

Особливу роль у процесі попередження та профілактики злочинів та правопорушень відіграють ЗМІ. ЗМІ у своїй діяльності пристосовані у здійсненні певного психологічного впливу на численні та порівняно сталі аудиторії. Вони спроможні донести інформацію (а разом з нею і керуючий вплив) до осіб, про яких відомо лише те, що вони належать до однієї чи іншої групи аудиторії. Громадські організації, держава та незалежні ЗМІ мають дотримуватися норм саморегулювання в інформаційній сфері, можуть відігравати важливу роль у просуванні культури поваги до прав дитини та діяти як партнери. З метою захисту прав дітей, створення для них безпечного середовища, а також надання своєчасної та кваліфікованої допомоги дітям-жертвам насильства, протидії торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці в країні сформована система, яка має працювати в напрямках попередження насильства шляхом широкої *просвітницької роботи*, виявлення та покарання винуватців таких злочинів проти дітей, надання допомоги, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильницьких дій щодо дітей.

Необхідно поліпшувати профілактичну роботу щодо запобігання насильства відносно дітей в освітніх закладах, постійно роз'яснюючи дітям правила поведінки на вулиці та інших місцях. На батьківських зборах вихователі й викладачі повинні вказувати на обставини, які можуть призвести до вчинення насильницьких злочинів щодо дітей.

Для запобігання насильницьким злочинам щодо дітей необхідно приділяти належну увагу цьому питанню у засобах масової інформації, у тому числі висвітлювати на телебаченні. Повинні створюватися спе-

ціальні телевізійні програми, в яких працівники системи освіти, поліції та інших державних установ проводитимуть роз'яснювальну роботу не тільки для дітей, а й для дорослих.

Розділ 5

ВЗАЄМОДІЯ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

5.1. Форми та напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей в Україні

Масштабність та глобальність наслідків міжнародних правопорушень зумовлюють необхідність налагодження взаємовідносин між державами та міжнародними організаціями щодо боротьби з такими негативними проявами.

За всю історію співробітництва суб'єктів міжнародного права у протидії злочинності накопичився досить великий масив міжнародно-правових норм, принципів та механізмів попередження, протидії, припинення та розслідування міжнародних правопорушень [322, с. 200].

Процес становлення міжнародного співробітництва у протидії з насильницькими злочинами фактично починається із періоду зародження взаємовідносин між першими розвинутими державами, коли були укладені перші двосторонні договори про видачу злочинців. В подальшому розвиток міжнародних відносин у сфері боротьби зі злочинністю фактично відбувається у розрізі розвитку міжнародного права [323, с. 216].

Кожний історичний період ставив перед міжнародною спільнотою нові виклики, вимагав зосередження спільних зусиль у вирішенні економічних, політичних, соціальних проблем і, в тому числі, проблем боротьби із насильницькими злочинами щодо дітей [324, с. 406].

Боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва. Її зростання та інтернаціоналізація перетворили цю боротьбу на одну з головних соціальних проблем і обумовили необхідність взаємодії держав у справі її розв'язання [325, с. 390].

Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні є невід'ємною складовою належної реалізації його завдань. Значення такого співробітництва важко переоцінити, адже саме за допомогою спільних дій різних держав-членів міжнародного співтовариства відбувається

ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [326, с. 400].

Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні досить тривалий час не мало нормативного врегулювання у кримінально-процесуальних нормах. Ситуація змінилася із прийняттям Закону України від 21 травня 2010 року № 2286-VI «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції)» [327].

Наступне удосконалення чинного законодавства пов'язане з прийняттям Закону України від 16 червня 2011 року № 3529-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах», на підставі якого КПК України 1960 року було доповнено нормами, які містили новели, зокрема:

- 1) можливість застосування телефонної конференції та відеоконференції при проведенні слідчої дії;
- 2) відшкодування витрат, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги на території України;
- 3) інформування про злочини;
- 4) створення та порядок діяльності міжнародних слідчих груп;
- 5) присутність представника компетентного органу іноземної держави під час виконання запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу;
- 6) надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах;
- 7) перейняття кримінального переслідування [328].

Чинний КПК України більш детально розглядає регламентування та нормативне врегулювання кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних із міжнародним співробітництвом. Зазначений напрям кримінальних процесуальних відносин урегульований розділом IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», який містить п'ять глав: главу 42 «Загальні засади міжнародного співробітництва», главу 43 «Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій», главу 44 «Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція)», главу 45 «Кримінальне провадження у порядку перейняття», главу 46 «Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб» [6].

При цьому необхідно пам'ятати про специфіку нормативного врегулювання цих правовідносин, адже вони насамперед виходять із положень міжнародних договорів України. Так, ст. 9 Конституції України

зазначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Саме тому згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [6].

Водночас зауважимо про пріоритетність положень міжнародних договорів порівняно з національним законодавством України. Про це вказує законодавець у ч. 4 ст. 9 КПК України: у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору. Також у ч. 4 ст. 4 КПК України зазначено, що при виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України [6].

Основою міжнародного законодавства з цих питань є багатосторонні (конвенції та додаткові протоколи до них) та двосторонні договори [329, с. 164].

До міжнародних багатосторонніх договорів України за основними напрямками міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а зокрема і щодо розслідування насильницьких злочинів щодо малолітніх дітей, належать:

- Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року, а також Додатковий протокол від 15 жовтня 1975 року та Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 року до цієї Конвенції [330];

- Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року, а також Додатковий протокол від 17 березня 1978 року та Другий додатковий протокол від 01 листопада 2001 року до цієї Конвенції [331];

- Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 року [322];

- Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 22 вересня 1995 року [333];

- Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року та Протокол від 29 березня 1997 року до цієї Конвенції [334].

Водночас у певних сферах міжнародного співробітництва використовуються й інші спеціальні багатосторонні договори України щодо боротьби з конкретними видами злочинів, зокрема:

- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 8 листопада 1990 року;

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року та Додатковий протокол від 15 травня 2003 року до цієї Конвенції;

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї від 15 листопада 2000 року, що доповнює Конвенцію та інші [335].

Зазначимо, що міжнародне співробітництво здійснюється також за допомогою двосторонніх договорів України з іншими державами. Прикладом можуть бути:

- Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року [336];

- Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23 вересня 1996 року [337];

- Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію від 10 грудня 1998 року [338];

- Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 10 жовтня 2004 року [339];

- Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 9 жовтня 2008 року та інші [340].

Позитивним чинником щодо ефективного співробітництва органів прокуратури України зі своїми іноземними колегами є відомчі договори, укладені Генеральною прокуратурою України:

- Угода про правову допомогу та співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Литовської Республіки від 08 грудня 1992 року [341];

- Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Болгарія від 01 червня 2001 року [342];

- Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Монголії від 08 вересня 2003 року [343];

- Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва між Генеральною прокуратурою України і Верховною прокуратурою Республіки Корея від 17 квітня 2006 року та інші [344].

Таким чином, прокурор для ефективної реалізації своїх повноважень у міжнародному співробітництві повинен керуватися не лише КПК України, а й відповідним багатостороннім та двостороннім договором України [345, с. 3].

Додамо, що держави-учасниці як сторони міжнародної співпраці мають право заявити застереження щодо будь-якого положення або будь-яких положень міжнародного договору. У зв'язку з цим перед складанням запиту про міжнародне співробітництво необхідно обов'язково з'ясувати позиції запитуваної сторони щодо можливостей реалізації відповідної форми міжнародного співробітництва у кожному випадку окремо [346, с. 34].

Однак є випадки надання та отримання міжнародної правової допомоги чи іншого міжнародного співробітництва без міжнародного договору. Така можливість передбачена ст. 544 КПК України. Основною у цій співпраці слугує засада взаємності, яка полягає в тому, що Генеральна прокуратура України як уповноважений (центральный) орган України, направляючи запит до іноземної держави, з якою немає договірних відносин, письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит про надання такого самого виду міжнародної правової допомоги. Водночас Генеральна прокуратура України розглядає запит іноземної держави лише за наявності письмової гарантії запитуючої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на засадах взаємності [347].

Також зазначено про можливість застосування засади взаємності у наказі Генерального прокурора України від 11 лютого 2013 року № 8гн «Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародно-правового співробітництва», згідно з п. 1 якого міжнародно-правове співробітництво під час кримінального провадження, наглядова діяльність у цьому напрямі здійснюються органами прокуратури України відповідно до Конституції України, чинного законодавства і міжнародних договорів, а також без договору у випадках, коли для належної

реалізації завдань і функцій прокуратури необхідно застосування норм міжнародного права або взаємодія з іноземними державними установами чи міжнародними організаціями. При цьому органи прокуратури України повинні дотримуватися принципів взаємної поваги до національного суверенітету і прав людини, добросовісного виконання зобов'язань та невтручання у внутрішні справи іноземних держав. Зауважимо, що саме зазначеним вище наказом № 8 регулюються питання, пов'язані із організацією роботи прокурорів у цій сфері [347].

Кримінальна процесуальна діяльність прокурора у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження, враховуючи структуру відповідного розділу КПК України, здійснюється у чотирьох напрямках: 1) міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій; 2) видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); 3) кримінальне провадження у порядку перейняття; 4) визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб [348, с. 231]. Водночас ст. 542 КПК України більш розгорнуто визначає обсяг та форми міжнародного співробітництва, а саме: вручення документів; виконання окремих процесуальних дій; видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; тимчасова передача осіб; перейняття кримінального переслідування; передача засуджених осіб; виконання вироків [348, с. 232].

Визначивши основні напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів, а зокрема і насильницьких злочинів щодо дітей, розглянемо характеристику кожного з них.

Міжнародна правова допомога є одним із напрямів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Основною підставою для звернення до запитуваної сторони є нагальна потреба проведення певних процесуальних дій за умови, що такі дії неможливо виконати на території України [349, с. 8].

Сфера міжнародної правової допомоги виходить зі змісту та обсягу даного напрямку співробітництва, що визначається передусім міжнародними зобов'язаннями України. Так, згідно зі ст. 3 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року запитувана сторона виконує у передбачений їй законодавством спосіб будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй судовою владою запитуючої сторони з метою забезпечення показань свідків або передачі предметів, які являють собою речові докази, матеріалів судової справи або документів [331]. Додамо, що ст. 6 Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року, визначаючи обсяг правової допомоги,

зазначає, що договірні сторони надають один одному правову допомогу шляхом виконання процесуальних і інших дій, передбачених законодавством запитованої договірної сторони, зокрема складання і пересилання документів, проведення обшуків, вилучення, пересилання і видача речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, обвинувачених, свідків, експертів, порушення карного переслідування, розшуку і видачі осіб, що вчинили злочини, визнання і виконання судових рішень у цивільних справах, вироків у частині цивільного позову, виконавчих написів, а також шляхом вручення документів [334]. Водночас прохання про надання правової допомоги повинно ґрунтуватися також на національному законодавстві, а докази - отримуватися у порядку, визначеному КПК України. Зокрема, ч. 4 ст. 93 КПК України вказує, що докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. При цьому згідно зі ст. 550 КПК України документи, які направляються у зв'язку із запитом про міжнародне співробітництво, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі офіційною особою компетентного органу сторони, яка запитує, або запитованої сторони і скріплено гербовою печаткою компетентного органу, приймаються на території України без додаткового засвідчення (легалізації) у разі якщо це передбачено міжнародним договором України. Відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання дій, передбачених у запиті про міжнародне співробітництво, органами іноземної держави та за процедурою, передбаченою законодавством запитованої держави, не потребують легалізації і визнаються судом допустимими, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, прав людини і основоположних свобод [6].

Реалізація міжнародної правової допомоги відбувається через централізований та децентралізований порядок зносин. Згідно з ч. 1 ст. 545 КПК України Генеральна прокуратура України звертається із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, яке у таких випадках здійснює функції центрального органу України [6].

Зазначені зносини можуть відбуватися також за допомогою надсилання запиту про міжнародну правову допомогу поштою, а в невідкладних випадках електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку. У такому разі оригінал запиту надсилається поштою не пізніше трьох днів

з моменту його передання електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Якщо міжнародна правова допомога надається на засадах взаємності, тобто за відсутності міжнародного договору з відповідною державою, уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуваної сторони дипломатичним шляхом [350, с. 300].

Міжнародну правову допомогу необхідно диференціювати на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Отримання правової допомоги за кордоном оформлюється запитом про міжнародну правову допомогу.

Форма і зміст запиту мають дуже важливе значення, адже напряду впливають на законність та ефективність результату міжнародної правової допомоги.

Зміст і форма запиту про міжнародну правову допомогу повинні відповідати вимогам КПК України або міжнародного договору України, що застосовується у конкретному випадку [351, с. 55]. Так, згідно зі ст. 552 КПК України запит повинен містити:

1) назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;

2) посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;

3) найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;

4) стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію (надання такої інформації не вимагається до запиту про вручення особі документів або викликів до суду);

5) відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України (надання такої інформації не вимагається до запиту про вручення особі документів або викликів до суду);

6) відомості про відповідну особу, зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;

7) чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження;

8) відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності (надання такої інформації не вимагається до запиту про вручення особи документів або викликів до суду);

9) інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони [6].

Якщо запит стосується проведення допиту особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого, то до нього додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків та перелік питань, які необхідно поставити їй, або відомості, які необхідно отримати від особи.

Якщо запит стосується проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, то до нього додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах [352, с. 290].

Згідно зі ст. 548 КПК України запит і долучені до нього документи складаються у письмовій формі, засвідчуються підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу.

Окрім КПК України, зміст запиту може ґрунтуватися на вимогах відповідного міжнародного договору України, що застосовується у кожному конкретному випадку. Відповідно до ст. 14 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року прохання про взаємну допомогу повинні містити: назву органу, що звертається із проханням; предмет і причину прохання; якщо можливо, відомості про відповідну особу та її громадянство; за необхідності прізвище і адресу відповідної особи; в окремих випадках має бути зазначене правопорушення і міститися стислий виклад фактів. Згідно зі ст. 7 Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року у дорученні про надання правової допомоги повинно бути зазначено:

- 1) найменування запитуваної установи;
- 2) найменування установи, яка запитує;
- 3) найменування справи, за якою запитується правова допомога;
- 4) імена і прізвища сторін, свідків, підозрюваних, підсудних, засуджених або потерпілих, їх місце проживання і місцеперебування, громадянство, заняття, а у кримінальних справах також місце і дата наро-

дження і, за можливості, прізвища й імена батьків; для юридичних осіб - їх найменування і місцезнаходження;

5) за наявності представників вказаних вище осіб, їхні імена, прізвища й адреси;

6) зміст доручення, а також інші відомості, необхідні для його виконання;

7) у кримінальних справах також опис і кваліфікація вчиненого діяння і дані про розмір збитку, якщо він був заподіяний у результаті діяння. Таке доручення повинно бути підписане і скріплене гербовою печаткою установи, яка запитує. [334].

За наявності двосторонніх договірних відносин слід користуватися положенням відповідного договору. Наприклад, згідно зі ст. 11 Договору між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 09 жовтня 2008 року запит про надання допомоги повинен містити:

1) назву органу, який запитує;

2) виклад мети запиту і стислий опис запитуваної допомоги;

3) виклад обставин справи, її юридична кваліфікація з посиланням на відповідні положення закону і наданням тексту закону;

4) ім'я, прізвище й адресу особи, про яку йдеться у запиті, а щодо юридичної особи - найменування, юридичну адресу або місцезнаходження, банківські реквізити та ідентифікаційні коди;

5) причини застосування і докладний опис будь-якої конкретної процедури або вимоги, про дотримання якої просить запитуюча сторона;

6) визначення будь-яких строків, протягом яких бажано виконати запит;

7) у разі, коли запит стосується отримання свідчень особи, описання суті свідчень чи заяви, які запитуються, та (за потреби) перелік запитань, які необхідно поставити особі;

8) у разі передачі речових доказів - інформацію про особу або осіб, під наглядом яких знаходиться речові докази, місце, куди речові докази мають бути передані, та будь-які перевірки, які мають бути проведені;

9) у разі перевезення осіб, які утримуються під вартою, - інформацію про осіб, які супроводжуватимуть їх під час перевезення, місце, куди має бути передана така особа, і дату її повернення;

10) за необхідності - інформацію про потребу в конфіденційності з викладенням причин;

11) коли запит стосується пошуку, арешту і конфіскації майна або доходів від злочину, якщо можливо, детальний опис майна або доходів від злочину, включаючи їх місцезнаходження;

12) опис доказів, які можуть бути надані для використання при проведенні процесуальних дій у запитуваній стороні;

13) будь-яку іншу інформацію, необхідну для належного виконання запиту. Запит про надання допомоги та супровідні документи мають бути підписані та скріплені офіційною печаткою запитуючого органу [340].

Особлива увага при складанні запиту повинна бути зосереджена на мовних особливостях. Адже неправильний або незрозумілий переклад документів, які надсилаються, спричинить негативні наслідки щодо якості й ефективності виконання запиту про міжнародну правову допомогу. Так, згідно ч. 3 ст. 548 КПК України запит і долучені до нього документи супроводжуються засвідченим у встановленому порядку перекладом мовою, визначеною відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору - офіційною мовою запитуваної сторони або іншою прийнятною для цієї сторони мовою [6]. Враховуючи ст. 16 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, прохання і документи, що до них додаються, не перекладаються, однак кожна договірна сторона під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання шляхом перепроводження відповідної заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи може залишити за собою право вимагати, щоб прохання і документи, які до них додаються, надсилалися їй разом із перекладом на її мову, або на одну з офіційних мов Ради Європи, або на таку з цих мов, яку вона вкаже, інші сторони можуть застосовувати принцип взаємності. Наприклад, Австрійська Республіка у своїй заяві, яка містилася у документі про ратифікацію, поданому 02 жовтня 1968 року, зазначила, що звернення та документи, що додаються, складені не німецькою, французькою чи англійською мовою, повинні супроводжуватись перекладом на одну з цих мов. Республіка Болгарія у поправці до заяви, яка містилася у вербальній ноті Постійного представництва від 07 березня 2002 року, заявила, що вона вимагатиме, щоб запити про надання допомоги та додані до них документи супроводжувалися перекладом на болгарську мову, а за відсутності такого перекладу, перекладом на одну з офіційних мов Ради Європи [331]. Відповідно до ст. 17 Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року у відношеннях один з одним при виконанні цієї Конвенції установи юстиції договірних сторін корис-

туються державними мовами договірних сторін або російською мовою. У випадку виконання документів державними мовами договірних сторін до них додаються засвідчені переклади російською мовою [334].

Якщо співпраця врегульована двостороннім договором України, необхідно виходити з умов такого договору.

За виникнення потреби проведення процесуальних та слідчих дій, які спрямовані на конкретний результат у кримінальному провадженні, прокурору необхідно виходити з положень КПК України та міжнародних договорів. При цьому за потреби проведення запитуваних процесуальних дій із застосуванням положень КПК України долучати належно завірені витяги відповідних норм закону, якими регламентовано виконання таких процесуальних дій. Якщо ставиться питання про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, то до запиту додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Чітко визначеного переліку процесуальних та слідчих дій, які можна проводити за кордоном, немає, адже у кожному конкретному випадку необхідно виходити з договірних зобов'язань запитуваної сторони та позиції останньої щодо застережень до окремих положень міжнародного договору [353].

Якщо прохання про проведення міжнародної правової допомоги стосується питання вручення документів та рішень, у відповідному запиті вказуються такі відомості: стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію; відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України; відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності. При цьому прокурор обов'язково має керуватися положеннями міжнародного договору України із запитуваною стороною [354, с. 388]. Наприклад, у ст. 9 Договору між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 27 березня 2003 року йдеться про те, що запитувана установа здійснює вручення документів відповідно до правил, які діють в її державі, якщо документи, що підлягають врученню, складені на її мові або забезпечені завіреним перекладом. У разі, якщо документи складені не мовою запитуваної договірної сторони або не забезпечені перекладом, вони вручаються одержувачу, якщо він згоден добровільно їх прийняти. У запиті про вручення повинні бути вказані точна адреса одержувача та

найменування документа, який підлягає врученню. Якщо вказана в запиті про вручення адреса виявилась неповною або неточною, запитувана установа згідно зі своїм законодавством вживає заходів для встановлення адреси [355, с. 87].

Тимчасова передача врегульована ст. 565 КПК України та застосовується у випадку, якщо для дачі показань або участі в інших процесуальних діях під час кримінального провадження необхідна присутність особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у виді позбавлення волі на території іноземної держави і не притягується до кримінальної відповідальності в цьому кримінальному провадженні, орган досудового розслідування, прокурор, які здійснюють кримінальне провадження, складають прохання про тимчасову передачу такої особи в Україну. У разі задоволення компетентним органом іноземної держави прохання про тимчасову передачу особи, така особа має бути повернута після проведення процесуальних дій, для яких вона була передана, у погоджений з іноземною державою строк. Тимчасова передача особи здійснюється лише за наявності письмової згоди такої особи. Прокурор повинен стежити за дотриманням строків перебування даної особи на території України, а за необхідності складати документи на продовження строку тимчасової передачі не пізніше як за двадцять днів до закінчення такого строку.

Зазначимо, що за ст. 11 Договору між Україною й Ісламською Республікою Іран про правові відносини та правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 11 травня 2004 року особа, яка утримується під вартою і особиста присутність якої як свідка або для очної ставки запитується запитуючою стороною, тимчасово перепроваджується на територію, де має відбутися допит, за умови її повернення у строки, вказані запитуваною стороною. При цьому у перепровадженні особи може бути відмовлено: 1) якщо особа, яка утримується під вартою, на це не погоджується; 2) якщо її присутність необхідна для цілей кримінального провадження, що здійснюється на території запитуваної сторони; 3) якщо її передача може призвести до продовження строків її утримання під вартою; 4) якщо існують інші важливі обставини для того, щоб не передавати її на територію запитуючої сторони [356, с. 14-15].

Наступною формою міжнародної правової допомоги є виклик особи, яка перебуває за межами України (ст. 566 КПК України). Виклик цієї особи здійснюється повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України. Ця особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, затримана, стосовно неї не може бути

обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, до неї не можуть бути застосовані інші заходи забезпечення кримінального провадження чи обмеження її особистої свободи як з приводу кримінального правопорушення, яке є предметом цього кримінального провадження, так і за будь-яке інше кримінальне правопорушення, вчинене до перетинання державного кордону України (при в'їзді в Україну). Стосовно такої особи не може бути приведений до виконання вирок, ухвалений до перетину державного кордону України у зв'язку з викликом. Підозрюваний, обвинувачений або засуджений може бути затриманий, стосовно нього може бути застосований запобіжний захід або приведений до виконання вирок лише за злочин, зазначений у повістці. Однак така особа втрачає гарантії, передбачені цією статтею, якщо не залишить територію України, маючи таку можливість, протягом п'ятнадцяти діб або іншого строку, передбаченого міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, від моменту отримання письмового повідомлення органу досудового розслідування, прокуратури або суду про відсутність необхідності у проведенні слідчих чи інших процесуальних дій за її участю [357, с. 28-29].

Прикладом нормативного врегулювання виклику особи слугує ст. 12 Договору між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 15 лютого 1995 року. Якщо під час попереднього слідства або судового розгляду на території однієї договірної сторони виникне необхідність в особистій явці потерпілого, свідка, експерта, які знаходяться на території другої договірної сторони, то необхідно звернутися до відповідного органу цієї договірної сторони з дорученням про вручення повістки, яка не може містити санкцій на випадок неявки викликаного [358, с. 80].

Розглянемо особливості надання міжнародної правової допомоги в Україні. Зазначена процесуальна діяльність починається з отримання відповідного запиту від запитуючої сторони уповноваженим (центральною) органом України. В даному випадку це може бути Генеральна прокуратура України або прокуратура обласного рівня (як уповноважений орган, визначений міжнародними договорами, наприклад, на підставі наведених вище відносин з Республікою Польща та Республікою Молдова).

Запит запитуючої сторони є основною підставою для надання міжнародної правової допомоги на території України, за умов його відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України та обґрунтованості. Водночас за відсутності відповідних міжнародних зносин може бути застосована засада взаємності, про яку йшлося вище.

Після перевірки запиту уповноважений (центральный) орган України на підставі ст. 558 КПК України приймає одне з наступних рішень:

- доручення його виконання органу досудового розслідування або прокуратури з одночасним вжиттям заходів щодо забезпечення умов конфіденційності. Таке доручення реалізується шляхом надсилання запиту компетентному органу для виконання, при цьому Генеральна прокуратура України, у межах повноважень, має право надавати вказівки щодо забезпечення належного, повного та своєчасного виконання такого запиту, наведені вказівки є обов'язковими до виконання відповідним компетентним органом України (ст. 554 КПК України). Умови конфіденційності визначаються ст. 556 КПК України та полягають у вжитті додаткових заходів для забезпечення конфіденційності факту отримання запиту про міжнародну правову допомогу, його змісту та відомостей, отриманих у результаті його виконання, а за необхідності погоджують умови та терміни збереження конфіденційних відомостей, отриманих у результаті виконання запиту;

- можливість виконання запиту із застосуванням законодавства іноземної держави. У даному випадку необхідно враховувати норми міжнародного договору України із запитуючою стороною. Прикладом цього може бути ст. 7 Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, в якій визначено, що при виконанні клопотань про надання правової допомоги запитувана установа застосовує законодавство своєї держави, однак, на прохання установи, від якої виходить доручення, вона може застосовувати процесуальні норми, вказані запитуючою установою, якщо це не суперечить законодавству договірної сторони. Таким чином, щоб застосувати цю можливість, прокурор повинен перевірити: відповідність прохання запитуючої сторони вимогам міжнародного договору України; чи не суперечить застосування норм запитуючої сторони законодавству України; чи долучено до запиту відповідні норми законодавства запитуючої сторони;

- відкладення виконання, якщо це може перешкоджати кримінальному провадженню на території України, або погоджує з компетентним органом іноземної держави можливість виконання запиту на певних умовах. На підставі вимог ст. 559 КПК України перед наданням міжнародної правової допомоги прокурору необхідно перевірити, чи не перешкоджатиме виконання доручення досудовому розслідуванню або судовому розгляду, що триває в Україні. За наявності таких даних надання правової допомоги може бути повністю або частково відкладене;

- відмова у виконанні запиту з підстав, передбачених ст. 557 КПК України. У задоволенні запиту про правову допомогу запитуючій стороні може бути відмовлено у випадках, передбачених міжнародним договором України, а за відсутності міжнародного договору України у виконанні запиту повинно бути відмовлено, якщо:

а) виконання запиту суперечитиме конституційним засадам чи може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим інтересам України;

б) запит стосується правопорушення, за яке в Україні стосовно тієї самої особи судом прийнято рішення, яке набрало законної сили;

в) запитуюча сторона не забезпечує взаємності у цій сфері;

г) запит стосується діяння, яке не є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність;

д) є достатні підстави вважати, що запит спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

е) запит стосується кримінального правопорушення, яке є предметом досудового розслідування або судового розгляду в Україні;

- можливості виконання запиту, якщо витрати на таке виконання явно перевищуватимуть завдану кримінальним правопорушенням шкоду або явно не відповідатимуть тяжкості кримінального правопорушення (якщо це не суперечить міжнародному договору України). Прикладом такої ситуації може бути прохання запитуючої сторони про проведення великої кількості процесуальних дій на всій території України з метою встановлення обставин злочину невеликої тяжкості;

- вчинення інших дій, передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [351, с. 67-68].

Компетентний орган України, який отримав доручення про виконання запиту від уповноваженого (центрального) органу України, зобов'язаний виконати необхідні процесуальні дії протягом одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця. Зазначений строк може бути продовжений за необхідності виконання складних та великих за обсягами процесуальних дій, у тому числі таких, що потребують погодження прокурора або можуть бути проведені лише на підставі ухвали слідчого судді. Для продовження строку компетентний орган, якому доручено безпосереднє виконання запиту, може звернутися

до уповноваженого (центрального) органу України із відповідним клопотанням [359, с. 88].

Під час виконання запиту компетентним органом України можуть бути проведені будь-які процесуальні дії (за винятком тих, які прямо суперечать чинному законодавству України або її міжнародним зобов'язанням). Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК України, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави. Якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому КПК України. При цьому належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту [353, с. 91-92].

Особливу увагу прокурор повинен звертати на допустимість присутності представників компетентних органів запитуючої держави. Під час виконання запиту, згідно з п. 1 ч. 4 ст. 554 КПК України рішення про таку присутність приймається тільки центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги. При цьому представник компетентного органу іноземної держави, дозвіл на присутність якого надано відповідно до вимог КПК України, не має права самостійно проводити на території України будь-які процесуальні дії. У разі присутності під час проведення процесуальних дій такі представники повинні дотримуватися вимог законів України. Представники компетентних органів запитуючої держави мають право спостерігати за проведенням процесуальних дій та вносити зауваження і пропозиції щодо їх проведення, з дозволу слідчого, прокурора або суду ставити запитання, а також робити записи, зокрема із застосуванням технічних засобів [351, с. 56].

Для належного виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги необхідно правильно складати відповідні процесуальні документи. Так, згідно з ч. 3 ст. 558 КПК України складені органом досудового розслідування, слідчим або прокурором документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу. Отримані за результатами виконання запиту від інших відомств, установ чи підприємств (незалежно від форми власності)

документи повинні бути підписані їхніми керівниками та скріплені печаткою відповідного відомства, установи чи підприємства. У ч. 2 ст. 560 КПК України зазначено, що документи, отримані внаслідок виконання запиту, засвідчуються гербовою печаткою компетентного органу, який проводив процесуальні дії.

Після виконання необхідних процесуальних дій орган досудового розслідування або слідчий передає матеріали виконання запиту прокурору, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування, для перевірки повноти і законності проведених слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Дані матеріали передаються уповноваженому (центральному) органу України для надання запитуючій стороні без перекладу, якщо інше не передбачено міжнародним договором. Уповноважений (центральный) орган України надсилає матеріали, отримані під час виконання запиту, уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони протягом десяти календарних днів після їх отримання від компетентного органу України [326, с. 352].

Особливу увагу необхідно звернути на можливість створення та діяльності спільних слідчих груп. Такий інститут КПК України ґрунтується на нормах Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08 листопада 2001 року. Так, ст. 20 цього Протоколу визначає дві підстави створення такої слідчої групи: розслідування злочинів стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими сторонами; кілька сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають вжиття скоординованих, погоджених дій на території відповідних сторін. Створення спільної слідчої групи відбувається за взаємною згодою компетентних органів двох чи більше сторін для досягнення конкретної мети та на обмежений період, який може бути продовжений за взаємною згодою, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї чи більше сторін, що створили групу. Склад групи визначається в спільній угоді [357, с. 346].

Діяльність спільної слідчої групи має такі загальні умови:

- 1) керівник групи є представником компетентного органу, який бере участь у кримінальному розслідуванні від сторони, на території якої діє група. Керівник групи діє в межах своєї компетенції за національним законодавством;

- 2) група здійснює свої дії відповідно до законодавства тієї сторони, на території якої вона працює. Члени та відряджені члени групи ви-

конують свої завдання під керівництвом визначеної особи, з урахуванням умов, визначених їхніми органами в угоді про створення групи;

3) сторона, на території якої працює група, вживає необхідних організаційних заходів для забезпечення її роботи. Учасники такої групи називаються її членами (члени спільної слідчої групи від сторони, на території якої працює група) та відрядженими членами (члени від інших сторін, крім сторони, на території якої працює група). Водночас настільки, наскільки це дозволяють законодавство заінтересованих сторін або положення будь-якого іншого юридичного документа, які застосовуються у відносинах між ними, може бути досягнута домовленість про участь у діяльності групи інших осіб, які не є представниками компетентних органів сторін, що створюють спільну слідчу групу. Таким особам не надаються права, надані членам або відрядженим членам групи, якщо домовленість прямо не передбачає іншого. Відряджені члени спільної слідчої групи мають право бути присутніми під час здійснення слідчих заходів на території сторони, де працює група. Однак з особливих причин керівник групи відповідно до законодавства сторони, на території якої діє група, може ухвалити інше рішення. Відрядженим членам спільної слідчої групи її керівник відповідно до законодавства сторони, на території якої діє група, може доручити вжити певних слідчих заходів у випадках, коли це було схвалено компетентними органами сторони, на території якої діє група, та сторони, яка відряджає. У випадках, коли для спільної слідчої групи необхідним є здійснення слідчих заходів на території однієї зі сторін, що створили групу, члени групи, відряджені цією стороною, можуть звернутися до своїх компетентних органів з проханням про здійснення таких заходів. Здійснення таких заходів розглядають у цій стороні на тих самих умовах, які застосовувалися б, якби з проханням про їхнє здійснення звернулися у ході національного розслідування. Якщо спільній слідчій групі необхідна допомога сторони, яка не є однією з тих, що створили групу, або третьої держави, компетентні органи держави, на території якої діє група, можуть звертатися з проханням про надання допомоги до компетентних органів такої іншої держави згідно з відповідними договорами або домовленостями.

Відряджений член спільної слідчої групи може відповідно до національного законодавства своєї держави та в межах своєї компетенції надавати групі інформацію, наявну в сторони, яка його відрядила для цілей кримінальних розслідувань, що проводяться групою.

Інформація, яку законно отримав член або відряджений член спільної слідчої групи під час перебування в її складі й до якої в іншому

випадку компетентні органи заінтересованих сторін не мають доступу, може використовуватися для таких цілей:

- 1) для мети, з якою було створено групу;
- 2) для виявлення, розслідування та переслідування інших злочинів, якщо на це є згода сторони, на території якої отримано таку інформацію. У такій згоді може бути відмовлено тільки у випадках, коли використання такої інформації могло б поставити під загрозу кримінальні розслідування, що проводяться на території відповідної сторони або стосовно яких ця сторона могла б відмовити в наданні взаємної допомоги;
- 3) для відвернення безпосередньої та серйозної загрози суспільній безпеці та без шкоди розслідуванню, якщо в подальшому буде порушено кримінальну справу;
- 4) для інших цілей настільки, наскільки це погоджено сторонами, що створили групу [236, с. 206-207].

Законом України від 01 червня 2011 року № 3449-VI «Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» визначено, що в Україні органом, який приймає рішення про створення спільної слідчої групи відповідно до ст. 20 Другого додаткового протоколу, є Генеральна прокуратура України.

Тому на підставі зазначеного вище закону у ч. 2 ст. 571 КПК України вказано, що Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав [6].

Таким чином, *метою міжнародного співробітництва є:*

- а) узгодження кваліфікації міжнародних злочинів;
- б) надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах, включаючи видачу злочинця;
- в) координації зусиль і заходів для запобігання і припинення злочинів;
- г) боротьба з окремими категоріями найбільш небезпечних злочинів;
- д) спільне вирішення окремих тактичних завдань розслідування (розшук злочинців, що переховуються і т. д.);
- е) забезпечення невідворотності покарання.

Задачами міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є:

- взаємодія на міждержавному рівні;

-
- утворення міжнародних координаційних органів;
 - взаємодія на рівні окремих відомств, що беруть участь у боротьбі з міжнародною і транснаціональною злочинністю;
 - взаємодія між правоохоронними органами сусідніх регіонів двох і більше країн.

Таким чином, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю – це комплексна погодженість дій суверенних держав, міжнародних організацій, які спрямовані на розроблення та координацію заходів щодо попередження, розкриття певних видів злочинів і виявлення, затримання й передачу правосуддю правопорушників, а також визначення цілей та вирішення завдань з мінімізації транснаціональних і внутрішньо-національних протиправних діянь.

Виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що *формами міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю є:*

- координація дій по боротьбі зі злочинністю (обмін інформацією);
- підписання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру;
- правова допомога по кримінальних справах;
- проведення оперативно-розшукових заходів;
- проведення слідчих дій;
- профілактика злочинів;
- спільні заходи щодо припинення злочинних дій і притягнення винних до відповідальності.

5.2. Використання міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей

Сучасне правове дослідження, в умовах глобалізації та євроінтеграції, не може не враховувати порівняльно-правовий аспект. Становлення і розвиток юридичної компаративістики є важливим фактором удосконалення правозастосовної діяльності органів державної влади, у тому числі і у сфері діяльності правоохоронних органів, зокрема протидії насильницьким злочинам проти малолітніх. «Злочини проти малолітніх у останні часи починають набувати міжнародного характеру. Винні особи можуть переїжджати з держави в державу, зокрема, у країни, що розвиваються, зважаючи на меншу суворість покарання» [360], – наголошує Інтерпол.

«Для України за нинішніх умов особливої уваги науковців та практиків у цьому контексті потребує зарубіжний досвід як країн із міцним громадянським суспільством і правовою державою, так і країн, в яких демократичні інститути лише формуються. Держава за допомогою правових норм і застосування владних важелів регулює суспільні відносини, встановлює і підтримує в країні необхідний порядок, проте й сама підпорядковується суспільству, покликана служити йому» [361, с. 211], – зазначає А. Дакал.

Водночас, слід зазначити, що запозичення досвіду розвинутих країн, у першу чергу держав Європи, має певні проблемні аспекти, пов'язані із різним законодавчим регулюванням відповідних суспільних відносин. Так, у цьому контексті показовими є наступні рішення Європейського суду з прав людини.

Важливим у цьому аспекті є рішення Європейського суду з прав людини у справі «А. проти Сполученого Королівства» (A v. the United Kingdom), прийняте у 1998 році. Десятирічний юнак звернувся до Європейського суду з прав людини зі скаргою, що Об'єднане Королівство не захистило його від поводження, що принижує гідність зі сторони вітчима. Вітчим застосовував періодично (оскільки він був «важкою дитиною») до нього «помірне тілесне покарання», яке у цілому дозволялось законодавством. На думку Суду, наявність такого законодавства не відповідає принципу верховенства права, оскільки не забезпечує дитині дієві заходи стримування [362]. Йдеться про позитивне зобов'язання держави: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалої і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [85]. У результаті Європейський суд з прав людини визнав порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та присудив сатисфакцію у розмірі десяти тисяч фунтів стерлінгів і двадцять тисяч – компенсації витрат.

Наголосимо, йдеться про Велику Британію наприкінці ХХ століття, державу, у якій зародилась і концептуально оформилась ідея верховенства права (rule of law). Як бачимо, законодавство Великої Британії передбачало застосування насильства зі сторони вихователів (батьків) до дитини і лише після прийняття рішення Європейським судом з прав людини ситуація змінилась на краще (зауважимо, в Україні на той момент ще не було прийнято закону «Про попередження насильства в сі-

м'ї», однак, законодавство ні в якому разі не дозволяло застосовувати насилля, навіть помірне, до дитини).

Не можна не згадати й інше рішення Європейського суду з прав людини у справі проти Сполученого Королівства, яке відзначила суддя цього суду від України Ганна Юдківська, наголошуючи, що вперше доктрина живого дерева з'явилася саме у справі «Таер проти Сполученого Королівства». Після бійки в класі підлітка було вирішено піддати покаранню – 15 ударам різками. Європейський суд з прав людини визнав, що це інституціоналізоване насильство є атакою на людську гідність. І з цим не погодився саме британський суддя: мовляв, вибачте, я зростаю у цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками. Але більшість з цим не погодилася, сказали, що Конвенція – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення, тому такі факти є неприпустимими [363].

Превалювання в Україні і до цього часу нормативістського підходу до розуміння права, за якого право і до сьогодні сприймається як система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що приймаються і охороняються державою, зумовлювало розвиток юридичної техніки, тому можна стверджувати, що вітчизняне розуміння насилля у цілому відповідає сучасному стану розвитку соціуму.

У цьому контексті не можна не згадати і описане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сіліадін проти Франції» (*Siliadin v. France*).

Зауважимо, що на сьогодні в Англії запроваджено посаду Уповноваженого з питань дитинства (так званий «дитячий комісар – Children's Commissioner»). Вона співпрацює з політиками, для того, щоб останні враховували тенденції у сфері захисту дітей при прийнятті рішень. Уповноважений з питань дитинства проводить дослідження факторів, що впливають на життя дітей. Вона також дає поради дітям, які потребують догляду або живуть далеко від дому. Незалежний від уряду та парламенту Уповноважений з питань дитинства має унікальні повноваження, щоб впроваджувати довготермінові зміни та вдосконалення для дітей, зокрема найбільш вразливих дітей, у тому числі тих, що знаходяться під опікою. Вона є «очима і вухами» дітей у системі та країні в цілому [364, с. 3]. Однак, Уповноважений з питань дитинства безпосередньо не бере участь у розслідуванні злочинів проти малолітніх, виконуючи лише превентивну функцію, зокрема, загальної превенції.

Розслідування насильницьких злочинів щодо малолітніх відрізняється від розслідування насильницьких злочинів щодо повнолітніх осіб і

частково неповнолітніх. Саме тому у Європейських державах, зокрема Великій Британії, а також Сполучених Штатах Америки *кожне кримінальне провадження у таких справах щодо малолітніх здійснюється особами, які отримали спеціальні навички, пройшли відповідне навчання.*

Найбільш значна різниця в розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей та *дорослих пов'язана зі слуханням дітей як скаржників. Дитина у віці до 15 років не буде розглядатися в суді, і тому покази дитини на етапі попереднього слідства становлять частину судового розгляду* [365].

Особливий статус дитини також слід враховувати в інших процесуальних процедурах. Особа до 18 років повинна лікуватись, пройти відповідне психологічне обстеження чи відповідний курс лікування відповідно до її віку та стану розвитку.

Перманентне зростання насильницьких злочинів проти малолітніх збільшує попит населення на послуги поліції, Службу прокуратури Королівства (CPS), департаменти дитячих служб місцевих органів влади, кримінальні та сімейні суди та спеціалізовані послуги громадського сектору для потерпілих (різноманітні громадські організації) [364, с. 3].

Як наголошують англійські дослідники, провадження поліції та служб у справах дітей про насильницьку поведінку над дітьми є зміною життя для жертви. Коли провадження тривають довго, це спричиняє ризик посилення травми (передусім, у психологічному аспекті) дітей та їх сімей.

Так, зважаючи на цей фактор, Уповноважений з питань дитинства Великої Британії розглянула тривалість процесу кримінального судочинства.

Уповноважений з питань дитинства використовував дані Міністерства внутрішніх справ та національних даних з КПС для вивчення термінів, пов'язаних із випадками насильницьких злочинів щодо дітей в Англії у період 2012/2013 та 2015/2016 років, з точки зору початку та кінцевої роботи в суді. Як показали результати дослідження, процес розслідування випадків насильницьких злочинів щодо дітей значно перевищує строк по таких злочинах щодо повнолітніх осіб. У 2015/2016 роках середня тривалість проваджень по насильницьких злочинах проти малолітніх становила 248 днів. Для порівняння – середня тривалість проваджень по насильницьких злочинах проти повнолітніх складала 147 днів, що на 101 день менше, ніж середнє значення для таких злочинів щодо малолітніх [364, с. 3].

Провадження, пов'язані з насильством над дітьми, тривають довше, ніж всі інші види злочинів відповідно до доступних даних. Наприклад, середня тривалість часу з моменту реєстрації злочину до завершення розгляду судом становить (дані на 2015/2016 роки): відносно правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів - 90 днів, крадіжки - 73 дні та насильства проти людини - 72 дні, що є значно коротше, ніж насильницькі правопорушення проти малолітніх - 248 днів. І хоча це може відображати відносну складність цих проваджень, очевидно, що жертви насильницьких злочинів проти малолітніх стикаються з серйозним випробуваннями, доки не буде завершено провадження. Тому поліція та інші правоохоронні органи повинні вивчати способи більш ефективного функціонування, щоб мінімізувати затримки та збільшити швидкість прийняття рішень.

Уповноважений з питань дитинства запропонував реалізацію трьох заходів щодо підвищення якості та швидкості прийняття рішень при кримінальних розслідуваннях насильницьких злочинів проти малолітніх:

1) ліцензування практики фахівців, які працюють у справах насильницьких злочинів проти малолітніх, для покращення процесу прийняття рішень при проведенні розслідувань;

2) впровадження в поліцейські групи, які займаються розслідуваннями насильницьких злочинів проти малолітніх, спеціалістів, які будуть співпрацювати з поліцією;

3) створення та розгортання «дитячих будинків», зручних для дітей місць, де жертви насильницьких злочинів проти малолітніх беруть участь у поліцейських інтерв'ю, а також отримують терапевтичну підтримку.

Попередні результати Уповноваженого з питань дитинства виявили поширеність та високу латентність насильницьких злочинів проти малолітніх в Англії, а також перешкоди та проблеми щодо виявлення дітей, які стали жертвами насильства. Вирішення таких бар'єрів та проблем може покращити ідентифікацію жертв насильницьких злочинів проти малолітніх. Проте, більша ідентифікація жертв призведе до збільшення попиту на ресурси між установами, і існує ризик того, що розгляд справ затягнеться.

У даний час дані про своєчасність процесу кримінального правосуддя у справах про насильницькі злочини не публікуються. Враховуючи соціально негативний вплив насильницьких злочинів проти малолітніх на жертв та зростаючий попит на відповідні охоронні послуги, дуже важливо регулярно повідомляти про своєчасність процесу розслідуван-

ня та судочинства, щоб забезпечити перевірку результативності. Зокрема, дані про результати розслідування та своєчасність судового провадження мають бути розподілені на опубліковані дані щодо потерпілих дітей і потерпілих дорослих, з тим, щоб забезпечити контроль за протидією насильницьких злочинів проти малолітніх.

Зрозуміло, що вплив процесу кримінального правосуддя на жертв насильницьких злочинів проти малолітніх є значним. Якісні дослідження на замовлення Дитячого комісара з жертвами насильства над дітьми показали, що процес кримінального правосуддя може бути травматичним. Незважаючи на те, що в ході цього дослідження було з'ясовано, що залучення до інтерв'ю та інших формальних слідчих процесів викликає занепокоєння, деякі учасники поділилися позитивним досвідом системи кримінального правосуддя, демонструючи, що процес слідства може пом'якшити вплив на жертви [366].

Не можна оминати і позитивного досвіду у протидії насильницьких злочинів проти малолітніх Сполучених Штатів Америки. За даними Федерального бюро розслідувань, у Сполучених Штатах Америки щороку тисячі дітей стають жертвами насильницьких злочинів, таких як сексуальне насильство та викрадення. Федеральне бюро розслідувань є головною інституцією Міністерства юстиції Сполучених Штатів Америки, відповідального за розслідування злочинів проти дітей. Міністерство юстиції визначило захист дітей пріоритетом, як це відображено у Стратегічному плані, який включає запобігання, припинення та розслідування злочинів проти дітей та описує свої стратегії для досягнення цієї мети. Крім того, 15 лютого 2006 р. Генеральний прокурор Сполучених Штатів Америки Альберто Гонзалес визначив захист дітей від злочинів головним пріоритетом та оголосив ініціативу проєкту «Безпечне дитинство», метою якої є посилення національної відповіді на цю зростаючу загрозу для молоді Америки шляхом співпраці правоохоронних органів на всіх рівнях, а також неприбуткових організацій. ФБР є основною ланкою у зусиллях Департаменту по боротьбі зі злочинами проти дітей, тому для ФБР дуже важливо мати добре організований, чіткий та ефективний підхід до розслідування, щоб захистити дітей та оперативно притягувати порушників до кримінальної відповідальності [367].

Пріоритетами в розслідуванні насильницьких злочинів проти дітей для ФБР є:

- викрадення дітей, включаючи викрадення батьками та з батьками;
- сексуальна експлуатація дітей – організації, що займаються торгівлею дітьми; Інтернет-мережі та підприємства, які займаються вироб-

ництвом, торгівлею, розповсюдженням та/або продажем дитячої порнографії;

- дитячий секс-туризм (міжнародні подорожі з сексуальної діяльності щодо дітей); виробництво дитячої порнографії, в тому числі і примус/заманювання неповнолітнього;

- торгівля дитячою порнографією - розповсюдження дитячої порнографії; володіння дитячою порнографією.

Під час розслідувань насильницьких злочинів проти дітей докази та інформація про злочин збираються в основному з трьох джерел: жертви; підозрюваний; місце злочину (включаючи інших свідків). Співробітники повинні ретельно вивчати всі три джерела та будь-які інші доступні джерела доказів чи інформації. Однак розслідування можуть бути успішними, навіть якщо докази недоступні з усіх трьох джерел. У відповідь на скарги на насилля необхідно докладати максимум зусиль, щоб звільнити потерпілого від почуття сорому та/або самогубства. Щоб жертви могли надавати найочевиднішу та найбільш повну інформацію про злочин, необхідно докласти зусиль для забезпечення того, щоб усі заходи поводитися професійно та гідно [368].

Розслідування насильницьких злочинів щодо дітей проводяться відділеннями ФБР, зокрема, відділеннями спеціальних підрозділів по боротьбі з експлуатацією дітей (CETF), які поєднують ресурси ФБР з іншими федеральними, штатними та місцевими правоохоронними органами. Усім правоохоронцям, залученим до цих розслідувань, включаючи федеральні, державні, місцеві та іноземні правоохоронні органи, проводяться спеціальні тренінги. За американським законодавством ордер на арешт злочинця може бути виданий на одного з батьків, який вивіз неповнолітнього віком до 16 років за межі США без дозволу другого з батьків [369].

З 1932 року Конгрес надав ФБР юрисдикцію відповідно до «Закону Ліндберга» негайно розслідувати будь-які повідомлення про таємничі зникнення або викрадення осіб «ніжного віку» – зазвичай 12 років або молодше. При цьому не потрібно чекати вимоги викупу, і дитині не потрібно перетинати державний кордон або пропадати безвісти протягом 24 годин.

Викрадення дітей незнайомими людьми часто є складними і гучними випадками, а тому час має вирішальне значення. Спеціальні команди ФБР розгортаються одразу після викрадення. Всі повідомлення про обставини, що вказують на те, що малолітній був або можливо був викрадений, отримують негайне попереднє розслідування. Під час цього первісного розслідування ФБР оцінює всі докази, обставини та інфор-

мацію, щоб визначити, чи виправдане розслідування відповідно до федеральних законів. Якщо справа виправдана, то негайно відкривається розслідування у співпраці з державними та місцевими органами влади.

У жовтні 2005 року ФБР створило команди швидкого реагування з викрадення дітей (CARD). Групи CARD складаються з досвідченого персоналу з перевіреним досвідом у протидії насильницьким злочинам проти дітей, особливо випадків, коли дитина була викрадена кимось, крім члена сім'ї. Члени команди надають матеріальну, технічну та ресурсну допомогу державним і місцевим правоохоронним органам. На додаток до їх унікального досвіду команди CARD здатні швидко створити командний пункт на місці, щоб централізувати зусилля і операції з розслідування.

Заслугує на особливу увагу додаток ФБР «Child ID». Безкоштовний мобільний додаток дозволяє батькам зберігати оновлені фотографії та фізичний опис своєї дитини і передавати цю інформацію владі, якщо їх дитина коли-небудь відсутня. Інформація зберігається тільки на мобільному пристрої користувача і передається тільки в тому випадку, якщо користувач її відправляє.

Група для розслідування злочинів проти дітей отримують технічну підтримку в основному з наступних чотирьох відділень:

- відділення аналізу поведінки: ФБР має три підрозділи з поведінкового аналізу (BAU), в яких працюють спеціалісти зі спостереження, аналітики розвідки, аналітики з питань злочинності, агенти з інших урядових установ, які проводять дослідження та надають підтримку для проведення спеціальних агенцій розслідування; BAU призначений для сприяння розслідувань, пов'язаних з викраденням дітей, зниклими без вісти дітьми, сексуальними нападами та дитячою порнографією. Крім того, BAU супроводжує спеціальних агентів на місце злочину, консультує місцеві правоохоронні органи та допомагає в підготовці координаторів та спеціальних агентів;

- відділення цифрових доказів: наразі дві програми в рамках відділення цифрових доказів ФБР проводять криміналістичний аналіз цифрових доказів, виявлених під час розслідувань, включаючи злочини проти дитини: команди з відстеження комп'ютерних аналізів та регіональні комп'ютерні криміналістичні лабораторії. Комп'ютерні групи з реагування на аналіз складаються з приблизно 270 криміналістичних експертів, розташованих у межах 89 відділень місцевого офісу ФБР та агентств-резидентів по всій країні. Ці експерти допомагають спеціальним агентам аналізувати цифрові дані, такі як комп'ютерні жорсткі диски та інші комп'ютерні носії, отримані під час їх досліджень. Крім того,

у ФБР є 16 регіональних комп'ютерних криміналістичних лабораторій, які проводять криміналістичний аналіз цифрових доказів місцевим, державним та федеральним правоохоронним органам, що проводять розслідування різних злочинів;

- відділення допомоги жертвам: ФБР створив свій офіс допомоги жертвам, щоб гарантувати жертвам злочинів, які розслідуються ФБР, надання можливості отримувати послуги, що вимагаються федеральними законами та керівними принципами;

- відділення запобіжного захисту: цей підрозділ, до складу якого входять два спеціалісти з питань охорони психічного здоров'я, щороку проводить приблизно 1400 оцінок персоналу ФБР, включаючи тих співробітників, які беруть участь у прихованих дослідженнях сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті.

Заслуговує на увагу також те, що відповідно до законодавства всі поліцейські департаменти надають жертві злочину інформацію про назву, адресу та телефон найближчого кризового центру. Працівники кризового центру «Викрадення» доступні 24 години на добу, сім днів на тиждень, кожен день року. Вони доступні для зустрічі з потерпілими в лікарні, поліцейській дільниці або місцевій прокуратурі.

При розслідуванні окремих категорій справ необхідно пам'ятати про наступний алгоритм:

1. Бесіда (опитування) з дитиною. Вона повинна відбуватися в місці, яке дитина сприймає як «безпечне місце». У більшості випадків це не буде будинок дитини, але це може бути дитяча школа, кабінет терапевта, кімната для інтерв'ю для дітей в офісі або поліцейській дільниці або Центр захисту дітей. Як правило, оптимальною є розмова з дитиною до розмови з батьками. Обґрунтування цього порядку полягає в тому, що в більшості випадків заяви і поведінка дитини є основним засобом визначення того, чи відбулося сексуальне насильство. Отже, знання ознак ймовірності сексуальної наруги може бути корисним в наступних інтерв'ю з батьком і ймовірним злочинцем.

2. Медичний огляд. Погляди щодо доцільності медичного обстеження значно змінилися за останні роки. У фахівців було багато застережень щодо доцільності медичного обстеження для дітей, які зазнали сексуального насильства, через його можливість зашкодити дитині і тому, що ймовірність сприятливих медичних висновків була в цілому віддаленою.

3. Неупереджене опитування батьків. Метою цього опитування є:

- зібрати додаткову інформацію про ймовірність сексуального насильства;

- визначити, чи є батьки захистом і підтримують жертву;
- в деяких випадках з'ясовувати, чи мали батьки роль у спонуканні дитини зробити або відхилити звинувачення;
- зрозуміти причини або динаміку, що ведуть до сексуального насильства.

4. Опитування потенційного правопорушника.

5. Оцінка ризику. Якщо професіонали визначають, що дитина наражається на ризик майбутнього сексуального, фізичного або емоційно жорстокого поводження, тоді необхідно виробити план, щоб захистити його/її. Визначення ризику - непросте завдання. Сім'ї можуть бути досить замкнутими. Крім того, рішення можуть знадобитися в надзвичайній ситуації без повної інформації.

Якщо відбувається розслідування сексуального насилля щодо малолітніх, то, як правило, в ньому задіяні чотири типи фахівців – працівники спеціального підрозділу, співробітники правоохоронних органів, лікарі та фахівці в галузі психічного здоров'я [370].

Розвиток науки, техніки та нових технологій закономірно призводить до того, що з метою успішного розгляду та вирішення певних питань при провадженні розслідування необхідно застосовувати та використовувати спеціальні знання.

До державних правових основ міжнародного співробітництва відноситься, перш за все, Конституція України, що містить положення, яке визначає міжнародні договори України частиною її правової системи (ст. 9) та зазначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18).

Аналізуючи міжнародну практику в питанні підходу до визначення питання хто являється експертом в розслідуванні кримінального правопорушення, можна звернутися до практики таких країн як Чехія, Фінляндія та Швеція. Розглядаючи приклад Чехії потрібно зауважити, що в цій країні можна залучати особу як експерта лише у тому випадку, якщо особа була віднесена до списку з окремого виду спеціальності.

Експерт не має права приступити до виконання своїх обов'язків без проголошення клятви, текст якої визначено в законі.

В українському законодавстві не існує чітко визначеної присяги чи клятви, за винятком присяги, яку дає експерт при допиті його як свідка. Тому досить нелогічною виявляється ситуація, коли експерт дає присягу після проведення експертизи, а не до цього. У Швеції та Фінляндії під-

готівка експертних кадрів здійснюється на основі навчання на спеціальних курсах, після чого особа отримує сертифікат та ступінь магістра і має можливість проводити судову експертизу.

Спеціалістом згідно з КПК України визначається особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду. Слід зазначити, що показання спеціаліста не є доказами в суді, вони носять лише консультативний (рекомендаційний) характер.

Спеціалістами вважаються перекладачі, педагоги, психологи. Звертаючи увагу на участь психолога в розслідуванні кримінального правопорушення потрібно звернути увагу на те, що згідно з КПК України присутність психолога при проведенні допиту малолітньої чи неповнолітньої особи є обов'язковою.

Завданням психолога при проведенні слідчих дій є сприяння отриманню від малолітньої чи неповнолітньої особи повних та правдивих показань [6]. Це є досить важливим, адже малолітні або неповнолітні особи досить часто є або суб'єктами вчинення злочинів, або ж потерпілими від злочинів.

Формами використання спеціальних знань в ході розслідування кримінальних правопорушень є:

1. Процесуальна форма, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань в слідчих діях.
2. Не процесуальна форма, що полягає у отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведення попереднього дослідження.

Під час використання спеціальних знань на практиці прослідковується взаємодія їх між собою. Основними цілями застосування спеціальних знань є повне та всебічне дослідження доказів, виявлених в ході слідства, а не рідко і здобування таких доказів. Експерти, в результаті свого дослідження, надають висновок стосовно визначеного кола питань. Дані висновки використовуються в оперативно-розшукових цілях, для побудови версій, планування розслідування.

При розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей виокремлюється певна специфіка використання спеціальних знань. Наприклад, до категорій експертиз, які проводяться під час розслідування такого роду злочинів належать судово-медична експертиза живих осіб, судово-психіатрична експертиза, судово-наркологічна експертиза, трасологічна експертиза, а в деяких випадках і балістична експертиза. Також може проводитись експертиза матеріалів і речовин.

У деяких випадках доцільно провести слідчі експерименти, щоб встановити факт володіння особою тими чи іншими навичками або вміннями.

Велике значення для створення принципово єдиних підходів у судочинстві до питань судової експертизи має нормативне регулювання діяльності та практика Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи (Україна є членом з 1995 р.), що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

Судово-медична експертиза досліджує питання про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, про механізм їх утворення та знаряддя, якими вони заподіяні.

Судово-психіатрична експертиза полягає у визначенні психічного стану підозрюваної у вчиненні злочину особи, від якого залежать питання визначення осудності особи, яка вчинила насильницький злочин щодо малолітнього.

Трасологічна експертиза призначається для дослідження слідів, що були виявлені на місці вчинення злочину. До таких слідів відносяться сліди крові, волосся, відбитки пальців на знаряддях вчинення злочину, уламки лакофарбових покриттів, скла та інше. Судово-балістична експертиза призначається у разі виявлення слідчим факту застосування вогнепальної зброї під час вчинення злочину щодо малолітнього.

Зазначення видів експертиз прослідковується в законодавчих актах таких країн як Чехія, Німеччина, США. Дані норми з практичної точки зору зменшують кількість неточностей, що виникають у процесі розслідування насильницьких злочинів щодо малолітніх.

Звертаючись до міжнародного досвіду слід зазначити, що у багатьох європейських країнах, таких як Латвія, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія та інших, діє інститут приватної експертизи.

Це сучасний інститут експертного дослідження, ефективно впроваджений в розвинених країнах. Слід зазначити, що установа, яка надає послуги приватної експертизи, в цих країнах є сертифікованою. Установа, яка хоче здобути статус приватної експертної установи в цих країнах, повинна переконати сертифікаційний орган у своїй неупередженості, компетентності та зацікавленості в об'єктивності.

У таких експертних установах за кордоном працюють науковці та досвідчені судові експерти [371, с. 89].

Із метою вивчення стану й тенденцій злочинності в окремих регіонах світу кожні п'ять років, починаючи із 1955 р., здійснюються науково-практичні заходи, що організовуються ООН, які мають назву «Кон-

греси ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя» [372, с. 9–27].

Результати проведення 13-го Конгресу відображені у Дохійській декларації, в якій зазначені основні проблеми у сфері запобігання злочинності й кримінального правосуддя. Розглянемо вказані питання докладніше.

Протягом 2003–2017 рр. у світі відбулося незначне зростання насильницької злочинності.

Кримінологічно значущими є відомості про зв'язок злочинності й рівня доходів в окремих групах країн. Так, у групі країн із високим рівнем доходів (США, країни-члени ЄС) відбулося зниження за всіма видами майнових та насильницьких злочинів. Щодо країн із низьким рівнем доходів (держави Африки і Латинської Америки), то в них, навпаки, спостерігається збільшення рівня основних злочинів загальнокримінальної спрямованості, за винятком злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків [373].

Зазначені показники вказують на те, що у 2003–2017 рр. соціально-економічні детермінанти значно вплинули на характер і тенденції злочинності у багатьох країнах світу.

На 13-му Конгресі експертами ООН було наведено додаткові аргументи щодо зв'язку підвищеного рівня вбивств та інших насильницьких злочинів, в тому числі вчинених щодо дітей, із соціально-економічним розвитком у різних державах світу [374].

Фахівцями ООН відзначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства однією з найбільш поширених форм транснаціональної організованої злочинності останнім часом є сексуальна експлуатація дітей.

До корінних причин перелічених форм злочинності прийнято відносити глобалізацію, соціальну нерівність, розбалансованість правоохоронної системи, розвиток сучасних інформаційних технологій. Указані криміногенні чинники сприяють перетворенню колись локальних злочинів на глобальні негативні явища соціальної дійсності.

Поширенню сучасних викликів світовій спільноті у вигляді різних злочинів сприяє можливість отримання незаконних надприбутків.

Серед основних напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності виділяють: розробку національного законодавства у сфері запобігання вказаним злочинам, посилення міжнародного співробітництва та удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції [375].

Експертами ООН торгівля як малолітніми, неповнолітніми дітьми так і дорослими людьми визнається проблемою транснаціонального характеру.

До прогресивних практик у сфері запобігання торгівлі дітьми і дорослими людьми у різних країнах можна віднести таке:

- криміналізація дій, пов'язаних із торгівлею дітьми та дорослими людьми;

- створення органів для інспектування умов праці на об'єктах будівництва з метою виявлення осіб, які примусово залучаються до праці (Бразилія) [376];

- контроль державою посередників з найму робочої сили (Велика Британія);

- створення «чорних» списків трудових агенцій, незаконних вербувальників, щодо яких відкриті кримінальні провадження за посередництво у торгівлі живим товаром (Філіппіни);

- недопущення перетворення жертв торгівлі людьми, які примусово працюють, на нелегальних мігрантів;

- надання жертвам торгівлі людьми належної соціальної й психологічної допомоги з метою їх активної участі у розслідуванні злочину та притягнення винних до відповідальності;

- поширення практики компенсації жертвам торгівлі людьми за їх страждання та неоплачену роботу [377].

Аналіз матеріалів усіх 13-ти конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя дає підстави стверджувати, що світова спільнота приділяє все більше уваги залученню громадськості у різних її проявах до справи протидії злочинності. Цей напрям діяльності на 7-му Конгресі ООН із запобігання злочинності і поведженню із правопорушниками (м. Мілан, 1985 р.) виділений як окрема стратегія запобігання злочинності. Прогресивна міжнародна практика громадського впливу на злочинність та активізація її діяльності у цій сфері свідчить, що найчастіше громадськість використовується з метою:

- а) вивчення стану місцевої злочинності (Колумбія, ПАР);

- б) запобігання рецидивній злочинності (Сінгапур, Бразилія, Уганда, Кенія);

- в) охорони громадського порядку (США, Велика Британія, Перу, Бразилія);

- г) надання безоплатної юридичної допомоги (Ботсвана, Зімбабве, Лесото, Нігерія, Кенія, Малаві, Уганда, Сьєрра-Леоне);

- д) фінансового заохочення громадськості за її внесок у справу запобігання злочинності (Австралія, Канада);

е) використання засобів комунікації у запобіганні злочинності (США, Велика Британія, Австралія) тощо [378].

Якщо ж вести мову про напрями залучення громадськості при запобіганні насильницькій злочинності щодо дітей, то сюди можна віднести:

- сумісне проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських кампаній з профілактики насильницьких злочинів щодо дітей;

- читання поліцейськими лекцій у школах та вузах (програма «Escola Sugura» («Безпечні школи») в Португалії);

- підвищення ролі науково-дослідних установ у вивченні тенденцій й характеру місцевої насильницької злочинності щодо малолітніх з метою удосконалення роботи поліції й розширення ролі громадськості у запобіганні злочинності (Уругвай) [378].

До типових проблем щодо забезпечення широкої участі громадськості у запобіганні злочинності, з якими стикаються у різних державах, можна віднести:

- 1) обмеженість знань про порядок і умови застосування стратегії громадського впливу на насильницьку злочинність щодо малолітніх дітей;

- 2) відсутність традиційних доброзичливих стосунків між поліцією та місцевим населенням;

- 3) недостатність політичної волі на розширення суб'єктів запобігання злочинності;

- 4) слабкий розвиток підрозділів охорони громадського порядку;

- 5) обмеження використання працівників служб пробації щодо нагляду за поведінкою осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням [378] тощо.

Узагальнення сучасних тенденцій і стратегій протидії насильницькій злочинності щодо малолітніх у різних країнах світу дає підстави для здійснення таких висновків:

- 1) сучасні світові насильницькі злочини щодо дітей характеризуються відносною сталістю кількісних показників за більшістю майнових і насильницьких злочинів;

- 2) найбільш поширеними прибутковими видами транснаціональної організованої злочинності відносно малолітніх дітей є злочинність у сфері:

- торгівлі дітьми;
- сексуальної експлуатації;
- використання в порнобізнесі;

- вилучення органів, проведення дослідів над дітьми;

3) успішне запобігання більшості злочинам не виявляється можливим без широкої участі громадськості;

4) стратегія громадського впливу на злочинність полягає у залученні окремих громадян, громадських організацій правоохоронної спрямованості тощо до охорони правопорядку, участі у програмах профілактики насильницької злочинності щодо малолітніх дітей, надання інформації про вчинені злочини з обов'язковим матеріальним заохоченням цих напрямів роботи з боку держави і приватного бізнесу.

Таким чином, варто зазначити, що сучасний передовий міжнародний досвід запобігання насильницькій злочинності щодо дітей має враховуватись органами кримінальної юстиції України при розробці й практичній реалізації стратегій протидії такої злочинності в нашій державі. Розслідування насильницьких злочинів проти дітей є одним із найбільш складних, але важливих обов'язків правоохоронних органів. Аналіз зарубіжного досвіду у цій сфері вказує як на проблеми, з якими стикаються зарубіжні правоохоронці, так і на окремі заходи, які можна запровадити у національну правову систему.

5.3. Напрями удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей

На сьогодні Україна остаточно визначилася з вектором свого розвитку, яким обрано приєднання до європейської правової спільноти. Для входження в європейський простір необхідно не тільки досягти відповідних економічних показників, а й забезпечити дотримання цінностей, що визнані пріоритетними та основоположними, – привести національне законодавство у відповідність із міжнародними стандартами. Одним із таких стандартів є Загальна декларація прав людини, у якій проголошені загальновизнані пріоритети – право на життя, свободу, особисту недоторканність, рівність перед законом, захист материнства й дитинства та інші, які мають універсальний характер, володіння ними не повинно залежати від віку людини. Ці положення безпосередньо відображено в Конституції України, зокрема, у ст. 52 та 53 значну увагу приділено захисту дітей та закріплено їх права. Крім цього, основні положення Конвенції ООН про права дитини й державних заходів щодо охорони зазначених прав та інтересів закріплено в Законі України «Про

охорону дитинства», норми якого свідчать про адаптацію українського законодавства до міжнародних договорів [379]. Чинний Закон визначив охорону дитинства в Україні як пріоритетний і стратегічний напрям державної політики в цій сфері [308]. Водночас, як свідчить практика, лише наявність правових норм без налагодженого механізму реалізації не спроможна забезпечити їх дієвість. Саме через відсутність належного механізму реалізації правового захисту малолітніх і неповнолітніх сьогодні доводиться констатувати значне поширення таких негативних явищ і процесів у дитячому середовищі як уживання алкогольних напоїв, токсичних речовин і наркотиків, безпритульність, бездоглядність, проституція тощо. Позбавлені належного нагляду діти піддаються значному ризику зазнати насильницьких посягань, у тому числі як у зовнішньому так і в сімейному оточенні [380, с.123].

Варто погодитися з думкою про наявність сьогодні безлічі негативних явищ та процесів, пов'язаних із дітьми, у тому числі вчинення стосовно них серйозних насильницьких злочинів.

Підвищена суспільна небезпечність насильницьких злочинів зумовлюється, перш за все, спричиненням шкоди здоров'ю або життю малолітньої чи неповнолітньої дитини. Особливої шкоди такі злочини завдають тоді, коли жертвами стають малолітні. Повернення таких дітей до нормального життя стає дуже складною справою для цілої низки фахівців - медиків, психологів та інших. І не завжди ці зусилля мають позитивний результат.

Не буде помилкою констатувати, що до сих пір діяльність держави із запобігання та протидії статевим злочинам щодо дітей не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує у повному обсязі захист від насильницьких дій цієї найбільш вразливої категорії громадян. Зрозуміло, що розв'язання означеної проблеми стосується не лише її кримінально-правової складової, але й інших факторів, які здатні мінімізувати злочинність у розглядуваній сфері. Сама лише наявність правових норм без налагодженого механізму реалізації неспроможна забезпечити їх дієвість. І в цьому сенсі слід погодитися з міркуванням одного з суб'єктів законодавчої ініціативи, який стверджує, що розпочати ефективну війну з насильницькими злочинами щодо малолітніх можна завдяки як розгортанням публічної кампанії проти них так і посиленням відповідальності за вчинення такого роду тяжких злочинів [381, с. 12].

Запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх ґрунтується на загальних положеннях профілактики злочинів і включає заходи як загальносоціального так і спеціально-кримінологічного характеру.

Загальносоціальне попередження насильницьких злочинів щодо дітей здійснюється в ході соціально-економічного будівництва, у процесі розвитку суспільства. Зменшення протиріч, диспропорцій в суспільстві вже несе в собі профілактичну спрямованість [379].

Серед проблем загальносоціального запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх виділяють:

1) відсутність правової регламентації механізмів практичної реалізації положень нормативно-правових актів, які визначають профілактичні заходи протидії насильницькій злочинності взагалі і щодо дітей зокрема;

2) відсутність реальних дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей, зокрема вирішення житлових проблем;

3) наявність в суспільстві фактично неконтрольованої пропаганди насильства та жорстокості;

4) відсутність всебічної пропаганди ідей ненасильницького співіснування;

5) незадовільний стан роботи з підвищення рівня правової культури громадян.

З метою подолання зазначених проблем пропонується:

- налагодити дієві механізми реалізації юридичних гарантій охорони дітей шляхом правової регламентації та окремого першочергового фінансування соціальної політики у сфері захисту дитини;

- проведення дієвої політики з метою підвищення рівня матеріального добробуту сімей і подолання негативних факторів сімейного виховання;

- пропаганда ідей ненасильницького вирішення конфліктних ситуацій з метою поширення терпимості в суспільстві;

- організація правового всеобучу на загальнодержавному рівні шляхом безкоштовного поширення відповідної літератури, підготовки тематичних програм на радіо та телебаченні [382, с. 42].

У свою чергу, *спеціально-кримінологічна* профілактика насильницьких злочинів щодо дітей включає в себе заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів цього виду, а також заходів індивідуально-профілактичного впливу на конкретних осіб.

До заходів для усунення причин та умов, які сприяють вчиненню насильницьких злочинів щодо дітей, відносяться:

- виявлення та усунення негативних факторів у сім'ї та побуті, що сприяють формуванню особистісних якостей, типових для насильницьких злочинців і хуліганів;

-
- нейтралізація побутових і сімейних конфліктів, на ґрунті яких можуть виникнути насильницькі або хуліганські дії їх учасників;
 - забезпечення своєчасної реєстрації заяв про погрозу вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і швидкого реагування на них працівників Національної поліції;
 - обмеження торгівлі спиртними напоями в певний час доби і в певних місцях, заборона на їх відпуск особам, які не досягли повноліття, які у стані сп'яніння; встановлення відповідальності за порушення цих обмежень;
 - заборона розповсюдження сильнодіючих збудливих речовин, встановлення контролю за відпуском та відповідальності за незаконне виготовлення, збут і споживання таких речовин;
 - посилення контролю за дотриманням спеціальних правил придбання та зберігання вогнепальної зброї; притягнення до відповідальності осіб за незаконне носіння, зберігання, виготовлення або збут зброї, боєприпасів і вибухових речовин;
 - вилучення працівниками Національної поліції зброї в осіб, які ухиляються від її реєстрації, а також систематично порушують громадський порядок, зловживають спиртними напоями, які страждають психічними захворюваннями;
 - виявлення випадків виготовлення учнями і робітниками саморобної холодної та вогнепальної зброї в цехах або навчально-виробничих майстернях;
 - вжиття заходів, що ускладнюють вчинення насильницьких злочинів у громадських місцях (забезпечення належного освітлення, замикання горищ, підвалів, сараїв і їх періодичні обходи);
 - розподіл сил і засобів Національної поліції з урахуванням місць найбільш частого вчинення насильницьких злочинів;
 - чітка організація діяльності різних правоохоронних органів: чергових частин, нарядів і патрулів, підрозділів ювенальної превенції, карного розшуку і слідства в цілях боротьби з насильницькими злочинами та хуліганством;
 - здійснення постійного контролю за станом насильницьких злочинів з боку адміністрації регіону, регулярне обговорення цих питань із залученням зацікавлених осіб - керівників підприємств, установ, навчальних закладів, правоохоронних органів;
 - організація правового навчання і виховання населення [383].
- Також варто здійснювати індивідуальну профілактику насильницьких злочинів щодо дітей.

Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів здійснюється з метою недопущення вчинення цих злочинів з боку конкретних осіб. Процес індивідуальної профілактики складається з наступних взаємопов'язаних етапів: виявлення осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя і схильні до вчинення насильницьких злочинів; постановки виявлених осіб на облік працівниками Національної поліції; визначення причин жорстокої поведінки до дітей і умов, що сприяють цій поведінці; вжиття заходів для усунення зазначених причин та умов; застосування різноманітних форм і методів профілактичного впливу.

Коло осіб, які потребують індивідуальної профілактики, визначається на основі інформації, що надходить до управлінь Національної поліції України від громадян, адміністрації підприємств, установ, навчальних закладів, житлово-експлуатаційних організацій, з суду, прокуратури. Крім того, об'єкти профілактики виявляються серед осіб, які порушують правила співмешкання, алкоголіків, раніше судимих за аналогічні злочини, непрацюючих і тих, хто не навчається, неповнолітніх, які перебувають без нагляду. Особливу увагу необхідно приділяти виявленню і нейтралізації впливу лідерів, які формуються за місцем проживання і мають негативну спрямованість щодо проведення часу (випивки і т.д.).

Зауважимо, що значну допомогу у цій діяльності працівникам підрозділів Національної поліції, які мають повноваження здійснювати оперативно-розшукову діяльність, можуть надавати громадяни, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Успіх у профілактиці насильницьких злочинів залежить від повноти їх виявлення та забезпечення невідворотності покарання за вчинення цих злочинів. Недотримання цих вимог швидко призводить до повторного скоєння особами злочинів, залученню до злочину нових учасників.

В даний час крім традиційних робляться спроби впровадження нових форм і методів попередження насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема більш активне використання технічних засобів.

Поліпшенню технічної оснащеності працівників Національної поліції України в останні роки приділяється все більше і більше уваги. З метою забезпечення громадського порядку в місцях масового перебування громадян (на ринках, вокзалах, площах, жвавих вулицях тощо) набули поширення системи теле- і відеоогляду, у тому числі з виведенням на монітори стаціонарних постів поліції. Застосування такої системи дозволяє фіксувати будь-який інцидент і його учасників. Виведення кінцевих пристроїв системи спостереження в диспетчерські служби (чергові частини тощо) правоохоронних органів дозволяє приховано ве-

сти спостереження на відстані, оперативно і ефективно реагувати на факти правопорушень. Системи телеогляду технічно захищені від несанкціонованого розтину і виключення, а також записування та передачі як візуальної так і звукової інформації сторонніми особами. У ряді регіонів активно проводиться впровадження засобів екстреного зв'язку населення з поліцією [384, с. 66].

Якщо вести мову про індивідуальне запобігання насильницьким злочинам щодо дітей, то слід зазначити, що необхідно вдосконалювати віктимний напрямок з метою зниження у дітей ступеня ризику стати жертвою насильницького злочину.

На відміну від загальносоціальних заходів контролю над злочинністю, спрямованих на усунення великомасштабних економічних, політичних і соціальних факторів, які дезорганізують суспільне життя, віктимологічні заходи не потребують значних матеріальних і часових затрат, але є досить перспективними, оскільки базуються на психологічній властивості кожної людини – прагненні до самозбереження. Серед проблем індивідуального попередження насильницьких злочинів щодо малолітніх виділяються: відсутність офіційної віктимологічної інформації в слідчій та судовій статистиці; недостатній рівень психологічної підготовки працівників правоохоронних органів, що працюють з дітьми.

Для подолання зазначених проблем пропонується:

а) створення повномасштабної інформаційної бази віктимологічної профілактики, а саме – створення системи обліку і статистики малолітніх і неповнолітніх жертв злочинів в державній звітності всіх правоохоронних органів; необхідність запровадження у звітність МВС диференційованих відомостей про потерпілих (малолітніх і неповнолітніх в тому числі) і створення єдиної системи статистичного обліку і звітності правоохоронних органів; підвищення рівня достовірності інформації про масштаби та форми віктимізації в суспільстві, а також про тяжкість її наслідків;

б) вдосконалення та психологічна перебудова правосвідомості працівників поліції, де першочергового значення набуває організація спеціалізованої підготовки за усім спектром відносин між правоохоронними органами і потерпілими дітьми, а саме – конструктивна роз'яснювальна та виховна робота з потенційними та реальними жертвами злочинних посягань, політика «відкритих дверей», взаємоповаги, толерантності, співчуття і підтримки малолітніх і неповнолітніх потерпілих, їх родичів та близьких [385, с. 123]. У цьому аспекті черговий раз слід відзначити, що означене є додатковим фактором необхідності від-

несення повноважень з протидії насильницьким злочинам проти дітей підрозділам ювенальної превенції Національної поліції.

Також варто зазначити, що розслідування насильницьких злочинів щодо дітей є досить складною та багатоетапною процедурою. Для встановлення об'єктивної істини в розслідуванні даних злочинів доволі часто необхідне залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань.

На сьогоднішній день процесуальне забезпечення проведення експертиз є досить проблемним питанням. По-перше, відсутність нормативного врегулювання видів експертиз. По-друге, існування монополії держави на проведення судових експертиз.

На основі проаналізованого зарубіжного досвіду слід зазначити, що впровадження інноваційного досвіду зарубіжних країн з приводу проведення приватних експертиз є досить перспективним питанням з точки зору підходу до принципів проведення судових експертиз взагалі.

Інститут приватної експертизи є наслідком вдосконалення в зарубіжних країнах принципу змагальності сторін, що надає право призначати експертизу не тільки суддям, а й учасникам кримінального провадження. Основною умовою до таких установ повинна бути неупередженість їх рішень, заснованих на підставах реальної дійсності.

Певні позитивні моменти на шляху наближення до міжнародних підходів у питання регламентації та застосування спеціальних знань спостерігаються і в Україні у зв'язку з дією чинного КПК України, яким, зокрема, передбачається змагальність у процесуальній діяльності судових експертів. Проте, як свідчить правозастосовна практика, цьому процесу необхідно надати цивілізовані форми, для чого слід розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз речових доказів, норм, що дозволятимуть легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірних засадах за замовленням сторін.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС, іншого міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства багатьох країн можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, виключної орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому

наявність інституту приватної експертизи не тільки є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних експертних установ.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя.

Запобігання вчиненню насильницьких злочинів стосовно дітей повинно стати пріоритетним напрямком діяльності всіх служб та органів у справах дітей. Для цього необхідно:

а) вести чіткий облік родин з негативною морально-правовою характеристикою, ефективно впливати на такі сім'ї;

б) виявляти родини, які зовні видаються благополучними, а насправді в них відбуваються негативні процеси;

в) виявляти та вести облік усіх випадків застосування насильницьких форм впливу на малолітніх у сім'ї, за місцем навчання, проживання, праці;

г) працювати з дітьми, що залишилися без батьківського піклування (зокрема з дітьми, батьки яких засуджуються до покарання у виді позбавлення волі на певний строк);

д) організовувати та проводити заняття для вивчення способів самозахисту від насильницьких дій; з цією метою розробити аналітичні рекомендації малолітнім «Як уникнути насильства?», використовуючи при цьому опрацьовані дані про особу малолітнього потерпілого, його спосіб життя, поведінку;

е) постійно інформувати населення (батьків та дітей) про вчинені злочини, жертвами яких є малолітні;

є) залучати до профілактичної роботи високопрофесійних спеціалістів – психологів та педагогів для психокорекційних заходів;

ж) відповідально та прискіпливо здійснювати підбір кадрів, що працюють безпосередньо з дітьми [386, с. 40].

Зазначені вище напрями удосконалення, на нашу думку, будуть більш ефективними за умови наявності окремого органу, до компетенції якого буде віднесено протидію насиллю щодо дітей. Таким органом має стати Департамент ювенальної превенції Національної поліції, який буде займатися питаннями профілактики, а також оперативного супроводження проваджень по насильницьким злочинам щодо дітей, розшуком

зниклих дітей, виконанням доручень слідчих, залученням осіб до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, на сьогодні існує необхідність суттєвого удосконалення діяльності органів публічної влади щодо протидії насильницьким злочинам проти дітей. Водночас, означене удосконалення має відбуватися одночасно з покращенням соціальних умов громадян, підвищенням їх правової свідомості та культури.

Висновки до розділу 5

1. Генеза міжнародного співробітництва у протидії насильницьким злочинам починається із періоду зародження взаємовідносин між першими розвинутими державами, коли були укладені перші двосторонні договори про видачу злочинців. У подальшому розвиток міжнародних відносин у сфері боротьби зі злочинністю відбувається у розрізі розвитку міжнародного права.

Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні є невід'ємною складовою належної реалізації його завдань. Значення такого співробітництва важко переоцінити, адже саме за допомогою спільних дій різних держав-членів міжнародного співтовариства відбувається ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у тому числі і насильницькі злочини щодо дитини.

Міжнародне співробітництво держав у цій сфері ґрунтується на системі певних критеріїв, стандартів, тобто міжнародних принципах, які визначають сутність організації та діяльності держав, а також міжнародних організацій у сфері боротьби з насильницькими злочинами. Основою міжнародного законодавства з цих питань є багатосторонні (конвенції та додаткові протоколи до них) та двосторонні договори. Водночас прохання про надання правової допомоги повинно ґрунтуватися також на національному законодавстві, а докази - отримуватися у порядку, визначеному КПК України.

У двосторонніх правочинах установлюються більш конкретні форми співробітництва в боротьбі з визначеними видами злочинів, зокрема і щодо розслідування насильницьких злочинів щодо дітей.

Водночас необхідно пам'ятати про пріоритетність положень міжнародних договорів порівняно з національним законодавством України.

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках

міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України - за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Міжнародну правову допомогу необхідно диференціювати на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Отримання правової допомоги за кордоном оформлюється запитом про міжнародну правову допомогу. Форма і зміст запиту мають дуже важливе значення, адже напряму впливають на законність та ефективність результату міжнародної правової допомоги. Зміст і форма запиту про міжнародну правову допомогу повинні відповідати вимогам КПК України або міжнародного договору України, що застосовується у конкретному випадку. За наявності двосторонніх договірних відносин слід користуватися положенням відповідного договору.

Чітко визначеного переліку процесуальних та слідчих дій, які можна проводити за кордоном, немає, адже у кожному конкретному випадку необхідно виходити з договірних зобов'язань запитуваної сторони та позиції останньої щодо застережень до окремих положень міжнародного договору.

Наступною формою міжнародної правової допомоги є виклик особи, яка перебуває за межами України. Виклик цієї особи здійснюється повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України.

2. Відносно міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей варто зазначити, що присутній тісний зв'язок підвищеного рівня вбивств та інших насильницьких злочинів, в тому числі вчинених щодо малолітніх, із соціально-економічним розвитком у різних державах світу.

Особливості розслідування насильницьких злочинів щодо дітей має свою специфіку, що пов'язана із психосоматичними особливостями дитини. У цілому практика розслідування таких злочинів у державах Європи та Сполучених Штатах Америки здійснюється у межах кримінального провадження, однак, враховує зазначені психосоматичні особливості дитини. Надзвичайно важливим аспектом, який ураховують пе-

редові держави у таких справах, є забезпечення інтересів дитини та її психологічного здоров'я.

Водночас, розслідування насильницьких злочинів щодо дітей у державах Європи та Сполучених Штатах Америки (як і у нашій державі) має і певні труднощі, пов'язані із необхідністю удосконалення нормативно-правової бази, прискорення процесу розслідування тощо.

Фахівцями ООН відзначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства однією з найбільш поширених форм транснаціональної організованої злочинності останнім часом є сексуальна експлуатація дітей.

Світова спільнота приділяє все більше уваги залученню громадськості у різних її проявах до справи протидії насильницької злочинності, а в особливості при вчиненні такої злочинності щодо дітей. Прогресивна міжнародна практика громадського впливу на злочинність та активізація її діяльності у цій сфері свідчить, що найчастіше громадськість використовується з метою: вивчення стану місцевої злочинності (Колумбія, ПАР); запобігання рецидивній злочинності (Сінгапур, Бразилія, Уганда, Кенія); охорони громадського порядку (США, Велика Британія, Перу, Бразилія); фінансового заохочення громадськості за її внесок у справу запобігання злочинності (Австралія, Канада); використання засобів комунікації у запобіганні злочинності (США, Велика Британія, Австралія) тощо.

Типовими проблемами щодо забезпечення широкої участі громадськості у запобіганні злочинності, з якими стикаються у різних державах, є: обмеженість знань про порядок і умови застосування стратегії громадського впливу на насильницьку злочинність щодо малолітніх дітей; відсутність традиційних доброзичливих стосунків між поліцією та місцевим населенням; недостатність політичної волі на розширення суб'єктів запобігання злочинності; слабкий розвиток підрозділів охорони громадського порядку; обмеження використання працівників служб пробації щодо нагляду за поведінкою осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням тощо.

3. Запобігання насильницьким злочинам щодо дітей ґрунтується на загальних положеннях профілактики злочинів і включає заходи як загальносоціального (які здійснюються в ході соціально-економічного будівництва, у процесі розвитку суспільства; зменшення протиріч, диспропорцій в суспільстві вже несе в собі профілактичну спрямованість) так і спеціально-кримінологічного характеру (включають в себе заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів цього виду, а також заходів індивідуально-профілактичного впливу на конкретних осіб).

До заходів для усунення причин та умов, які сприяють вчиненню насильницьких злочинів щодо малолітніх, відносяться: виявлення та усунення негативних факторів у сім'ї та побуті, що сприяють формуванню особистісних якостей, типових для насильницьких злочинців і хуліганів; нейтралізація побутових і сімейних конфліктів, на ґрунті яких можуть виникнути насильницькі або хуліганські дії їх учасників; забезпечення своєчасної реєстрації заяв про погрозу вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і швидкого реагування на них працівників Національної поліції; обмеження торгівлі спиртними напоями в певний час доби і в певних місцях, заборона на їх відпуск особам, які не досягли повноліття, які у стані сп'яніння; встановлення відповідальності за порушення цих обмежень; заборона розповсюдження сильнодіючих збудливих речовин, встановлення контролю за відпуском та відповідальності за незаконне виготовлення, збут і споживання таких речовин; посилення контролю за дотриманням спеціальних правил придбання та зберігання вогнепальної зброї; притягнення до відповідальності осіб за незаконне носіння, зберігання, виготовлення або збут зброї, боєприпасів і вибухових речовин; вилучення поліцією зброї в осіб, які ухиляються від її реєстрації, а також систематично порушують громадський порядок, зловживають спиртними напоями, які страждають психічними захворюваннями; виявлення випадків виготовлення учнями і робочими саморобної холодної та вогнепальної зброї в цехах або навчально-виробничих майстернях; вжиття заходів, що ускладнюють вчинення насильницьких злочинів у громадських місцях (забезпечення належного освітлення, замикання горищ, підвалів, сараїв і їх періодичні обходи); розподіл сил і засобів Національної поліції з урахуванням місць найбільш частого вчинення насильницьких злочинів; чітка організація діяльності різних правоохоронних органів: чергових частин, нарядів і патрулів, підрозділів у справах дітей, карного розшуку і слідства в цілях боротьби з насильницькими злочинами та хуліганством; здійснення постійного контролю за станом насильницьких злочинів з боку адміністрації регіону, регулярне обговорення цих питань із залученням зацікавлених осіб - керівників підприємств, установ, навчальних закладів, правоохоронних органів; організація правового навчання і виховання населення.

Важливим чинником протидії насильницьким злочинам щодо дітей стане формування окремого органу, основним повноваженням якого і буде протидія насильницьким злочинам щодо дітей.

ВИСНОВКИ

1. Проблема протидії насильницьким злочинам щодо дітей набула для сучасного українського суспільства особливого значення, ставши соціальним лихом, що загрожує нормальному розвитку дітей, становленню їх як свідомого, активного громадянина.

Наукові розробки, об'єктом яких є протидія насильницьким злочинам щодо дітей, можна виокремити у п'ять груп (взявши за основу класифікації предмета дослідження): 1) джерела, у яких висвітлюються загальні питання забезпечення прав дитини; 2) джерела, у яких висвітлюються кримінально-правові відносини, що складаються за вчинення злочинів щодо дітей, а також профілактика таких злочинів; 3) джерела, у яких висвітлюється методика розслідування окремих злочинів (їх видів) безвідносно до категорії потерпілих; 4) джерела, у яких висвітлюється методика розслідування окремих злочинів (їх видів), вчинених щодо дітей; 5) зарубіжні джерела, у яких висвітлюються основні аспекти протидії насильницькій злочинності щодо дітей.

При цьому, фактично відсутні комплексні наукові дослідження, предметом яких є саме концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

2. Насилля є соціальним явищем, яке супроводжує розвиток суспільства з часу його виникнення. Згадка про насилля міститься уже у перших письмових джерелах звичаєвого права.

Насильницькі злочини проти дітей – це умисні кримінально-карані діяння, що посягають на фізичні блага (життя і здоров'я) дитини, вчиняються проти її волі із застосуванням насильства чи погрози його застосування, з усвідомленням винною особою неповноліття потерпілого.

Виходячи з цього визначення, до насильницьких злочинів треба віднести: умисні убивства; навмисні тілесні ушкодження; поєднане з насильством хуліганство; згвалтування; побої і катування.

Інтерпретація терміну «насилля» кримінально-правовою і кримінологічною науками відрізняється від загальноприйнятого у сучасних умовах розуміння цього поняття, обмежуючи його зміст лише застосуванням фізичної сили та погрозою її застосування.

3. В умовах демократичної правової держави державні органи повинні діяти відповідно до нормативно-правових приписів, що зумовлює важливість саме нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Виходячи з того, що проблематика боротьби зі злочинами проти дитини виходить за національні межі та потребує активної міжнародної

співпраці, нормативно-правове регулювання організації та функціонування органів публічної влади з протидії насиллю щодо дитини необхідно розглядати на двох рівнях: міжнародному та національному.

Міжнародний універсальний рівень включає нормативні приписи таких міжнародних договорів Організації Об'єднаних Націй як: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (1985 р.), Усесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.).

Кількісно більшим є регіональний міжнародний рівень, що представлений, зокрема, результатами діяльності Ради Європи. Він включає Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011 р.), Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007 р.). До цього слід додати практику Європейського суду з прав людини, яка є складовою Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і виступає джерелом права в Україні.

Частина міжнародних актів належить до *soft law*, закріплюючи «наміри про урегулювання» окремих питань протидії насильницьким злочинам щодо дітей, що у межах західної правової культури є складовою правового регулювання суспільних відносин.

Національний загально-правовий рівень включає Конституцію України та інші закони з протидії насиллю щодо дитини.

Національний кримінально-правовий рівень охоплює норми кримінального законодавства.

Чинне вітчизняне законодавство потребує певного удосконалення з метою більш ефективного правового регулювання протидії насиллю щодо дітей.

4. Статистичні дані дозволяють зробити висновок про наявність проблеми боротьби з насильницькими злочинами щодо дітей, яка потребує свого розв'язання. Важливим фактором, який дозволяє з'ясувати напрями протидії, є визначення віктимологічних заходів протидії та усунення причин і умов виникнення таких злочинів, що, у свою чергу, можна зробити, виходячи з криміналістичної характеристики особи злочинця та особи потерпілого, яка потребує розробки з урахуванням су-

часних досягнень комплексу гуманітарних наук: соціології, психології, правничих наук та ін.

Криміналістична характеристики особи злочинця, що вчиняє насильницькі злочини проти дітей, як і криміналістична характеристики особи потерпілого від таких злочинів є доволі складною, зважаючи на різноманітність і різний характер самих насильницьких злочинів. Особа злочинця, що наносить тілесні ушкодження малолітньому, і особа сексуального насильства щодо малолітнього можуть бути кардинально протилежними, починаючи від віку, соціального статусу, психологічних характеристик тощо.

Серед факторів, що так чи інакше впливають на криміналістичну характеристику особи злочинця, що вчиняє насильницькі злочини проти дітей, як і на криміналістичну характеристику особи потерпілого ми виокремлюємо: вік, стать, характер занять, морально-психологічні характеристики, здатність чинити опір злочинцю. Важливе значення в механізмі вчинення конкретного злочину відіграє стан сп'яніння потерпілої особи, вживання нею алкогольних напоїв разом зі злочинцем.

Криміналістичну характеристику особи злочинця, що вчиняє насильницькі сексуальні злочини проти малолітніх, передбачає висвітлення питання педофілії, адже 90 % педофілів – це знайомі дитині особи, які вчиняють щодо неї сексуальне насилля.

Важливим засобом як припинення і притягнення винної особи до відповідальності так і запобігання насильницьких злочинів щодо дитини має стати володіння знаннями про особливості віктимології таких злочинів працівниками правоохоронних органів та соціальних служб, які залучаються до досудового розслідування цих злочинів та допомоги дитині.

5. Способами вчинення насильницьких злочинів щодо дітей є фізичне насилля або погроза його застосування. Форми прояву способів вчинення насильницьких злочинів щодо дітей та обстановка їх вчинення розрізняється у межах кожної з груп таких злочинів. Питання характеристики окремих груп злочинів потребує самостійного дослідження із застосуванням спеціальних методів. При цьому у основу такої «видової характеристики» може бути покладено типологію насильницьких злочинів, запропоновану вітчизняними науковцями, яка включає три групи: побутові; дозвільні; статеві.

Обстановка вчинення насильницьких злочинів щодо дітей має факультативне значення для з'ясування механізму вчинення цього виду злочинів, однак, є одним із факторів, що впливає на їх латентність.

Виходячи з характеру вчинюваного щодо дитини насильства необхідно виокремити наступні типові моделі насильницьких злочинів щодо дітей:

- насильницьке злочинне посягання на життя малолітнього;
- насильницьке злочинне посягання тілесну недоторканість;
- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість;
- як окремий різновид слід виокремити доведення до самогубства малолітнього.

У свою чергу, насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини можна типологізувати на наступні моделі вчинення таких злочинів:

- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене батьком, братом, вітчимом або іншою особою, на яку покладено обов'язки з виховання неповнолітнього;
- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене сторонньою для неї особою;
- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене групою осіб, серед яких можуть бути як підлітки так і дорослі;
- насильницьке злочинне посягання на статеву недоторканість дитини, учинене особою, яка раніше вчиняла такий злочин або серійним злочинцем.

6. Слідова картина вчинення насильницьких злочинів щодо дітей є важливою складовою криміналістичної характеристики вчинення таких злочинів, яка дозволяє вибудовувати слідчі версії та перевіряти їх з метою швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Під слідвою картиною насильницьких злочинів щодо дітей слід розуміти систему інформації про типові матеріальні та ідеальні сліді-ознаки, які є характерними для типових способів вчинення насильницьких злочинів щодо дітей і знаходяться у взаємній залежності з особою злочинця та особою потерпілого.

Доцільно у межах криміналістики сліди розглядати у триаспектному вимірі: 1) криміналістичному; 2) слідознавчому; 3) трасологічному.

Структурно слідова картина насильницьких злочинів щодо дітей охоплює сукупність матеріальних (наслідки злочинного застосування насилля щодо дітей в матеріальному середовищі, це ті його об'єкти, що зазнали впливу злочинних дій) та ідеальних (інформація про подію злочину та особу злочинця, яка сприйнята людиною і існує у формі пам'ятних образів) слідів.

Серед перспективних напрямів криміналістичної гносеології особливе місце мають зайняти сутність і характер віртуальних слідів насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема, і злочинів загалом; пошук ідеальних джерел, засобів і прийомів одержання інформації, визначення ступеня вірогідності самої інформації.

7. Профілактиці насильницькій злочинності іманентний дискретний характер, що включає, зокрема, і організацію виявлення насильницьких злочинів щодо дітей.

Такі фактори як специфіка механізму вчинення насильницьких злочинів проти дітей, іманентна їм латентність, що спричиняє особливості отримання первинної інформації та виявлення ознак учинення цих злочинів, важливість виявлення ознак насильницьких злочинів щодо дітей як для припинення злочинного посягання так і для запобігання подальшій злочинній діяльності правопорушника, а також запобігання тяжким наслідкам зумовлюють доцільність доповнення криміналістичної методики розслідування насильницьких злочинів щодо дітей окремою стадією – організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей.

8. На сьогодні важлива роль у забезпеченні прав дитини, у тому числі і у аспекті виявлення насильницьких злочинів щодо дітей, покладена на дільничних офіцерів поліції. Водночас, зважаючи на психосоматичні особливості потерпілого, наявність знань, умінь і навичок поводження з дітьми, які стали учасниками кримінально-правових відносин, у працівників підрозділів ювенальної превенції, доцільно повноваження з організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей покласти саме на ці підрозділи. При цьому ці підрозділи мають стати окремою структурною складовою Національної поліції, що потребує внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію». Зокрема, необхідно доповнити ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» п. 2 наступного змісту: «2) поліція ювенальної превенції», у зв'язку з цим п. 2-6 ч. 3 ст. 13 слід вважати п. 3-7. Відповідно потребує внесення змін Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Організація виявлення насильницьких злочинів щодо дітей має передбачати обов'язкову складову – взаємодію з педагогічними працівниками навчально-виховних закладів, соціальними працівниками, які дозволять отримати первинну інформацію про можливе насилля над дитиною, відповідно до якої працівники правоохоронних органів мають вжити усіх необхідних заходів. При цьому пріоритетом їх діяльності має бути забезпечення прав та інтересів дитини, а не інтереси служби.

9. Типові слідчі ситуації у розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей – це сукупність умов, обстановка на певному етапі провадження щодо насильницьких злочинів відносно дітей, що характеризується наявністю/відсутністю значущої для розслідування інформації та зумовлює необхідність проведення слідчим відповідних процесуальних дій у певній послідовності.

Типові слідчі ситуації у розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей можуть бути як сприятливими так і несприятливими. Загалом, на початковому етапі розслідування насильницьких злочинів проти дітей можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

- насильницький злочин проти дитини вчинила відома потерпілому особа;
- насильницький злочин проти дитини вчинила невідома потерпілому особа;
- насильницький злочин проти дитини вчинила особа, що познайомилася з потерпілою особою незадовго до вчинення насильницького злочину.

На наступному етапі розслідування насильницьких злочинів проти дітей можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

- особистість злочинця встановлена;
- особистість злочинця не встановлена;
- встановлені дані про особу одного з членів групи, інші не встановлені.

10. Ефективне виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей передбачає відповідне інформаційно-технічне забезпечення. Під інформаційно-технічним забезпеченням виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей слід розуміти виокремлені напрями, в яких розробка і впровадження конкретних засобів сприяє ефективному виявленню, дослідженню і фіксації джерел інформації у передбаченому законом порядку з метою формування на їх основі доказів про обставини вчинення злочину і причетних до нього осіб.

Важливими чинниками протидії насильницьким злочинам щодо дітей стане формування Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, а також добровільне застосування до осіб, які вчинили такі злочини, процедури хімічної кастрації.

11. Зазначаючи роль тактики проведення слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо дітей, важливим є розуміння, що успіх розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема

допиту за участю малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, залежить від того, наскільки повно будуть ураховані слідчими всі складники криміналістичної характеристики.

Розслідування кримінальних правопорушень вимагає високої організації слідчої роботи, важливе місце в якій посідає *планування розслідування*. Потреба у такому плануванні випливає із суті діяльності слідчого, яка потребує організованості та швидкості у розслідуванні кримінальних правопорушень. Найбільший ефект у розслідуванні насильницьких злочинів щодо малолітніх мають першочергові дії, які проводить слідчий, а також співробітники оперативних підрозділів, підрозділів поліції (служби дільничних офіцерів поліції, патрульної поліції) тощо. Важливою складовою в їх розслідуванні є злагоджені дії зазначених підрозділів. Досягти належної злагодженості можна за умов наявності доволі чітко погодженого з відповідними підрозділами плану проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (відповідно до вимог Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07 липня 2017 року № 575).

Аналіз кримінальних справ (проваджень) про насильницькі злочини щодо дітей дає змогу зробити висновок, що найчастіше проваджуваними слідчими діями у цій категорії проваджень є: допит потерпілого, допит підозрюваного, допит свідків, слідчий огляд і призначення та проведення експертизи; пред'явлення для впізнання, освідування. Під час допиту малолітніх потерпілих необхідно враховувати своєрідність психології дітей і підлітків, що вимагає застосування слідчим особливих тактичних прийомів.

12. Розслідуючи такі кримінальні злочини, які стосуються насильства щодо дітей, слідчий при кваліфікації протиправних дій підозрюваного за умов неможливості отримати відомості про даний злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, може у процесуальному порядку, що визначений у Кримінально-процесуальному кодексі України, проводити негласні слідчі (розшукові) дії, а також вправі підготувати письмове доручення про їх здійснення оперативному підрозділу. Виходячи із узагальнених нами даних практичної діяльності, доводиться констатувати, що найчастіше із даного приводу слідчий готує письмове доручення оперативному підрозділу. І це виправданий крок, десятиліттями апробований практикою, бо ніхто краще не в змозі провести негласну слідчу (розшукову) дію, ніж той орган чи службова особа, які

володіють належною вузькою спеціалізацією у цій галузі та арсеналом необхідних засобів і методів.

Одним із факторів підвищення ефективності протидії насильницькій злочинності щодо дітей є наділення повноваженнями проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції. У зв'язку з цим необхідно абзац другий частини першої статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» викласти у новій редакції: «Національної поліції - підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а також поліції ювенальної превенції».

Обов'язковою умовою проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей є обґрунтування слідчим неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, а також обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

Результати негласних слідчих (розшукових) дій автоматично не набувають статусу доказів у кримінальному провадженні. Такі матеріали підлягають перевірці на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій. Також, слід зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії є ефективним засобом отримання доказів у кримінальному провадженні, а їх правова регламентація має постійно вдосконалюватись з урахуванням вимог практики та сучасних науково-технічних розробок до їх застосування.

13. Громадські організації, держава та незалежні ЗМІ мають дотримуватися норм саморегулювання в інформаційній сфері, можуть відігравати важливу роль у просуванні культури поваги до прав дитини та діяти як партнери. З метою захисту прав дітей, створення для них безпечного середовища, а також надання своєчасної та кваліфікованої допомоги дітям-жертвам насильства, протидії торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці в країні сформована система, яка має працювати в напрямках запобігання насильству шляхом широкої *просвітницької роботи*, виявлення та покарання винуватців таких злочинів проти дітей, надання допомоги, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильницьких дій щодо дітей.

Засоби протидії насильницьким злочинам щодо дітей можна поділити на три групи:

- *первинні засоби* запобігання насильства над дітьми - дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого пово-

дження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей. Прикладами таких дій є інформаційні кампанії щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними так і недержавними організаціями. Зазвичай первинні засоби запобігання насильства включають у себе наступну діяльність: відвідування працівниками соціальної служби та служби охорони здоров'я сім'ї; проведення навчальних програм з усвідомленого батьківства та розвитку дитини; функціонування телефонних ліній допомоги; консультування у громадських центрах тощо;

- *вторинними засобами* запобігання насильству є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення «факторів ризику» поганого ставлення до дитини. Для соціального працівника у даному випадку необхідно пам'ятати, що не всі сім'ї, які мають «фактори ризику», матимуть і випадки поганого ставлення;

- *третинні засоби* запобігання насильства – це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявності активних первинних та вторинних запобіжних заходів.

Виходячи з важливості удосконалення системи захисту дітей від насильницьких злочинів суб'єктам такого захисту *необхідно*:

- сприяти ефективній взаємодії служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Національної поліції, органів та закладів освіти, охорони здоров'я у попередженні жорстокого поводження з дітьми, фізичного, сексуального, психологічного, соціального насильства, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;

- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту малолітніх і неповнолітніх дітей, а також профілактики будь-яким негативним явищам, злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;

- вдосконалити чинне законодавство щодо попередження та подолання різних видів насильства стосовно дітей, зокрема шляхом внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- забезпечити дієвий контроль за організацією роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження.

14. Міжнародне співробітництво у боротьбі з насильницькими злочинами щодо дітей – це комплексна погодженість дій суверенних держав, міжнародних організацій, які спрямовані на розроблення та координацію заходів щодо попередження, розкриття певних видів злочинів і виявлення, затримання й передачу правосуддю правопорушників, а також визначення цілей та вирішення завдань з мінімізації транснаціональних і внутрішньонаціональних протиправних діянь.

Формами міжнародного співробітництва в боротьбі з насильницькими злочинами щодо дітей є: координація дій по боротьбі зі злочинністю (обмін інформацією); підписання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру; правова допомога по кримінальних справах; проведення оперативно-розшукових заходів; проведення слідчих дій; профілактика злочинів; спільні заходи щодо припинення злочинних дій і притягнення винних до відповідальності.

Міжнародну правову допомогу доцільно диференціювати за територіальним критерієм на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Особливу увагу необхідно звернути на можливість створення та діяльності спільних слідчих груп. Правовою основою цього правового інституту є Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08 листопада 2001 року.

15. Основними проблемами у розслідуванні насильницьких злочинів у державах Європи та Сполучених Штатах Америки є строки, що проходять від часу отримання інформації про злочин і до постановлення рішення у справі, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав людини.

Одним із важливих аспектів ефективного розслідування насильницьких злочинів у державах Європи та Сполучених Штатах Америки є значна увага початковому етапу розслідування. При цьому основним пріоритетом є забезпечення психологічного здоров'я дитини. Тому час проведення, порядок проведення слідчих дій багато у чому визначається саме цим фактором.

Одним із можливих засобів, які можна використати і у вітчизняній практиці розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, є застосування мобільного додатку на зразок «Child ID», що використовується Федеральним бюро розслідувань.

До прогресивних практик у сфері запобігання торгівлі дітьми і дорослими людьми у різних країнах відносяться наступні:

- криміналізація дій, пов'язаних із торгівлею дітьми та дорослими людьми;
- створення «чорних» списків трудових агенцій, незаконних вербувальників, щодо яких відкриті кримінальні провадження за посередництво у торгівлі живим товаром (Філіппіни);
- недопущення перетворення жертв торгівлі людьми, які примусово працюють, на нелегальних мігрантів;
- надання жертвам торгівлі людьми належної соціальної й психологічної допомоги з метою їх активної участі у розслідуванні злочину та притягнення винних до відповідальності;
- поширення практики компенсації жертвам торгівлі людьми за їх страждання.

16. Підвищення ефективності протидії насильницькій злочинності щодо дітей, у тому числі й запобігання їй, зумовлює необхідність формування органу, до повноважень якого і буде належати досліджувана функція публічної влади та який буде координувати діяльність інституцій у сфері захисту прав дитини. Таким органом може бути Департамент ювенальної юстиції Національної поліції (що буде сформовано на основі підрозділів ювенальної превенції), до компетенції якого слід віднести, зокрема, наступне:

- розшук дітей, що зникли безвісти;
- розкриття злочинів, учинених дітьми та щодо дитини;
- організація і проведення діяльності щодо запобігання злочинам відносно дітей та дитячої злочинності;
- притягнення до юридичної відповідальності осіб, що вчиняють правопорушення щодо дітей.

Окреслені завдання зумовлюють необхідність надання працівникам підрозділів ювенальної превенції повноважень щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... доктора юридичн. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2017. 524 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. – №№ 40-44. Ст. 356.
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст.135.
5. Завгородня Ю.С. Захист прав дитини в Україні як загальнотеоретична проблема. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. Вип. 52. Т.1. С. 21-24.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
7. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2004. 240 с.
8. Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
9. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2010. 20 с.
10. Киренко С.Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2003. 23 с.
11. Березовська Н.Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2010. 20 с.
12. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец.

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2006. 20 с.

13. Юзікова Н.С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровський ун-т, 1999. 172 с.

14. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

15. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав та вдосконалення роботи з неповнолітніми правопорушниками». URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60315&pf35401.

16. Огляд судової статистики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених неповнолітніми у 2016-2017 роках. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nepovnolitnikh-pro-schogovorit-statistika>

17. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2004. 20 с.

18. ООН: кожна третя жертва торгівлі людьми у світі – дитина. URL: <https://hromadske.ua/posts/oon-kozhna-tretia-zhertva-torhivli-liudmy-u-sviti-dytyna>

19. Поліція за півроку виявила майже 190 злочинів у сфері торгівлі людьми. URL: <https://hromadske.ua/posts/politsiia-vyiyavyla-maizhe-190-zlochyniv-u-sferi-torhivli-liudmy-za-pivroku>

20. Рівень організованої злочинності в Україні є одним із найвищих у світі URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/riven-orhanizovanoi-zlochynnosti-v-ukraini-ie-odnym-iz-naivyshchychk-u-sviti-160078.html>

21. Назаренко К.Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом: монографія. Дніпро: Гельветика, 2018. 171 с.

22. Інцидент у гей-клубі Дніпра: власники і відвідувачі кажуть про «гомофобний рейд», а поліція – про «місце розпусти» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29901600.html>

23. Заява ЛГБТ Центру «Наш світ» щодо гомофобного рейду поліції до гей-клубу Дніпра. URL: <https://gay.org.ua/blog/2019/04/24/zaiava-lgbt-tsentru-nash-svit-shchodo-homofobnoho-reidu-politsii-do-gay-klubu-dnipra/>

24. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2013. 20 с.

25. Хижняк Є.С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2013. 20 с.

26. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2017. 20 с.

27. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 240 с.

28. Finkelhor, D. 1995. The victimization of children in a developmental perspective. *American Journal of Orthopsychiatry* 65(2):177–193.

29. Finkelhor, D., and Ormrod, R. 1999. Factors In the Underreporting of Crimes Against Juveniles. Durham, NH: University of New Hampshire, Crimes Against Children Research Center.

30. Wells, L.E., and Rankin, J.H. 1995. Juvenile victimization: Convergent validation of alternative measurements. *Journal of Research in Crime* 32(3):287–307.

31. Hashima, P., and Finkelhor, D. 1999. Violent victimization of youth versus adults in the National Crime Victimization Survey. *Journal of Interpersonal Violence* 14(8):799–820.

32. Finkelhor, D., and Ormrod, R. Reporting Crimes Against Juveniles. *Juvenile Justice Bulletin*. 1999. November. P.1-7.

33. Finkelhor, D., and Ormrod, R. Characteristics of Crimes Against Juveniles. *Juvenile Justice Bulletin*. 200. June. P. 1-11.

34. Heitzman Janusz, Lew-Starowicz Michał, Pacholski Marek, Lew-Starowicz Zbigniew. Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich. *PSYCHIATRIA POLSKA* 2014; VOL. 48, NR. 1. 105–120.

35. Гавриленко О.А., Колесніков С.Д., Логвиненко І.А. Київська Русь: політико-правовий нарис. Харків: УніВС, 1999. 72 с.

36. «Руська Правда»: семінар-практикум. Навч. посібник. упорядник В.М Заруба. Дніпропетровськ, Дніпропетр. держ. ун-т внутр.. справ, 2005. 96 с.

37. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложением рассуждений, на коих они основаны, изданные государственною канцелярією. Санктпетербургъ, 1867. Ч.4.

38. Энциклопедический Словарь Ф.А.Брокгауза и И.А. Ефрона (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами). URL: <http://www.vehi.net/brokgauz>

39. Ожегов С. И. Толковый словарь. URL: <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=15969>.

40. Словник української мови: в 11 томах. 1974. Том 5. 508 с.

41. Про судову практику у справах про злочини проти власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

42. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

43. Курс кримінології. Особлива частина. Підручник. У двох книгах. Книга 2. / За загальною редакцією О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 480 с.

44. Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. Москва: Юридическая литература, 1986. 352 с.

45. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року. Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 38-39, ст. 380.

46. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

47. Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області у справі № № 359/933/19 від 5 лютого 2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79641598>

48. Постанова Нетішинського міського суду Хмельницької області у справі № 679/287/19 від 28 лютого 2019 року URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80220999>

49. Постанова Шполянського районного суду Черкаської області у справі № 710/465/19 від 22 квітня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81324138>.

50. Шишко Л. Колектори довели до самогубства 169 людей. URL: <https://vidomosti-ua.com/newspaper/48976>.

51. Joshua D. Duntley David M. Buss. The Evolution of Stalking.. Sex Roles March 2012, Volume 66, Issue 5–6, pp 311–327.

52. Patricia Tjaden and Nancy Thoennes Stalking in America: Findings From the National Violence Against Women Survey. Washington, DC : U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, [1998].

53. «Я все одно тебе знайду»: як протидіяти stalkingу. URL: <https://inspired.com.ua/practice/ya-vse-odno-tebe-znajdu-yak-protydiyaty-stalkingu/>

54. Council of Europe Convention on Preventing and Combatting Violence against Women and Domestic Violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e>

55. Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Парламенту про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/554-uccro-appeal-to-parliament-against-istanbul-convention>

56. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.

57. Crisan I. The principles of legality “nullum crimen, nulla poena sine lege” and their role. Effectius Newsletter, Issue 5, (2010). URL: http://effectius.com/yahoo_site_admin/assets/docs/The_principles_of_legalit_y_nullum_crimen_nulla_poena_sine_lege_and_their_role_Iulia_Crisan_Issue5.16811416.pdf.

58. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.

59. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2008. 17 с.

60. Бедь В.В. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ: МАУП, 2004. 436 с. URL: http://adhdportal.com/book_3112_chapter_30_2_Psikhologchna_struktura_zlochinnogo_djannja.html.

61. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

62. Гуня І. І. Види насильства в кримінальному праві. Форум права. 2014. № 2. С. 99-103.

63. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття насильницької злочинності. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 9. С. 247-250.

64. Довгань-Бочкова Н. В. Співвідношення насильства і погрози як способів вчинення злочину. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип.. 2. Том 2. С. 72-76.

65. Вирок Срібнянського районного суду Чернігівської області у справі № 746/534/18 від 24 жовтня 2018 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77345364>

66. 30 років мати тримала дочку в полоні: як зараз живе жінка. URL: <https://styler.rbc.ua/rus/zhizn/30-let-mat-derzhala-doch-plenu-seychas-zhivet-1551367994.html>

67. У Києві неадекватна мати вбила і викинула новонародженого у лісосмузі. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/kieve-neadekvatnaya-mat-ubila-vybroсила-novorozhdennogo-1551532015.html>.

68. Кримінологія: питання та відповіді: навч. посіб. / За заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2015. 324 с.

69. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.

70. Храмцов О.М. Щодо видів насильницьких злочинів. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 3. С. 86-93.

71. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / ред. кол.: Ю.В. Баулін та ін. Харків: Кросс-роуд, 2008. Вип. 15. С. 227–236.

72. Продан Т. Стан жіночої насильницької злочинності в Україні. Протидія злочинності: теорія та практика: збірник матеріалів VI Міжвузівської науково-практичної конференції студентів (курсантів) та молодих учених (м. Київ, 16 травня 2014 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 159-163.

73. В Украине ежегодно 3 млн детей становятся свидетелями и жертвами домашнего насилия. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/102835-v-ukraine-ezhegodno-3-mln-detey-stanovyatsya-svidetelyami-i-zhertvami-domashnego-nasiliya>

74. Плутицька К. М. Сучасний стан насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. Право і суспільство. 2017. № 3. С. 176-181.

75. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306.

76. Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>.

77. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.

78. Case of Gäfgen v. Germany, Application № 22978/05, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1 June 2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99015>.

79. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

80. Lukashuk I.I. The Principle Pacta Sunt Servanda and the Nature of Obligation Under International Law. American Journal of International Law. Volume 83. Issue 3. July 1989. pp. 513-518.

81. Guzman A.T., Meyer T. L. International soft law. URL: https://www.researchgate.net/publication/39728229_International_Soft_Law

82. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_38

83. Верховний Суд прийняв історичне рішення і поховав правозастосування Декларації прав дитини. URL: <https://www.facebook.com/batkomaopravo/posts/2693918170832424>

84. Корнієнко М.В. Деякі особливості кримінальної відповідальності дітей згідно із законодавством України. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. August. С. 119-122.

85. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Ст. 205.

86. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 29 листопада 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

87. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30 вересня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075

88. Корнієнко М.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело адміністративного права (на прикладі рішення суду). Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права: матеріали круглого столу (м. Дніпро, 24 листоп. 2017 р.); уклад.: А.М. Кучук; О.О. Орлова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 24-26.

89. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст.260.

90. Case M.S. v. Ukraine, Application № 2091/13 Council of Europe: European Court of Human Rights, 11 July 2017, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140>

91. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина). 11.V.2011. Київ: «К.І.С.», , ТОВ «Дорадо-Друк», 2014. 194 с.

92. Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

93. Жеребкін В.Е. Логіка. Харків: Основа, 1995. 256 с.

94. Кирилов В.И., Старченко А.А. Логика. 5-е изд. перераб.и доп. Москва: Юристъ, 1999. 256 с.

95. Плужнік О. І., Корнієнко М. В. Класифікація злочинів проти дітей у кримінальному законодавстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2017. Вип. 43(2). С. 136-140.

96. Сенаторов М.В. Потерпілі від злочинів проти громадської безпеки. Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України: Матер. міжнар. наук.–практ. семінару [Харків] 1–2 жовт. 2002 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. Харків: Східно–регіональний центр гуманітарно–освітніх ініціатив, 2003. С. 84-85

97. Бахуринська О. До питання про потерпілого від порушень вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України). Підприємство, господарство і право. 2003. № 8. С. 85-88.

98. Трикоз Е.Н. Уголовно-правовая охрана лиц, пользующихся международной защитой. Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники. Материалы III Междунар. науч.-практ. конф., состоявшейся на юрид. фак. МГУ им. М.В. Ломоносова, 29-30 мая 2003 г. / [Редкол.: Комисаров В.С. (отв. ред.) и др.]. Москва: ЛексЭст, 2004. С. 363-367.

99. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. Москва: Гос. юр. издат., 1958. С. 18-20.

100. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. Москва: ИКД: «Зерцало-М», 2002. 624 с.

101. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук. К., 1999. 181 с.

102. Даценко Є.В. Кримінально-правова характеристика підміни дитини: автореф.дис. ... канд.юр.наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2015. 20 с.

103. Брайловська А.І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: автореф.дис. ... канд.юр.наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2012. 21 с.

104. Астеміров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. 125 с.

105. Корнієнко М.В., Плужнік О.І. Актуальні питання захисту прав дітей кримінально-правовими заходами. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 3 (24). С. 140-144.

106. Крецул В. І. Правовий захист неповнолітніх та деякі особливості їх кримінальної відповідальності. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін. Миколаїв. ін-т. права, ПРИ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права» . Миколаїв : Іліон, 2016. С. 300-320.

107. На Житомирщині батьки вбили п'ятирічну дитину URL: https://humanrights.org.ua/material/na_zhitomirshhini_batki_vbili_5richnu_ditinu_

108. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

109. Григор'єва О.В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя, 2017. 209 с.

110. Маханьков Д.Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. Форум права. 2009. № 1. С. 357–361.

111. Свентікова М. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного ввезення, виготовлення та розповсюдження порнографічних предметів. Форум права. 2011. № 4. С. 657–662.

112. Криміналістика : навч. посіб. / За ред. А. Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с. URL:

https://pidruchniki.com/1966032151600/pravo/struktura_okremih_kriminalistichnih_metodik#55.

113. Поняття та загальна характеристика насильницьких злочинів
URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/189/>

114. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 16 травня 2019 року у справі № 749/1516/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81781647>.

115. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 10 квітня 2018 року у справі № 639/2773/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73270442>.

116. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 11 квітня 2019 року у справі № 490/4079/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81119429>.

117. Основи методики розслідування насильницьких злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та недоторканності особи. URL: https://stud.com.ua/45886/pravo/osnovi_metodiki_rozsliduvannya_nasilnitskih_zlochiv_proti_zhittya_zdorovya_statevoyi_svobodi_nedotorkanosti.

118. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 24 липня 2018 року у справі № 695/3688/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75469901>

119. Вирок Кропивницького апеляційного суду від 7 лютого 2019 року у провадженні № 11-кп/4809/74/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79715709>.

120. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 31 січня 2019 року у справі № 570/4076/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80385580>

121. Плужнік О.І., Корнієнко М.В. Окремі аспекти щодо втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 3-4. С. 25-28.

122. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Авт.: Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2011. 132 с.

123. Корнієнко М.В. Деякі особливості юридичної відповідальності батьків за правопорушення, скоєні дітьми. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. № 2. С. 22-25.

124. Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області від 1 березня 2018 року у справі № 347/1693/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72501380>

125. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 11 жовтня 2018 року у справі № 441/245/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77056246>

126. Педофілія як один з поширених видів насильства в сучасному світі. Святошинська районна в м.Києві державна адміністрація. Офіційний інтернет-портал. URL: <http://svyat.kievcity.gov.ua/news/1956.html>

127. Heitzman Janusz, Lew-Starowicz Michał, Pacholski Marek, Lew-Starowicz Zbigniew. Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich. PSYCHIATRIA POLSKA 2014; VOL. 48, NR. 1. 105-120.

128. Вирок апеляційного суду Чернігівської області від 20 червня 2018 року у справі № 749/1202/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74800795>

129. MBC: До своїх оргій ректор-педофіл залучав п'ятирічних дітей. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kiyivskii-rektor-pedofil-valtuvav-p-yatirichnih-ditei.html>

130. Джужа А.О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 4 (101). С. 179-188.

131. Сексуальна експлуатація дітей в Україні: стан та заходи з протидії заг. ред. К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук. Харків: Права людини, 2014. 64 с.

132. Говорун Т., Кікенежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.

133. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи: автореф. дис. ...д-ра юр. наук: спец. 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2001. 36 с.

134. Проблеми насильства над дітьми». URL: <http://familytimes.com.ua>.

135. Огляд судової статистики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених неповнолітніми у 2016-2017 роках. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nepovnolitnikh-pro-scho-govorit-statistika>.

136. Козицька О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 202-206.

137. Ларченко М.О. Кримінологічний аналіз особистості жертви статевого злочину та її поведінки. Юридичний вісник. 2010. № 4. С. 106-110.

138. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. Санк Петербург: Питер, 2001. 272 с.

139. Гірук В.В. Характеристика малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: криміналістичний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 5 Том 2. С. 131-134.

140. Криміналістика. За ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с. URL: <https://buklib.net/books/30835>

141. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

142. Дундич Л.В. Поняття і структура механізму злочину. Форум права. 2008. № 1. С.125-129.

143. Пясковський В.В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 1 (98). С. 36-46.

144. Висоцька В.В. Поняття способу вчинення злочину. Правова держава. 2011. № 13. С. 102-105.

145. Спосіб. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/sposib>.

146. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі із злочинністю: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2005. 19 с.

147. Капітанчук Л.Ю. Спосіб вчинення злочину та його особливості при незаконному переправленні осіб через державний кордон України. Форум права. 2008. № 2. С.210-219.

148. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 29 лютого 2016 року у справі № 520/7978/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56245639>.

149. Ухвала Сніжнянського міського суду Донецької області від 14 січня 2014 року у справі № 244/4675/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36614010>

150. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 17 грудня 2009 року у справі № 1-450. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7096008>.

151. Статистика МВС про злочинність в 2017 не відповідає дійсності, - экс-міністр внутрішніх справ. URL: <https://ukranews.com> > Головна > Новини > Політика > Силкові структури

152. Гумін О.М., Зубач І.М. Характеристика насильницької злочинності в сільській місцевості та шляхи її запобігання. Європейські перспективи. 2015. № 6. С. 131-139.

153. Динту В. А. Співвідношення обстановки злочину і способу злочину. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 593-598.

154. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 3 листопада 2009 року у справі № 1-355-09 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7033594>.

155. Вирок Тальнівського районного суду Черкаської області від 14 лютого 2018 року у справі № 704/1343/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72195870>

156. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 9 серпня 2012 року у справі № 2602/393/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27618831>

157. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 13 лютого 2018 року у справі № 577/4436/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72190789>

158. Вирок Баштанського районного суду Миколаївської області від 15 серпня 2018 року у справі № 1-кп/468/22/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76193683>

159. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія. Курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. URL: <http://textbooks.net.ua/content/category/8/38/11>

160. Шалгунова С.А., Воронько В.С. Роль потерпілого в механізмі вчинення тяжкого насильницького злочину. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2012. № 1. (2). С. 125-131.

161. Смертельна гра для дітей МОМО налякала світ: у чому суть. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/smertelna-gra-dlya-ditej-momo-nalyakala-svit-u-chomu-sut.htm>.

162. Нова смертоносна гра «Момо». Що це і як рятувати від неї дітей. URL: https://espresso.tv/article/2018/08/30/gra_momo

163. Вирок хустського районного суду Закарпатської області від 8 лютого 2018 року у справі № 309/1708/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72098736>.

164. Вирок Тиврівського районного суду Вінницької області від 8 лютого 2017 року у справі № 145/1879/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64649100>

165. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 28 грудня 2016 року у справі № 577/4363/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63825469>

166. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 5 жовтня 2016 року у справі № 159/2976/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61802912>

167. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 14 лютого 2014 року у справі № 232/2937/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37374756>

168. Вирок Ужгородського міськрайонного суду від 17 червня 2014 року у справі № 308/1948/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39966429>

169. Криміналістика. Курс лекцій / Укл.: В.В. Пясковський URL: <http://studies.in.ua/kryminalistyka-lekcii/4232-ponyattya-sutnst-ta-elementi-krimnalstichnoyi-harakteristiki-zlochinv.html>.

170. Салтєвський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х т. Харків: КонСУМ, Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.

171. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія Київ: Факт, 2001. 311 с.

172. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні... порушень недоторканності приватного життя. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 192-197.

173. Бурдін В.М. Склад готування до злочину. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6-1. Том 3. С. 89-93.

174. Костенко М.В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 21 с.

175. Слободянюк Б.К. Обстановка та слідова картина умисного знищення або пошкодження чужого майна як елементи криміналістичної характеристики. Юридичний науково-електронний журнал. 2015. № 4. С. 257-259

176. Воевода А.Г. Слідова картина та типова обстановка злочинів про порушення правил володіння або експлуатації бойових, спеціальних та транспортних машин. Форум права. 2013. № 1. С. 139-144.

177. Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 10 жовтня 2012 року у справі № 658/4143/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68789744>.

178. Вирок Радивилівського районного суду Рівненської області від 12 лютого 2014 р. у справі №568/1274/13-к <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37155044>

-
179. Фото з веб-сайту Преса України. URL.: <https://uapress.info/uk/news/show/170191>.
180. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 16 січня 2014 року у справі № 473/3533/13-к. URL.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36672322>.
181. Вирок Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 6 червня 2018 року у справі № 208/10261/14-к. URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74576820>.
182. Щербаківа Г. Слідова картина злочинів, вчинених на ґрунті расової чи національної нетерпимості. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 2. С. 70-73.
183. У Росії школярі жорстоко били ногами однокласника через українське походження та знімали на телефон (відео). URL.: http://vgolos.com.ua/news/u_rosii_shkolyari_zhorstoko_byly_nogamy_odno_klasnyka_cherez_ukrainske_pohodzhennya_ta_znimaly_na_telefon_video_3_12595.html.
184. Дитина лежить і тримається за шок, - завідувач дитсадка під Києвом кинула 5-річного хлопчика об підлогу за те, що він не хотів співати. URL.: https://censor.net.ua/ua/photo_news/457306/dytyna_lejyt_i_trymayetsya_zhachoku_zavidyuyucha_dytsadka_pid_kyyevom_kynula_5richnogo_hlopchyka_ob
185. Мендус С.І. Поняття слідів злочину, їх властивості і криміналістичне значення при розслідуванні злочинів. Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: мат-ли конф. (м. Київ, 25 листопада 2016 р.). Київ: НАВС, 2016. С. 178-181.
186. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва: Юрлитинформ, 2006. 200 с.
187. Затенацький Д. В. Идеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2010. 160 с.
188. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
189. Общество_потребления_(Бодрийяр). URL.: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Общество_потребления_\(Бодрийяр\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Общество_потребления_(Бодрийяр)).

190. Музика М.П. Феноменологія як пошук нових ірраціоналістичних тенденцій в осмисленні права. Університетські наукові записки. 2018. № 65. С. 136-149.

191. «Невидима горила» повернулася: відео-експеримент для перевірки уваги. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/nevidima-gorila-povernulasya-video-eksperiment-dlya-perevirki-uvagi.html>.

192. Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 3 березня 2018 року у справі ЄУН 714/559/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72576682>.

193. Українська аудиторія Facebook за рік зросла на 3 мільйони осіб (інфографіка). URL: <https://www.unian.ua/economics/telecom/10445769-ukrajinska-auditoriya-facebook-za-rik-zrosla-na-3-milyoni-osib-infografika.html>.

194. Україна зробила крок до регулювання криптовалют. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10195896-ukrajina-zrobila-krok-do-regulyuvannya-kriptovalyut.html>

195. Хижняк Є.С. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. Актуальні проблеми держави і права. 2017. Вип. 79. С. 159-166.

196. Можливі ознаки сексуального насилля над дитиною. URL: <http://missingchildren.org.ua/expert/mozhlyvi-oznaky-seksualnogo-nasyllja-nad-dytnoyu>.

197. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України. Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/SptpoU/3-4/341.htm>.

198. Гумін О. М., Зубач І.М. Поняття латентної злочинності та напрями її профілактики. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2015. № 824. С. 424-429.

199. Шаповалов О. О. Виявлення ознак злочинів у процесі досудового розслідування. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1 (13). С. 99-107.

200. Case of Siliadin v. France, Application № 73316/01, Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 July 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-69891>.

201. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак жорстокого поводження з дітьми та незадоволення їхніх потреб. URL: <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/metodichni-rekomendatsiii-schodo-viiavlennia-oznak-zhorstokogo-povodzhennia-z-ditmi-ta-nezadovolennia-iikhnikh-potreb>

202. Пясковський В.В. Поняття та криміналістична характеристика торгівлі людьми. Вісник прокуратури. 2003. № 5. С. 69-75.

203. Пясковський В.В. Торгівля жінками в Україні як сфера діяльності організованих злочинних груп. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2002. №3. С. 89-94.

204. Корнієнко М.В. Особливості забезпечення і захисту прав дітей дільничним офіцером поліції. Правовий часопис Донбасу. 2018. № 3 (64). С. 100-107

205. Про Європейський кодекс поліцейської етики: Міжнародний документ. Ухвалено Комітетом міністрів. 2001. №765-XII від 19.09.2001. URL: <https://ukrainesecuritysector.com/uk/publication законодавча-база-для-інструментарію-7/>

206. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

207. Про затвердження Інструкції про діяльність в організації дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 650 від 28.07.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>

208. Лекція 2. Індивідуально-превентивна (профілактика) діяльність поліцейського. URL:<http://lib.univd.edu.ua/?controller=service&action=downloadRep&id=96916>

209. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка визначає особливості організації роботи. Затверджена наказом МВС України від 7 червня 2018 року № 686/32138. Офіційний вісник України. 2018. № 45. Ст. 1589.

210. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

211. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України від 24 січня 1995 року. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 6. Ст. 35.

212. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. № 25. С. 193-199

213. Гарасим П.С., Зюбаненко С.В. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування на початковому етапі. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 9. С. 255-259.

214. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. Вісник академії правових наук. 2002. Вип 2 (29). С. 181-184.

215. Жерж Н.А., Дирдін М.Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Випуск 32. Том 3. С. 117-121.

216. Шевчук В.М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 146-150.

217. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики Москва, 1979. Т. 3. 407 с.

218. Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. Методика расследования преступлений (общие положения) :мат-лы науч.-практ. конф. Москва, 1976. С. 157–160.

219. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.

220. Тищенко В.В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 961-965.

221. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. Следственные ситуации и раскрытие преступлений: науч. тр Свердлов. юрид. ин-та. Свердловск, 1975. С. 40-44.

222. Марушев А.Д. Особливості висування типових слідчих версій під час розслідування кримінальних банкрутств. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 4. С. 292-295.

223. Вирок Апеляційного суду Черкаської області від 8 лютого 2016 року у справі № 2315/4544/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56038299>.

224. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 8 грудня 2014 року у справі № 571/1857/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41783679>

225. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.

226. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 12 червня 2014 року у справі № 305/314/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39313143>.

227. Лисиченко В. К., Батюк О.В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1988. Вып. 36. С. 3-9.

-
228. Васильев А.Н. Следственная тактика. Москва, 1976. 200 с.
229. Ларин А.М. От следственной версии к истине. Москва, 1976. 199 с.
230. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков, 2000. С. 109–146.
231. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике. Москва, 1988. 304 с.
232. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх. Південноукр. часопис. 2012. № 4. С. 63-65
233. Хижняк Є. С. Формування типової програми по встановленню обставин статевих злочинів щодо неповнолітніх. II Всеукр. наук. читання з кримінальної юстиції пам'яті проф. В. П. Колмакова (18-19 березня 2011 р., м. Одеса). Одеса, 2011. С. 457-460.
234. Хижняк Є. С. Обставини, що підлягають доказуванню у справах про статеві злочини щодо неповнолітніх. Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 43. С. 250-257.
235. Особливості розслідування окремих видів злочинів: збірник методичних рекомендацій / [за заг. ред. О.В. Авраменка. Р.І. Благути. О.В. Захарової]. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 692 с.
236. Авраменко С.М. Типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, пов'язаних з розбещенням неповнолітніх. Право і суспільство. 2016. № 4. С. 205-208.
237. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 11 червня 2019 року у справі № 175/3434/18 . URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82317389>.
238. Пясковський В.В. Процесуальні форми взаємодії слідчих з іншими співробітниками правоохоронних органів під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 2. С. 186-194.
239. Кагляк І. І. Інформаційне забезпечення слідчої діяльності. Форум права. 2014. № 3. С. 470–475.
240. Lyman P., Varian H.R. How much information. Release of the University of California. Oct.27, 2003.
241. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 96-112.
242. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнарод-

ного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О.М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

243. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді. URL: <http://society.4uth.gov.ua/ukrmolod>

244. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 4 березня 2019 року у справі № 754/14888/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80577969>

245. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 22 жовтня 2018 року у справі № 381/2164/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77268101>

246. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Класифікація засобів інформаційного забезпечення розслідування. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2011. № 1 (9). С. 221–226

247. Кудінов С.С. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: сучасний стан та шляхи вдосконалення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. № 1. С. 280-285.

248. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2005. 33 с.

249. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 № 570. Офіційний вісник України. 2017. № 72. Ст. 2212.

250. Бондар Б.С. Использование специальных криминалистических знаний для поиска преступников по способу совершения преступления. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спец.випуск. 2007. № 2. Ч. 3. С. 97-102.

251. Шеховцова Л.І. Про посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини, вчинені проти неповнолітніх. Вісник Запорізького національного університету. 2013. № 1. С. 230-234.

252. У Польщі запустили відкритий реєстр педофілів. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/3924448-u-polschi-ofitsiino-opryluidnyly-reiestr-pedofiliv>

253. Президент Казахстана подписал закон о химической кастрации педофилов. URL: <https://112.ua/mir/prezident-kazahstana-podpisal-zakon-o-himicheskoy-kastracii-pedofilov-306778.html>

254. О правах ребенка в Республике Казахстан. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345. URL: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z020000345_

255. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої чи малолітнього, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої чи малолітнього)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

256. В Україні впроваджують інноваційні підходи до пошуку зниклих дітей. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/9643_V_Ukraini_vprovadzhuut_innovaciyni_pidhodi_do_poshuku_zniklih_ditey_FOTO.htm

257. Пошук дітей. URL: <https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility/kidsearch>

258. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 серпня 2017 року № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>

259. Словарь криминологических и статистических терминов. Составители Кальман А.Г., Христич И.А. Харків: ИИПП АПрН Украины, изд-во Гимназия, 2001.

260. Криминологія: Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / За ред. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2015.

261. Курс криминології. Особлива частина / Під ред. О.М.Джузи, А.Й.Міллера. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 480 с.

262. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, А.В. Портнова. Харків: Право, 2017. 664 с.

263. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые тенденции. Харків, 2011. 409 с.

264. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодательных материалов / Под. ред. И.Д. Козочкина. Харків, 2008.

265. Гаухман Л.Д. Проблемы уголовно – правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР. Саратов: Из-во Саратовского гос. ун-та, 1981. 184 с.

266. Голіна В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя, здоров'я особи. Харків: Право, 2000. 298 с.

267. Курс кримінології. Особлива частина / Під ред. О.М.Джузи, А.Й.Міллера. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 480 с.

268. Кон И. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. Харьков: Наука, 1996. 224 с.

269. Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X – XX веков. Москва, 1984. Т.3.

270. Афонасенко Ю.Б. Социально-психологическая реабилитация детей младшего школьного возраста, пострадавших от жестокого обращения в семье, в социально-реабилитационном центре для несовершеннолетних. Детство без насилия. Интернет-конференция (Харьков, 27–28 мая 2015 года): материалы под общ. ред. А.В. Бодак, И.А. Медведевой. Харьков: Изд-во бюджетного учреждения ДБС, 2015. С. 10–20.

271. Тюменев А.В. Виды криминального насилия (уголовно-правовой и криминалогический аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Рязань, 2002. 216 с.

272. Сасіков А.І. Кримінологічне дослідження вбивств в системі злочинного насилля: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 1999. 220 с.

273. Левицька Л. Причини та умови вчинення насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. Науковий вісник: Зб.наукових праць Академії ДПС України, 2018 р. № 3 (9). С.172-176.

274. Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик Київ: ТОВ «К.І.С.», 2011. 132 с.

275. Франкец Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы виктимологии. Харьков: 2001. 237 с.

276. Левицька Л.В. Об'єкт насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 98 –103.

277. Резнікова О.І. Місце віктимологічних знань у системі криміналістики. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2013. Вип. 26. С. 293–305.

278. Максименко О.В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 213 с.

279. Психологія / Т.В. Іванова та ін. Суми: Сумський державний університет, 2011. 331 с.

280. Грошевий Ю.М., Хотенець В.М. Кримінальний процес України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти. - Харків: Право, 2015. 496 с.

281. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 13.07.2016 р. Офіційний веб-сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua>.

282. Косов З.И. Теоретические основы криминалистики: учебное пособие. Харків: 1998. 201 с.

283. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 3 (27). С. 68-70.

284. Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: курс лекцій: у 2 ч. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2012. Ч. I. 356 с.

285. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.

286. Гаврилин Ю.В., Головин А.Ю., Тишутина И.В. Криминалистика в понятиях и терминах: учебное пособие. Харьков: Книжный мир, 2014. 384 с.

287. Біленчук П.Д., Перкін В.І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: навч. посібник. Київ: УАВС, 1996. 32 с.

288. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. Харьков, 1997. 114 с.

289. Криміналістика: підручник / за ред. П.Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.

290. Винберг А.И. О научных основах криминалистической тактики. Правоведение. 1965. № 3. С. 78–83.

291. Шепітько В.Ю. Вибрані твори / Избранные труды. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2010. 576 с.

292. Криміналістика: підручник. [за ред. проф. В.Ю. Шепітька]. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

293. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.

294. Криміналістика: учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]; под ред. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА-ИНФРАМ, 1999. 971 с.

295. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций: монография Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1987. 168 с.

296. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.

297. Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / [упоряд. Алфьоров С.М., Міщенко С.М., Фаринник В.І. та ін.]; за заг. ред. В.І. Сліпченка. Київ: ТОВ «АРТ-Дизайн», 2017. 250 с.

298. Пясковський В.В. Загальні умови планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх. Криміналістичний вісник. №1(23). 2015. С. 51-56.

299. Стецик Б.В. Проблеми і пропозиції щодо протидії незаконної лікувальної діяльності. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична. 2015. Вип. 2. С. 284–294.

300. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильстві та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали для працівників освіти. Авт.- упор.: Буров С, Дубініна І., Онишко Ю., Смилова Л., Ясиновська М.. Київ: Видавничий дім «КАЛИТА», 2007. 36 с.

301. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. В.Ю. Шепітько. Харків: Одіссей, 2009. 960 с.

302. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: навчально-методичний посібник. Київ: ФО-П Буря О.Д. Частина 1. 516 с.

303. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Харків: Право. 2008. Вип.8. С. 102-108.

304. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2002. 264 с.

305. Стецик Б. В. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконної лікувальної діяльності. Вісник

Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2017. Вип. 4. С. 238-250.

297. Гуменна Н. Особливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності у розшуковій роботі слідчого. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2014. № 3 (7). С. 214-218.

298. Сердюк А. Місце аудіо-, відеоконтролю особи та аудіо-, відеоконтролю місця у системі негласних слідчих (розшукових) дій. Підприємництво, господарство і право. 2016. №10. С. 161-167.

299. Скулиш Є.Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Чернівецького університету. 2015. Вип. 618. С. 108-114.

300. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року. Вісник прокуратури. 2012. № 11. С. 33-12.

301. Шумило М. Є. Поняття доказів у КПК 2012 року. Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19-23 жовтня 2012 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, В. П. Горбачов, А. І. Журба. Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. С. 50-54.

302. Сторожик Я.Б. Зміст заходів кримінально-процесуального примусу при наданні міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. Вип. 3. С. 450-159.

303. Цуцкїрїдзе М. С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засіб збирання доказів за новим КПК України. Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, В. П. Горбачов, А. І. Журба. Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. С. 163-166.

304. Про оперативно-розшукову роботу. Закон України від 18 лютого 1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст.303.

305. Орлов Ю. В. Політико-економічні фактори злочинності в Україні. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2013. № 4: зб. наук. пр. [редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. Харків: Золота миля, 2013. С. 159-170.

306. Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок»: Як захистити дітей від закачування контенту з небажаним змістом. URL: <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article.jsessionid=6F0>

307. Бандурка І.О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. Форум права. 2014. № 2. С. 47-57.

308. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

309. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Затверджено постановою Кабінету Міністрів від 22 серпня 2018 року № 658. Офіційний вісник України. 2018. № 69. Ст. 2332.

310. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» від 05.04.2017 р., № 230-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-nacionalnij-plan-dij-shodo-realizaciyi-konvenciyi-onn-pro-prava-ditini-na-period-do-2021-roku>.

311. Кошелева А. Д., Алексеева Л. С. Психологическое насилие над ребенком в семье, его причины и следствия. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие. Москва, 2000. С. 21–69.

312. Лихачева О. В. Виктимологический аспект профилактики насильственных преступлений, совершаемых в сфере семейных отношений. «Черные дыры» в российском законодательстве : юрид. журн. 2006. № 2. С. 409 – 412.

313. Кочемировська О. О., Ходоренко А. А. Насильство в сім'ї щодо жінок та дітей : медикопсихологічні, поведінкові та соціальні наслідки: посіб. для соц. Працівників. Харків : СРЦГОІ, 2006. 86 с.

314. Всеукраїнське соціологічне дослідження «Безпека дітей в Інтернеті». Ін-т соціології НАН України. 2009 р. URL: http://www.mon.gov.ua/education/pozashkilna/useful_information/internet.

315. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні детермінанти віктимної поведінки неповнолітніх жертв сексуальних злочинів. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19. 00. 06 – юридична психологія. Харків, 2005. 164 с.

316. Хижняк Є.С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2013. 233 с.

317. Рекомендації «Забезпечення функціонування системи захисту дітей від жорстокого поводження, попередження насильства в сім'ї»: від 01.02.2013 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/43595>.

318. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей / затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р., №87. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>

319. План заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству» / затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України: від 01.12.2010 р., №2154. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80>

320. Гема Л. Насильство над дітьми - реалії першого кварталу 2018 року., збірник інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім'ї, зокрема, над дітьми. Київ : Вид. дім «Калита», 2018.

321. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Затверджено наказом Міністерства соціальної політики від 20 січня 2014 року № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14>

322. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання миротворчої діяльності: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Київ. ун-т, 2012. 287 с.

323. Погорецький М.А. Досудове слідство України: історія та сучасність. Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. 2002. № 3. С. 216-228.

324. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. [2-е вид. перероб. й доповн.]. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.

325. Малярєнко В.Т., Гончаренко В.Г. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Юрисконсульт, КНТ, 2018. 896 с.

326. Азаров Ю.І., Заїка С.О., Фатхудінов В.Г. Кримінально-процесуальне право України: навч. посіб. Київ: КУТЕП, 2008. 430 с.

327. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції). Закон України від 21 травня 2010 року. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 31. Ст.421.

328. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2005. 33 с.

329. Молдован А.В., Мельник С.М. Кримінальний процес України. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 368 с.

330. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

331. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036

332. Європейська конвенція кримінальних вироків від 26 вересня 2002 року № ET8 70. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341.

333. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 22 вересня 1995 року № ETS 73. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008.

334. Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87_602.

335. Міжнародно-правова допомога та співробітництво у кримінальному судочинстві України: зб. док.: У 2 ч. / уклад. І.І. Когутич; ЛНУ ім. Івана Франка. Кафедра кримінального процесу і криміналістики. Львів: Тріада плюс, 2014. Ч. 1. 2014. 940 с.; Ч. 2., 2014. 638 с.

336. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905_521.

337. Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23 вересня 1996 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155_622.

338. Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію від 10 грудня 1998 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_044.

339. Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 10 жовтня 2004 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654_077.

340. Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 9 жовтня 2008 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760_023.

341. Угода про правову допомогу та співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Литовської Республіки від 8 грудня 1992 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_008

342. Меморандум «Про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Болгарія» від 1 червня 2001 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_325.

343. Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Монголії від 8 вересня 2003 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496_029.

344. Меморандум «Про взаєморозуміння щодо співробітництва між Генеральною прокуратурою України і Верховною прокуратурою Республіки Корея» від 17 квітня 2006 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410_013.

345. Пилипенко Д.О. Функція прокурора на стадії досудового розслідування кримінальної справи. Часопис Академії адвокатури України. 2017. № 2 (15). С. 1-5.

346. Методичні рекомендації щодо виконання вимог міжнародних договорів та КПК України про міжнародну правову допомогу при проведенні процесуальних дій (схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України (протокол № 6 від 28 вересня 2012 року)). Київ: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2012. 60 с.

347. Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародно-правового співробітництва: наказ Генерального прокурора України від 18 вересня 2015 року № 223. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/gp14018>

348. Луцик В.В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. Митна справа. 2013. № 1. Ч. 2. Кн. 1. С. 231-238.

349. Микієвич М.М. Міжнародно-правові засади боротьби із транснаціональною злочинністю в рамках Європейського Союзу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 1–8.

350. Бандурка О. М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції: наук.-практ. посібник. Харків: Основа, 2003. 323 с.

351. Використання можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у боротьбі зі злочинами: навч. Посібник. Київ: КНТ: Скіф, 2008. 163 с.

352. Черноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ: Скіф, 2012. 447 с.

353. Грицаєнко Л.Л. Органи Європейського Союзу з боротьби зі злочинністю та правові засади їх співробітництва з Україною. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 1. С. 91–95.

354. Матвійчук В.К. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу: монографія / [В.К. Матвійчук та ін.; за заг. ред. В.К.

Матвійчука]; Нац. акад. упр. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. 551с.

355. Культенко О.В. Інтерпол. Еволюція структури та діяльності: монографія. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2013. 175 с.

356. Механізми співпраці правоохоронних органів в процесі виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми / Амер. асоц. юристів Ініціатива з верховенства права (ABA/ROLI); [підгот.: Марина Елефанте, Людмила Ільковець]. Київ, 2010. 39 с.

357. Шостко О.Ю. Протидія організованих злочинності в європейських країнах: монографія. Харків: Право, 2009. 400 с.

358. Інформаційні технології боротьби з тероризмом: матеріали наук.-практ. конф., Київ, 15 лип. 2012 р. / Акад. вищ. освіти України, Global acad. of allied leadership, Acad. of open society security. Київ: Ліпкан О. С., 2012. 91 с.

359. Міщенко СМ. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти. Часопис цивільного і кримінального судочинства, 2012. № 6(9). С 88-96.

360. Crimes against children. URL: <https://www.interpol.int/en/...and.../Crimes-against-children>.

361. Дакал А. Зарубіжний досвід формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей: роль інституту омбудсмена у справах дітей. Вісник Національної академії державного управління. 2012. Вип. 4. С. 211-219.

362. Case of A v. the United Kingdom, Application no.3455/05, Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 February 2009, available at <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>.

363. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska>

364. Investigating Child Sexual Abuse. The Length of Criminal Investigations. April, 2017. 15 p.

365. Tuominen M, Ellonen N. Criminal investigation in violent and sex crimes against children. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26237878>.

366. Warrington, Cetal. 2017 “Making noise: children’s voices for positive change” – children’s experiences of help-seeking and support after sexual abuse in the family environment, University of Bedfordshire.

367. The Federal Bureau of Investigation's Efforts to Combat Crimes Against Children. URL: <https://oig.justice.gov/reports/FBI/a0908/final.pdf>.

368. Pocket Guide for Police Response to Sexual Assault. URL: <https://ovc.ncjrs.gov/sartkit/tools/lawenforcement/Pocket%20Guide%20for%20Police%20Response%20to%20Sexual%20Assault.pdf.pdf>.

369. Violent Crimes Against Children/Online Predators. URL: <https://www.fbi.gov/investigate/violent-crime/cac>.

370. Investigative Process. URL: <https://www.advocateforvictims.com/new-page/>

371. Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3). С. 85-90.

372. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : сб. материалов: в 3 кн. Кн. 1 / Нац. акад. прав. наук Украины; НИИ изучения проблем преступности им. акад.В. В. Сташиса; кол. сост.: В.В. Голина, М. Г. Колодяжный; под ред. В. В. Голины. Киев: Ред.журн. «Право Украины» ; Харьков: Право, 2013. 188 с.

373. State of crime and criminal justice worldwide : Report of the Secretary-General / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). 39 p.

374. Accounting for Security and Justice in the Post-2015 Development Agenda / UNODC. Vienna, 2013. 149 p.

375. Comprehensive and balanced approaches to prevent and adequately respond to new and emerging forms of transnational crime : Working paper prepared by the Secretariat / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). 20 p.

376. Andrees B. Forced Labour and Human Trafficking: A Handbook for Labour Inspectors / B. Andrees. Geneva : International Labour Office, 2008. 61 p.

377. Trafficking in persons and smuggling of migrants: successes and challenges in criminalization, in mutual legal assistance and in effective protection of witnesses and trafficking victims : Workshop 2 / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). 19 p.

378. National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice : Working paper. Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). 18 p.

379. Буроменский М. В. Права детей. Права человека в современном мире. М., 1995. С. 120–127.

380. Підюков П.П. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 6. 2011. С. 121-129.

381. Швець В.Д., Грицак В.М., Василькевич Я.І., Гацелюк В.О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / Вступне слово проф. Мельника М.І. К.: Атака, 2008.

382. Левицька Л.В. Захист неповнолітніх від насильницьких посягань: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти. Молодь на зламі тисячоліть: нове тисячоліття, нові проблеми?: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Академія праці і соціальних відносин, 2000. Травень. С. 40-43.

383. Малкова В.Д. Кримінологія: підручник для вузів / під ред. В.Д. Малкова. Київ: МАУП, 2002. 296 с.

384. Голубева Л. Н. Основні напрямки загальної віктимологічної профілактики насильницьких злочинів. Право і політика. 2007. № 7. С. 65-67.

385. Левицька Л.В. Інформатизація – передумова ефективної профілактичної діяльності кримінальної міліції. Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці і бізнесі: Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції. Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. Травень. С. 122-123.

386. Левицька Л.В. Спільна діяльність органів кримінальної міліції та населення у попередженні насильницьких злочинів щодо неповнолітніх // Проблеми взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, 2000. № 2. С. 40-42.

Наукове видання

Корнієнко Максим Вікторович

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ
НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ**

Монографія

Оригінал-макет, дизайн – *М.В. Корнієнко*

Підп. до друку 26.06.2019. Формат 60х84/16. Друк Rizo. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум.-друк. арк. 19,25. Обл.-вид. арк. 19,50. Наклад 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, вул. Успенська, 1,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № 3507 від 25.06.2009